

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

1867-1878 TARİHLERİ ARASINDA OSMANLI BASININDA
ALİ SUAVİ’NİN YERİ VE ÖNEMİ

DİLEK TINIK

DANIŞMAN **Dr. Öğr. Üyesi SEVDA ÖZKAYA SOFU**
JÜRİ ÜYESİ **Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ**
JÜRİ ÜYESİ **Dr. Öğr. Üyesi Işıl IŞIK BOSTANCI**

KASTAMONU 2018

TEZ ONAYI

DİLEK TINİK tarafından hazırlanan “**1867-1878 TARİHLERİ ARASINDA OSMANLI BASININDA ALİ SUAVİ’NİN YERİ VE ÖNEMİ**” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve **oy birliği / oy çokluğu** ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tarih Ana Bilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Sevda Özkaya Sofu.....

Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi

Prof. Dr. Mehmet Serhat Yılmaz.....

Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Işıl Işık Bostancı.....

Mustafa Kemal Üniversitesi

Enstitü Müdürü Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

DİLEK TINIK

İmza

Yüksek Lisans Tezi
1867-1878 Tarihleri Arasında Osmanlı Basınında Ali Suavi'nin Yeri ve Önemi

Dilek TINIK
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Sevda ÖZKAYA SOFU

ÖZET

Çok yönlü bir gazeteci ve Tanzimat aydını olan Ali Suavi; dönemin fikir akımları olan Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılıktan etkilenmiş bir kimsedir. Çıkarılmış olduğu gazetelerde pek çok konuya değinmiştir. Bunun yanı sıra, kitapları ve tercüme eserleri de bulunmaktadır.

Muhafiz bir kimlik olarak karşımıza çıkan Suavi, Batının ilerlemesinden etkilenmiş ve Osmanlı Devleti'nin o dönemde Batı'daki gelişmelerden faydalanması gerektiğine inanmıştır. Tenkitleri yüzünden sürgün edilmesinin yanında, yazıları sansürlenmiş ve hatta gazetesi kapatılmıştır.

Çalışmanın konusunu oluşturan Ali Suavi'nin Osmanlı basınındaki yeri, yayınlanmış yazıları ışığında ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, dikkat çekici farklı yorum ve yazıların yanına bazı değerlendirmeler eklenmiştir.

Ali Suavi hakkında yapılan çalışmaların az olduğu saptanmıştır. Özellikle tarihsel açıdan Suavi'nin değerlendirilmesi yeterli boyutta değildir. Çalışmanın sonunda bahsedilen gazete ve belgelerden alınan metinler ekler kısmında bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ali Suavi, Tanzimat Aydını, Meşrutiyet, Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık

M. Sc. Thesis

The Place And Importance Of Ali Suavi In The Ottoman Press Between 1867-1878

Dilek TINIK

Kastamonu University

Social Sciences Institute

Department of History

Advisor: Dr. Sevda ÖZKAYA SOFU

ABSTRACT

Ali Suavi, a versatile journalist and Tanzimat enlightenment; who was influenced by Turkism, Islamism and Westernism, which were the currents of ideas. The newspapers he was referring to had many issues. In addition to this, books and translations are also available.

As a dissident identity, Suavi was influenced by the progress of the West and believed that the Ottoman State should benefit from developments in the West at that time. Besides being exiled because of his criticism, the writings are censored and even the newspaper is closed.

The place of Ali Suavi in the Ottoman press, which is the subject of his work, was tried to be revealed in the light of the published writings. In addition, some evaluations have been added alongside remarkable interpretations and writings.

There are few studies about Ali Suavi. Especially in historical terms, Suavi is not of sufficient size. At the end of the work, the texts from the mentioned newspapers and documents are in the appendices.

Key Words: Ali Suavi, Tanzimat Enlightenment, Constitutional Monarchy, Turkism, Islamism, Westernism

ÖNSÖZ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde basın hareketlerinin hızlanmasıyla birlikte idari, hukuki, iktisâdi ve sosyal hayatta yenilikler gözle görülür hale gelmeye başlamıştır. Bu çalışmada, Ali Suavi'nin sözünü ettiğimiz yenileşme döneminde, Osmanlı basınındaki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

“1867-1878 Tarihleri Arasında Osmanlı Basınında Ali Suavi'nin Yeri ve Önemi” adlı tez, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş bölümünde Osmanlı Devleti'nde basın faaliyetleri, ilk gazeteler, düşünce akımları, Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Ali Suavi'nin çıkardığı gazeteler hakkında genel bilgilere yer verilmiştir.

I.Bölümde; Ali Suavi'nin hayatı, Suavi'nin hayatı ve eserleri ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne katılması hakkında genel bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Ali Suavi'nin hayatı aktarılmaya çalışılırken *Ulûm Gazetesi*'nde kendi hayatından bahsettiği yazılarından sıkça yararlanılmıştır.

II. Bölümde, Ali Suavi'nin yazıları belli başlıklar altında toplanarak ve Osmanlı basınında Ali Suavi'nin yeri ve önemi aktarılmaya çalışılmıştır. Ekler kısmında, çevrilen belgeler ve bazı gazetelerin sayfalarına yer verilmiştir. Bugüne kadar Ali Suavi hakkındaki çalışmalardan da faydalanılarak yeni bir bakış açısı ile bir yazar ve düşünür olarak Ali Suavi'nin fikirleri, yorumları, yaşadığı çalkantılı dönemin etkilerini şahsında toplamış bir kimse olarak anlatılmaya çalışılmıştır.

Öncelikle bu çalışmanın ortaya çıkmasında ilgi, destek ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım saygı değer hocam Dr. Sevda Özkaya Sofu'ya ve maddi-manevi her zaman yanımda bulunan aileme saygıyla teşekkürlerimi sunarım.

Dilek TINIK

Kastamonu, Haziran, 2018

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
I.BÖLÜM: ALİ SUAVİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ (1839-1878).....	14
1.1. Ali Suavi’nin Hayatı (1839-1878).....	14
1.1.1.Gazeteciliğe Başlaması.....	19
1.1.2. Kastamonu’ya Sürgün Edilişi.....	21
1.1.3. Ali Suavi’nin İstanbul’a Dönüşü.....	29
1.2. Eserleri.....	34
1.2.1. Defter-İ Amâl-İ Ali Paşa.....	34
1.2.2. Hive.....	34
1.2.3. Salnâmeler(Paris 1871-1873).....	35
II.BÖLÜM 1867-1878 TARİHLERİ ARASINDA OSMANLI BASININDA ALİ SUAVİ’NİN YERİ VE ÖNEMİ.....	37
2.1.Eğitim Hakkındaki Görüşleri.....	38
2.1.1.Fen Bilimleri Hakkındaki Görüşleri.....	45
2.1.2.Keşiflerle İlgili Görüşleri.....	50
2.2.Siyasi Alandaki Görüşleri.....	54
2.2.1.Türkçülük Hakkındaki Görüşleri.....	66
2.3.İktisat İle İlgili Görüşleri.....	70
2.4.Sosyal ve Kültürel Alandaki Görüşleri.....	76
2.5.gazete hakkındaki görüşleri.....	79
2.6.dil hakkındaki görüşleri.....	83
2.7.din hakkındaki görüşleri.....	86
2.7.1.Faiz Meseles İle İlgili Görüşleri.....	88
2.8.felsefe hakkındaki görüşleri.....	89
2.9.rüşvet ve yolsuzluk hakkındaki görüşleri.....	90
2.10.bayındırlık faaliyetleri hakkındaki görüşleri.....	91

<i>2.11.yardım kampanyaları hakkındaki görüşleri.....</i>	<i>92</i>
<i>2.12.askeri meseleler hakkındaki görüşleri.....</i>	<i>92</i>
<i>2.13.taklit hakkındaki görüşleri.....</i>	<i>92</i>
SONUÇ.....	94
KAYNAKLAR.....	96
EKLER.....	107
EK 1. ALİ SUAVİ'NİN SARIKLI PORTRESİ.....	108
EK 2. ALİ SUAVİ'NİN GAZETECİLİK YILLARINA AİT BİR PORTRESİ	109
EK 3. MUHBİR GAZETESİ'NDEN BAZI NÜSHALAR.....	110
EK 4. ULÛM GAZETESİ'NDEN BAZI NÜSHALAR.....	112
EK 5. EĞİTİM HAKKINDAKİ YAZILARI.....	114
EK 6. SİYASİ ALANDAKİ YAZILARI.....	127
EK 7. İKTİSAT, SOSYAL VE KÜLTÜREL ALANDAKİ YAZILARI.....	178

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
C.	: Cilt
Haz:	: Hazırlayan
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Ss.	: Sayfa sayısı
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı Devleti, dünyanın üç büyük kıtasında önemli ve stratejik noktaları hakimiyeti altına almış bir devlet olup, zirve dönemlerinde devrinin süper gücü durumundadır.¹ XVII. yüzyıldan itibaren oldukça belirgin bir biçimde devlet yapısında; siyasi, sosyal, askeri sahalarda problemlerle ve kayıplarla karşı karşıya kalınmıştır. Buradaki en büyük sorun iktisadi ve mali durum olmuştur. Kapitülasyonlarla birlikte ülkeye giren mallar, endüstrideki gelişmeyi etkilemiştir. Yeterli sermayenin de bulunamayışı ekonomik sıkıntıyı hızlandırmıştır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde bu kayıpların önüne geçebilmek için Batı tarzı yenilik hareketlerine girişilmiştir. Bu yenilik hareketlerindeki başlıca etken ekonomik sıkıntılar olmakla birlikte kaçınılmaz bir biçimde Avrupa'da yaşanan değişikliklerin, konuşulan yeni fikirlerin, milliyetçilik, eşitlik, hürriyet gibi, Osmanlı Devleti'ni de etkisi altına almış olmasıdır.

1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti ülkeyi kalkındırmak ve halkı refaha kavuşturmak için geniş kapsamlı bir Batılılaşma, yenileşme hareketine girişilmiştir.² Tanzimat ile getirilen yeniliklerde gelenekçi devlet anlayışı modern kavramlarla bir arada kullanılmıştır.³ Bu modern kavramların başında basın faaliyetleri yer almaktadır. Tanzimat devrinde, teşkilat ve fikir yönünden görülen olgunlaşmada en önemli etken basın faaliyetleridir.

Tanzimatla birlikte birbiri ardına çıkan gazeteler sayesinde Osmanlı Devleti'nde devlet politikalarını tartışan bir kitle meydana gelmiştir. Halkın yeniliklerden haberdar olması, yeni fikirlerin yayılması ve dönem aydınlarının düşüncelerini rahatça ifade etmeleri için en iyi yöntem basındır. Tanzimat döneminde Batı tarzı yeniliklere gidilmişse de yönetim biçiminin değiştirilmesi gibi aşırı sayılabilecek bir takım yeni fikirlere ne toplum ne de devlet adamları hazır değildirlir.

¹ Necdet Hayta, Uğur Ünal; **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışına Kadar)**, Gazi Kitabevi, Ankara 2013, s.1

Sefir ve sefaretnameler için bkz: Faruk Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008

² Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV (Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 142

³ İnalçık, a.g.e, s.146

Osmanlı Devleti'nde zamanla basın faaliyetlerinin yoğunluk kazanması ve muhalefetin güçlenmesi bir takım karışıklıklara yol açmıştır.⁴ Bu sebeple basın faaliyetleri dönem dönem durma noktasına gelerek birçok gazetenin yayın hayatına son verilmiştir. Sözünü ettiğimiz dönem içerisinde mevcut gazeteler hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin merkezinde ilk Türkçe gazete 1831'de yayınlanan "*Takvîm-i Vekâyi*" olmakla birlikte daha önce Mısır'da "*Vakâyi-i Mısriye*" adlı gazete çıkarılmıştır. Gazetenin çıkarılmasından sekiz dokuz yıl önce de Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın⁵ girişimiyle Mısır'da "*Bulâk*" matbaası kurulmuştur.⁶

İstanbul'da Türkçe yayınlanan ilk gazete "*Takvîm-i Vekâyi*" bizzat Sultan II. Mahmut'un isteğiyle yenilikleri halka aracısız olarak birinci elden bildirmek düşüncesiyle kurulmuştur. Dokuz yıl boyunca Osmanlı Devleti'nin tek Türkçe gazetesi olarak da kalmıştır.⁷ Yayınlanan ikinci gazete William Churchill isimli İstanbul'da yaşayan bir İngiliz tüccar tarafından çıkarılan "*Ceride-i Havâdis*" adlı gazetedir. Churchill'in 1853'te Kırım Savaşı sırasında muhabir olarak İngiltere'ye gidip buradan birinci elden haber göndermesi üzerine "*Ruznâme-i Ceride-i Havâdis*" adı altında ek olarak bir gazete yayınlanmasıyla daha çok ilgi görmüştür.⁸ Bu gazetelerin ardından yayın hayatına 1860 yılında "*Tercümân-ı Ahvâl*" gazetesi girmiştir. Gazetede iç ve dış haberlerin yanında resmi haberlere de yer verilmektedir.

⁴ Belkis Ulusoy Nalcioğlu, "*Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basınının İlkleri*" **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:14, Bişkek 2005, s.254

Halkın yeniliklerden haberdar olması için basın önemli bir faktördür. Yenilikçi bir sultan olan, Sultan II. Mahmut, halkın bilinçlenmesini sağlamak adına gazetelerde sade bir dil ve üslup kullanılmasını istemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yasemin Doğaner, "*Hürriyet ve Modernleşme Enstürümanı Olarak Osmanlı'da Basın*", **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:29, Sayı:1, 2011, s.61

⁵ Mehmet Ali Paşa: Mısır valisi olan Mehmet Ali Paşa, aynı zamanda kendi adıyla hanedanın kurucusudur. Mısır'daki devlet politikalarını yakın olarak takip eden ve kendi iktidarını güçlendiren bir isimdir. Yaptığı reformlar ve yatırımlarla birlikte ülkede yeni bir yönetim tarzı oluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "*Kavalalı Mehmed Ali Paşa*" **TDVİA**, Cilt: 25, İstanbul 2002, s.62-65
Ayrıca bkz: Sevda Özkaya, "*Osmanlı Devleti İdaresine Mısır (1839-1882)*" **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2007

⁶ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul 2003, s.13

⁷ Nalcioğlu, *a.g.m.*, s.255-256

⁸ Özel sermaye ile çıkarılan bu gazete maddi zorluklardan dolayı bir süre yayın hayatına ara vermek zorunda kalmış, hükümetin kendisine ayda 2 500 kuruşluk bir ödenek sağlaması üzerine yayın hayatına geri dönmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz: Suat Gezgin, "*Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basınının Kısa Tarihsel Perspektifi Bölüm II*" **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, İstanbul 2004, s.14

Hükümetle iyi ilişkiler kuramadığından dolayı kapatılan gazete Agâh Efendi⁹ tarafından özel sermaye ile tekrar yayın hayatına döndürülmüştür.¹⁰

1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı'nda basım ve yayıma ilişkin bir düzenlemeye rastlanmamaktadır. Bu dönemde, matbaa açılması, kitap ve diğer evrakların basılabilmesi “*irâde-i senîyye*” ile verilecek izne bağlıdır. Ancak gittikçe artan ihtiyaçlar doğrultusunda Osmanlı Devleti, basın ve yayıma ilişkin bazı kurallar koyulmuştur.¹¹ 1876'da yılında yürürlüğe giren Kânûn-ı Esâsî Anayasası, Osmanlı-Rus Savaşı bahane edilip tatil edilmesinin ardından “*Meşrûti*” sayılabilecek uygulamanında kısa ömürlü oluşundan halka inememiştir. Bu yüzden tutucu bürokrasi ile ilerici aydın tabakası arasında sorunlarla karşı karşıya gelinmiştir.¹²

Basın faaliyetlerinin Meşrutiyet döneminde daha da yaygınlaştığı görülmektedir. Bu yaygınlaşmadaki en önemli topluluk pek çok yeni fikir akımlarının ortaya çıktığı “*Yeni Osmanlılar*”¹³ yani Osmanlı aydınları yaygınlaşmadaki en önemli kesimi oluşturmuşlardır. “*Jön Türkler*” olarak da bilinen bu grup sonradan “*İttihat ve*

⁹ Agah Efendi: 1832-1855 yılları arasında yaşamış, İstanbul'da doğmuş gazeteci ve devlet adamıdır. Gazetecilik dışında onun yaptığı asıl hizmet Osmanlı Devleti'ndeki posta idaresinin gelişmesi hususundaki çalışmalarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Nuri Yüce, “*Agâh Efendi, Çapanzâde*” TDVİA, Cilt:1, İstanbul 1988, s.447-448

¹⁰ Topuz, a.g.e, 19,21

Ayrıca, Bu dönemde ayrıca Şinasi'nin çıkardığı “*Tasvir-i Efkâr*” adlı gazete vardır. 1862 yılında çıkarılmıştır. Gazete iç ve dış haberler olarak ikiye ayrılmıştır. Çalışmamızın ana karakterini oluşturan Ali Suavi'nin de bahsedeceğimiz üzere 1867 yılında çıkardığı “*Muhbir*” adlı gazetesi ve 1869 yılında çıkardığı “*Ulûm*” gazetesi vardır. Ayrıca dönemde Basiretçi Ali Bey'in 1869'da çıkardığı “*Basiret*” adlı gazete vardır. Bu gazete Avrupa yanlı bir tutum izlediğinden dikkat çekmiştir. Ayrıca yabancı bir devletten para yardımı almış ikinci gazete olarak sayılır. Dönemin önemli isimlerinden biri olan Namık Kemal, “*İbret*” gazetesini 1870'de çıkarmıştır. Namık Kemal, bu gazetede hükümetin bir basın yönetmeliğini yapmasını önerir; “*gazeteciler yasak olan şeyleri bilmeli, ona göre yazmalıdır*” diye de eklemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Topuz, a.g.e, s.22-43

İstanbul'da ilk çıkan gazeteler arasında elçi Choiseul Gouffier'in kurduğu Fransızca olarak çıkarılan gazetedir. Bu gazete devrim olaylarını ve fikirlerini Türklere değil, Osmanlı şehrindeki Fransız vatandaşlara anlatmak için yayın hayatına devam etmiştir. Daha sonra 1821 yılında Salpinks Hellenikon adlı Rumca gazete çıkarılmıştır. 1824'te Fransız tüccarlar tarafından İzmir'de çıkarılan bir iki gazete de Yunanistan'ın bağımsızlık savaşı olayları yüzünden fazla yayın hayatına devam edememiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s.199-200

¹¹ Ayhan Ceyhan, “*Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımda Hukukî Düzen (1839-1876)*”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Sayı: 1, Erzincan 2006, s.145

¹² Dr. Necmi Günel, **Ali Suavi II. Meşrutiyet Öncesi Fikir Akımları**, Yeni Beyoğlu Matbaası, İstanbul 2011, s.19-20

¹³ Yeni Osmanlılar: 1860'larda ortaya çıkmış olan bu grup yürütmenin padişahta olmadığı Bâbîâlî üst bürokrasini kastettiği bir yapılanmayı amaçlamışlardır. Bu grupta devlet adamları, askeri liderler ve ulemadan oluşur. Amaçları ise tasarladıkları reformları gerçekleştirmektir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.33 Ayrıca, Yeni Osmanlılar: Avrupalıların Jön Türkler yani, Genç Türkler dediği gruplanma 1867'de programını neşrederek, hedefine varabilmiştir. Fakat bu cemiyet halk tabaklarına kadar kök salmadığı için Rusların Türk ordularının gözde kısımlarını mahvederek, İstanbul önlerine kadar gelmeleri sonucu Sultan II. Abdülhamit'in istibdadına yol açarak cemiyetin ortadan kaldırılmasına yol açmış ve cemiyet erkânı ortadan kaldırılarak tamamıyla izleri silinmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti (1869-1909)**, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s.27

Terakki”¹⁴ adını alacak bir dernek kurup, yurt içinde ve dışında Osmanlı yönetimine karşı anayasaya bağlı meşruti bir yönetimi savunmuşlardır. Bu grup içerisinde yer alan genç aydınlar çıkardıkları gazeteler ile birlikte ülke içinde taraftar bulma arayışı içerisine girmişlerdir.¹⁵

Yeni Osmanlılar, 1860’lı yıllarda Osmanlı Devleti’nin yönetimine karşı kurulan ilk cemiyet olmamakla birlikte amacı, Osmanlı Devleti’nde bir “*meclis-i meşveret*”in kurulmasını sağlayarak siyasi iktidarın karşısında bir kuvvetler ayrımı sağlamaktır. Yeni Osmanlılar, Sultan Abdülaziz devrinde idareyi fiilen ele almış olan devlet bürokrasisine karşı muhalefet etmişlerdir.¹⁶

Böylece, 1865 yılında İstanbul’da yapılan toplantıya katılan altı genç aydın Osmanlı Devleti tarafından sürdürülen politikaya karşı harekete geçmeye karar vermiş, toplantıda beliren amaç; Avrupa medeniyeti hakkında bilgi edinmektir.¹⁷ Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin amacı, “*mutlakîyetin idaresini meşrutî idareye*” dönüştürmek olmuştur. Bu amaç uğruna çalışan ilk ciddi muhalefet olarak cemiyet çalışmalarına başlamıştır.¹⁸

Cemiyetin aktif rol oynaması, Mustafa Fazıl Paşa’nın¹⁹ Paris’ten Sultan Abdülaziz’e gönderdiği bir yazıyla başlamıştır. Bu yazıda Meşrutiyet’in ilan edilmesi gerektiği

¹⁴ İttihat ve Terakki: On dokuzuncu yüzyıl ıslahat hareketlerinin ve özellikle Genç Osmanlıların çizgisinde bir uzantıdan ibarettir. İttihatçılar, Genç Osmanlılar gibi yalnızca imparatorluğun nasıl kurtarılacağı sorunu ile ilgilenmişlerdir. Temelde Jön Türkler 1860-1870 yıllarında Genç Osmanlıların getirdikleri çözüm yolundan başka bir yol bulmuş değildi; bu da meşruti bir hükümet kurarak padişahın yetkisini kısıtlamak ve azınlıklara kanun önünde eşitlik tanıyarak, onların isteklerini yerine getirme ilkesini amaç edinmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Kaynak Yayınları, Ankara 1984, s. 41-42

Ayrıca, İttihat ve Terakki’nin çekirdeğini 21 Mayıs 1889’da İbrahim Temo ve 4 tıbbiyeli arkadaş atmışlardır. Amaçları; Sultan II. Abdülhamit’e anayasayı ilan ettirmek olan, İttihad-ı Osmanlı Cemiyeti oluşturuyordu. Bu cemiyete, 1893’te Askeri Tıbbiye öğrencisi olan Dr. Nazım üye olmuştur. Bkz: Eray Göç, “*Türk İstihbaratının Tarihsel Gelişimi*” **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, 2013, s.93

¹⁵ Günel, **a.g.e.**, s.21

¹⁶ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.31

Ayrıca, Sultan II. Abdülhamit dönemindeki siyasi muhalefet hareketleri ve bu hareketlere katılan kişi ve gruplar için kullanılan bir tabirdir. Bkz: M. Şükrü Hanioglu, “*Jön Türkler*” **TDVİA**, s.584-587

¹⁷ Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.17-18

¹⁸ Mardin, **a.g.e.**, s.21

¹⁹ Mustafa Fazıl Paşa: Kahire’de dünyaya gelen Fazıl Paşa, Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın torunudur. Bir süre devlet işlerinde önemli görevlerde bulunduktan sonra 1867’de Ziya Paşa, Ali Suavi ve Namık Kemal ile birlikte Yeni Osmanlılar cemiyetinde yakın temasta bulunmuşlardır. 1867 sonlarında Jön Türk grubunun lideri diye bahsedilmeye başlanmıştır. Sultan Abdülaziz’e Fransızca bir mektup yazarak Osmanlı Devleti’ndeki sıkıntıları tespit ederek bunların giderilmesi için gerekli olan tedbirleri oluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Şit Tufan Buzpınar, “*Mustafa Fazıl Paşa*” **TDVİA**, Cilt:31, İstanbul 2006, s.300-301

belirtilmektedir.²⁰ Bu cemiyette Ebüzziya Tevfik²¹, Sadullah Bey²², Namık Kemal²³, Ziya Paşa²⁴ ve Ali Suavi gibi önemli isimler bulunmaktadır.²⁵

Namık Kemal'in bu cemiyet için kullandığı “*İttifak-ı Hamiyet*”, Mehmet Bey'in kullandığı “*İade-i Hukuk Cemiyeti*” ve Ali Suavi'nin kullandığı “*Hürriyet ve Hamiyet*” isimlendirilmeleriyle cemiyete atfedilen ve onun durumunu tasvir eden isimlerdir.²⁶

Öncelikle iktisadi bakımdan devletin içinde bulunduğu kötü duruma çare olarak devletin israflarına son vermek fikri uyanmıştır. Bu amaç etrafında oluşan ve “*Kuleli Vakası*” ismi verilen ihtilal girişimi yaşanmıştır. Bu olay yalnız pek çok alanda ıslahat yapılmasını isteyen bilinçli bir girişim olarak kalmayıp, ardından yeni bir hareketin de başlangıcı ve Tanzimat'tan sonra yükselen yeniliklerin de devamı olmuştur.²⁷

Olayların devamında kurulan “*İttifak-ı Hamiyet*” adıyla kurulan cemiyette Ayetullah Bey Fransa ve İtalya'da restorasyona karşı mücadele ederek gene gizli bir cemiyet olan “*Carbonari Teşkilatı*” hakkında iki kitap getirerek kitapları, cemiyetin kurulmasında rehber olarak kullanmıştır.²⁸

²⁰ “Doğruluğu görmek için cesaretli bir sadakat lazımdır. Doğru olanı anlatabilmek için çok daha fazla cesaret ve sadakat gereklidir. İşte bu çeşitten bir sadakat ben kulunuzdan hiçbir zaman eksik olmadı. Bunu ispat için, siz padişah hazretlerinin ve gerekse beni bu gurbet diyarına sürdürmeye sebep olanların hafızalarına müracaat ederim...” Ayrıntılı bilgi için bkz: Ebüzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, Bugünkü Türkçeye Uygulayan: Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, s.27-43

²¹ Ebüzziya Tevfik Efendi: 1849-1913 döneminde yaşamış gazeteci, matbaacı, mütercim ve yeni edebiyatın yayılıp tutulmasında hizmet eden bir kişidir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ziyad Ebüzziya, “*Ebüzziya Mehmet Tevfik*” **TDVİA**, Cilt:10, İstanbul 1988, s.374-378

²² Sadullah Bey: 1838 yılında doğan Sadullah Paşa, Osmanlı Devleti'nin Berlin ve Viyana sefiridir. 1865 yılında Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'ten Sultan Abdülaziz'e hitaben yazdığı mektubu tercüme edip, cemiyet tarafından bastırılıp İstanbul'da elden dağıtmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Akyıldız, “*Sadullah Paşa*” **TDVİA**, Cilt:35, İstanbul 2008, s.432-433

²³ Namık Kemal, 1840-1888 yılları arasında yaşamı Türk edebiyat ve siyasi hayatında büyük etkiler bırakmış vatan ve hürriyet şairi olarak da bilinir. Mücadele adamı olmasının yanında yazar, gazeteci ve idarecidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ömer Faruk Akgün, “*Namık Kemal*” **TDVİA**, Cilt:32, İstanbul 1988, s.361-378

²⁴ Ziya Paşa: 1849-1929 yılları arasında yaşamış, Sultan Abdülaziz devrinde yetişmiş devlet adamıdır. Ayrıca Osmanlı döneminin son musikişinaslarından. Ayrıntılı bilgi için bkz: Nuri Özcan, “*Ziya Paşa*” **TDVİA**, Cilt: 44, İstanbul 2013, s. 479

²⁵ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s.21-22

²⁶ Seyit Battal Uğurlu, “*Ulüm Gazetesinin Tematik İncelenmesi*” **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Van 199 s.11

²⁷ Kuran, **a.g.e.**, s. 16,17,18

Kuleli Vakası: 1859 yılında Sultan Abdülmecit yönetimine karşı düzenlenen isyan ve bir suikast teşebbüsüdür. Kırım Savaşı'ndan sonra oluşan mali bozuklukların yanında toplumun yüksek tabakasında görülen lüks düşkünlüğüne karşı duyulan tepkiler bu olayın ana hatlarını oluşturmaktadır. Kurulan cemiyetin ani bir baskınla bastırılmasıyla suikast düzenleyiciler Kuleli Kışlası'na konulmuştur. İsmi buradan gelmektedir. Namık Kemal, bu olayı düzenleyen vekilleri Tanzimat Fermanı'ndaki hukuki esaslara aykırı olduğunu saptamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Zekeriya Türkmen, “*Kuleli Vak'ası*”, **TDVİA**, Cilt: 26, İstanbul 2002, s.356-357

²⁸ Mardin, **a.g.e.**, s.29

Cemiyet, zamanla “*Jön Türk*” adını da benimsemişlerdir. Yeni Osmanlılar sözcüğünün karşılığı olan “*Jeunes Turcs*” Fransızca bir sözcüktür. Bu deyim ilk defa Mustafa Fazıl Paşa tarafından kullanılmıştır. Daha sonra Ali Suavi ve Namık Kemal tarafından da benimsenmiştir.²⁹ Yeni Osmanlıların fikir babası ve manevi önderi sayılan Şinasi'nin Tasvîr-i Efkâr gazetesini 1861'de çıkarmasıyla beraber, gazetenin merkezi aynı zamanda Yeni Osmanlıların görüşlerinin de görüşüldüğü toplanma yeri haline gelmiştir.³⁰

Ali Suavi; Ulûm Gazetesi'ndeki yazısında “*Jön Türk*” sözcüğünün nereden geldiğini şu şekilde ifade etmiştir: “*Frenklerin Jön kelimesi adetâ Farsi'de bildiğimiz civân kelimesidir. Aslı Sanskrit'den gelsün nerden gelirse gelsün. Jön Türk dedikleri Civân Türk manâ'sındır ki eski Osmanlılar ta'birine bi'l mukâbele Yeni Osmanlılar ile tercüme olunmuş. Jön Türk-i dedikleri vakt murâd-ı memleket-i Osmaniyyedir.*”³¹ Yani, Suavi'nin de dediği üzere Jön Türk ifadesi, Civan Türk anlamındadır. Yeni Osmanlılar olarak da tercüme edilmiştir.

Yeni Osmanlıların nasıl bir ortamda yetiştikleri de önemlidir. Özel bir akademi atmosferi içerisinde bulunan ileri fikirli paşa ve devlet adamlarının konakları çeşitli

Carbonari Teşkilatı: İtalyanca kömürçüler anlamına gelmektedir. Fransız Devrimi'nin etkisi altında 1820'de doğan ve amacı ulusal, cumhuriyetçi bir İtalyan siyasal birliği gerçekleştirmek olan örgütlerin en ünlüsüdür. Bu birlik, Mason birliklerini model almışlardır. Bu örgütlenme zamanla bastırılarak, ilerleyen dönemlerde de İstanbul'a yerleşenler olmuştur. Yeni Osmanlılar da bu dönemde bu gruptan etkilenmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Berkes, a.g.e, s.277

Carbonari Teşkilatı: Avusturyalılarca mağlubiyete uğratılmış Giuseppe Mazzini bir genç hareket oluşturmuştur. Sonrasında Garibaldi öncülüğündeki İtalyan genç kuvvetleri İtalya'da siyasi birlik kurmak için savaşırlar. Niyazi Berkes bu birliği Osmanlı Genç Yurtseverler Birliği'nin oluşumunda rol aldığı dile getirir. Bir Carbonari olan Silvio Pellico'nun hapisane hayatını anlattığı Mes Prisons (Hapishanelerim) genç kuşak Yeni Osmanlılarca okunmuş bir eserdir. Osmanlı ülkesinde 1860'lı yılların başında Şinasi, Mustafa Paşa gibi isimler bu genç “*jeune*” hareketini oluşturmak isterler. Bk: Ferhat Korkmaz “*İlk Dönem Romancılığımızda Dikkat Çeken Bir Cemiyet*” **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, Cilt: 1 Sayı:1 2012**, s. 518-519

²⁹Yusuf Ziya İnan, **Jön Türklerden İttihat Terakki Cemiyetine**, Bayramâşık Yayınevi, İstanbul 1978, s.14

Ayrıca bkz: Türk milliyetçiliğinin doğuşunu etkileyecek olan Fransız Türkolog Leon Cahun cemiyet ile ilişki halindedir. Daha sonra Giampietri, Mazzini-Garibaldi çizgisinde Korsikalı bir İtalyan/Fransız jönü yani, brujuva devrimcisidir. Giampietri, Napolyon döneminde 1852 yılında İstanbul'a gelerek önce Presse d'Orient'i sonra da Courier d'Orient'i çıkarmıştır. Bu son zikrettiğimiz Türk aydınları tarafından yaygın şekilde okunmaktadır. Diğer devrimci olan Danyel Silaki 1848'de bir Macar mültecisidir. Silaki'nin Beyoğlu'nda bir kitapçı dükkanı vardır ve bu yer Türk aydınlarının uğrak yerlerinden biridir. Ayrıca Silaki, Ebüzziya'nın mektubunu tercüme eden 8 kişilik ekibin içerisindeydi. “*Tanzimatçılığa Karşı Yeni Osmanlılar*” **Bilim ve Ütopya**, Sayı:132, Haziran 2005, s.23

³⁰ Günel, a.g.e, s.41

³¹ Ali Suavi, “*Civân Türk Tarihi (Yeni Osmanlılar Tarihi)*”, **Ulûm Gazetesi**, Sayı:13, Paris-Trouville, 1286(1869), s.787

Yeni Osmanlılar hakkındaki ayrıca şunlar yazılmıştır: Devlete karşı isyan eden ve Avrupa'da meşrutiyet için mücadele Sultan II. Abdülhamit'in başa geçmesinden daha evvel başlamıştır. Sultan Abdülaziz devrinde, hürriyetçiler daha ağırbaşlı, daha soğuk kanlı ve tabii sayı olarak da daha azdırlar. Bununla birlikte verdikleri mücadeleyi inkar edilemez boyuttadır. Hatta bu mücadelenin başında Meşrutiyet tarihinde isminden sıkça söz ettiren, Ali Suavi gibi şahsiyetlerde vardır. Bkz: “*Zindan Hatıraları (Abdülmaît devrine ait hakiki maceralar)*”, **Akşam Gazetesi**, No:52, 14 Mart 1932, s.5

fikirlerinin tartışıldığı yerlerdir. Zamanın birer ilim ve kültür topluluğunu oluşturan bu paşa konaklarında Yeni Osmanlıların esas görüşlerini teşkil eden meşrutiyet rejimi ile ilgili fikirler rahatça konuşulmuştur. Bunlar arasında Taşkasap'ta Sami Paşa Konağı, Vezneciler'de Suphi Paşa Konağı, Kurbağlıdere'de Veliaht Murat Efendi Köşkü, Yeniköy'de Sağır Ahmet Bey Yalısı, Paris'te Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa Konağı, Bayezit Mithat Paşa Konağı, Vefa'da Hacı Ahmet Efendi Konağı bu konaklar arasında sayılabilir. Sözü edilen fikir merkezlerinin en önemlisi Sami Paşa Konağı'dır. Konak Yeni Osmanlılar için bir okul vazifesi görmüştür³². Bu kişiler eğitilmiş ve idealist kişilerdir. Osmanlı idaresinin ve toplumunun değişimi onlara yeni fırsatlar ve arzular kazandırmıştır. Avrupa yazı dünyasının taklidi ve tercümelemleri bu insanların zihinlerini yeni inançlar ve fikirlerle doldurmuştur.³³

Yeni Osmanlıların üyelerinden olan Ebüzziya Tevfik Efendi, cemiyetin görüşünü; Osmanlı halkını din ve ırk ayırmaksızın tek vücut halinde birleştirmek şeklinde açıklamıştır. Zamanla Osmanlılık düşüncesini şer'i delillerle kuvvetlendirerek daha da geliştirmişlerdir.³⁴

Yeni Osmanlılar, siyasi manada fikir boşluklarını Avrupa'da yaşanan gelişmelerin etkisinde doldurmuşlardır.³⁵ İstediklerini ileri sürdükleri meşrutiyet yönetimi söylemi, yeni bir fikir olarak yankı uyandırmıştır.³⁶

Yeni Osmanlılar 1877'den sonra Sultan II. Abdülhamit tarafından dağıtılmışlardır. Sürgüne gönderildikleri günden sonra bile aralarından bazı kişilerin adlarından söz ettirebildiğini görebilmekteyiz. Görünüşte, Yeni Osmanlıların 1877-1889 yılları arasında hürriyetçi davranışın bir devamı sayılabilecek tek önemli olaya rastlamaktayız. Bu da Yeni Osmanlıların ideal padişahı olan Sultan V. Murat'ı tekrar tahta geçirmeyi amaç edinen Ali Suavi vakasıdır. Bunlardan bir diğeri de "*Cleanthi*

³²Zeynep Biçer; "*Yeni Osmanlıların Eğitim ve Öğretim Görüşleri*" , **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011**, s. 26-27

Ayrıca bkz: Ennur Genç, "*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kimlik, Misyon ve Vizyonu Bağlamında Türk Aydını Akademik İncelemeler*, Cilt:2, Sayı:1, Yıl:2007, s.134-174

³³ Bernard Lewis; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yayınları, Ankara 2015, s. 207

³⁴ Şerif Demir, "*Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlılık*" **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s.342-343

Ebüzziya Tevfik Efendi: 1849-1913 yılları arasında yaşamış olan Ebüzziya Tevfik Efendi, gazeteci, matbaacı, mütercim ve yeni edebiyatın yayılıp tutunmasında hizmeti geçen önemli bir isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ziyad Ebüzziya, "*Ebüzziya Mehmet Tevfik*" **TDVİA**, s.374-378

³⁵ Mardin, **a.g.e.**, s.22-23

³⁶ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s.69

Scalieri-Aziz Bey Komitesi” girişimidir. Tıpkı Ali Suavi denemesi gibi, bu hareket de açığa çıkarılmış ve Scalieri Komitesi’nin başında bulunan kimseler kaçarak, ikinci planda yer alan bazı üyeler yakalanarak cezaya çarptırılmıştır.³⁷

Yeni Osmanlılar hareketi Sultan II. Abdülhamit devrinde yeni bir duruma kavuşarak taşralarda da etkisini devam ettirmiştir. Böylece taşra yeni fikirlere açık hale gelmiştir.³⁸

Yeni Osmanlıların halkı bilinçlendirmek için yaptıkları girişimlerin yanında 1892 yılında İran’da yeni bir reform hareketi içine girmeye çalışan Cemaleddin Efgani’yi Sultan II. Abdülhamit konferans vermesi için davet etmiştir. Bu andan itibaren Osmanlı aydınları için öğretici amaçlı, haftalık sohbetler yapılmaya başlanmıştır. Bu sohbetlerde Türklük bilincinin verilmesi amaç edinilmiştir. Aslında Efgani’nin, Türkçülük fikrini savunmasından daha çok İslâm memleketlerini toplama düşüncesinin yanında “*milliyet*” kavramına yüklediği anlamları aktarmaya çalışmıştır. Yeni Osmanlıların da bu yollarla “*milliyet*” fikrinden dolayı bir şekilde yararlanmış olması muhtemeldir.³⁹

Yeni Osmanlılarına göre, reform bir tek millet için değil, bütün Osmanlıları içine alması gerekiyordu. Ayrıca “*Medeniyet yolunda ilerleme*” isteği de belirtilmektedir. Fakat bunun “*Osmanlı unsurunu*” zayıflatacak şekilde yapılmaması gerektiği söylenmektedir. Yani, program Osmanlıların Doğu medeniyetinin bozulmadan korunmasının yanında, Batı’dan ancak bilimsel eğitimin genel sonuçlarını, ancak tam anlamıyla karıştırabilecekleri ve bir milletin doğru yolunda aydınlatabilecek olanları almakla yetineceklerini anlamak olmuştur.⁴⁰

³⁷ Mardin, **a.g.e.**, s.32, “*Ali Suvai olayı hakkında diğer alt başlıklarda ayrıntılı bilgi verilecektir. Scalieri hareketi, Yeni Osmanlılar bakımından oldukça önemlidir. Scalieri İstanbul’daki Prodos Locası’nın üstatlarından. Sultan Murat’ın mason olduğunu uluslararası masonluğun hareketinin hazırlanmasında önemli bir rol oynadığı ileri sürülmüştür. İkincisi, Scalieri Komitesi’nin önemli üyelerinden Ali Şefkati Bey hem Namık Kemal’in bir arkadaşı hem de Avrupa’da ilk Jön Türk yayınlarını çıkarmıştır. Ali Şefkati Bey’in İstikbal’i 1895 yılında üçüncü kez çıktığında ittihat ve Terakki Cemiyeti ile doğrudan doğruya bağları olan bir dergi olacaktır.*” Ayrıntılı bilgi için bkz: Mardin, **a.g.e.**, s.33-35

³⁸ Mardin, **a.g.e.**, s.64

³⁹ Mardin, **a.g.e.**, s.65-66

Cemaleddin Efgani: 1838-1897 yılları arasında yaşayan Efgani, İslam uyanışını etkileyen XIX. yüzyıl fikir ve siyaset adamlarından biridir. Osmanlı Devleti’nin zayıfladığı dönemlerde farklı düşünceleri bir araya getirip düşünce yapısını geliştiren bir isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hayreddin Karaman, “*Cemaleddin Efgani*”, **TDVİA**, Cilt:10, İstanbul 1994, s.456-466

⁴⁰ Mardin, **a.g.e.**, s.95

Meşrutiyet döneminde İstanbul'da yalnızca dört adet günlük gazete ve dergi bulunurken; dergi ve gazete miktarı kısa sürede 350'ye çıkmış, 1913'te bu sayı 389 olmuştur. Bahsedilen dergi ve gazeteler sadece Osmanlı coğrafyasına değil Türkçülük ve İslamcılık fikirlerinin etkisi ile Türk dünyasına büyük ilgi göstermişlerdir.⁴¹ Basın faaliyetlerinin hareketliliği Meşrutiyet döneminde görülmektedir. Bunda pek çok yeni fikir akımının Osmanlı aydınları arasında taraftar bulması etkili olmuştur.

Bu dönemin önde gelen fikir akımları; Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılıktır. Bu fikirlerin her birine inananlar, Osmanlı Devleti'ni kötü gidişattan kurtarmak için farklı reçeteler yazmışlardır. Devletin bir dönem resmi ideolojisi olarak bilinen Osmanlıcılık da cemiyetin içerisinde yer bulmuştur.⁴² Bu fikir akımlarını, kısaca gözden geçirelim.

Osmanlıcılık akımı, Tanzimat devrinin sonralarına doğru ortaya çıkmıştır. Bu görüşü savunanlar devletin sınırları içinde yaşayanlar arasında dil, din ve ırk bakımından hiçbir fark gözetmeksizin hepsinin aynı hak ve yetkilere sahip olduğunu kabul ederek toplum içerisinde dayanışma sağlanacağı kanısında idiler.⁴³ Çünkü Osmanlıcılık yabancı kitlelere de seslenmesi açısından bir Osmanlı milleti oluşturabileceği kanaatindedir.⁴⁴ Ebüzziya Tefvik Efendi'de Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin amacını; Osmanlı halkının din ve ırk ayrılmaksızın tek vücut halinde birleştirmek şeklinde açıklamıştır. Cemiyet mensupları Osmanlıcılık düşüncesini şer'î delillerle kuvvetlendirerek daha da geliştirmişlerdir.⁴⁵

İslamcılık akımı, diğer düşünce akımlarına göre, devletin iktidarının kaynağı İslamiyet'e dayandığından, daha elverişli bir konuma sahiptir. Bu akımda, modern Avrupa medeniyetinin İslam dünyası aleyhinde oluşturduğu tehditlere karşı

⁴¹ Sevdâ Özkaya, **Meşrutiyet Dönemi Basımından Örneklerle Türkistan (Siyasi, İktisadi, Sosyal Hayata Dair)**, Kesit Yayınları, İstanbul 2016, s.10

⁴² Özkaya, **a.g.e.**, s.10

⁴³ Günel, **a.g.e.**, s.24

⁴⁴ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri**, Ötüken Yayınları, Ankara 2013, s.122

⁴⁵ Şerif Demir, **"Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık" Türkiye Araştırmaları Dergisi**, s.342-343

Osmanlıcılık akımına göre; mahkemelerde Hristiyanların tanıklığı kabul edilecek, tanıklar kendi dinlerinin kitabı üzerine yemin edebileceklerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Berkes, **a.g.e.**, s.216-217

koymanın ancak bir dinin kılavuzluğunda gerçekleşecek bir modernleşme ile mümkün olacağı savunulmuştur.⁴⁶

Devletin kurtuluşu için Yeni Osmanlıların Meşrutiyete dayanan Osmanlılık sistemini kabul etmelerine karşılık Sultan II. Abdülhamit, istibdâd döneminde İslamcılık sistemini kabul etmiş ve devrinde iç ve dış siyasette bu sistemi benimsemiştir.⁴⁷ Tanzimat'tan beri devam eden modernleşme hareketleri ve Batı'daki gelişmelerin takip edilmesi neticesinde Sultan II. Abdülhamit'e muhalefet eden gruplar ortaya çıkmıştır.⁴⁸

Batıcılık akımı ise, Batı'nın iktisadi ve içtimai hayatını, yüksek ilim ve fennini Osmanlı Devleti'ne nakletmeyi amaçlamıştır. Bu fikir akımını savunanlara göre Avrupa demek üstünlük demektir. Avrupa'ya göre de Osmanlı Devleti geridedir. Batıcılar başka bir örneğe gerek duymaksızın medeniyetin Avrupa'da olduğunu kabul ederler.⁴⁹ Düşünce alanında Batılılaşma ilk kez "*Yeni Osmanlılar Hareketi*" içerisinde yer bulmuştur. Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi isimler bu fikrin savunucusu olmuşlardır.⁵⁰

Türkçülük fikri soy, dil, din birliğine ve diğer yandan kültür birliğine dayanmaktadır. Böylece devletin din kurallarına değil, hukuk düzenine dayalı olmasını benimsemişlerdir.⁵¹ Türkçülük, ilk kez Yeni Osmanlılar tarafından ortaya atılmıştır. Sonra bu fikri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı üyeleri kabul etmişlerdir. Ali Suavi'nin de savunduğu Türkçülük akımının ilerleyen dönemlerde Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, M. Fuat Köprülü gibi isimler mensubu olmuşlardır.⁵²

⁴⁶ Azmi Özcan, "*İslamcılık*" TDVİA, s.65

⁴⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi VIII: Cilt (Birinci Meşrutiyet ve İstibdad Devirleri 1876-1907)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.539

⁴⁸ Özkaya, **a.g.e.**, s.12

⁴⁹ Necati Aksanyar, "*Türk Toplumunda Batıcılık Akımı*" **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Sayı:2, Haziran 1999, s.240

Ayrıca bkz: Barış Demirtaş, "*Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri*" **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:13, 2007, s.389-408

Ayrıca bkz: Taner Aslan, "*Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Batılılaşma*" **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, Sayı:55, 2009, s.1-32

⁵⁰ Günel, **a.g.e.**, s.27

⁵¹ Günel, **a.g.e.**, s.28

⁵² İnan, **a.g.e.**, s.148

Ayrıca bkz: 1869'da Paris'te çıkardığı *Ulûm Gazetesi* ile Türkçülüğü Osmanlı aydınları arasında yayılmasını gayret eden Ali Suavi, dönemin Türkçüleri arasında önemli bir şahsiyettir. Mehmet Köçer, "*Osmanlı Devleti'nde*

Ali Suavi'nin; zaman zaman Türkçü, İslamcı, Batıcı ya da laik görünmesine neden olan görüşleri için şu söylenmektedir. “O, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünden söz ettiği zaman Osmanlıcı, Müslümanları ve Türklüğü Osmanlı Türklüğünü varlığında ezme politikasına karşı ittihâd-ı İslamcı oluyor, nihayet mensubu bulunduğu Türk milletinin değerleri ve varlığı inkâr edildiği zaman Türkçülük fikrini savunuyordu”.⁵³ Ali Suavi; İslamcılıkla, Batıcılık ancak Türkçülük ile birleştiği zaman Batı milletleri önünde dayanacak bir kuvvet halini alabileceğini ileri sürmektedir.⁵⁴

Araştırmanın ana kaynağı Ali Suavi'nin çıkardığı gazetelerde yayınlanan yazılarıdır. Bu yazılar ışığında Osmanlı yenileşme dönemini başka bir açıdan incelemek ve basın hayatında, Ali Suavi'nin yeri ve önemini aktarmak fırsatı doğmuştur. Ele alınan gazeteler eleştirel yazılar sonucu kapatılmış ve devamında Ali Suavi'nin sürgün edilmesine yol açmıştır. Suavi, ilk olarak Muhbir gazetesini daha sonra Ulûm gazetesini çıkarmaya başlamıştır.

Ali Suavi gazeteciliğe 1867 yılı Ocak ayında Muhbir gazetesini ile başlamıştır. Muhbir'de herkesin anlayabileceği bir dille yazmış ve sade bir dili savunmuştur. Başta eğitim olmak üzere, o günkü Osmanlı toplumunun sosyal sıkıntılarını işleyen Suavi, sıklıkla devletin politikalarını eleştirmiştir. Muhbir'in 31. sayısında Belgrat'ın Sırbistan'a terkedilmesini çok sert bir dille eleştirmiş ve devletten adeta hesap sormuştur. Bunun üzerine gazetesini kapatılarak Ali Suavi Kastamonu'ya sürgüne gönderilmiştir. Mart ayının 3. haftasında Kastamonu'ya varan Suavi 22 Mayıs 1867 tarihinde Mustafa Fazıl Paşa'nın görevlendirdiği bir adam yardımıyla Fransız gemisiyle buradan ayrılmıştır.⁵⁵ Londra'ya gelen Suavi gazetesini burada çıkarmaya devam etmiştir.

Türkçülük Akımının Ortaya Çıkması”, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, Sayı:3, 2003, s. 12, Ayrıca bkz: M. Şükrü Hanioglu, “*Türkçülük*” **TDVİA**, s.551-554

⁵³ Seyit Battal Uğurlu, “*Ulûm Gazetesinin Tematik İncelenmesi*” **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Van 1997, s.44-45

⁵⁴ Ülken, **a.g.e.** s.113

⁵⁵ Hüseyin Çelik, **Ali Suavi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s.8-11

Ali Suavi'ye Muhbir Gazetesini çıkarmasında Charles Wells, isminde bir tercüman yardım etmiştir. Ayrıntılı bilgi bkz: A. Mecit Çanatak, “*Muhbir Gazetesinin Sistematik Tahlili*” **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Van 1995, s. 8-9

Ayrıca, 17.10.1866 tarihli Levant Herald'da Edirne muhabiri, Filibe olayından bahsederken “*Ceride-i Havâdis'in Filibe Muhabiri*” diye bahsetmektedir. Buradan şunu anlamaktayız. Ali Suavi'nin Muhbir'den evvel, bir gazeteciliği vardır. Bkz: Orhan Koloğlu, “*Ali Suavi ile İngiliz, Türk ve İslâm Dostları*” **Tarih ve Toplum**, Sayı:138, Haziran 1995, s.326

Muhbir Gazetesi'nde, okuyucu mektuplarına yer verilmiştir. Bu yazılarda; hükümete çeşitli sorular yöneltilerek izlenen politika eleştirilmiştir. Bu bakımdan, Muhbir; diğer özel Türk gazetesinin açtığı yolda daha sert bir muhalefet yapan gazete halini almıştır.⁵⁶

Gazete başlangıçta haftalık olarak yayınlanmıştır. 11. sayıya kadar cumartesi günleri çıkan gazete, bu tarihten itibaren değişik günlerde yayınlanmaya başlamıştır. 37. sayıdan itibaren, gazeteye İngilizce özetler de dahil edilmiştir. Gazetenin taklit edileceği ihbarının alınması üzerine 7. sayıdan itibaren her sayının sonuna “*Yeni Osmanlılar Cemiyeti*” mührünün basılacağı ilan edilmiş bu şekilde yayın hayatına devam etmiştir.⁵⁷ Ayrıca, gazetede Suavi'den başka imzası olan tek yazar; Charles Wells'tir.⁵⁸

Ali Suavi, Londra'da Muhbir denemesinin ardından Paris'e geçerek 1869 yılında “*Ulûm*” adıyla taşbaskısı bir gazete yayınlamaya başlamıştır. Ulûm gazeteden çok bir dergiye benzetilmektedir. Ulûm gazetesinde her ne kadar siyasi konulara yer verilmişse de sonunda eğitimci kişiliğinin ön plana çıktığı görülmektedir. Ayrıca tarih, felsefe, dini konular, yeni buluşlar, fen bilimleri, edebiyat, sosyal konular, ansiklopedik bilgiler de gazetede yer almıştır.⁵⁹ 1871 yılında Lyon'a geçen Suavi, “*Muvâkkâten*” isimli gazeteyi yayınlamıştır. Bu gazetede muharebe haberlerini verirken savaş üzerine bazı düşüncelerine dile getirmektedir.⁶⁰ Gazetede siyasi ve sosyal düşüncelerine ayrı ayrı yer vermiştir. Özellikle Türk dili ve edebiyatı ile ilgili görüşleri, Türkçe'nin üstünlüğü meselesi, dilde sadeleşme üzerinde durmuştur. Din, hilâfet ve çeşitli islâmi konular da yine yazdığı konular arasındadır. Özellikle, namaz surelerinin Türkçeleştirilmesi ve faiz hakkındaki yazıları dikkat çekmektedir. Bunların yanı sıra ekonomi, sanat, ticaret, eğitim, batılılaşma, rüşvet, haksızlıklar karşısındaki tepkisi, Türkçülük üzerine yazılar kaleme almıştır.

⁵⁶ Atilla Girgin, **Yerel Basın**, İstanbul 2009, s.49

Osmanlı Döneminde eğitim sisteminin aksaklıklarını belirten yazı ile 1861 Mayıs ayında iki hafta süre ile, ilk özel gazete olan Tercüman'ı Ahvâl gazetesi kapatılmıştır. Girgin, **a.g.e.**, s.62

⁵⁷ Çanatak, *a.g.t.*, s.3-4

⁵⁸ Çanatak, *a.g.t.*, s.4

Charles Wells: Ayrıntılı bilg için bkz: Hüseyin Çelik, **Osmanlı Yanlısı İngiliz Dış İşleri Komiteleri**, İnkılab Yayınları, İstanbul 1994

⁵⁹ İsmail Doğan, **Tanzimatın İki Ucu Münif Paşa ve Ali Suavi (Sosyo-Pedagojik Bir Karşılaştırma)**, İz Yayıncılık, İstanbul 1991, s.256-270-271

⁶⁰ Günel, **a.g.e.**, s.63

Ulûm Gazetesi'nde Avrupa gazetelerinin teknik özelliklerini taklit etmiş, Türk gazeteciliği açısından bir hayli ilerleme katetmeyi saptamıştır. Ulûm, Muvakkâten ve Kamus'da toplam 16 şekil kullanılmıştır. Bunların 4'ü harita, 5'i figür, diğer 4'ü hayvan şekilleri ve son olarak 3 adet de bitki şekilleri olup şekillerin hepsi el çizimlerdir.⁶¹

Çalışmada Muhbir Gazetesi hakkında yapılmış araştırmaların yoğunluğu sebebiyle, daha çok Ulûm Gazetesi'ndeki yazılarına yer verilmiştir. Yazılardan yola çıkarak çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca Suavi'nin yazılarından seçmeler yapılarak günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

⁶¹ Uğurlu, *a.g.t.*, s.40-41

I. BÖLÜM

ALİ SUAVİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ (1839-1878)

1.1. Ali Suavi'nin Hayatı (1839-1878)

Ali Suavi, 1839 yılında İstanbul'un Cerrahpaşa mahallesinde doğmuştur. Ailesi Anadolu'da Viranşehir'den olup ilimle uğraşmaktadır. Suavi'nin babası, annesinden hesap ve dört işlemi öğrenmiştir. Babası Kağıtçı Hüseyin Ağa isminde ahalinin ailesine gayet hürmet ettiğini belirtmiştir.⁶² Suavi'nin babasının “*kağıt mührecisi*” olduğunu söylemektedir.⁶³

Ali Suavi, ilim içinde büyüdüğünü anlatmaktadır. Fakat on altı on yedi yaşlarına kadar geçen hayatını kaleme aldığına dair bir ipucu yoktur. Sadece “*on altı on yedi yaşından berü arz-ı hicâzda ve Anadolu'da ve Avrupa'da seyr-i seyyâhatim ve tederrüs ve tadrîsim hemân birinci râddede ya'ni pek açık ma'ruf olduğundan ve sufiyyede bulunduğum esnâda Arabi ibâre ile makâmât tarzında yazmış olduğum*” dediği eserine hiçbir yerde rastlanmamıştır. Yazmış olduğu eserinde Hicaz, Anadolu ve Rumeli'deki seyahatlerindeki öğrendiklerinden bahsetmektedir. Seyahatinde “*girdiğim memleketin saffâf ve kibarlık malâkât ve müvâsenet etmiş olduğundan tercüme-i hâli yâzâcâk yeniden gayr-i yazısı bulunacağına şübhe etmem*” diyerek bu dönemlerinde birçok kişi ile temasta bulunduğunu işaret etmektedir.⁶⁴

⁶² Ali Suavi, “*Yeni Osmanlılar Tarihi*”, **Ulûm**, Sayı:15, Paris-Trouville, 1286(1869), s. 892

Ali Suavi, *a.g.m.*, s.892-893 Ali Suavi'nin doğum yeri hakkında farklı yerler öne sürülmüştür. Abdurrahman Adil, onun için “*Aksaray*” da doğduğunu söylemiştir. Ama buradaki “*Aksaray*” İstanbul Aksaray'dır. Abdullah Cevdet ise, “*Arş- makam Ali Suavi Kastamonulu idi*” demektedir. Bu bilgi daha doğrudur. Çünkü Osmanlı mülki idaresinde Suavi'nin doğum yeri olan Çankırı, Kastamonu sancağına bağlı bir nahiyedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hüseyin Çelilk, **Ali Suavi ve Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.42 Ayrıca, Ali Suavi'nin doğum yeri hakkında Fransız yazar Paul de Regla “*Buhara*”yı göstermiştir. Hatta onu ölümünden ancak “*on dört sene önce vatanı olan Buhara'ya gelmiş*” gibi göstermiştir. Ama Ali Suavi, hayatında Buhara'ya hiç seyahat etmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Necmi Günel, **Ali Suavi, II. Meşrutiyet Öncesi Fikir Akımları**, Yeni Beyoğlu Matbaası, İstanbul 2011, s.32, Ayrıca bkz: Ali Suavi, “*Mübadi' Hayatı, Zihniyet, Hukûki Hizmeti*”, **Hadisât-ı Hukûkiye**, s.143, Ayrıca bkz: Prof Dr. Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı'nın Çöküşü İmparatorluk İttihatçıların Elinde**, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s.11-12

⁶³ İsmail Doğan, **Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi**, İz Yayıncılık, İstanbul 1991 s.186

Kağıt mühreciliği: Eskiden kağıtların el ve kemik ile cilalanmasıyla kağıdın zarif bir şekil alıp ardından renginin değişmesi sanatına verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi bkz: Doğan, *a.g.e.*, s.186

⁶⁴ Ali Suavi, *a.g.m.*, s.893 Ali Suavi'nin bahsettiği eser; “*Nasayih-i Ebühanife*” (Ebuhanife'nin Nasihatları) üzerine bir açıklamadır. Bu kitabını Beyazıt Camii müderrislerinden Topyalı Hüseyin Efendi'ye gönderir ve

Suavi devrin bütün çocukları gibi Sıbyan mektebinde ilköğrenimini gördükten sonra Davutpaşa Rüşdiyesine devam etmiştir, “*Şimdi ben politikaca geçen ömrüme ihmâle işâret edeyim. İstanbul’da Davud Pâşâ İskelesi Mekteb-i Rüşdiyesinden çıkdıktan sonra Bâb-ı Ser Askeri’den Dersa’âdet yoklaması kalemine iki üç sene devam ettikten sırada zihnim ba’zı mesâh-ı askeriyye ile doldu*” demektedir. Devamında “*muvâhharen Bursa Rüşdiye mektebinde bir sene kadar mu’allim-i evvel oldu. Ve bir aralık Sofya’da Mâhkeme-i Ticâret Re’isliği etdim. Edirne vilâyeti teşkîl olunacağı sırada ahıbbâdan Filibe Kâ’immakâmu Ata Bey ve Kadısı Celaleddin Efendi’nin ilhâhları üzerine Filibe’den Tahrirât Müdürlüğü de etdim. Bu me’mûrlukda idâre-i devletin hakiki ve keyfiyyet ceryânını anladım*”.⁶⁵ Ali Suavi, rüştiye sonrası kısa aralıklarla çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur.

Ali Suavi’nin görev yerleri İstanbul dışında Simav, Bursa, Sofya, Filibe kentlerinde bulunmuştur. Bu görev yerleri ilgili eserlerde çok karmaşık bir sıralama ile verilmektedir.⁶⁶

İlk olarak Hicaz seyahati dönüşünde hadis ilmi ile yakından ilgilenmiştir. Bunu destekleyen ifadeler vardır. “*Ulûm-ı şer’iyye irâdesinden en ziyâde en sevdiğim ilm-i hadîs idi. On yedi on sekiz yaşında olduğum hâlde Hicaz’a azîmet ederken beş guruşa pek eski ve salisi kadar noksan Suyuti’nin Câmîü’s-sağîr ini satın almışdım*” yollarda bunu ezberlediğini ve Mekke’de ezberledikten sonra her hadisin kenarına “*vâhid-i sahîh veya zarîf ve garîb hâsılı işâretler eyledim*”. Ali Suavi, yedi bin kadar hadisin hafızasında olduğunu söylemektedir. Hadisleri ezberlemesinden dolayı herkesin ona “*hadis-i mehbi*” diyecekleri yerde “*muhâddis*” derlerdi diye kayıt etmektedir. Ayrıca bunları ezberlemekten memnun kaldığını ifadelerinde kullanmaktadır.⁶⁷ Hac

düzeltilmesini rica eder. Hüseyin Efendi bütün kitapta sadece bir “*tefasil*” kelimesini “*efasil*”e çevirmekten başka kusur bulamaz. Ayrıntılı bilgi için bkz: Falih Rıfki Atay, **Başveren İnkılapçı**, Yenigün Haber Ajansı, Ağustos 1997, s.20

⁶⁵ Ali Suavi, *a.g.m*, s.895

⁶⁶ Ali Suavi, *a.g.m*, s. 895, Doğan, **a.g.e**, s.188

⁶⁷ “*Avdette İzmir’e çıktığımda yedi bin kadar ahadisın mertebeleri hıfzımda idi. Muvâhharen Firdevs Dilmiyi dahi hafızama aldım ve Bursa’da Harâcioğlu Kütübhânesi elimde bulunduğum müddetde Sahîh-i Buhari’den kendim bi’tatbî’ mükerrer ehâdîsi iskâttan sonra isnâdde adedi bütüne ri’âyetle her selâsi’l senâda kadar fasıl fasıl tertible Buhari’yi bir uslûb-ı cedîde telhîs etdim. Bu telhîsi dahi koynumdan ayırmazdım. Usûl-ı hadîsden ve hadîsden kütüb-i sâ’ireye mutâla’adan telezüz eylerdim*”. Ali Suavi, *a.g.m*, s895-896

Suyuti: Ebu’l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfi isminde olan tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı alimidir. Tefsir ve Kur’an ilimleri ile ilgili eseri olan “*el-Câmi’u’s-şâgîr*” adlı eserinde 10 010 veciz kavli hadisi alfabetik olarak sıralayarak hadislerin sıhhat durumunu ve kaynaklarını kısaltmalarla göstermiştir. Eser Kahire’de, Marsilya’da (Fransız tercümesiyle) Beyrut’ta yayımlanmıştır. Kitap üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Halit Özkan “*Süyûtî*” **TDVİA**, Cilt:38, İstanbul 2010, s.188-198

yolculuğundan sonra İzmir'e gelen Suavi, buradan da Bursa'ya geçmiştir. Burada “*Şibbâku'l-Ulûm*” isimli eserini kaleme almıştır. Ayrıca Bursa Ulu Cami'nde Arapça ve İslami İlimler dersleri okutmaktadır.⁶⁸

Mektebi Sultani müdürü iken, Fransızca yazılmış olan “*tercüme-i hali*”de önce Bursa'ya oradan da Simav'da bulunan Kuşlu Medresesinde görev aldığını sıralamasını doğrulamaktadır. Burada on sekiz yaşında Simav'da, yirmi yaşında da Bursa'da hocalık ettiğini yazılmaktadır.⁶⁹ Simav'da uzun süre kalamayarak geri tekrar Bursa'ya Harraççioğlu Kütüphanesi'ne gönderilmiştir.⁷⁰

Bursa'ya geldiğinde Eğitim Bakanlığı'nın açtığı öğretmenlik sınavına 1860 yılında girmiştir. İlk Eğitim Bakanı Abdurrahman Sami Paşa'nın⁷¹ başkanlığındaki bu rüştiye öğretmenliği sınavını birincilikle kazanarak şunları söylemiştir. “*Beni Devlet Meclis-i Maarif-i Umûmiyyesi'nde resmen imtihan edip hocalık tevcih etmişlerdi. O meclis ki, anda Sami Paşa gibi arif-i mülkü-i haslet reis idi. o imtihanda yirmi yaşından geçgince idim.*”⁷² Ali Suavi'nin görev yaptığı yerlerdeki atamalarının padişah iradesinde yapılmaktadır. Tayinin yapıldığı tarihe kadar sadece Ali Efendi, bazı yerlerde de hacca gitmiş olduğundan Hacı Ali Efendi olarak anılmaktadır. “*Suavi*” lakabını sonradan almıştır. Kendisi “*Suavi*” lakabını çok sonraları aldığını söylemektedir.

Muhaddis: Hadisle uğraşan kişidir. Ayrıntılı bilgi için bk: Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Lûgat**, Aydın Yayınları, Ankara 2012, s.775

Süyüti, 1445 yılında Kahire'de doğmuş tefsir, hadis, fıkıh alimidir. Bahsedilen “*el-Câmi'u's-sagir*” adlı eserinde 10 000 hadis alfabetik olarak sıralanmıştır. Hadislerin sağlık durumunu ve kaynaklarını kısaltmalarla göstermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Halit Özkan, “*Süyüti*” **TDVİA**, Cilt:38, İstanbul 2010, s.188-198

⁶⁸ Hüseyin Çelik, **Ali Suavi**, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.2, Ali Suavi, *a.g.m*, s.894

⁶⁹ Doğan, **a.g.e**, s.188

⁷⁰ Çelik, **a.g.e**, s.3

⁷¹ Abdurrahman Sami Paşa: “*Az bir vakt içinde Kırım Muharebesi zuhuru ile birçok uğraşılıp Vidin semtlerinde, harp ü dağdağa-i kıtal bertaraf olucak yetmiş iki senesinde meclis-i tazminat azalışı tevcih buyrulup celbolundum. Yetmiş üç evailinde Edirne Valiliği ihsan olundu. Sekiz mah sonra gene tazminat azalılığı ile celp buyrulup müddet-i kalilede maarif-i umumiye nezareti ile şerefyap oldum. Yetmiş dört evahirinde Girit İsyanı zuhur edip maarif nezaretine inzımanen Girit Valiliği tevcihi ile girildi. Bikeremihi Teâlâ def'i gaile-i isyana muvaffakiyetten dolayı Nişan-ı Âli-i imtiyaz ile taltif buyruldu. Yetmiş beş evasitinde memuriyet-i asliyem olan maarif hizmeti ile iştigal olundu. Yetmiş sekizde maariften af ile güncişnişin-i uzlet oldum.*” Diyerek kendini anlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mithat Cemal Kuntay, **Sarıklı İhtilalci Ali Suavi**, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2014, s.17

⁷² Doğan, **a.g.e**, s.189

Abdülaziz devrinde Maarif Nazırı Abdurrahman Sami Paşa, maarifte bir sınav açmıştır. Bu sınavda, rüştiye mekteplerine muallimler seçilecektir. Sınava sarıklı bir çocuk girmiştir. Vücudu yaşından büyüktür. Nazır, bu sarıklıyı sınavda beğenmiştir. Fakat sınavdan sonra onunla konuşunca malumatına şaşı ve bu sefer, Suavi'yi benimsemiştir. Abdurrahman Sami, genç Suavi'yi Bursa Rüştiyesine muallim-i evvel yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kutay, **a.g.e**, s. 18-19

1869'da Paris'te kendisi ve Ziya Bey aleyhinde bir yazı yayınlayan Kanipaşazade Rifat'a⁷³ verdiği cevapta Suavi isminin daha yeni takıldığını ifade etmektedir.⁷⁴

Ali Suavi, "*Anadolu seyâhatimde her girdiğim memleketin saffâr ve kibârı ve müdürü ya kâ'immakamı veya vâlisi cânibinden mazhâr-ı ihtirâm olan Küçük Hoca idi*" kendinden böyle bahsedildiğini belirtmektedir.⁷⁵ Bursa'daki vazifesinin yedinci ayında Vali Abdurrahman Sami Paşa, Suavi'yi kovacaktır.⁷⁶ Bu olaydan sonra Ali Suavi Bursa'dan uzaklaştırılmıştır.⁷⁷ Ali Suavi'nin mesleğine geri dönmesi eski dostu Filibe Kaymakamı Ata Bey'in ısrarı üzerine olacaktır. Önce Filibe Rüştüyesi Muallim-i Evvelliğini sonra da Ticaret Mahkeme Riyasetini yürütmüştür.⁷⁸

Filibe rüştiye muallim-i evveli (başöğretmenlik) olan Suavi 1283(1866)'e kadar geçen dönemde Rumeli'deki görevlerinde bulunmuştur. Filibe'nin Yeşiloğlu Cami'nde halka siyasi konferanslar veren sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın Valide Pertevniyal Sultan'ın devlet işlerine müdahalesi üzerine vaazlar vermeye başlayan Ali Suavi'nin Mutassarrıf Atâ Bey'le arası açılmıştır. Atâ Bey'e halkın ve devlet memurlarının önünde "*Sen dahi bu gaflet olayının bu beldede mümessil-i bedbahtısın*" dediği rivayet edilmektedir.⁷⁹

⁷³Sâdık Rifat Paşa: 1807 yılında İstanbul'da doğan Rifat Paşa Viyana sefiri ve Hariciye nazırlığı görevlerinde bulunmuştur. İyi bir gözlemci olarak gezip gördüğü ülkeler hakkındaki izlenimlerini kaleme almıştır. Paşa'nın ölümünden sonra oğlu, eserlerini "*Müntehabât-ı Âsâr*" adı altında toplayıp yayınlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Akyıldız, "*Sâdık Rifat Paşa*" TDVİA, Cilt:35, s. 400-401

⁷⁴Çelik, a.g.e, s.49

⁷⁵Ali Suavi, a.g.m, s.905

⁷⁶Günel, a.g.e, s.36

⁷⁷Bursalıların onu hoş görmeme sebebi ulema ile giriştiği tartışmalarda Suavi'nin galip gelmesi mi kesin olarak bilinmemektedir. Tercüman-ı Şark, onun Bursa Rüştüyesinden ayrılmak zorunda kaldığını bunun da nedenin ahlaki yönden olduğunu belirtmiştir. Bunun hakkında da kesin bir bilgi yoktur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Çelik, a.g.e, s.55

⁷⁸Günel, a.g.e, s.37

⁷⁹Doğan, a.g.e, s189

Ali Suavi'nin Ata Bey ile arası bozulmuştur. Bunu kendisi şu ifadelerle anlatır. "*Edirne vâlisi Hurşid Paşa benim açtığım a'sâr iştikası tetkik için Filibe'ye geldiğinde Filibe Mollası Celeddin Efendi'ye vücûhtan bir kaç zevâtın yanında demişdi ki "Filibe kâ'immakâmı Ata Bey'in Suavi Efendi hakkında yazdığı inhâ' hala cebimdedir. Ben bunu okudukça Suavi Efendi Peygamberden küçük fakat evliyadan büyük bir derece ta'rif ve tavsîf olduğunu görüyorum. Acâ'im muvâharen ne oldu ki beylerine böyle bozuşukluk girdi."* Şurası hoş değil mi ki her kangı me'mûr ile bozuşursam ne öbek ne ben ana beynimizde kalben ve ahlakın buğz ve adâvet peyda olunmazdı. Mu'ârefe-i sâbıkamız olanlarla hala bu günkü günde derûnî mübâğazamız olmayub yine birbirimiz severiz. Demek ki bizim kimsenin zâtına ve âhvâli hıssasına buğzum yok. Kimsenin de bana olamaz. Töhmetsizdir ise politila töhmeti" diyerek ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Suavi, a.g.m, s.906

Ali Suavi, sonuç olarak Bursa'daki Rüştîye öğretmenliğinin yanında, Sofya Ticaret Mahkemesi reisliği'nde bulunmuştur. 1281 Sâlnamesinde'de⁸⁰ Suavi bu yılda Sofya Ticaret Mahkeme reisi olarak görülmektedir.⁸¹ Suavi, İstanbul'a gelirken camilerde, yollarda vaazlar veriyordu. Kaside-i Hemziyye'nin birkaç beytini ezbere okuduktan sonra siyasete geçip, dönem olayları yüzünden Osmanlı Devleti'ni eleştirmektedir.⁸²

Ali Suavi, 1277(1861) yılı başlarında İstanbul'a dönmüştür. Bu sırada 22-23 yaşlarında olan Küçük Hoca, gerek seyahatleri ve gerekse memuriyetleri bakımından devlet düzeninin eski halinde olmadığını görmüştür.⁸³ Bursa'dan Sadrazam Ali Paşa'nın davetiyle İstanbul'a gelmiştir. Bunu da şöyle ifade etmiştir. "*Bursa'dan sadrâ'azâm Ali Paşa'nın da'vetiyle İstanbul'a gittiğimde vükelâ-yı devletden ekserisiyle hem bezm olub ahvâl ve efkârlarına mümkün mertebe vukuf hâsıl oldu.*"⁸⁴ İstanbul'a gelen Ali Suavi, İstanbul'a geldiği yirmi otuz sene zarfında, ıslahat adı altında özellikle idari alanda birçok binalar kurulmuş olduğundan bahsetmiştir. Kurulan binaların yetersiz olduğunu da ekleyerek İstanbul hakkındaki düşüncelerini dile getirmiştir.⁸⁵ Ayrıca "*Ben İstanbul'a geldim. (ol-vakt Mustafa Fazıl Paşa Paris'de imiş deyü işidiliyordu). İstanbul'da Şehzade câ'minde ders okutmağa başladım.*"⁸⁶ Diyerek İstanbul'daki görevi hakkında bilgiler vermiştir. Ali Suavi'nin Şehzade Cami'ndeki ilk vaazlarının şahidi Namık Kemal'dir. Suavi'ye kaleminin kuvvetli olduğunu ve iyi derece Fransızca ve

⁸⁰ Ali Suavi'nin çıkarmış olduğu bir salname olup, Osmanlı Devleti'nin coğrafi durumu, nüfusu, zirai ve snai üretimi, kara ve deniz yolları, ticaret gemileri ve limanları, para ve ölçü birimleri hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: İlhan Palalı, "*Osmanlı Salnameleri ve Tarihi Araştırmalarındaki Kaynak Olarak Önemi*" **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 23, Ocak-Haziran 2010, s.9-10, Ss.1-14

⁸¹ Çelik, **a.g.e.**, s.60

"*Ve bir aralık Sofya'da mahkeme-i ticâret re'isliği etdim. Edirne vilâyeti teşkil olunacağı sırada ahîbbâdan Filibe Kâ'immakâmı Ata Bey'in ve Kadısı Celalettin Efendi'nin ilhâhları üzerine Filibe tahrîrât müdürlüğü de etdim. Bu me'mûrlukda idâre-i devletin hakiki ve keyfiyyet-i ceryânını anladım*" demektir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Suavi, *a.g.m.*, s. 895, Ata Bey'in Filibe Kaymakamlığına atanmasının ardından 1865'te Ali Suavi, Filibe Tahrirat Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. Kendisinin Ata Bey ile anlaşmazlığa düşmesi üzerine Edirne Valisi Hurşid Paşa'nın müdahale ettiğini söylemesi onun 1865-1866 yıllarında Filibe Tahrirat Müdürlüğü'nde bulunduğuna kesinlik kazandırır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Çelik, **a.g.e.**, s.62

⁸² Günel, **a.g.e.**, s.37

Dönem olayları; 1860'da Cidde olayları ve Suriye ayaklanması meydana gelmiştir. 1861'de Sultan Abdülmecid vefat etmiştir. Bunların ardından Sırbistan ve Karadağ olayları meydana gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Olayları**, Alkım Yayınları, İstanbul 2006, s.391-407

⁸³ Çelik, **a.g.e.**, s.57

⁸⁴ Ali Suavi, *a.g.m.*, s. 905,

Sadrazam Ali Paşa: Mehmet Emin Ali Paşa, 1814-1871 yılları arasında yaşamış olan Osmanlı sadrazamıdır. Avrupa'da tanınmış bir devlet adamıdır. Devletin dış siyasette maruz kaldığı gelişmeler, iç meselelerin büyüklüğü ve karışıklığı, mali sıkıntıların artması belli başlı sorunlara yol açmıştır. Ali Paşa öldükten sonra yokluğu hissedilen, engin tecrübesiyle ileride felaketleri önleyecek bir devlet adamıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kemal Beydilli, "*Ali Paşa*" **TDVİA**, Cilt:2, İstanbul 1989, s.425-426

⁸⁵ Ali Suavi, *a.g.m.*, s.907

⁸⁶ Ali Suavi, *a.g.m.*, s. 908

Rumca bilip aktarabildiğini ifade etmiştir. Ayrıca halk arasında da rağbet gördüğünü belirtmiştir.⁸⁷

Ali Suavi, vaazlar verdiği sırada şahıslara değil onların yaptıklarına baktığını ve o şekilde davrandığını şöyle ifade etmiştir; “*Töhmət vâr ise politika töhməti. Ben Fuad Paşa’dan ne zarar gördüm. Cami’ə dersime gelürdü. Sofrasında berâber yemek yedik. Birlikde oturub müsâhabat etdik.*”⁸⁸. İstanbul’da iken Osmanlı Devleti yönetimini yakından izleme imkanı bulmuştur. İlerleyen yıllarda bunu da yazılarında ifade etmiştir.

1.1.1. Gazeteciliğe Başlaması

Ali Suavi, İstanbul’da iken basın faaliyetlerine başlamıştır. İlk gazetesi olan Muhbir Gazetesi’ni nasıl çıkardığını şu şekilde ifade etmiştir. Filip isminde bir Ermeni’nin Tevfik Efendi⁸⁹ vasıtasıyla Ali Suavi’ye ulaşip “*Muhbir*” isminde bir gazete çıkaracağını söylemiştir. Suavi’de gazeteyi Tevfik Efendi’ye yazdırmasını belli aralıklarda kendisinde yazacağını ifade etmiştir. Filip Efendi, gazetesini çıkararak Tevfik Efendi’yi muharrer tayin eylemiştir. Birinci nüshasını Ali Suavi, yazmış diğer nüshalarında bazı bölümler vermiştir.⁹⁰ Muhbir gazetesinde ağırlıklı olarak eğitimle ilgili konulara daha çok değinilmiştir. Bunun yanında dil meselesi üzerinde de

⁸⁷ Çelik, a.g.e, s.65

⁸⁸ Ali Suavi, a.g.m, s. 906

⁸⁹ Selanikli Tevfik Efendi: Tanzimat dönemi’nden, II. Meşrutiyet dönemine kadar bir çok alanda yazılar yapmış bir isimdir. Ayrıca, Batı dillerinden yaptığı roman çevirileri ile adından sıkça söz ettirmiştir. Döneminde, en çok roman çevirisi yapan dördüncü isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ayşe Banu Karadağ, “*Türk Çeviri Tarihimiz ‘Mütercim’ Selanikli Tevfik*”, **Turkish Studies- International Periodical Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Sayı:8/10, Ankara 2013, Ss.355-363

⁹⁰ Ali Suavi, a.g.m, s. 908-909

Muhbir Gazetesi: “*Diyarbakır’lı Filip Şahioğlu tarafından 25 Şaban 1283 (1 Ocak 1867) te çıkarılan Ali Suavi ile Ziya Bey (Paşa) in yazılarını ihtiva eden siyasi bir gazetedir. 32*23boyunda, dört sayfa olarak haftada üç defa çıkarılıyordu. Ali Suavi, bir müddet önce Filibe’den Tasvir-i Efkâr’a gönderdiği yazılarla, daha sonra da İstanbul camiilerinde verdiği vaazlarla Tasvir-i Efkâr muharriri Namık Kemal’in taktirini kazanmış, 1787 (3 Nisan 1870) tarihli onbeşinci sayısında kendi hayatını anlatırken tanıdıklarından bir zatı Filip Efendi’nin vasıta ederek kendisine müracaat ettiğini, Muhbir adıyla bir gazete çıkaracağından buna yazı yazması ricasında bulunduğu, Ali Suavi’inde arada vasıta olan Tevfik efendiye (sonraları Çaylak Gazetesini çıkaran Çopur Tevfik olacak) yazdırmasını tavsiye ettiğini, kendisinden ara sıra Muhbir’e yazı yazmaya söz verdiğini, gazetenin ilk sayısını hep kendisinin yazdığını sonralarda bazı makaleler verdiğini yazıyor.*” Ayrıntılı bilgi için bkz: Günel, a.g.e, s.37

Jön Türklerle de ilk temasını şu şekilde dile getirmiştir. “*Bir aralık Muhbir gazetesinin sahibi Filib Nord gazetesinde Fazıl Paşa’nın sır kâtibi imzâsıyla görülmüş olan Jön Türk riyâseti ilânını Türkçe’ye tercüme etdirerek gazetesinde derç eylemiş. Bundan benim haberim yogidi. Kaldı ki Bâb-ı Ali nazarından bunun Türkçe ilanını bana azv olundu. İşte o târihinden i’tibâren Fazıl Paşa tarafdarı add olunmağa başladım. Bundan birkaç gün sonra merkûm Filib yanına gelüb ‘Mustafa Fazıl Paşa’nın kethüdâsı Mehmed Bey beni çağırtdı. Paşa’nın Muhbir gazetesinden memnuniyeti ve sanâ olan meyl ü muhâbbetini beyân etdi’. Dedi ve mülâkât istermisin deyü? Su’âl eyledi. Ben mülâkâtına tama’ etmedim*”. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Suavi, a.g.m, s. 910

çoğunlukla durulmuştur. Bunların yanında sıkça ülkenin iç siyaseti hakkında meselelere de ağırlık verilmiştir.⁹¹

Namık Kemal Muhbir Gazetesi'ndeki yazılarından ötürü, Ali Suavi'ye övgüler yağdırmaktadır. Özellikle her türlü konudan serbestçe bahsetmesi ve halkı bilgilendirdiğinden bahsetmektedir.⁹²

Osmanlı Devleti'nde Girit sorunun patlak vermesiyle birlikte, Muhbir Gazetesi'nde Giritli Müslümanlara üzerinde durmuştur.⁹³

Giritli muhacirler için; “*Girid biçârelerini i'âne toplamak üzere teşkil ettiğim cem'iyetin ehemmiyeti ve bunlarla berâber gece ve gündüz birleşmekde olduğum kibâr va saffâr ile geçen vefât-ı siyâsiyye gürültüsü ve millet meclisi usulünün tervici. Hâsılı bunlar Bâb-ı Ali'nin ruh-i idâresine çıkarub uyandırdı.*”⁹⁴ Diyerek muhacirler için bir siyasi birlik kurduğunu ifade etmektedir.

Muhbir Gazetesinin 31. sayısına gelindiğinde ilk olarak Belgrad Kalesinin Osmanlı Devleti'ne ne zaman katıldığından anlatmaya başlamıştır. “*Ve nihâyet Belgrad kal'esi teslim şartıyla taksîm olunan musâlaha ahidnâmesi imzâlatub sadrâ'azımın müşârünileyh kal'eye girdi. Ve Hekimoğlu Ali Paşa Belgrad muhâfızı nısb eyledi*” diyerek dikkatleri üstüne çekmiştir.⁹⁵

⁹¹ Eğitim konularının yanında, iç meselelerden kastedilen; Giritli muhacirler hakkındaki yazılarıdır. Mısır Valisi İsmail Paşa'nın hıdivlik isteğine karşı yazıları ve mektuplaşmalar bulunmaktadır. Ama geniş bir bölümü siyasi meseleler ile ilgilidir.

⁹² Çelik, a.g.e, s. 78

⁹³ Ali Suavi, “*İhtâr*” **Muhbir Gazetesi**, No: 24, 22 Şevval 1283 “*İmanın hay-ı hevâhi olan bu acz dahi Girid ahâli-i müslimesine i'âne edeceğim. Şöyle ki gelecek pazartesi günü (muhbir nüshâsından on beş aded çıkaracağım. Bunlardan toplanacak gürüşün hepsi Girid müslümânlarına taksîm olunacağı cihetle cümlesi sâtilur ve müte'aadid nüshaları alanlar bulunur umarım. Bundan hâsıl olacak paranın içinde herkesin emniyyet edeceği mu'teber zevât-ı ma'riferleriyle ibtidâ kağıd ve mürettiv ve bâsmacı ve mevz'ı masrafları çıkarılacak ve bu musarrif her kaç gürüş bâlîğ olursa i'lân olunub herkese lâyıkıyla bildirilecek ve biriken paraları ben kendin bizzât alub ve beylik vapuruna binüb tâ Girid'e götüreceğim. Ve orada ahâli-i müslime mu'teberânı huzurunda ve kumândanlar nezâreti altında olarak şu pâraları her müslümâna haline göre taksîm edeceğim. Ve bir kut'a defterini yapıdurub hâzır bulunanlara mühürletüb alub geleceğim. Ve herkesi te'mîn için defteri mezbûru ilân eyleyeceğim. Niyet-i aczânem işte budur. Herkes emniyyet için daha her ne hatrına gelürse ihtâr buyursun ve başka sipâriş olan dahi matb'aya teşrif eylesün. Her dürlü hidmeti ve fedâkarlığı ihtiyâr eyleyim*”

⁹⁴ Ali Suavi, a.g.m, s. 911

⁹⁵ Ali Suavi, “*Muhbir*” **Muhbir Gazetesi**, No:31, 2 Zilkade 1283, s.2

“*Belgrad kalesine dâ'ir ma'hûr târihi ve bendi yazdım verdim. Filib basdı. Tarihi mezbûr içinde kal'eyi feth edenlerin nâmı yadd olundukça da'âile verenlerin ismi gecdikce Du'â aleyh makamında ta'bir olunduğundan Ali Paşa'ya kayır etdi. Ve gazete bir mâh müddetle ta'til edildi. Fakat ta'tiyi tebliğ olunmazdan ol-vechle tâvir alımb kırk milyon nüfusun hayât ve memâti vükelâ-i namıyla birkaç kimsenin eyyâdı mutlak sende bulunmadıktan ise milletin intihâ beyd-i ba'as olunmuş beş altı yüz kimseden mürekkeb bir meclisin*”

Muhbir Gazetesinin 31. sayısının Belgrad yazısının sonucunda Ali Suavi, gazetesini kapatılarak kendisi de Kastamonu'ya sürgüne gönderilmiştir.

Muhbir Gazetesinin kapatılma gerekçesi olarak; gazetenin insanları kandırarak hükümete karşı kışkırtan bazı asılsız haberler yayması gerekçe olarak gösterilmektedir. Muhbirle birlikte, çeviri bürosu üyelerinden ve Namık Kemal'in Fransızca öğretmenlerinden Mehmet Efendi'nin 1866 yılı itibaren çıkardığı Vatan Gazetesi de kapatılmıştır.⁹⁶

1.1.2. Kastamonu'ya Sürgün Edilişi

Ali Suavi, Hürriyet gazetesindeki yazısında Kastamonu'ya olan sürgününü şu şekilde anlatmıştır. İstanbul'da iken emirname ile Kastamonu'ya sevk olduğunu öğrenmiştir. Zaptiye Müşiri İsmail Paşa'ya niçin gönderildiğini sorduğunda ise bu durumun bir seyahat olduğu cevabını almıştır.⁹⁷

müşâveresinde olmak elbette hayırlı olduğuna dâ'ir bir bende benim ma'rifetimle tab' ve neşr olundu. Belgrad târihi ve şu ağızla millet meclisi bendi" ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Suavi, a.g.m, s.910-911

⁹⁶ Mehmet Volkan Şenaslan, "Muhbir Gazetesi'ne Göre 1866 Girit İsyanı" **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya 2011, s.25

⁹⁷ Abbaslı, a.g.e, s.21

Çıkmış olduğu Ulûm gazetesinde ise bu sevki şu şekilde anlatmıştır: "Tâki bir akşam ezan vakti Edhem Efendi nâmında bir Teftiş Me'mûri gelüb seni Zabtiye Müşiri Mu'âvini Mustafa Pâşâ bekliyor dedi. Akşamda Mustafa Paşa ile birlikde Cemil Paşa'ya gidecek idim. Derhâl kalkdım. Merkûm ile gitdim. Beni Bâb-ı zaptiyyeye kadar getirdi. Ve bir güzel öteye oturtdu. Fi'l hâl iki teftiş me'mûri gelüb yanımda oturdular. Ol-vakt anladım ki ben tevkîf olundum. O gece orâda yatdım. Sabahısı Zabtiye Müşiri Hekim İsmail Pala yanına çağırub zabtiye müşteşârî ve mu'âvin Mustafa Paşa dahi hazır oldukları hâlde sıfâre içinde kahve içdik. Ruh bahsi açıldı. Nihâyet Müşir Paşa dedi ki "sizi muvakkaten" seyhâte gönderecekler bu hesabü'l icâb bir şeydir. Kat'â ilişik etmeyiniz." Kim gönderiyor. Nereye gideceğim. Sebeb ne der su'âl etdimsede hesabü'l icâbdan başka bir açık cevâb vermedi. Müşir kalkdı gitti. Bende bir teftiş binbâşî ile öteye geldim. Üç gecede orada kaldık. O gece müfettiş. Vâsıtasıyla bana bir havâdis geldi ki me'mûrinden ve ahalinden yüz elli kadar zevât biriküb Bâb-ı Zabtiye'ye gelerek beni hükümetden istericeklermiş hükümet veremediği halde zor ile istemekle ittifâk etmişler. Ben bu haberi getiren zâta böyle bir hareket olunmasına tebeyyün etdim. Vâk'a tenbîhde hâcet kalmadı. Sabah o verdi. Beni bir alay-ı zabtiye debdebesiyle İzmîd vapuruna getirdiler. İkdâmca Vâsıtasıyla talebenden Hüsnü Efendi'yi ve ba'zı eşyâ' ve kitâb istemişdim. Hüsnü Efendi geldi. Ve eşyâyıda iki sandık ile vâpurun kamarasında buldum. (teşekkür ederim evvel eşyadır ki Kastamonu'dan bu tarafa savuşduğum vakt İstanbul'dan gelen me'mûr-i mahsûs ile Bâb-ı zaptiyyeye gönderilmiş ve bir sene kadar orada ve ba'zı evrâk Ali Paşa'nın konağında kaldım. Eğer bu evrâkın yanması mukadder olduğuna Ali Paşa bilmiş evvela yedi alıkoyamazdı. Zirâ konağı dahi berâber yandı) İşte bir hesabü'l icâb İzmîd vapuruna girdik hesabü'l icâb yanımızda katılan Me'mûr-i Melâzım Hüseyin Ağa ile İzmîd'e çıkdık hesabü'l icâb karadan ta Kastamonu'ya gitdik. Vusûlümüzde me'mûr mumâileyh mükeddema bana dahi göstermiş olduğu zabtiye müşirinin açık mektubunu Vali Hamdi Paşa'ya verdi bu mektub "Ali Suavi Efendi bu kere hesabü'l icâb Kastamonu cânibine i'zâm olundu." dan ibâret idi. İstanbul'daki ahbânın muhbiratıyla ve Vali Hamdi Paşa'nın İzhâr etdiği ünsiyetle hic sıkmadım. Polîka olmasunda esâs-ı ahkâm usûl-i fikh olsun dedim. Oranın talebesine Mir'ât okutmağa başladım. Kastamonu'daki oraya dehûlum sene 1283 Zilkadesinin nisfında idi. Hürûcum nisf-ı Muharrem sene 1287 iki mâh nisfında ve tedrîs esnâsında her devletin nizâmât makamına sana ve servet ve kuvvetine dâ'ir Türkce bir tâb yazdım. İsmi "Sende Gumedesin" idi. Bu isim tuhaf görünüyor. Fakat vech-i tesmiye vardır. Çünkü kitâbın mükeddimesında Sahîh-i Buhari'den şu sefîne hadîs-i şerifini yazub şerh etmişdim." Ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Suavi, a.g.m, s. 911-914

Ali Suavi, Kastamonu’da iken Mustafa Fazıl Paşa’nın adamı yanına gelmiştir. 90 adet Osmanlı lirası vererek Fazıl Paşa’nın kendisini Paris’e istediğini belirtmiştir. Daha sonra Suavi’ye maaş bağlanarak hükümet tarafından resmi yollarla bildirilmiştir. Durum böyle iken 1284(1868) Muharreminde Perşembe günü ikinci bir adam gelmiştir. Kendisini alıp İstanbul’a götürmekle görevlendirildiğini ve oradan da Paris’e gideceklerini belirtmiştir. Bu adamın elinde bir de mektup bulunmaktadır. Mektupta, “geçende size doksan lirayı Mustafa Fazıl Paşa gönderdi. Paris’de sizin vürûdunuza muntazırdır. Muradı size Avrupa’da bir gazete yazdıracaktır. İstanbul’dan hurûfât dahi satun aldı. Harfler sizden evvel Paris’e varır.” demektedir. Fazıl Paşa, Suavi’den İstanbul’da Beyoğlu’na kadar gelmesi gerektiğini oraya geldiğinde onun biri tarafından karşılanacağını ona teslim olması gerektiğini söylemektedir.⁹⁸

Ali Suavi, günün şartları içerisinde tehlikede olan bir isimdir. Beyoğlu’nda yabancı dilde yayın yapan gazeteler, sahiplerinin de yabancı olmasından yararlanılarak istediklerini yazmaktadırlar. Fakat Osmanlı gazeteleri yazdıkları karşısında bir yığın zorluklarla karşılaşmışlardır. Suavi’nin sürgüne gönderilmesinin yanında Namık Kemal ve Ziya Paşa’da çeşitli vazifelerle İstanbul’dan uzaklaştırılmışlardır. 14 Mart 1867 tarihli “*Kararnâme-i Ali*” Basın Sansür Kanunu’nda yayınlanmasıyla basın durma aşamasına gelmiştir.⁹⁹

Avrupa’ya gitmekte kararsız kalan Suavi, Mustafa Fazıl Paşa’nın sultana olan mektubu yüzünden net karar verememektedir. Diğer bir durum ise Bâb-ı Ali Fazıl

⁹⁸ Ali Suavi, *a.g.m.*, s. 915-916

Ali Suavi’nin daha önce belirttiği ve önceki sayfalarda geçen ifadeye göre “*Bir aralık Muhbir gazetesinin sahibi Filib Nord gazetesinde Fazıl Paşa’nın sır kâtibi imzasıyla görülmüş olan Jön Türk riyâseti ilânını Türkçe’ye tercüme etdirerek gazetesinde derç eylemiş. Bundan benim haberim yogidi. Kaldı ki Bâb-ı Ali nazarından bunun Türkçe ilanını bana azv olundu. İşte o târihinden i’tibâren Fazıl Paşa tarafdarı add olunmağa başladım. Bundan birkaç gün sonra merkûm Filib yanına gelüb ‘Mustafa Fazıl Paşa’nın kethüdâsı Mehmed Bey beni çağırtdı. Paşa’nın Muhbir gazetesinden memnuniyeti ve sanâ olan meyl ü muhâbbetini beyân etdi’. Dedi ve mülâkât istermisin deyü? Su’âl eyledi. Ben mülâkâtına tama’ etmedim”* Mustafa Fazıl Paşa bir irtibat kurmak istemiş fakat Ali Suavi buna yanaşmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Suavi, *a.g.m.*, s.910

⁹⁹ Çelik, *a.g.e.*, s.85-86

24 Mart 1867’de çıkarılan bir tayinle Namık Kemal, Erzurum Vali Muavinliğine getirilmiştir. Ziya Paşa ise, aynı tarihlerde Kıbrıs Mutasarrıfı olmuştur. Her ikisi de Ali Suavi’nin aldığı gibi Mustafa Fazıl Paşa’dan Paris’e gelmeleri için davet almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz:Yusufoğlu İnan, **Jön Türklerden İttihat Terakki Cemiyetine**, Bayramşık Yayınevi, İstanbul 1978, s.20

Paşa'nı Suavi'yi Paris'e kaçırmak üzere Kastamonu'ya adam gönderdiği haberini almıştır.¹⁰⁰

Ali Suavi, Kastamonu'dan ayrıldıktan sonra Zabtiye Müşiri İsmail Paşa'nın mektubuyla Vali Hamdi Paşa, Ali Suavi'nin Kastamonu'da kaldığı evi basmışlardır. Bu mektup Avrupa'da iken Suavi'nin eline geçmiştir.¹⁰¹ Mektupta Zabtiye Müşiri İsmail Paşa, Ali Suavi'nin gizlice haberleşmeler ve yazışmalar yaptığının öğrenildiğini belirtmektedir.

Ali Suavi, 14 Muharrem sene 1284(1868) cumartesi gecesi mezarlıkta tanımadığı bir adamla buluşarak yola düşmüşlerdir. Sabahında İnebolu'ya tesadüfen Trabzon'dan İstanbul'a gitmekte olan vapur fırtınaya tutularak gecikmiş olduğundan gelmişlerdir. Hemen sandala binip vapura geçmişlerdir. Ertesi gün İstanbul Boğazı'na vakitsiz girmesi yüzünden Suavi güverteye çıkıp gezinmek istemiştir. Güvertede Suavi'yi tanıyanlar olmuş, oda bu durumu fark ederek bilmezlikten gelmiştir. Sonra kamara

¹⁰⁰ Ali Suavi, *a.g.m.*, s. 917-918 Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan'a yazdığı mektupta, “Şevketlü Pâdişâhım tebdil-i usûl-i idâre ile devleti kutarınız. Nizâmât-ı serbestâne ile tezyin ederek şunu halâs ediniz. Lakin öyle nizâmât-ı serbestâne ki sahîh ve vâs'î ve münbît ola ve gerek hîn-i icrâsında ve gerek bilâ tağyir devâmında iktizâ' eden her dürlü te'minât ile ihâta edile.” “Ah Şevketlü Efendim şimdiden görüyorum ki sizin müsteşârlarınız olan hâ'inler ve câhiller nizâm-ı serbestâne lâfzını ne dürlü ma'nâlara çekeceklerdir.” “Ma'lûm şâhânelerdir ki bendiniz şimdiki hâlde ne me'mûriyet ve ne de bu güne ihsân talebindeyim. İ'lân ederim ki benim maksadım hükümetinizdeki İslam ve Hrsitiyan tebâ'anın ekseriyetle feryâd etdikleri fenâlıkları hâk-ı pây-i hümayunuza arz ve teblîğ etmektedir.” Bu ibareler bulunmaktadır.

¹⁰¹ Ali Suavi, *a.g.m.*, s. 918 Söz konusu mektup şu şekildedir;

“Kastamonu Valiliği Cânib-i Vâlâsına Devletlü Efendim Hazretleri

Geçende Kastamonu'ya gönderilen Suavi Efendi'nin ba'zı mahâllerle muhâberât ve mükâtebât-ı hafiyyesi vuku bulmakta olduğu gibi kendisinin menfasından firâr ettirilmesine çalışılmakta bulunduğu ve hatta şu maksâdın teshili husûlî zmnında efendi-i merkûmun yanına bu taraftan bir iki adam irsâl olunmuş idüğü tahkikât-ı vakia iktizasından olmağla şu keyfiyetleri anlamak ve efendi-i merkûmun yanında bulunan evrâkı ve buradan giderek kendisiyle görüşmekte ve taht-ı şübhede olan adamları mahfûzan getirmek üzere mevsûl-i rakîme-i acizi Edhem Efendi mahsûsen taraf-ı vâlâ-yı düstûrilerine izâm olunmuştur. Efendi-i mûmaileyhin vüsûlünde yanına taraf-ı âli-i âsifanelerinden dahi münâsîp biri terfik ile vakit gaib edilmeyerek ve kimseye renk ve serrişte verilmeyerek der-akab merkûm Suavi Efendi'nin ikâmet ettiği mahâle azîmetle açıkta ve çekmece ve sandığında neye dâ'ir olursa olsun ne miktâr evrâk bulunursa cümlesi ahz ve bir torbaya vaz olunub ve işbu torba zât-ı âli-i düstûriyeriyle mumailey Edhem Efendi taraftan temhîr edilip bu tarafa irsâl edilmesi muktezi görünür. Efendi-i mumaileyhin orada ikâmetle bir tarafa savuşması mültezim-i âli olduğundan şayet firâr edecek olur mes'uliyet-i şedîdeyi dâvet edeceği cihetle ahvâli daima taht-ı nazâr-ı teftîş ve takayyüde tutularak hiçbir canibe gidememesi ve min ba'de şübhe bu adamlarla ihtilât edememesi eshâbının istihsaliyle berâber burâdan giderek şimdiye kadar efendi-i merkûm ile sıkı fıkı görüşen adamlar olduğu hâlde bunların dahi ahvâli tahkik ve mahâl-i ikâmetleri taharri olunarak ele geçirilen evrâkın mazarrına-i su' oldukları takdirde bizzât kendilerinin me'mûr-i mumaileyhe tefrikân ve mahfûzan bu tarafa tesyârî ve yolda firâr edememeleri için miktâr-ı kâfi asâkir-i zabtiyye terfiki hususuna himem-i aliyeye-i mehâmşinasileri şayân buyrulmak bâbında emir ve irâde hazret-i men lehül emrindir.

Fî 18 Muharrem 284, fî 10 Mayıs 1283 İsmail” Ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Suavi, *a.g.m.*, s.918

Vali Hamdi Paşa: Birinci defa Kastamonu Valisi olduktan sonra 1271'de vilayetten ayrılarak ikinci defa, 1283'de Kastamonu valisi olmuştur. Bu defa eyalet mutasarrıfı olarak 10 ay kalmış daha sonra ayrılmıştır. 1299'da vefat etmiştir. Hamdi Paşa, muhtar takımlarını ulema ve mesayih gibi ilim ve sanat adamlarını himaye etmiştir. Gittiği yerlere Kastamonu ilim ve sanatkarlarından götürmüştür. Örneğin, Konya mehterini Kastamonululardan oluşturmuştur. Reşit Paşa'ya elinden geldiği kadar hizmet etmek istemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: İhsan Ozanoğlu, “Hamdi Paşa” **Yeni Kastamonu**, Sayı: 2070, 5 Eylül 1964, s.2

hizmetçisi yanına gelerek, “güğerte üstünde ba‘zı adamlar senin için kaçmış falan gibi lakırdı ediyorlar.” Dedi arkasından bizim adam gelüb “ah yakayı ele verdik” deyüb yıkıldı. Ne oldu dedim. “Ne olacak niçün dışarı çıkdın şurada bir iki herif vâr Hoca kaçmış diye söylüyorlar” dedi. Yâ fakat dünyada iş para ile becerili verdiğiniz bildiğimde kamarutun eline bir altun sıkıştırdım. Beni şimdi karaya çıkar. Dedim. Nasıl yapayım falan diye yukarı çıkdı. Tesâdüf böyle meğer karadan vâpura bir sandal itmek getirmişler. Kamarut bu sandalı bir işâretle dümen altına saklar ve bizi alub kıç üzerinde dolaştırırken göz uğurlar.” Durumdan bu şekilde kurtulan Suavi, karaya çıkmasının ardından kendilerini götürecek bir vasıta bulamamışlardır. Yürüyerek Tarabya’ya kadar gelmişler, oradan da kayık ile Beşiktaş iskelesine kadar gelmişlerdir. Ali Suavi, “ben bu yerde toprağım olsun ben bu yerin en nâmusluları idadında bulunmak iddi‘asında olayım, yâ ben neden bu yerden mecbûr oluyorum. Acabâ ömrüm vefâ edübde ben bu yerleri bir daha görebilcek miyim. Haydi bakalım” diyerek yola koyulmuştur.¹⁰²

O gece kayıkta bazı dörtlükler söylerken diğer yandan fikirlerini ve yapmak istediklerini düşünmektedir.¹⁰³

Suavi ve Fazıl Paşa’nın vekili, Avusturyalı Mösyö Deutsch’ın evine gitmişlerdir. Paris’te olan Mösyö, Suavi ne kadar para isterse vermekle görevli olduğunu beyan etmiştir. Mösyö’den para alarak, kendisini Suavi’yi evinde misafir etmeye cesaret edemeyerek başka bir eve göndermiştir. Salı günü orada kaldıktan sonra Çarşamba günü sabahı bir sandal ile Messagerie kumpanyasının, Marsilya vapuruna girerek kendisini Kastamonu’dan getiren adama para vermiştir. Suavi, bu adamdan bilet ve bir kat pantolon ile yelek satın almıştır. Kamarasından kapıda bir gürültü olduğunu duymuştur. “Türk Türk” denildiğini işitmiştir. “Vây Türk burada diyorlar. Marsilya vapuruna girdikten sonra tutulmak ne kadar tuhaf” Suavi, kapıyı açmıştır. Karşısında İstanbul’a kaçarken kendisine yardım eden adam ona bazı evraklar getirmiştir.

¹⁰² Ali Suavi, a.g.m, s. 922-923

¹⁰³ “Çekerler tîr-i cevre sîne-i gayretkeşe lakin
Bu yolda tîr-i cevre sîne germek kahramanlıktır”
Bu yolda tîr çevresine germek kahramanlıktır.
Ağzıma gelenede vezne sokardım. Ezân-ı cümle o gece kayıkda olmaktadır. Olmaktadır. Diye uzun
bir şeyler söyledim. Başı şöyledir.

Dembedem terkib-i millet tarumâr olmaktadır.
Târumar etdikce hâ’in neşvedâr olmaktadır.
Şimdi millet nir nefesin şâd olmağla cânlar verir.
Böyle bir demde ihânet bir karar olmaktadır. (ila ahir)

Ali Suavi, a.g.m, s. 924-925

Suavi'ye bunların teslim edilmesi dahilinde kendisine çok para vereceğini söylemiş, adam da onu getirmiştir.¹⁰⁴ Bu evrakları getiren adam Yunan tebasından Yorgi Stenfalis'dir.¹⁰⁵

Ali Suavi, "Messagerie vapuru İtalya'da Mesina Limânına girmiştir." Güvertede etrafi seyrettikten sonra gözüne iki tane fesli adam ilişmiştir. Bunlardan biri, Vali azasından Ziya Bey'dir. Vapurda ara sıra kendisini tanıyan bir Ermeni çocuğu yanına gelerek "tanurmayın sa'âdetlü Ziya Bey Efendi hazretleridir" demiştir. Ermeni çocuğun Suavi'ye anlattıklarıyla birlikte anlaşılmaktadır ki meğer Fazıl Paşa Suavi'ye yazdıracağı gazeteyi düzenlemiştir. Bu Ermeni çocuğun ismi Ağobdur. Bu adamlar Suavi'nin vapuruna geçebilmek için Mesina'ya kadar "İzreri" vapuruyla gelmişlerdir. Orada bilet almışlardır. Yanındaki feslide Tasvîr-i Efkâr muharriri Kemal Bey'dir.¹⁰⁶

Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan'a olan Fransızca mektubun Türkçe'ye tercümesi dahi Kıbrıs mutasarrıflığına gitmiştir. Suavi, Avrupa'ya bir seyahat arzu etmektedir. Nedeni ise Paris sergisini çok görmek istemesindedir. Suavi Mustafa Fazıl Paşa ile idarenin bozukluğunu görüşmek istemesidir. Kemal Bey, "sen Kastamonu'ya gitdikden sonra beni de Tasvîr Efkâr-ı yazmakdan men' etdiler ve Erzurum valiliği mu'âvini nusb eylediler. Paris'den Fazıl Paşa ise seninle berâber bir gazete yazmak üzere beni de Avrupa'ya istemekde. Bu cihete muvâfaka me'kûb gördüm. Doğrusu beni de savuşdurmasına ben tahrîk etdim. Öyle değil mi ben efendim. İşte geldik". Demiştir.¹⁰⁷

Ayrıca Kemal Bey, "senin benim gazete çıkarmak için Avrupa'ya gönderilmenizi emr ve bir tâkım ta'ahhüdâtı şâmil elimde bu engâjmani beyân zâtın el yazısıyla mektûb vâ. Fakat

¹⁰⁴ Ali Suavi, a.g.m, s. 925-926

¹⁰⁵ Hâni oYorgi ki ben Muhbir çıkardıktan sonra Fazıl Paşa tarafından kendüsüne beş yüz guruş ma'âş tahsîs olunub İstanbul'da Muhbir dağıtmağa me'mûr edilmişdi. Sakın zann olunmasun ki ben böyle lakırdıları meydâna söyleyübdede isrâr-ı keşfediyorum. Haşa ben bunu kabul etmem. Çünkü Zabtiye Müşiri Hüsnî Paşa Yorgi'ye Fazıl Paşa'dan ziyâde para verüb (zira maliyeyi Osmaniyye Fazıl Paşa'dan zengin) Yorgi'ye celb etmiş bizim hikâye ettiğimiz fıkraları öğrenmiş Yorgi ise iki Paşayı da aldattı ya'ni ikisindende para aldı. Ben ana dağıtmak üzere yüz nüsha Muhbir gönderirdim. Dağıdıyorum diye Kahya Mehmed Bey'den aylığını alurdu. Dağıtıyorum işte doğrucu efendimize götürüyorum diyerek yüzen ellisini götürür. Hüsnî Paşa'ya takdîm ederdi. Oradan da câsus ma'âşını alurdu. Hüsnî Paşa'da Muhbir yakıyor" Ali Suavi, a.g.m, s. 926-927 "İspanya'da kitap yakdıkları gibi zabtiye konağı meydanında yakar. Ve İspanyol nâm gazete ile bu hafta Londra'dan gelen Muhbir postasını Müşir Paşa hazretleri eser derâit fevka'ladeleri olarak avlamış gibi i'lân yazdırır idi. Yüzen bâki ellisi Yorgi bahalı bahalı satar. Para kazanurdu. Muvahharen Hüsnî Paşa'da hakikat hali anladı. Amma Yorgi yönünü tutmuş. Ya'ni zengin olmuş idi. Yunanistan'a kaçdı. Gitdi. Hasıl bu vak'aları hükümet ve polis izâh ve keşf etmiş olduğundan şimdi benim tab' ve neşr edişim keşf-i isrâr kabilinden olamaz. Ali Suavi, a.g.m, s.928

¹⁰⁶ Ali Suavi, a.g.m, s. 928-929

¹⁰⁷ Ali Suavi, a.g.m, s. 930-931

benleyim bakalım. Zira fenâlıkların hespi şu efhâmdan neş'it ediyor. Yoksa benim i'tikadımca Paşa'nın bizden bir şey' deriğ etdiği ve edeceği yokdur” demektedir.¹⁰⁸

26 Muharrem 1284 Perşembe günü sabahında Paris şehrine gelen Suavi, direk Bulvar Malesherbes'de Fazıl Paşa'nın oturduğu haneye gelmiştir. Paşa'ya haber vermişlerdir. Suavi'yi gördüğüne memnun olduğunu belirterek Kastamonu'da bu yana bazı olaylarla karşılaşmasının ardından şaşırmıştır. Şöyle demiştir; *“Benim servetim size kâfidir. Aman çalışalım. Artık ne olacak ise olsun elbette bir şey' yapalım”*. Biraz dinlendikten Rue Pépinière'de oturan Şinasi Efendi'ye göndermiştir. Oradan Suavi'ye oda bulmuşlardır. Suavi, *“Yazdığım Yeni Osmanlılar târihinde tâm tâkim yeri geldi. Amma kitabımızın vesa'ati olmadığından alt yâni diğer nüshâya kaldı. Hürriyet gazetesinin İsviçre'de çıkarılmak üzere teh'îyye esbâbına teşebbüs olduğuna 14 nüshânımızda işâvet etmişdik”* diye Paris'e geldiklerini ifade etmektedir.¹⁰⁹

Ali Suavi, Paris'te iken bir yandan gazetesi ile uğraşırken diğer yandan *“Kamus'ul-Ulûm ve'l Ma'ârif”* adında resimli bir ansiklopedi çıkarmıştır. Yalnız bir şey düşünmüştür. Böyle bir teşebbüsü başarabilmek için iki engel vardır. Biri paradır. Maddi zorluğun çaresini bulmuştur. 32 sayfalık Ulûm Gazetesi'nin 17 sayfasını Kamus'a ayırmak olarak düşünmüştür. İkinci engel ise Kamus'a kaynaklık edecek kitapları bulmaktır. Paris'te olduğundan dolayı bu engele de kalmamıştır.¹¹⁰

Ali Suavi ve arkadaşları 30 Mayıs 1867'de vardıktan bir ay sonra Sultan Abdülaziz'in Paris seyahati sonucu şehirden ayrılmışlardır.¹¹¹

Suavi, Londra'da diğer arkadaşlarıyla beraber 13. Regent Street'te bir eve yerleşmişlerdir. Sultan Abdülaziz, Londra'ya geldiğinde Ziya Paşa'nın dışındaki üç arkadaş, Crystale Palace'de fesleriyle Sultan'ın dikkatini çekmiştir. Sultan, bu fesli gençlerin kim olduğunu sorunca Mustafa Fazıl Paşa *“kulunuzun teşvîk eylediği fırkâ-yı muhâlîfe efrâdından bazıları”* şeklinde cevap vermiştir. Diğer yandan Ali Suavi, alınan

¹⁰⁸ Ali Suavi, *a.g.m.*, s. 931

¹⁰⁹ Ali Suavi, *a.g.m.*, s. 932

¹¹⁰ Atay, *a.g.e.*, s.47

¹¹¹ Çelik, *a.g.e.*, s.94

karar gereği 31 Ağustos 1867'de Londra'da Muhbir “*Le Mukhbir*” gazetesinin ilk sayısını çıkarmıştır.¹¹²

Ali Suavi, 1867 yılı Ağustos ayının sonlarına doğru Londra'da Muhbir Gazetesi'ni çıkarmakla uğraşırken Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa, Agah Efendi ve bazı yabancılar Yeni Osmanlıların tüzüğünü hazırlamaktadırlar. 30 Ağustos 1867'de Baden Baden'de¹¹³ gerçekleştirilen bu toplantıya Suavi katılmamıştır.¹¹⁴

Namık Kemal'in babasına yazdığı 28 Eylül 1867 tarihli mektupta “*Kahpe Avrupa, evliyayı azdırıyor. Yine aferin Suavi'ye, aferin Kemal'e... Bıkrimizle duruyoruz*” demektedir. Namık Kemal'in mektubuna göre Suavi 28 Eylül 1867'de bekarlıktır. Aynı yıl Marie isimli bir İngiliz kadınla evlenmiştir. Bu evlilik Suavi'ye karşı sürekli bir suçlama vesilesi olmuştur. Namık Kemal;

*“Suavî dedikleri o küçük adam
Anı adam sandık o da mı cüdam
Paris'te oturmuş yanına madam
Aman yalnız kaldık Mustafa Paşa'm”*

Hicviyle Ali Suavi'ye gönderme yapmıştır. Suavi, kendisi ve Ziya Bey aleyhinde Kanipaşazâde Rif'at Bey'in yazdığına cevap verirken ithamlara benzer suçlamaları redd etmektedir. Rifat Bey'in bir İngiliz kadınla evlendiği suçlamasına “*İngiltere'de evlendi diyorsun, bu şer'an caizdir. Zina edemem, nikâh ederim*” şeklinde cevap vermiştir. *Sonra sarığını çıkarıp şapka giydiği ithamına da “sarığını çıkardı diyorsun, çıkardım derim. İşte fes ile geziyorum”* gibi kısa bir cevapla yetinmiştir.¹¹⁵

Yeni Osmanlılar, Londra'da yayın hayatına devam ederken Mustafa Fazıl Paşa İstanbul'a dönmüştür. Babası İbrahim Paşa ölürken oğluna iki buçuk milyon altın bırakmıştır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin birçok mensubu Mustafa Fazıl Paşa'nın parası ile yaşamaktan çekinmemiştir. Yalnız iki kişi verilen teklifi kabul

¹¹² Çelik, a.g.e, s.97

¹¹³ Baden Baden, Güneybatı Almanya'da bir eyalettir. Nüfusuna ve alanına göre üçüncü başkent olarak da nitelendirilebilir. Almanya'nın zengin eyaletlerinden olan Baden Baden'de işsizlik oranı yüzden 5'in altındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.turkebilgi.com/baden-w%C3%BCrttemberg>

¹¹⁴ Çelik, a.g.e, s.100

Ali Suavi'nin gazetesini artık benimsemedikleri için aralarının açıldığı ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ülken, a.g.e, s.59

¹¹⁵ Çelik, a.g.e, s.107

etmemişlerdir. Bu iki Yeni Osmanlı mensubu Ali Suavi ve Necip Paşa'nın torunu Mehmet Bey'dir.¹¹⁶

Mustafa Fazıl Paşa, Sultan Abdülaziz'in arkasından İstanbul'a gitmiştir. Kendisine Kemal ve Ziya Beyler aleyhinde bir takım mektuplar gönderiliyordu. Bunların Ali Suavi tarafından gönderilmiş olması muhtemeldir. Fazıl Paşa, mektupların hepsini birden Namık Kemal ve Ziya Bey'e bir liste ile beraber yolladı: *"Beyefendiler, İcinizde seyyiat-ı ahlâkiyye eshabından bir adam bulmuş olması bendenizce mücib-i teaccüb ve teessüf olamaz. Belki böyle bir adamın bulunmaması bâdi-i istigrâb olurdu. Çünkü, dünya oldu olalı insaniyet bu gibi kehirelere mübtelâdır. Melfuf mektupların yalnız ikisini açmışım ve yalnız birisini okumuştum. Diğerlerini açmaya hacet görmedim. Ve takımı ile taraf-ı âlinize gönderdim. Benim kaideme riâyet buyurur da siz de açmaya lüzum görmezseniz hakikatten isabet etmiş olursunuz. Fena bir şeyin tekrar-ı rüiyyeti ruhu iz'az eder. Benim bir âdetim vardır. O da iftirâsına karşı müfteriyi kabına sığmayacak bir hale getirerek intikam almaktır. Binâenaleyh, onun mahsûdu olan meblâ-ı mâhuda bir mislini daha ilâve ve ifa etmesini Sakani'ye bildirdim. 27 Şubat sene 1284"*. Bunun üzerine Ali Suavi'ye tekrar maaş verilmeye başlanmıştır.¹¹⁷

Muhbir Gazetesini tertip eden Rum, Türkçe harflerini alarak Londra sefaretine kaçmıştır. Gazetesiz kalamayacak olan Namık Kemal ile Ziya Paşa Hürriyet Gazetesi'ni çıkarmaya başlıyorlardı. Bu durumun asıl nedeni Avrupa'da toplanmış sekiz kişi cemiyetin resmi organının Hürriyet Gazetesi olmasına karar vermişlerdir. Bu karar Ali Suavi'ye bir mektup ile bildirilmiştir. Suavi, bu yüzden Londra'da kalmak istememiştir. Ali Suavi, Fransa'ya gitmeye karar vermiştir. Nede olsa Fransa dünya fikrinin merkezidir. Suavi, Paris'te 26 Temmuz 1869'da Ulûm Gazetesi'ni çıkarmaya başlayacaktır. Fransa-Prusya Savaşı nedeniyle 4 Eylül 1870 tarihli son sayısından sonra Paris'i terk edip Lyon şehrine gelmiştir. 30 Eylül 1871'de ilk sayısını çıkardığı Muvakkaten Ulûm Müşterilerine adıyla taşbaskısı olarak bir gazete yayınlamıştır.¹¹⁸

¹¹⁶ İnan, a.g.e, s. 24-25

¹¹⁷ Abbaslı, a.g.e, s.31-32

¹¹⁸ Günel, a.g.e, s. 50 *"Paris'e Prusya askerinin girmesiyle şehirde matbaa, kağıt ve posta kalmamıştır. Ali Suavi'de son trenle Trouville şehrine gelir. Barış olur mu diye birkaç gün bekler. Uzayacağını anlayınca, dört gün dört gece de Lyon şehrine gelir. 'Muvakkaten' isimli gazetesini burada neşreder"*. Ayrıntılı bilgi için bkz: Atay, a.g.e, s.55

Ulûm Gazetesi'nde ekonomiden, coğrafyadan, hesap, tarih, edebiyat, dil, din ve siyasetten bahseden yazılar görmekteyiz.

1.1.3. Ali Suavi'nin İstanbul'a Dönüşü

Sultan V. Murad'ın doksan üç günlük saltanatı sonrası başa geçen Sultan II. Abdülhamid, Avrupa'da olan Ali Suavi'yi aramıştır. İrade-i Seniyye ile Yeni Osmanlıların yurt dışındaki en son kişisi olan Suavi'yi 1876 yılında geri çağırmıştır.¹¹⁹

Sultan II. Abdülhamid'in izni ile yurda dönen Suavi'yi çocuklarına öğretmen olarak atamıştır. Cerîde-i Havâdis'in Sabah gazetesinde verilen haberde "*Faziletli Ali Suavi Efendi'nin Mabeyn-i Hümâyün Kütüphaneci başlığına ve Şehzedegân Hazerâtının muallimliğine buyrulduğunu Sabah Yazıyor*" olarak geçmektedir. Abdülhamit'e has müşavirlik bu devreye rastlanması mümkündür. Padişah çocuklarına öğretmenliğin yanında kütüphane görevi verilmiştir.¹²⁰

Ali Suavi, Abdülhamit tarafından kurulan Cemiyet-i Edebiyye'de görevlendirilmiştir. Ancak cemiyetin ilk toplantısı ile beraber dağılması sonucu bu kısa süreli görevi de sona ermiştir. Cemiyetin amacı Suavi'nin Avrupa'daki çalışmalarını hatırlatmaktadır. "*O, gerek şark Hristiyanları meselesinde, gerekse diğer meselelerde Avrupa basınında ilgili yazıları tarayarak bunlara cevaplar vermiş, bu konuda eserler yazmıştır. Avrupa dönüşü yukarıda anılan görevlerle Abdülhamid'e yakın olan Suavi'nin bu amaçla cemiyetin teşkili fikrinin de sahibi olduğu düşünülebilir. Ne yazık ki, Devlet-i Osmaniyye'nin haricte propagandasını yapabilecek faydalı bir cemiyet olarak çalışacak, olan belki de Encümen-i Daniş'le başlayan akademik çalışma sürecinin yeni bir halkası olacak cemiyetin, diğer üyeleri arasında yer alan Yeni Osmanlıların Namık Kemal ve Ziya Bey'in Ali Suavi'ye şahsi*

Fransa-Prusya Savaşı: Fransa'nın Avusturya ile yapmak istediği ittifakın müzakerelerin hala bir sonuç vermemesiyle ortaya çıkmıştır. Savaşta Avusturya tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Ayrıca Avusturya Rusya'dan da çekinmektedir. Savaşın sonunda Prusya ordularına Paris'in yolları açılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Armaoğlu, a.g.e, s. 472-474

¹¹⁹ İrade bu şekildedir: "*Mabeyn Başkâtipliğinden Sadârete İrade-i Seniyye Bildiren Tezkere Mâruz-ı Çâker-i kemîneleridir ki, Bir müddetten beri Paris'de bulunan Ali Suavi Efendi afv-ı âli şehinşâhiyle mazhâr olmuş olduğundan Dersaadet'te ve Memâlik-i Şahânedede sâir istediği yerde bulunmakda muhtâr olduğunun kendisine tetbîr-i şeref-sunûf-ı sudûr buyrulan emr-i fermân merâhim-nişân-ı Cenâb-ı cihândarî icab-ı celîlinden bulunmuş olmakla ol bâbda emr-ü fermân hazreti veliyyül-emrindir (10 Ramazan 1293) 29.9.1876*" Günel, a.g.e, s.51

¹²⁰ Doğan, a.g.e, s.208

tavırları münasebetiyle onunla çalışmayı arzu etmemeleri bu cemiyetin sonu olmuştur". Kısa bir süre sonra da cemiyet dağılmıştır.¹²¹

Ali Suavi, muhtelif gazetelerde yazılar yazmaya başlamıştır. Fakat bunlar devamlı olmamıştır. "*Basiret ve Vakit*" gazetelerinde bazı makalelerine rastlanmıştır. Yeni Osmanlıların lider olarak tanıdıkları Mithat Paşa'ya düşman olduğundan onun aleyhinde yazıları da vardır.¹²²

Ali Suavi, Batı'daki gazeteleri takip etmek için ve tercüme etmek "*Cem'iyet-i Mütercim*" adıyla kurmayı düşünülen cemiyete üye olarak seçilmiştir. Ancak cemiyet daha ilk toplantısından hemen sonra dağıldığından burada çalışma fırsatı bulamamıştır.¹²³

1 Şubat 1877 yılında Galatasaray Sultanisi Mektebi'ne müdür tayin edilmiştir. Okulun idari yapısı ve öğretim sisteminde bazı yeniliklere girişilmiştir. Ali Suavi bu memuriyetiyle saraydan ayağını çekmemiştir. Devletin büyük siyasi işleri hakkında sarayda fikirlerine müracaat olunmak derecesinde bir yeri vardır. Mütalaalar beyan ve lahiyalar takdim etmiştir.¹²⁴

Ali Suavi'yi Galatasaray Sultanisi Mektebi'nde yakından tanıyan Abdurrahman Şeref şöyle demektedir. "*Lakin hem güftarı, hem etvârı perişan idi. Hazırcılardan aldığı yakası düşük ceket ve paçaları yerde sürünür, pantolon ile mektep içinde dolaşması eski softalık halini hatıra getirir ve bâdii hande olurdu. İdaresizliğiyle ve çok bilmişlik iddâsıyla intizâm ve tedrisatını altını üstüne getirmişti. Güya, muallimesi sıfatıyla Avrupa'nın peşine taktığı güzel bir kadın ile mektepte beytütet etmek saygısızlığında bulunduğu cihetle o yolda*

¹²¹ Doğan, a.g.e, s.209

¹²² Abbash, a.g.e, s.37

¹²³ Mehmet Ali Demirdağ, "*Yeni Osmanlılarda Islahat Düşüncesi: Hürriyet Gazetesi Örneği*" **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2010, s.84 Ayrıca bkz: Ekinci, a.g.e, s.12-13

¹²⁴ Süleyman Kâni İrtem, **Sultan Murad ve Ali Suavi Olayı**, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2003, s. 162

Mithat Paşa'nın azledildiği ve Meclis-i Meb'usân'ın birinci devresinin sona erdiği günlerde, Mithat Paşa ve meşrutiyet rejimi aleyhine yazdığı birkaç yazısı ile, devletin güvenini kazanarak Mekteb-i Sultanî müdürlüğüne getirilmiştir. Kısa zamanda, okul idare ve disiplinin bozulması ve aslen İngiliz olan karısı ile okulda hakkında ve çıkan söylentiler yüzünden bütün resmi görevlerine son verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Memet Ali Demirdağ, "*Yeni Osmanlılarda Islahat Düşüncesi: Hürriyet Gazetesi Örneği*" **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2010, s. 84

dahi lisana gelmiş idi. Mektep müdürlüğünde bekası min küllül vücuh câiz olmadığından azlolundu ve ma'zul kalınca sürünmeye başladı."¹²⁵ Diyerek ifade etmiştir.

Galatasaray Sultanisi Mektebi'ndeki görevinden 9 Aralık 1877'de azledilmesinin ardından Ali Suavi, Cemaleddin Efgani'yi konferans vermesi için İstanbul'a davet etmiştir. Efgani, peygamberliğin bir sanat olduğunu söylemesinin ardından büyük bir hadise kopmuştur. Suavi'nin görevinden azledilme sebebi olarak da bu gösterilmektedir. Sultan II. Abdülhamid'in kendine itimat etmediğini düşünüp endişelendiğinden Sultan V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmayı arzulamıştır.¹²⁶

Ali Suavi, Sultan V. Murad'ı tekrar başa geçirme hususunda Rus harbi nedeniyle Rumeli'den kaçıp İstanbul'a gelen muhacirler vasıtasıyla isteğini devam ettirmek istemiştir. Suavi, bu muhacirlere yardım etmek için bir cemiyet kurduğunu söyleyerek muhacirlerin sarayın önünde toplanmasını istemiştir. Bu arada Ruslar da İstanbul kapılarına kadar gelmişlerdir. Bu durum Suavi, için iyi bir fırsat oluşturmuştur.¹²⁷

1295 senesi (20 Mayıs 1878) saat dört buçuk sularında Ali Suavi, daha evvel hazırlamış olduğu muhacirlerden beş yüz adam ve muhtelif yollardan Çırağan sarayı

¹²⁵ Abbaslı, **a.g.e.**, s.40

¹²⁶ Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı'nın Çöküşü (İmparatorluk İttihatçılarının Elinde)**, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s.12-13

Ayrıca bkz: 28 Ekim 1877'de Suavi'nin liseye tayininden bir sene gibi kısa bir süre sonra görevinden alınmıştır. Devamında Üsküdar Şemsipaşa'da küçük bir eve taşınmıştır. Suavi, artık bu sırada Sultan II. Abdülhamit'e muhalif bir konuma gelmiştir. Prof. Dr. Bedi Şehsuvaroğlu, "*Ali Suavi ve Galatasaray Lisesi (Okulun 100 cü Yıl Dönümü Dolasıyla)*" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:9, İstanbul 1968, s.41

Cemaleddin Efgani; 1838-1897 yılları arasında yaşamıştır. İslami uyanışı etkileyen, 19. yüzyıl fikir ve siyaset adamlarından biridir. Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemde farklı hocalardan ders alıp düşünce yapısı maddi ve manevi iklim şartları içerisinde oluşmuş ve gelişmiş bir isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hayreddin Karaman, "*Cemaleddin Efgani*" **TDVİA**, Cilt 10, s.456-466

1869 yılında İstanbul'a gelen Afganlı olduğu söylenen kişi 33 yaşlarındadır. Fikirlerini ve eylemlerini önce Batı'da İslam ülkeleriyle ilgilenen bilginlerin sonra da Mısır ve Hindistan'da din yenilenmesi yanlısı olarak gözüken kişidir. Bu zat, aslında İranlı ve Şii'dir. Tahsin ve Münif Paşalar, henüz daha kim olduğu bilinmeyen bu zatın Osmanlı İslamlığı dışındaki İslam ulemasını temsil ediyor düşüncesiyle Darü'l-fünûn'un açılış töreninde nutuk vermeye davet etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Niyazi Berkez, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 239

Efgani, fenlerin dinle üstün olduğunu ileri sürerek bir ayaklanmaya mahal vermesi sebebiyle Darü'l-fünûn kapatılmıştır. Ama bunların hiçbir yere kaydedilmediği bu yüzden de aslının olmadığı ileri sürülmüştür. Bu olay, Tanzimat döneminin din ve dünya olayları arasındaki çatışma evrelerindedir. Efgani, bu olaylara bir vesiledir.

Ayrıca bkz: Berkes, **a.g.e.**, s.240-241

Efgani, çeşitli yerlerde nutuk verme fırsatını bularak, İstanbul'da önemli mevkiler almıştır. Hatta "*Meclis-i Kebir-i Maârif*" üyeliğine bile atanmıştır. Ayrıca bkz: Berkes, **a.g.e.**, s.239-240

¹²⁷ Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s.79

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi): Balkanlarda oluşan karışıklıkların Avrupa diplomasisinin de işe karışmasıyla birlikte getirdiği gelişmelerin bir sonucu olmuştur. Panslavizm hareketi ile birlikte Rusya tarafından kıskartılan devletlerin sorunları ve Rusya'nın yayılmacı sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Armaoğlu, **a.g.e.**, s.695-701

civarındaki Mecidiye cami önüne gidip orada birleştikten sonra bir kısım muhacirle beraber Kuzguncuktan sandallara binip deniz tarafından Çırağan Sarayına gelmişlerdir. Bir kısmı sarayın paşa dairesiyle Serdâb köşkünün önüne gitmişlerdir. Diğer kısmı da kapıdaki asker ve zaptiyeden üç nöbetçinin üstüne hücum edip harem dairesine geçmişler, bir kısmı da saray bahçesinde ve dışarıda kalmışlardır. Harem dairesine girenlerin başında Ali Suavi Efendi, bir kısım muhacirle birlikte telaş edenlere “*korkmayınız fenalık için gelmedik*” diye yatıştırıcı sözler söylerken diğer yandan da Sultan Murad’ı kurtarmaya geldiğini beyan etmiştir. Suavi’nin maiyetindeki adamlar ise Sultan Murad’ın inmesini beklemektedirler. Sarayda Suavi’ye yol gösterenler olmuştur. “*Saray Nazırı Dilâver Ağa’nın ifadesine göre Suâvi ile arkadaşlarına Sultan Murad adamlarından eczacı Osman Efendi, Kilerci Başlı Ali Ağa, Lala Ali Efendi ve Aşçı Başlı Hüseyin Ağa yol göstermişler ve bunları harem dairesine götürmüşlerdi. Hadiseyi bizzat gören Sultan Murad’ın gözdelelerinden Filizten Hanımın söylediğine göre bu esnada alt katta bulunan Sultan Murad’ın şehzadesi Selahattin efendi telaşlı ve korku içinde olarak yukarıya babasının yanına çıkmıştı; Sultan Murad, oğluna gelenlerin kimler olduğunu sormuş ve o da gelenlerin muhacir olduklarını Suâvi Efendi ile arkadaşını görmek üzere yanında validesi Şevkefza kadın olduğu halde odasından dışarı çıkmış, bunlar Muradın ayaklarına kapanup etrafını almışlardır. Sultan Murad bunlara ‘biraderi ne yaptınız’ demiş ve anlar da Abdülhamide henüz birşey yapılmadığını ve evvelâ kendisine bîat edilerek sonra anı hal’ edeceklerini söylemişler ve bunu müteakip Sultan Muradı sürüklercesine götürmeğe başlamışlardı*” olay bu şekilde cerayan etmiştir.¹²⁸

Ali Suavi ve muhacirler Sultan Murat’ın eline bir tüfek vererek, sağ koluna Suavi ve sol koluna komite azasından Çerkes kıyafetli başka birisi girmiştir. “*Sultan Murad çok yaşa, yaşa Sultan Murad*” diye alkışlayarak merdivenden aşağı iniyorlardı. Suavi ve arkadaşlarının dışarı çıkmaları için gönderilen haber üzerine Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa bir miktar zaptiye ile olay yerine gelmiştir. Bunun üzerine Hasan Paşa harem dairesine gelerek, Ali Suavi ve arkadaşlarını görünce yanına doğru yaklaşp elindeki sopa ile başının sol tarafına şiddetle vurup yere düşürmüştü ve bunun üzerine etrafındakiler geri çekilmişlerdir. Muhacir ve muhacir kıyafetindeki şahıslardan ikisi pencereden atlamışlardır. Hariçte kalanlar ise askerler tarafından öldürülmüşlerdir. Bahçede bekleyenler kaçmışlar, bir kısmı da yakalanmıştır. Olayda, Ali Suavi ve arkadaşları Arnavut Salih, Hacı Ahmet, Molla Mustafa gibi kişiler başta olmak üzere

¹²⁸ Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s.80-81

yirmi bir kişi ölmüş ve otuz iki kişi de yaralı olarak yakalanmışlardır.¹²⁹ Hasan Paşa'nın bu olaydan sonra ünü giderek artarak, rütbesi de yükselmiştir.

Olayı düzenleyen bu isimlerin yanında; Jonhston, isminde İngiliz sefaret tercümanının parmağı olduğu da ileri sürülmektedir. Sultan II. Abdülhamit, olayın ardında İngiliz ajanlarının bulunduğunu söylemektedir.¹³⁰

Yakalananlar hakkında Şeyhülislam Ahmet Muhtar Efendi fetva vermiştir. Ele başlarından sonra muhacirlere beş, dört, üçer sene kürek cezası takriben 1879 senesinde verilmiştir.¹³¹

¹²⁹ Uzunçarşılı, a.g.m, s.82-83-84

Hasan Paşa için ayrıca bkz: Editör: Süleyman İnan, Muzaffer Çetin, "Nikferli Yedi Sekiz Hasan Paşa", **Geçmişten Günümüze Denizli**, Sayı:44, Cafer Sadık Abaloğlu Eğitim ve Kültür Vakfı, Ss. 4-17

Suavi olayı hakkında Basiret Gazetesi sahibi Ali Bey şöyle anlatmaktadır: 1294(1878) senesi Mayısın cumartesi günü akşamüzeri Ali Suavi Efendi'den hizmetkar vasıtası ile bir evrak aldığı aktarmaktadır. "Yalnız zatınız değil bu vakayı casuslarımız dahi düşününler, artık padişahınız size emanet ettiği bir kuvveti şu derecelere dek suistimal, bu raddelere kadar edebsizliğe dayanılmaz. Selefiniz günündeki casus masrafını size üç yüz bin yüz kırk kere senevi tezyit ettiniz, memurlara maaş veremiyen maliyenizin zaptiye kapısı idaresine senevi kırk bin kese veriyor. İstanbul'dan aldığım bir kıta mektup mektup zaptiye casuslarımızın ahvalini biraz beyan eden olduğundan işte size leffen gönderiyorum. Umarım ki baysi terebbühünüz olur. İhtimal ki badii gayz ve gazabınız olur hatta bu ihtimale binaen mektubu aynen göndermek beraber zirindeki imzasını sizden ketm için karaladım." Ayrıntılı bilgi için bkz: **Akşam Gazetesi**, No: 139, 12 Haziran 1932, s. 5

¹³⁰ Ziya Nur Aksun, **Darbe Kurbanı Abdülazizi Han Zamanı, Hedefleri, Şehit Edilişi, Artçı Darbeler ve Yıldız Muhakemesi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s.395

Ali Suavi'nin çevresindeki "Urquhart"çılardan ötürü ajanlık suçlamaları devam etmektedir. Bunda İngiliz olan karısının da etkisi büyüktür. Bu gruba Türk dostu ya da İslam dostu ifadeleri yerine kışkırtıcı ajan ifadesini kullanmak daha doğru olacaktır. Bütün olaylarda isimlerinin geçme nedeni ise, devlet ve hükümet politikaları için; bu taktiği uygulamak zorundadırlar. Bu taktikle, bağımsız olduklarına inanırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz: Orhan Koloğlu, "(Tanzimat'ın İkinci Kuşak Aydınlarının Açmazı Üzerine) Ali Suavi İle İngiliz Türk ve İslâm Dostları" **Tarih ve Toplum**, Sayı: 138, Haziran 1995, s.325-330

¹³¹ Fetva şu şekildedir: "Divanı harp fezlekesine merbut hey'eti vükelâ kararı vak'ayı mâlûmeyi mündefîadan dolayı derdest olunup ba iradeyi seniye teşekkül eden hey'eti mahsusa huzurunda emri istintakları ve tahkikatı evveliyesi icra edilen eşhasın divanı harpte muhakemeleri görülerek tahdid olunan mücazâtı kanuniyelerini havi divanı mezkûrdan tanzim kılınan mazbata miyânei âcizanemizde kiraât mütâl'a olundu. Meâlinden müstefât olduğu veçhile eşhası merkûmeden Filibeli Hafız Nuri'nin muharrir ve mürettibi fesad olduğu tebeyyün ederek cinayeti birinci derecede görünmesile cezanın 55 maddesine tevfikân merkûmun idamına ve Ahmet Paşa ile Hafız Ali ve Hacı Mehmedin fesada dair akt olunan cemiyeti hafiyede buldukları mütehakkık olduğu vechile kabahatleri ikinci derecede ad olduğundan kanunî mezkûrun 58 inci maddesinin tatbiken bunlardan Ahmet Paşanın Kütahya'ya ve Hafız Ali'nin Ankara'ya ve Hacı Mehmedin Kastamonu'ya mebbeden neyf olunmalarına ve Üsküdarlı Nuri İzzet Paşazade Süleyman ve Bağdatlı diğer Süleyman Beylerin kaziyeyi fesada vakıf oldukları ve mevki'i hasise civarında dolaştıkları anlaşılacak töhmetleri üçüncü derecede itibar kılınmasına mebni mezkûr 58 inci madde kanuniyenin fıkra'i seniyesi mucibince anlardan Nuri Bey'in Rodos ve Süleyman Beylerin Sakiz cezirelerinde üç sene müddetle kalebend edilmelerinde karar verilmiş ve sureti maruze ahkâmı kanuniyeye müstenid ve bu makule eşhası müfside ve menzûrenin tesir'i ceza'yı sezalar ile emsalinin terhübü lâbüd bulunmuş olmakla mazbata'ı mezkûrede münderiç mücazat ve muamelâtın hemen icrasına mübaderet olunması mütehhiden tezekkür kılını isede ol bapta her ne vechile emrûferman mehabat unvanı cenâbi mülkdari müteâlih ve şeref sudur buyurulur ise mantuk i celili infaz olunacağı muhatı şeref ilmihüküm pirayi alî buyruldukdaki kâtibeyi ahvalde emrûferman hazreti veliyyül emr efendimizindir." Hüseyin Kocabaş, **Ali Suavi Vak'ası Üzerine Verilmiş Olan Fetva**, Ant Basımevi, Bursa 1949, s.4-5

Ayrıca Çırağan Vakası için bkz: Burhan Çağlar, **İngiliz Sait Paşa ve Günlüğü (Jurnal)**, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2010

1.2. Eserleri

Ali Suavi'nin gazetelerinin dışında bir çok kitabı ve tercüme eseri bulunmaktadır. Ancak incelediğimiz yazılarında Suavi'nin kaleminden eserlerinin tam bir listesine ulaşamamaktayız. Çalışmamız neticesinde elden ulaşabildiğimiz kitaplarının açıklamaları vermeyi uygun gördük.

“Ali Suavi'nin elde mevcut olan eserleri, Ali Suavi ve başka kaynaklar tarafından sözü edildiği halde bulunamayan eserleri, Suavi'nin telif veya tercümeyle başlayıp yarım bıraktığı eserleri, telif veya tercüme etmek istediği eserleri ve süreli yayınlar, koleksiyonları elde mevcut olanlar, adı olup da bulunamayanlar, kendi neşrettikleri dışından yazı yazdığı gazete ve dergileri” diyerek başlıklara ayırmış olup, Hüseyin Çelik kitabında yer vermiştir.¹³²

1.2.1. Defter-i Amâl-i Ali Paşa

Kitap, *“Vay !... herîf bir yıl dahâ kala imiş Devleti batıracakmış”*. Cümleleriyle söze başlamaktadır. Fî Recep 1288 tarihinde yazılmıştır.¹³³ Bu eser Suavi'nin Ali Paşa aleyhtarlığının kitaplaştırıldığı bir eserdir. 1871 yılında Fransa (Paris) da basılmıştır. *“Ali Paşa'nın Siyaseti”* adıyla da Kolağası Kemaleddin tarafından 1907'de İstanbul'da basılmıştır. Ali Paşa'nın sadrazamlığı süresince devlete verdiği zararlardan bahsetmektedir.¹³⁴

1.2.2. Hive

“Le Khiva En Mars 1873” Hive fî Muharrem 1290, adıyla İstanbul Artin Asedoryan Matbaası'nda basılmıştır. Kitabın sonunda bir harita olması gerekirken, harita

¹³² Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, s.468-546

Ayrıca, *“Herzegovine”* adlı eserinde kendisini okuyuculara; Osmanlı Devleti içerisinde seyahat etmiş, seyahat ederken dinleri, insanları, hayat şekillerini de mütalla etmiştir. Bu yüzden kendisini, bir din adamı diye takdim etmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitapevi, İstanbul 1988, s.235

¹³³ Ali Suavi, *Defter-i Amâl-i Ali Paşa*, Fransa 1288, s.3

¹³⁴ Doğan, *a.g.e.*, s.240

yoktur.¹³⁵ Rusya 1873 yılında Hive üzerine asker göndermiştir. Rus Çarına göre, Hive'nin alınması diğer ülkelerin eline geçeceğini düşünmesi fikri eserde yer almaktadır.¹³⁶ Kitapta Türkistan'dan, Buhara'dan ve Kaşgar Devleti'nden bilgiler vermektedir.

Eserde anlatılanlara göre, Hive bizim kitaplarda Harezmi adıyla bilinen memleketdir.¹³⁷ Osmanlı Sultanları ile ilk münasebetleri Sultan III. Murad zamanında bir mektup vasıtası ile olmuştur. Mektupta tahta çıkışını haber verdikten sonra Kızılbaş üzerine taarruz için bulunmaz fırsat olduğunu açıklamaktadır.¹³⁸ 1819 yılında Sultan Mahmud Hive'ye bir topçu ustası ile bir müneccim göndermiştir. Sağlam toprak dökülmüştür. Müneccim Efendi Ay tutulması ve Güneş tutulmasını hesaplamasını ilk defa öğreten kişidir.¹³⁹ Kitabın sonlarına doğru Ali Suavi, *“Osmanoğulları da Kırım Savaşı'na kadar hep din kardeşlerinin iniltilerini işitirdi. Hatta böyle bir savaşın zor şartları altında dahi Kandahar ve Kâbil karışıklığa silah kuvvetiyle müdahale bulundu. O zamandan beri iş değişti. Şimdiki camilerde ve medreselerde kitapların okuyup bir iki sözlerinin beklemekle övündüğümüz bilginlerin vatanları olan Maverâünnehir'i Rusya istila etti. İstanbul olaya üzüntülerini bile gösteremedi. İşte Orta Asya'da yalnız bir Hive Hanlığı kalmıştı. Onu yıkmak için Rusya askerini gönderdi. Bu yazdığımдан fazla Hive'nin başına ne gelirse okuyanlar bu kitabın sonuna eklesinler”*. Mehmed Fuad Bey ek koymuştur. *“Tanrı'ya şükürler olsun ki Hiveliler bu yenilgi ve tutsaklığa rağmen dini ve milli haysiyetlerine zarar getirmemişlerdir. Şimdiki halde de Müslümanlıklarını ve Türklüklerini korumaya devam ediyorlar. Bu ise İslam alemi için yine bir umut ışığıdır.”*¹⁴⁰

1.2.3. Salnâmeler (Paris-1871-1873)

Ali Suavi, Paris'te bulunduğu yıllarda 1871-1873 yılları arasında biri Mısır'a ait olmak üzere üç tane salname yayınlamıştır. İlki *“Türkiye fi 1288”* olan salnamenin ikincisi *“Türkiye 1290”* başlığı ile yayınlanmıştır. Yayınladığı üçüncü salnâme ise *“Mısır fi 1288”*dir. Salnâmelerde; Osmanlı Devleti'nin; coğrafi, zirai, endüstriyel ve

¹³⁵ Ali Suavi, *Hive Hanlığı Ve Türkistan'da Rus Yayılması*, Hazırlayan: M. Abdülhâlik Çay, Orkun Yayınları (Ertu Matbaası), İstanbul 1277, s. 7

¹³⁶ Ali Suavi, *a.g.e.*, s.23

¹³⁷ Ali Suavi, *a.g.e.*, s.43

¹³⁸ Ali Suavi, *a.g.e.*, s.75

¹³⁹ Ali Suavi, *a.g.e.*, s.87

¹⁴⁰ Ali Suavi, *a.g.e.*, s.101-104

ticari açılardan tanıtımı yapılmış, uygulanan bazı politikalar eleştirilerek, bazı istatistiklere de yer verilmiştir. Türkiye’de ilk şahsi salnâme, Ali Suavi’ye aittir. Ebüzziya Tefvik sonraki yıllarda yayınladığı yıllıklarda Suavi’nin salnamelerindeki planı uygulamıştır.¹⁴¹

Ulûm Gazetesi’nde Ali Suavi, eserlerinden işlediği konuya uygun bir içeriğe sahip eserinden “*biz de zamanında bu konuda ... ismiyle eser yazmıştık*” yollu açıklamalarla bahsetmektedir. Avrupa’ya gitmeden önceki eserlerinin sayısını, 127 olarak vermektedir. Avrupa’da iken; telif, tercüme, risale türünden eserler yer almaktadır. Ayrıca, ansiklopedist kimliği de bu alanda göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁴²

¹⁴¹ Çelik, **Ali Suavi**, s.54

¹⁴² Uğurlu, *a.g.t.*, s.33

II. BÖLÜM

1867-1878 TARİHLERİ ARASINDA OSMANLI BASININDA ALİ SUAVİ’NİN YERİ VE ÖNEMİ

Ali Suavi, basını hem muhalefet etmek hem bilimsel, siyasi, kültürel, coğrafi, dini ve tarihi meseleler hakkında bilgi vermek için kullanmış farklı bir yazardır. Çıkarılmış olduğu gazeteler ve yazılardan takip edebildiğimiz kadarı ile pek çok konuda kimi zaman bilimsel bilgiler vermiş ve adeta bir ansiklopedi yazarı gibi çalışmıştır. Yazılarından yola çıkarak dönemin önemli konuları hakkındaki görüşlerini çeşitli başlıklar altında topladık.

İlk olarak Muhbir Gazetesi’ni 1 Ocak 1867 yılında İstanbul’da çıkarmaya başlamıştır. Gazetede bulunan “*Filib*” imzası üzerinden yola çıkılarak, gazetenin Ali Suavi tarafından mı veyahut Filip Efendi tarafından mı çıkarıldığı bazı sorulara meydan vermiştir. İncelediğimiz kaynaklar neticesinde ve Suavi’nin de kendi hayatından bahsettiği makalede gazetenin Filip Efendi tarafından çıkarıldığı netlik kazanmaktadır. Her ne kadar durum böyle olsa bile, dönemde gazetenin sıkça dile gelmesindeki büyük pay Ali Suavi’ye aittir. Ali Suavi gazetenin çıkış amacını ve politikasını ilk sayısında “*Mukaddime*” başlığı altında yer vermiştir. Ayrıca, gazetede halkın anlayabileceği bir dille yazılacağını da sıkça vurgulamıştır. Ali Suavi, eğitim ve dil konuları üzerinde durmayı kendisine amaç edinmiş iken dönemin sorunlarından kendini soyutlayamadığı için yazdığı yazılar neticesinde gazetesi kapatılmış, kendisi de sürgüne gönderilmiştir. Sürgünden kaçarak Avrupa’ya giden Suavi, gazetesini 25 Nisan ve 27 Mayıs 1867 tarih aralığına denk gelmektedir. 27 Mayıs 1867’de Suavi, Muhbir Gazetesi’nin son sayısını çıkarmıştır.

Ali Suavi’nin Muhbir Gazetesi’nden sonra çıkan diğer gazetesi Ulûm Gazetesi’dir. 1868 yılında çıkmaya başlayan gazete, dergi şeklinde tasarlanmıştır. Gazetede makalelerinin sonunda, sağ tarafta “*Suavi*” ibaresi ile Ali Suavi’nin gazeteyi kendi çıkarmış olduğunu anlamaktayız. Gazete kendi el yazısı ile yazılmış olub, incelediğimiz kaynaklarda da öğrencilerine yazdırdığı ifade edilmektedir. Ancak yazılar arasında bir fark göremediğimizden ötürü, Suavi’nin yazıları kendisinin

yazmış olduğu söylememiz yanlış olmaz. Gazetenin ilk sayılarından itibaren siyasi konuların dışında; eğitim, fen bilimleri, keşifler, dil, felsefe, din, padişahlar hakkında bilgiler, haritasının nasıl çizileceği gibi farklı konulara yer verdiğini görmekteyiz. Gazetenin devamında ansiklopedi sayfalarında ise “*Kâmûsü’l-Ulûm ve’l-Maârif*” ibaresine yer verilmiştir. Bunların dışından dönemde meydana gelen savaş ve antlaşmalardan “*Muvakkaten*” kısmında bahsetmiştir.

2.1. Eğitim Hakkındaki Görüşleri

Ali Suavi, Osmanlı Devleti’nin gerilemesinin ve halkın geri kalmasının ilk sebebini “*İlmiye*” sınıfının bozulmasına bağlamaktadır. İlmiye sınıfının bozulmasına sebep olarak da devlet büyüklerini örnek göstermektedir. Suavi, ilim adamlarını şeriat ve adalet muhafızı olarak da değerlendirmektedir.¹⁴³ Ali Suavi’ye göre; bizi bilimden yoksun bırakan nedenlerin başlıcası olarak, öğretim ve eğitim yöntemlerindeki hatalardır.¹⁴⁴

Ali Suavi, bir düşünür olarak dönemin eğitim sistemi ve problemleri hakkında yazılar yazmış ve fikirlerini ifade etmiştir. “*Velhasıl insanın insan olması hiçbir şeyle değil ancak ilimledir. Belki yaratılması bile mücerred ilim içindir*” diyen Suavi, insanın yaratılmasını dahi bilme ve ilime bağlamıştır. Bilimi; ulûm ve fûnûn olarak ikiye ayırır. Ulûm olarak; hesap, hendese cebir, mantık, şiir, resim, müzik olarak değerlendirir. Fûnûn ise, sanayidir. Ayrıca “*ilimsiz memurluk olmayacaktır*” diyerek döneminin gençlerini ve zamanın değişen şartlarına göre kendilerini yenilemeleri

¹⁴³ Ali Suavi, “*Maârif-i Umûmiye*” **Ulûm**, Sayı:7, Paris-Trouville, 1286(1869), s.390

Osmanlı Devleti’nde İlmiye teşkilat hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı**, TTK, Ankara 1988, ayrıca bkz: Mehmet İpşirli, “*İlmiye*” **TDVİA**, s.141-145

¹⁴⁴ Yahya Akyüz, “*Tanzimat Döneminde Eğitim Öğretim Anlayış ve uygulamalarında Görülen Yenilikler*”, **Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları**, s. 3

Ayrıca, Tanzimat dönemi yenilikler için bkz: Öğretimde geleneksel yöntemlerin değiştirilmesi ve daha etkili yöntemlerin bulunması için gerekli çalışmaların yapılması, ilköğretimde okumanın yanında yazının da öğretilmeye başlanması, öğretim ortamı ve araç-gereçlerinde yenileşmelere gidilmesi, eğitimin bir bilim olduğu fikrinin işlenmesi ve bu alanda ilk kez eserlerin verilmesi, öğretmen yetiştiren meslek okullarının açılması, dayanın eğitim ve öğretim aracı olamayacağına anlaşılması, dilin ve yazının öğretimdeki öneminin anlaşılmasına başlanmasıdır. Yani, Tanzimat döneminde eğitim öğretim anlayış ve uygulamalarında önemli yenilikler ve değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu gün, eğitimimizde bize pek doğal gelen birçok fikir ve uygulamanın temelleri Tanzimat döneminde atılmıştır. Yeni anlayış ve uygulamalarının bir kısmı toplumda kolayca benimsenmemiştir. Akyüz, *a.g.m.*, s.4-5-6

konusunda uyarmaktadır.¹⁴⁵ İlim ile ilgili görüşleri hakkında dile getirdikleri şöyledir.

“*Herkese dîn ve dünyâca hâlini anlatmağa kâfi ulûm*” diyerek ifade etmiştir. Ayrıca ilimi ikiye ayırmıştır. Biri “*mekâtib*” diğeri ise “*medâris*”dir.¹⁴⁶

Ali Suavi, Sıbyan mekteplerinden başlayarak eğitim sistemi hakkında bilgiler vermeye çalışmıştır. Sıbyan mektepleri her mahallede ve her köyde bulunmaktadır. Hicri sene 1197’de (1782-83) İstanbul kadısının vermiş olduğu rakamlarda yalnız İstanbul’da bin iki yüz elli beş sıbyan mektebi bulunmaktadır. Ali Suavi bunu kendi yaşadığı zamana göre kıyas yaparak şu şekilde ifade etmiştir. “*Bundân 89 sene âkdem 1255 aded mekâtib vücûdi garîb görülmelidir. Zirâ herkesin bildiği bir mes’ele der ki biz de câmi’ ve mescide gayri muttasıl aded-i mekâtib ise üç dört yüze bâlğ olâcağı hâle rûsûm ve âsâr-ı bâkıyyesini müşâhede edenler nezdinde karîn-i şübûtdur.*” Bu okullarda “*Mushaf-ı şerîf, ilm-i hâl, âhlâk, hatt, imlâ’*” dersleri verilmektedir. Yine dönemin eğitim şartları hakkında Suavi, oldukça ayrıntılı bilgiler vermeye devam etmektedir. Arapça ve Türkçe derslerinin yanında “*hesâbdan i’ mâl erba*” dersleri vardır. Yani dört işlemin öğretildiği dersleri vardır. Osmanlı Devleti’nde bu okullardaki Müslümanların sayısı yüzde beş nisbetindedir.¹⁴⁷ Anlaşılacağı üzere, 1839-40 yıllarına takriben 400 adet olduğunu ifade etmektedir. Okullarda din derslerinin yanında, yazı ve matematik dersleri de vardır.

Bağdat, Mısır, Bursa, Edirne gibi büyük şehirlerde kırk, elli ve yetmiş kadar medrese vardır. Anadolu’nun kasabalarında üçer, beşer, yedişer medrese vardır. Rumeli kasabalarında ise üçer, dörder medrese bulunmaktadır. Devletin büyük köylerinde de medreseler bulunmaktadır. Medreselerde; “*Mantık, me’âni ve beyân ve bedî’ ve arûz, riyâziye, hey’et, usûl-ı fikh u fikh, usûl hadîs ve hadîs, tefsîr, mev’ize(öğüt), ulûm-ı kelâm, hikmet*” bunlardan başka tatilde medreselerde ayrıntılı bir şekilde fen ilimleri de öğretilmektedir. Fakat bunların yanında tarih, coğrafya, takvim gibi dersler medreselerde verilmemektedir.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Ercan Uyanık; “*Modernleşme Döneminde Türk Aydınlanma Eğitime Bakış Açısı*” **Yayınlanmış Doktora Tezi**, İzmir 2016, s. 77

¹⁴⁶ Ali Suavi, *a.g.m.*, s.390

¹⁴⁷ Ali Suavi, *a.g.m.*, s.391

¹⁴⁸ Ali Suavi, *a.g.m.*, s.392

Sanat ve kuramlar fen için ayrılan medreselerde öğretilmemektedir. Sanat ve kuram için; “*medrese-i tab ve şehzâde medresesi*” bulunmaktadır. Medrese öğrencileri ikiye ayrılmaktadır. Bunların bir kısmı mantık ve İslam ilimleri derslerini görenler çöktür. Bunlar yüzde altmışı oluşturmaktadır. Mektep ve medreseler için devletin masrafı yok denecek kadar azdır. Mektepler için verilen “on” para haftalıktan ibarettir. Devlet ve ahali mektep hocalarının derslerine ve okuttukları kitaplara müdahale etmemektedirler. Sene 991’de (takriben 1584) Sultan Murat bir ferman kaleme aldırılmıştır. Fermanında “*Kadimden va’az ve nasihat edenler yine edeler. Anlardan keteb-i tefâsir ve âhâdis istiharâca kadr-i va’aza lâyük olduğuna yakında temeski olanlara ettürüb mâ’adâyı men’ iderler.*” Diyerek tarikatın ilmiyede bulunduğundan bunlara müdahale edilmediğini ifade etmektedirler.¹⁴⁹

Gayri Müslimlere gelince hükümet bunlara ulemadan muhtar tayin etmiştir. Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimlerin mektepleri “*sectarian*” yani mezheplere ayrılmışlardır. Bunlar birlikte gibi gözükmelerine rağmen aslında ayırırlar. Kaldı ki Osmanlı Devleti buna karışmamaktadır. Yani bunlar imtiyazlı haldedirler.¹⁵⁰

Yabancı eğitim kurumlarına baktığımızda ise, Osmanlı Devleti ile çıkarı olan yabancı devletler veya bunlara bağlı cemiyetler tarafından kurulmaktadır. Bu okulların amacı, Müslüman olmayan halk arasında kendi dillerini, kültürlerini ve hatta dinlerini yaymaktan ibarettir. Yabancı devletler, kapitülasyonlardan faydalandıkları için bu okullara mensup oldukları devlet tarafından himaye edilmektedir.¹⁵¹ Ali Suavi, Ermeni ve Hristiyan mekteplerinden de bahsetmiştir.

İstanbul’da otuz bin kadar Ermeni ailesi vardır. Diğer milletlere göre Ermeni nüfusu fazlaca olduğundan mektepler açıp, kitaplar tercüme edip kitapları basmışlardır. Ahaliden hocalar seçip onları bir kesime ayırmışlardır. Sıbyan mekteplerinde milletçe tayin olunan teftiş, nezaret ve idare nizamında olmakla beraber kitap ve imla talim olunmuştur. Öğrencilerin anlayacakları derecelerde “*Târih-i Enbiyâ ve Târih-i*

¹⁴⁹ Ali Suavi, *a.g.m.*, s.393-394-395

¹⁵⁰ Ali Suavi, *a.g.m.*, s.395

¹⁵¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi VIII. Cilt Birinci Meşrutiyet ve İstibdad Devirleri 1876-1907**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.377

Ermeni ve Coğrafya ve Hesâb-ı Mevsûkhâ” okuturlar. Ermenilerin sıbyan mektepleri Fransa’nın, İngiltere’nin ve Almanya’nın daha ileri derecededirler. Tabaka-ı Sâni mekteplerinde, İslamın devlet nezareti altında bulunan rüştiye mekteplerinde edebiyat ve ulûm ve eski Ermenice öğretilir. Ayrıca Fransız lisanı okutulmaktadır. Semâtiye Mektebinde İngiltere lisanı dahi öğretilmektedir. Mektep 1783 yangınında harap olmuştur.¹⁵² Anlaşılacağı üzere, yabancı mekteplerde de tarih, peygamberler tarihi ve matematik dersleri verilmektedir.

Bu okullarda ücretsiz mektep hizmeti verilmektedir. Hatta Ermenilerin Üsküdar’da bulunan Millet Mekteplerinin gelişmesine sebep 1270(1853-54) cemaatlerindeki sorunların düzenlenmesidir. Bunda en etkili kişi 1281(1864-65) cemiyetindeki reisleri “*Simvan-Bey Dadyân*”ın neşrettiği layihalarıdır. 1284(1867-68) senesinde İstanbul’da 46 Sıbyan Mektebi vardır. Bazı mektepler uzak olduğundan her haneden çocuk gönderilmediği görülmektedir.¹⁵³ Taşralarda Ermeniler İzmir gibi bazı büyük şehirlerde eğitime karşı değillerse de İstanbul’daki Millet Meclisleri bunların tahsillerini düşünmektedirler. Hatta Galata Mektepleri her biri için bir Darülfünun gibi düzenlenmektedirler. Her memlekette Avrupa’ya gönderilecek öğrenciler memleketin kilise gelirlerinden karşılanmak üzere Avrupa’ya kabul olunacaktır. Ayrıca bundan başka dağınık memleketlerde bulunan Ermeniler bir mektepte eğitime devam etmektedir. Ermenilerin İstanbul’da 1283 senesinde 16 gazeteleri vardır. Sultan I. Abdülhamit merhumunun cülusu senesinde ne kadar okuryazar ortaya çıktığını göstermektedir. İstanbul’da 480 000 bin Müslüman olmasına rağmen sekiz dokuz gazete vardır. Ermenilerin gazeteleri yalnız havadis ve politikaya mahsus olmayıp, Avrupa ahvalince ulûm ve maâriften de söz etmektedir. Edebiyattan bahseden gazeteleri bile vardır. Dünyada en ziyade politika haberleri sevenler Fransızlar oldukları halde şimdi Paris’te mevcut olan 400 gazetelerinden 30’u politikadan söz etmektedir. Ermenilerin taşralarda bile gazeteleri vardır. İzmir’de 35 gazete var iken, Van’da bu sayı 1’dir. Yabancı memleketlerde olan gazetelerinde ilim ve ahlaka dair tercümeleri ve hikaye tercümeleri vardır. Fransızcadan tercümelerinde tercüme ettikleri tiyatroları bile vardır. Ermenilerin ilgilerini çeken tıp ilmidir. Fransa’da ve İstanbul’da Mekteb-i Tıbbiye’den eğitim almaktadırlar. Bunların

¹⁵² Ali Suavi; “*Ermenilerde Ulûm ve Maârif*” **Ulûm**, Sayı:22, s.1310-1320, Paris-Trouville, 1287(1871) s.22

¹⁵³ Ali Suavi, *a.g.m.*, s.23

yanında mimarideki maharetleri inkar edilemez. İstanbul'da saraylar yapmışlardır. Avrupa'nın sanatları Ermenilerin ellerindedir. *“Yazık İstanbul'un heyet-i cemiyetine ki ulûm ve maârifte dahi itthâd-ı milli ve akvâm olmayub her kim kendine lisânı ve tarik-i mahsûsunu tutmuş terk-i ediyor. Elbette bir gün olacak ki çalışan milletlerden fakat biri ilerü geçecek şu yazdığım benden İslâm kardeşlerimizin dahi büyük ve mühim hususa alacaklarını memûl ederim.”*¹⁵⁴ Diye ifade ederek dönemdeki yabancı okullardan faydalanılması gerekliliğini vurgulamaktadır.

Ermenilerin kendilerine ait mektepleri olduğu gibi Hristiyanların da vardır. Ali Suavi'ye göre bir memleket de Ermenice, Rumca ve Bulgarca okuma ve yazma bilmeleri gerektiğini söylemektedir. Hristiyanlarda okuryazar kişi sayısı oldukça azdır.¹⁵⁵ 1827 yılından sonra Suavi, Hristiyanların eğitim alanında ilerlediklerini söylemektedir. Kendisine de talepte bulunanlara, Müslüman öğrenciler ile birlikte ders vermiştir. Daha sonra Hristiyanlarda nice mektepler açmışlardır. 3130 nüfuslarına karşılık, yirmiye yakın mektepleri olan Hristiyanlara ayrıca 3 hastane de yapılmıştır. Hastanelerinde darüşşifaları bulunmaktadır. Çaresizlere mahsus olarak da koşullar düzenlenmiştir.¹⁵⁶

Suavi Hristiyan mekteplerine yeni dönemde *“menâbi' ma'ârif”* olduğundan *“mekâtib”* demek daha doğru olduğunu söylemektedir. Müslümanların mahalle ve rüştiye mektepleri ve medreseleri var ise de, Hristiyanların kendi mekteplerine kendileri baktıkları gibi, onlar da maarif-i umûmiyenin; ahlak, matematik, ticaret ve diğer alanlarla ilgili mektepler açsalar daha da hızla gelişeceklerini belirtmiştir. *“Ayrıca medreselerin vakfiyesinde yazılı olduğu üzere ilâhiyat ve fen bilimleri tahsîs olursa terakki bir kat daha artmış olur”* şeklinde tavsiyelerde de bulunmuştur.¹⁵⁷ En önemli eğitim sorunu, neyin nasıl okunacağı ve nelerin okunacağı sorunudur. Ali Suavi, teknik bir anlam yükleyerek tek tek zihinlerin özel bilgi kazanmasında talimi

¹⁵⁴ Ali Suavi, *a.g.m.*, s.24-25

¹⁵⁵ Ali Suavi; *“İstanbul'da Hristiyan Mektepleri” Ulûm*, Sayı: 5, s. 287-292, Paris-Trouville, 1286(1869), s.277-278

¹⁵⁶ Ali Suavi, *a.g.m.*, s.288-289

¹⁵⁷ Suavi; *a.g.m.*, s. 289-292

önemli bir etken olarak görmektedir. Suavi, geleneksel eğitim usüllerinin yenileriyle değiştirilmesinin sorunun çözümünde ilk adım olarak kabul etmektedir.¹⁵⁸

Suavi Galatasaray Mekteb-i Sultâni'ye 13 Şubat 1877'de müdür olarak tayin edilmiştir. Böylece Suavi, mektebin ilk Türk müdürü olmuştur. Suavi, okulun eğitim sistemini beğenmemektedir. Hatta okulun kuruluşundan beri eğitim dilinin Fransızca olmasına karşın Fransız nüfusu artıracığı endişesiyle karşı çıkmaktadır. Suavi'nin müdürlüğe tayin oluşundaki sebep, padişahın okulun ıslahı konusunda ikna etmiş olmasındandır. Göreve başladığı sırada okulda kırk üç öğretmen bulunmaktadır. Bunların on ikisi Müslüman, otuz biri gayrimüslimdir. 24 Ağustos 1877 tarihinde padişaha verdiği layihada kaydettiğine göre; okuyan öğrenci sayısı, 162'si Müslüman ve 377'si gayrimüslim olmak üzere toplam 539'dur. Layihaya göre; Müslüman öğrencilerden on altı kişi tam ücret ödediği halde dört Ermeni'nin tamamı, 122 Rum'dan 121'i ve 52 Bulgar'dan kırk dokuzu ücret ödememektedir. Parasız okuma hakkı sadece Osmanlı tabiiyetinde olanlara tanındığı halde dört Rus, on altı Fransız, sekiz İtalyan, iki İngiliz ve iki Yunan uyruklu öğrenci bu haktan faydalanmışlardır. Bir yıl önce patlak veren Bulgar isyanında elebaşılık yapanlar ve Müslüman köylerini yakıp yıkanlarda okulda öğrenci olarak bulunmaktadırlar. Okulda Rus ve Bulgar asıllı pek çok ajan ve öğretmen bulunmaktadır. Bu arada altı yıldan beri hazırlık sınıfını geçemeyen öğrenciler vardır. Maarif Nazırı Münif Paşa'nın¹⁵⁹ karşı çıkmasına rağmen Suavi, okulda bir takım ıslahatlar gerçekleştirme fikri içerisindeydi. İlk olarak Bulgarlardan ücret isteyerek onların okuldan uzaklaşmasını sağlamıştır. Fakat isyana karışmamış olanlara dokunmamıştır. Rusları okuldan çıkarmıştır. Ajanlık yaptıkları tespit edilen Rus ve Bulgar hocaların işine son vermiştir. Müslüman öğrencilerin sayısını kısa zamanda artırarak 220'ye ulaştırmıştır. Öğretmen sayısı on beş Müslüman ve beş gayrimüslim olmak üzere otuza indirilmiştir. Ders müfredatında da köklü değişiklikler yapan Suavi; Arapça, Farsça, Arap edebiyatı ve Türkçeyi ön plana çıkarmıştır. Yunan ve Roma tarihleri gibi derslerle İngilizce, Rusça, Ermenice ve Bulgarca gibi seçmeli dersleri kaldırmışlardır. Bunların sonunda okulun yapısını Türkleştirmeye ve

¹⁵⁸ İsmail Doğan, "Bir Eğitimci Olarak Ali Suavi (1839-1878) Ve Türk Eğitimine Katkıları", **Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları**, s. 10

¹⁵⁹ Maarif Nazırı Münif Paşa: Ayrıntılı bilgi için bkz: İsmail Doğan, **Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi**, İz Yayıncılık, İstanbul 1991

Müslümanlaştırmaya içinde fen ilimlerinin de okutulduğu, İslami temeller üzerinde oturtmuş modern bir medrese haline getirmeye gayret etmiştir.¹⁶⁰ Okul kurulurken öğrencilerin yarısının Müslüman öğrencilerden oluşturulacağı kararlaştırılmıştır. Ama rakamlardan anlaşılacağı üzere dengeyi Türkler, aleyhine bozulduğu görülmektedir. Ayrıca, okulun başarı durumu oldukça zayıftır. Bu nedenle beş yıllık öğretim süresi sekiz yıla çıkarılmıştır. Öğrenci başarısızlığının asıl nedenini, öğretmenlerin iyi yetişmemiş ve yeni yöntemleri bilmeyen diplomasız kişilerden oluşmalarına bağlanmıştır. Suavi, bunların yerine diplomalı ve üstelik daha az maaş vererek öğretmenler bulmuştur. İncelediği belgelerden Maarif Nezareti'ne verdiği layiha da öğretim yöntemini açıkladığını ifade etmektedir. Ali Suavi, Maarif Nezareti'nin de çalışma şartlarını beğenmemektedir. Çünkü, Sultan II. Abdülhamit döneminde, yabancı okullar ve yabancı öğretmenlerin zararlı eylemleri karşısında sessiz kalmıştır.¹⁶¹

Ali Suavi Osmanlı Devleti'nde bulunan Müslüman ve yabancı mekteplerin yanında muallimlerin nasıl olması gerektiği hakkında bazı noktalara değinmiştir. Bunlar şu şekildedir: Muallimlerin ilk vazifesi öğrencilerle ilgili olup, onlara kendi çocukları gibi davranmaları gerekmektedir. Ayrıca öğrencilere verdiği nasihatlerin yanında sanata ve diğer ilimler hakkında en ince ayrıntısına kadar ve öğrencinin anlayabileceği boyutta aktarmalıdır. Ali Suavi, yazısına mekteplerin derslere göre inşa edilmesi ve bu işte iyi olan hocaların olması gerektiğini öne sürmektedir.¹⁶²

Ali Suavi, eğitim üzerinde sıkça durmuş ve bazı çıkarımlarda bulunmuştur. Bunları da şu şekilde sıralamıştır:

¹⁶⁰ Hüseyin Çelik; **Ali Suavi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.36-37-38

¹⁶¹ Yahya Akyüz, "Galatasaray Lisesinin İslahına İlişkin Ali Suavi'nin Girişimlerini Gösteren Bir Belge" **Bellekten**, Cilt: XLVI, S. 181, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982, s.126-127-128

Ayrıca; Ali Suavi, medreseden yetişmekle beraber zaman zaman bugün bile değme fikir kahramanlarının dokunamayacağı ileri fikirler ortaya atmıştır. Hilafetin dinde yeri olmadığını söyleyerek, Latin alfabesini dilimize uygun düşerse Arap alfabesini değiştirmenin şeriatla hiçbir ilgisi olmadığı iddia ederek, Ortodoksların hatırı için Miladi takvim yerine Rumî takvimi kabul ettiğinden devleti eleştirmek ve kitabına resim koyduğu için kendisine zındık diyenlere karşılık Peygamberin dahi resminin yapılabileceğini söylemek kolay bir şey değildir diyerek dikkatlerini üzerine çekmiştir. Bkz: Prof. Dr: Bedi Şehsuvaroğlu, "Ali Suavi ve Galatasaray Lisesi (Okulun 100 cü Yıl Dönümü Dolayısıyla)" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:9, İstanbul 1968, s.41

Ayrıca, öğretmenlerin nasıl olduğunu ve nasıl olması gerektiğini incelemek için; Rıza Kardaş, "Millî Eğitimimizde Öğretmen Yetiştirme Davası ve 'Tübâ Ağacı' Nazariyesi" **Türk Kültürü**, Sayı:188, Haziran 1978, s. 461-467

¹⁶² Ali Suavi; "Hâtîme (Muallimlere Nasihat Mine'l-Ahyâ)" **Ulûm**, Sayı:7, Paris-Trouville, 1286(1869), s.386-389

1. “Nizâmnâme-i cedîd ve mazbata da ki mutâla‘ât mukaddemâ arif-i hikmet bin meclisinin nizâmnâmesine şerh gibidir. Suavi, kendilerine ait nizamnameleri olduğunu belirtmektedir
2. Kitâblar tercüme itdirilmek üzere ‘dâ‘ire-i aleyhine’ tertîb olunub iki bin kesesini tahsîs idilmiş. Bu dâ‘ire-i aliyye ricâline acizâne ihtâr ederiz ki te‘lîf idecekleri birinci kitâb ‘ıslâhât ulûm’ olsun ve evvel bâdel bu kitâb tab‘ olunub her mütercim bundan hâric ıslâhât kullanmasun zirâ ulûmu ancak ıslâhât zabt ider. Fakat şu ıslâhât kitâbı islâm müslimin ulûmuna muvâffık olmalı. Ya ‘ni Avrupalıların ıslâhâtı olan misülüşerik-i ta‘bîrâ bet perstili memlekete satmamağa dikkat buyurmalı. Bundan tarik ise bizde mevcûd ıslâhâ-ı ulûmu isti‘mâl itmeli. Bulunamayan ta‘bîrât için bu müste‘mellerden terkîb kabildir. Burada ise, ulumun ancak ıslahatla bir bütün olduğu ve kitapları çeviren her tercümanın, Avrupa kitaplarını satmamaya dikkat edilmesine işaret etmektedir
3. Memleket-i Osmâniyede öteden beri menbi‘ ulûm ve ahd iken ma‘ârif-i umûmiye teşkiliyle menbi usul-i atîka ve usûl-i cedide deyü ikiye taksîm itmiş. Biz deriz ki politika ta‘bîrleri ekseryâ ma‘nâsız olduğunu işte bu ta‘bîrlerin ma‘nâsızlığa dahi şehâdet ider. Bizde bir eski usûl-ı tutûb cedidi kabul itmiş bir farkı yok. Mesela Avrupa‘da Papazlar ötedenberi ulûma ba‘zı idegeldiler. Lakin İslâmda târik-i dünya sâ‘imü‘l- enhâr kâ‘im elîl ehli halvet böyle mantık ve felsefe ve riyâziye okutmaktan ve ulûmun tederîciyle fâriğ olmadılar. Bâ husus zamâniye bâ kanca ben hesâb ve mesâh ve hendese ve hikmet-i tbiyye okudum. Her medrseden sohtalar gelür ders alurlar idi.”¹⁶³ Osmanlı Devleti’nde eski usullerin kabul edegeldiğini ifade ederken, her medreseden hocaların gelip ders aldığını da eklemektedir.

Ali Suavi, Doğudaki eğitim hakkında da bilgiler vermeye çalışmıştır. Buradaki ilk kural “*kamus*”un ne olduğunu bilmesi gerekmektedir. Yani *Kamus*’da kelimenin nasıl bulunacağını aktarmaktadır. “*Ma‘lûm ki kâmusun tertibi kelimenin harf ahirini “bâb” ve harf evvelini “fasl” itibâr ider. meselâ “hüsn” kelimesi aranmak istenurse “bâbü‘l-nûn” bulunub bu bâbda ki yigir mi sekiz kadar fasûldan “fasl-ı inhâ‘muâmeleti” bulunmalı orada hüsn lafzını görebilür.*” Diyerek hangi kısımdan bulunacağını ifade etmiştir. Yani Suavi, “*diyot*” kelimesinin aslı olan “*vedî*” kelimesinde “*v d y*” bulunduğundan kelimenin aslı olan Arabi halinin bilinmesi gerekmektedir. Bu tarz örneklerin dışında kelime bulmakta karşılanabilecek diğer sorunlara da değinmiştir.

¹⁶³ Ali Suavi, “*Nizâm-ı Cedîd Berâ-yı Maârif-i Umûmiye*” *Ulûm*, Paris-Trouville, 1286(1869), s.411-412

“Sırf iştikâk ve ilâl iddigâmı pek ilâ bilmek acabâ kāmûsdan muhtelifden girmiş kelimeler var ki kāmûs sahibi bu makuleler için birer aslı itibâr edüb orada zikr eylemiş kerâmet mi var nerde kayd itdiginizi nasıl bilürsün. Meselâ “istaflîn” ki hâv be ç dimek kāmûsda vardır. Bul bakalım işte kelimeyi “asıl” maddesi gibi bâbü’l-kâm faslû’l-hemze de bulursun tuhaf değil mi?” Ayrıca, Suavi kamus’da diyet kelimesini yazmak için “d y t” harflerinin sırası ile verildiğinde kolaylık sağladığını aktarmaktadır. Arapça sözlüklerde her harf büyük ve satır başlarına yazılır ise, daha kolaylık vereceğini, “Eğer kāmûs bu dediğim tertîbde basılırsa büyük fakat bir cild olub “yüz guruşa kāmûs” satulur. Okumak yazmak bilen herkes satun alır. Okur yazar her kimse böyle kāmûsda aradığı lügatı bulur.” Okuma yazma oranının artacağını söylemektedir.¹⁶⁴

Ali Suavi, Mısır’daki eğitim hakkında da bilgiler vermiştir. Öncelikle Suavi, Mısır’da “Bulak Matbaası”nın açılmasından, 1822-1836 yılları arasından yılda 15 kitap yayınladığından bahsetmektedir. Mehmet Ali Paşa, zamanında bu matbaada 243 kitap basılmıştır. Bu dönemde tercüme faaliyetlerine de büyük önem verilmiştir. Suavi, diğer bir konu olarak da Mısır’da kurulmuş olan maarif cemiyetinin işleyişinden, üyelerinden ve bazı kurallarından bilgiler vermiştir. Suavi, Mısır’da yaşanan gelişmeleri yakından takip etmektedir. Öyleki, Suavi’nin dönemde Hidiv İsmail Paşa ile de mektuplaşmaları söz konusudur.¹⁶⁵

Ali Suavi, eğitimin bozulmasının da üzerinde durmuştur. Buna sebep olarak; eğitimin bütçesinin yetersiz olmasından yakınmaktadır. Bu bütçenin sadaka maaşları kadar bile olmadığını, eğitim için paranın bulunmadığını fakat eğlence gibi durumlarda kolaylıkla paranın tedarik edildiğini de eklemektedir.¹⁶⁶

2.1.1. Fen Bilimleri Hakkındaki Görüşleri

Ali Suavi, Muhbir Gazetesi’nde eğitim alanında yapılan eksikliklerden, eğitim nasıl işlemesi gereğinden bahsederken Ulûm Gazetesi’nde fen bilimlerinden de bahsetmiştir.

¹⁶⁴ Ali Suavi, “Şarkta Ulûm ve Ma’ârife Büyük Hizmet Nedir” **Ulûm**, Sayı:24, Paris-Trouville, 1286(1869), s.1380-1383

¹⁶⁵ Sevdâ Özkaya, “Ulûm Gazetesi’nde Yer Alan Bilgilere Göre 1869 Senesinde Mısır’ın Vaziyeti (Ali Suavi’nin Gözünden)” **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt:12, Sayı:2, 2017, ss.65-89, s.83-86

¹⁶⁶ Canatak, a.g.t, s.50

“İlm-i Hesap” adlı yazısını karşılıklı konuşma şeklinde kaleme almıştır. Konuşma bir doğu insanı ve batı insanı arasında geçmektedir. Doğu insanı olarak aktardığı kişi kendisidir. Yazısında karşılıklı konuşan iki kişinin matematik ilimine bakış açısını aktarmaktadır. Devamında cebirin, Müslümanlardan İtalyanlar aracılığı ile Avrupalılara geçtiğini ifade etmektedir.¹⁶⁷

“İlm-i Heyet” adlı yazısında, astronomi ilmiyle ilgili olan bu yazıda güneşin çapı ve güneşin üzerindeki lekeler hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. “*Yeni rasâdların ekserîsi şemsin bir cism keşf-i asûd olub müzi’ ve hâr madde-i leyne ile muhât bulunduğu farzîyatı te’yîd ediyorlar. Şemsinde benin ve bele tesmiye itdikleri siyâh siyâh görünen mahaller büyük müşâhede olunuyor. Fî 1837 milâdi Con Hersel görmüş olduğu karalar mecmugala kapladığı mesâfeyi 3,780,000 mîl İngilizî hesâb itdi. 1843 de adetâ beyinsiz görünen bir kara katarı 77,000 mîl hesâb olunmuş. Şemsin katarı 770,000 mîl cogrâfi i’tibâr olunmaktadır ki katr-ı arzbin 112 misli dimekdir. Şemsin hücumu arzın hücumundan 1,407,124 kerre ve hücumu’ seyârâtdan 600 kerre büyük. Fakat cismi arzın cisminde 359,551 ve hücumu’ seyârât cisminde 738 kerre âzam. Şemsin cism keşf imiş. Acabâ meskûn mudur. Ârâgu dedi ki ‘bilemem’. Acabâ bizim kerre-ı arzı gibi meskûn olmasu mümkün mü ârâgu dir ki “imkânıyla cevâbda tereddüd itmeyim”¹⁶⁸. 1837 senesinde John Herschel güneşteki lekelerin toplamının 3 780 000 mili büyüklüğünde olduğunu 1843’de ise dürbünsüz olarak görülen bir kara lekenin çapının 77 000 mil olarak hesaplandığı ifade edilmektedir. Ayrıca güneşin çapının da, dünyanın çapından 112 katı olduğunu, hacminin ise 1 407 124 kat, dünyadan 600 kat da bütün gezegenlerden büyük olduğunu belirtmektedir.*

“İlm-i Teşrih” adlı yazısında Ali Suavi, bilim adamlarının organlar üzerindeki bilgilerin Bukrat’ın kitaplarından ibaret olduğunu ifade etmektedir. Öldükten sonra organların durumu hakkında bilgiler veren Suavi, bunları şu şekilde ifade etmektedir. “*Ruh kalbin bütün ismerindedir. Demek ki cesâret ider. Kalb ve ciğer kendilerine meşrûbâtdan birazını celb iderler dedi. Alta sem’adan fakat tabl-i semâhi zikr eyledi. Kulâk ahvali bilinmedi der. Damağı gудde zu’um ider.*” Diğer bir kısmında ise, “*Ve kezâ ceninin keyfiyyet tagaddisine dâ’ir mesâ’ilde isbât eyledi. Anadan cenine kuben tarîkiyle fizân dimek keyfiyyetini zikr eyledi.*” İskenderiye’de bu ilim hakkında o esnada Aristoteles ve

¹⁶⁷ Kemal Saylan, “Ali Suavi’nin Ulum Gazetesi’nde Yazdığı Fen Bilimleri, Keşifler Ve İcatlarla İlgili Yazılara Dair”, *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim Ve Düşünce Tarihi Sempozyumu*, Ankara 2014, s.131

¹⁶⁸ Ali Suavi, “Heyet” *Ulûm*, Sayı:8, Paris-Trouville, 1286(1869), 469-470

Herakletios gibi isimlerin ortaya çıktığını aktarmaktadır. Bu isimlerin ardından 500 yıl geçmesiyle birlikte Araplar arasından da bazı isimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Yazısının ilerlemesiyle birlikte Suavi'nin bahsettiği bilim şu ifadelerle ortaya çıkmaktadır: *“Müte‘addi hayvânât bedenlerini dahi açub teşrih itdiği rivâter olunur.”* Anlaşıldığı üzere Suavi, otopsi ilimi hakkında bilgiler vermektedir. İskenderiye otopsi ilmini biraz daha ileriye taşımışlardır. 16. yüzyılda Salyos isimli bu ilimle uğraşan kişiye dair bazı hakaretlerde bulunulduktan sonra şöhretinin arttığını ifade etmektedir.¹⁶⁹

“Jeoloji İlm-i Tabakâtü'l-Arz Hilkat-i İnsan” adlı yazısında Ali Suavi, yazısında yeryüzünün tabakalarını inceleyen jeoloji ilmiyle uğraşan bilim adamlarından bahsetmektedir. *“İlm-i tabakâtü'l-arz ehlinden ba‘zıları vücûd-ı insânı ketb-i dinîyye ve târihiyenin gösterebildiği vaktinden mukaddem ve eski zu‘m itdiler.”* Bunu da bu şekilde ifade etmiştir. *“Cedîd ve garîb-i alem tabakâtü'l-arz şuna hükm itdige ‘göre’ arz da insân en son mahlûkdur”* eğer bu fennin mukaddemâtı müslimât-ı alemiye gibi teslim olunmak becâ görülüyorsa keteb-i diniyyede mastûr olan târih hilkat vechle bu neticeye gösterebildi ki kerre-i ârz bundan altı bin sene mukaddem insân ile meskûn olmak kabl değildir.” Suavi'nin ifadelerine göre, jeoloji ilminin dünyadaki en son varlığın insan olduğuna hükmettiği söylenmektedir. Devamında, eğer bu ilim Kur'an-ı Kerim'i inceleyseydi gizli olan tarihi gerçeği görebilirdi diye ifade etmektedir.¹⁷⁰

“Hesabü't Tamâm Ve't Tefâzül” adlı yazısında Ali Suavi, bu yazısında Avrupa'daki matematik ve geometrinin nasıl işlediğini aktarmaktadır. Yani, Avrupa'da ilk kimler tarafından kullanılmaya başladığı hakkında isimler sunmaktadır. *“Hesâbü't-tamâm ve't-tefâzül Avrupa'da hendese reeber ilâda müfeyyid bir tarîk hesâbdır. Bu tarîki Avrupa'da ibtidâ' taharrî iden Almanyalı lebniç mi (altold 1242 miladi. Lepîsk) yoksa nevton mu (İngiliz almotold 1642) hala mecûs-i inhâdır. Öyle anlaşılıyor ki bu iki muâ'herler bir birinin tahrîrinde habere dâ'ir olmayarak yazdılar.”* Diye ifade ederek bu tartışmadaki isimleri vermiştir. Suavi, kaleme aldığı yazısının sonunda her iki ismin de birbirlerinden haberleri olmadan sonuca ulaşabildiklerinden bahsetmektedir.¹⁷¹

¹⁶⁹ Ali Suvai, *“İlm-i Teşrih” Ulûm*, Sayı:11, Paris-Trouville, 1286(1869), s.654-661

¹⁷⁰ Ali Suavi, *“Jeoloji İlm-i Tabakâtü'l-Arz Hilkat-i İnsan” Ulûm*, Sayı:8, Paris-Trouville, 1286(1869), s.468-469

¹⁷¹ Ali Suavi, *“Hesâbü't-Tamâm ve't-Tefâzül” Ulûm*, Sayı: 7, Paris-Trouville, 1286(1869), s.416-419

“*Kuvve-i Mıknâtisiyye*” adlı yazısında, mıknatısın ne işe yaradığını ifade etmiştir. Arap, Fars ve Türk lisanlarında “*mıgnâtıs*” denildiğini ve ismin Yunanca’dan geldiğini aktarmıştır. Eflatun, “*hacer-i mıknâtı*” namıyla yazdığını belirtmiştir. Mıknatısın nerelerde çıkarıldığını zikr eylemiştir. Yazısına göre mıknatıs Manisa, İzmir sancağından çıkarılmaktadır. “*Eski Mısır’ı ve Yunanlılar ve Rumlar mıgnâtısın temürü yalnız tutmasını değil erzâkdan cezbi delişini dahi bildirirler. Demokratik ve Diyocen mıgnâtıs ile hadîd beyninde bâ’l-mukâbele mecâziyye aradılar.*” Ayrıca mıknatısın kaygan olduğunu da ifade etmiştir. Belirttiğimiz üzere, mıknatısı felsefeye uygulayarak aktarmıştır.¹⁷²

“*Fıkıhta Arzın Kürevviyeti*” adlı yazısında, Amerika kıtasının keşfedilmesinin ardından dünyanın küre şeklinde olduğu tartışmalarının sonu geldiğini ile ilgili tartışma yapılmaktadır. Ali Suavi, kıtanın keşfinden önce meselenin bir kimse tarafından biri Çin’de diğeri İsfahan’da bulunan “*biri Çin’de diğeri İsfahan’da bulunan iki karındâş dahi bu ramazânın ilk günü sabahlayın vefât itseler İsfahan’daki Çin’deki biraderine varışdır*” diye verdiği örnekle bu durumu açıklığa kavuşturduğu ifade edilmektedir. Herodot’un Avrupa lisanlarına da tercüme edilmiş eserinde verdiği örneklerle, gemilerin Ümit Burnu’na geldiğini aktarmaktadır. Nil nehrinin de önemini bu yazısında vermiştir. “*Mısırî mukaddemâ-i deniz olun nehr-i Nil mehrûr azmâna ile doldurmuş olduğuna dâ’ir hayli alâmetler gösterdi. Herdotdan âkdem Mısır seyyâhi dehâkâtiyus (Mısr Nilin hediyesidir) demişdi.*” Ayrıca; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarından da bilgiler verdiğini belirtmektedir. Önemli göllerin bazı yerleri ayırdığını da eklemiştir. Bunlar; Aral, Hazar gibi göllerdir. Tuna nehri hakkında da kısaca bilgiler vererek, Herodot’un İspanya taraflarını bildğini aktarmıştır.¹⁷³

Son olarak “*Defter-i Ketb-i Hesâbiyye*” adlı yazısında Suavi, İslam Devletleri’nde yazılmış olan 130 adet matematik kitabının adını, kitabın yazarını ve bu kitapların hangi kütüphanelerde bulunabileceklerini kaydetmiştir.¹⁷⁴

Ali Suavi eğitim hakkında Batı’nın eğitiminden yararlanma konusuna da değinmiştir. Suavi, Batı’yı örnek almak için kendi memleketinin eğitim ve kültürünü iyi bilmenin

¹⁷² Ali Suavi, “*Kuvve-i Mıknâtisiyye*” **Ulûm**, Sayı:2, Paris-Trouville, 1286(1869), s.41-68

¹⁷³ Ali Suavi, “*Fıkıhta Arzın Kureviyeti*” **Ulûm**, Sayı:23, Paris-Trouville, 1287(1871), s.1339-1342

¹⁷⁴ Saylan, a.g.m, s.139

önemini dile getirmektedir. Bunun Batı’da eğitim alanla, eğitimini tamamlayıp ülkesine dönenler arasında iki boyut olduğunu ileri sürmektedir. Suavi, öncelikle kendi memleketinin dilini okumamış kimselerin Fransızca öğrenerek, kendi memleketlerine ne faydası olacağını sorusunu tartışmaktadır. Hatta bu tarz kimseleri, kendi dillerini ve eğitimlerini bilmeyerek, Türkçe’yi bile okumaktan aciz olduklarını ileri sürmüştür.¹⁷⁵

2.1.2. Keşiflerle İlgili Yazıları

“*Zevâtü’l-Eznâb*” adlı yazısında kuyruklu yıldızlar hakkında bilgi vermektedir. 1819, 1858 ve 1869 yıllarında üç adet kuyruklu yıldız görünmüştür. Ayrıca kuyruklu yıldızların ne zaman keşfedildiklerini hakkında da bilgiler vermiştir. 1819 yılında keşfedilen kuyruklu yıldızın çapı, 8 dakikadan ibarettir. İkinci kuyruklu yıldız, Viyana rasathanesinde keşfedilerek pek çabuk dağılmıştır. Üçüncü yıldız ise, Marsilya’da keşfedilerek pek parlak olmadığı saptanmıştır. Yıldızın çapı 12 ile 15 dakika arasındadır.¹⁷⁶

“*Seyyârât-ı Cedide*” adlı yazısında 1868 yılında keşfedilen, iki gezegen olduğunu aktarmaktadır. Gezegen sayılarının 106-107 civarında olduğu belirtilmektedir. 1868 yılında Amerika’da “*Vatson ve Puğson*” rasatlarında 12 gezegen keşfedilmiştir. Bu gezegen keşfedilen en zengin il olduğu aktarılmaktadır.¹⁷⁷

“*Gökden Düşen Taş: Uçar Yıldız*” adlı yazısında; gökten uçan taş diye ifade edilen göktaşlarıdır. 1869 yılında Stokholm şehrinde bir topun patlamasının duyulduğunu aktarmaktadır. Bizim dilimizde buna “*yıldız uçuyor*” diye söylenildiğini ifade etmektedir. Taşın renginin kırmızı olduğunu ve güzel manzara bıraktığını, yazının devamında farklı tarihlerde, farklı isimler gözlemler yaparak yaşadıkları tecrübeleri aktarmaktadır. Örneğin bir tanesi “*Fî 7 mart gecesi alafranda sâ‘at 9,55 dakikada Mösyö Lusedat turnal köprüsü üzerinden parise geçerken şimâl-i garbın cenûb-i şarkıyye doğru mütevechle uçâr tâş görmüş kutranı ve cihât hareketını hesâb iderek tafsîl üzre yazmışdır. Fî 19 nisan sene 1869 gecesi mesîr ve inzâ kırk had ve ahbâr hâbt rasad eylemiş*” şu

¹⁷⁵ Zeynep Biçer, “*Yeni Osmanlıların Eğitim Öğretim Görüşleri*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s.79

¹⁷⁶ Ali Suavi, “*Zevâtü’l-Eznâb*” *Ulûm*, Sayı:13, Paris-Trouville, 1286(1869), s.746

¹⁷⁷ Ali Suavi, “*Seyyârât-ı Cedide*” *Ulûm*, Sayı:13, Paris-Trouville, 1286(1869), s.747

şekildedir. Diğeri ise, “*Fî 5 mayıs yine dânzâ bir tâş rasad eylemiş ki kevkeb müşteri azimetinde büyük imiş.*” diye ifade edilmiştir. Bu yıldızların büyüklükleri de aktarılmıştır.¹⁷⁸

“*Şems’de Su Buharı ve Gurûbun Rasad Dürbünü*” adlı yazısında, Roma’da 1869 yılında güneşin karaları etrafında bulunan su buharları keşif edilmiştir. Diğeri ise, İngiltere’de keşfedilmiştir. Yazının devamında yapılan dürbün ile ay ve yıldızlar incelenilmiştir. Avustralya hükümetinin yaptığı dürbünü tarif etmiştir. Dürbünü ucube bir heykele benzeten Suavi, camının çapının 1 olduğu boyunun 20/100 olduğunu ifade etmektedir. Ağırlığı ise 2 000 kilo kadardır. Suavi, dürbünü koca heykel olarak nitelendirerek, 45 saniye de iki ayağı üzerinde döndürülmektedir.¹⁷⁹

“*Sıklet-i Kerre-i Hevâ*” adlı yazısında Suavi, Mösyö Paskal’ın havanın ağırlığını “*Mösyö Paskal arzı muhît cemî’ hevânın sıkletini 8,983,889,440,000,000 libra tahmîn ider. Ya’ni 70,718,430,772,727,27, kantâr*” olarak hesaplamıştır.¹⁸⁰

“*İrtifâ’-ı Hevâ*” adlı yazısında hava tahminleri üzerinde durulmuştur. Suavi, dünyadaki havanın yüksekliğinin 90 milin üzerinde olması gerektiğini ifade ettikten sonra Con Taymıs’ın deniz üzerindeki havanın deniz altındaki havadan 3 000 kat daha hafif olduğunu ortaya çıkardığını ifade etmektedir.¹⁸¹

“*Tahte’s-Selc Harâret*” adlı yazısında, Mösyö Buzangval 1841 kış ayında karın içindeki sıcaklığın üstündeki sıcaklığa göre dokuz derece fark bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁸²

“*Garîbe ez-Heyet*” adlı yazısında, Batlamyus ile ilgili bir konu tartışılmaktadır. İngiliz ve Fransız rasathanelerinde güneşin hareketleri üzerinde durulmuştur. Sir Hamilton’a

¹⁷⁸ Ali Suavi, “*Gökden Düşen Taş: Uçar Yıldız*” **Ulûm**, Sayı:13, Paris-Trouville, 1286(1869), s.748-751

¹⁷⁹ Ali Suavi, “*Şems’de Su Buharı ve Gurûbun Rasad Dürbünü*” **Ulûm**, Sayı:13, Paris-Trouville, 1286(1869), s.752-753

¹⁸⁰ Ali Suavi, “*Sıklet-i Kerre-i Hevâ*” **Ulûm**, Sayı:8, Paris-Trouville, 1286(1869), s.466

¹⁸¹ Saylan, a.g.m, s.135

¹⁸² Ali Suavi, “*Tahte’s-Selc Harâret*” **Ulûm**, Sayı:8, Paris-Trouville, 1286(1869), s.467-468

göre; güneşin hareketi 8 saat gökyüzünde kalıp, sonra kaybolup gitmektedir. Öyle ki, güneşin hızı 850 milyon mil mesafeden fazla olduğu aktarılmıştır.¹⁸³

“*Siyah Şark der- Karn-ı Sâlis Süleyman Basri*” adlı yazısında, Süleyman Basri’nin yazılarını aktarmaktadır. Süleyman Basri Basra’dan harekete geçmiş bir seyyahdır. Acem Körfezi’nden geçmiştir. Buradan türlü cins balıklardan bahsederek, Avrupaların bildiği Maldivya adasını da aktarmıştır. Seyyah Markopolo’nun dediklerinin doğru olduğunu da söylemiştir. “*Bahr-i arkanda bazân öyle şiddetlü talûbalar evvelâ yor ki kimseleri parça parça idiyor ve bu hesâb balıkları karaya atıyor ve kezâ taşları dalgaları kabardıkça âtaş balığı gibi rengizmâ olur. Bahr-i mezkûrda acaibü’l-heykel hayvan müfteris kesretini yazar. Şimdi esnâf hûtdan bahs iden Avrupa ulemâsı okyanus-ı hendide müfteris köpek balıkları vücûduna matla‘ oldular.*” Diyerek balıkların renklerinden ve çeşitlerinden bahsetmiştir.¹⁸⁴

“*Havada Araba*” adlı yazısında, Avrupalıların kullandığı teleferikten bahsetmektedir. “*Bu hüner-i garibi dikkatle okumak lâzım. Ameli pek güç değil lakin pek tuhaf.*” Diyerek ifade etmiştir. İngiltere’de bu arabaların 1868 yılından itibaren işletildiğini aktarmaktadır. Suavi, “*bu arabalar yere dokunmayarak havâda nasıl yürütülüyor. Birbirine uzâcak iki kâzık çakılsa ve bâşlarına birer makara takılsa ve bu makaralardan bir ip geçirsede bu ip dolandırılrsa ip üzerine bağlanmış olan sepet döndükçe döner yâ. İşte ip kât kât temür palâmâr. Sepet büyük büyük arabalar. Makaralardan pâlâmâr döndükçe nısfı üzerindeki arabalar gelmekte diğere yarısı üzerindeki arabalar gitmektedir.*” Düzenegin nasıl çalıştığını aktarmaktadır. Her boş arabanın ağırlığı, 22 kilogramdır. Bu arabalara da 44 kilografa kadar taş yüklenilebilmektedir. 36 dakikada 3960 kilogram yük taşıyabilmektedir. Herhangi bir yerde inşa edilecek olsa, masrafı 7500 frankı geçmemektedir. İngiltere’nin birçok yerinde bulunmaktadır. Yazısının sonunda Ali Paşa’yı eleştirerek; “*Franklar havâ’ araba yapıyorlar Ali Paşa’nı elinde öğrendikde öküz arabasıyla terki ilân ediyor.*”¹⁸⁵

“*Livingston’un Nil Nehrine Seyahati*” adlı yazısında, Nil’i aramakta olduklarını ifade etmektedir. Nehirde otuz mil içinde ırmağın aktığını aktarmaktadır. Yazdığı

¹⁸³ Ali Suavi, “*Garibe ez-Heyet*” **Ulûm**, Sayı:8, Paris-Trouville, 1286(1869), s.470-471

¹⁸⁴ Ali Suavi, “*Siyah Şark der-Karn-ı Sâlis Süleyman Basri*” **Ulûm**, Sayı:21, Paris-Trouville, 1287(1871), s.1287-1288

¹⁸⁵ Ali Suavi, “*Havada Araba*” **Ulûm**, Sayı:13, Paris-Trouville, 1286(1869), s.762-768

mektupta, hayvanların suretleriyle işaretler vermiştir. Hayvanların renkleri de esmer olarak tasvir edilmiştir.¹⁸⁶

Suavi, Avrupalıların tabiri ile seksen günde dolaşılabilir demiştir. Bu zaman İstanbul'dan Mekke'ye kadardır. "*Elli sene evvel dünyâ seksen günde dolaşılırmış deyü okusunlarda şâşsunlar ve bu devr-i semânîne gelsünler.*"¹⁸⁷

Suavi ilginç yazılarına devam ederken, Londra'ya giden bir balonu aktarmıştır. Çocukların bir uçurtma ile koca bir balonu salıverdıklarını ifade etmiştir. "*Bu balon 12 bin mütre mik'ab küçük değil ve irtifâ'ı 37 metre idi. Çevresinde inşa' olunan silindirin katrî 70 metre ve itrifâ'ı balon irtifâ'ına müsâvi pâlâmârının dolu 650 metre ve sıklete 3000 kilogrâm sandâlinin dibinde pâlâmârı cezble neşr idecek bir temür makara var. Yerde pâlâmârın lif olunacağı bir temür ayın mevcûd idi ki dolu yedi metre katrî 2 bu iki hareketi 150 bârkîr kuvvetinde necâr mâkinesiyle. Balon çadırına doldurulan seyyâl hâlas-ı müvellidülmâ' gâzı bu çâdır gâzı mengiz vermeyecek suretde i'mâl olunmuş.*" Diyerek özelliklerini aktarmıştır. Balonun üstüne sürülen yağa kadar değinmiştir. Ayrıca balon yerde iken kapladığı mesafe 2500 metre olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁸

Suavi, Süveyş Kanalı'nda kurulan fenerler hakkında da bilgi vermiştir. Kanalda Fransız ve İngilizlerin uğraş verdiklerini bildirmiştir. Fenerde 4 30/100 metre dahilinde olduğundan, aydınlık alabildiğini aktarmıştır. Fenerler, 245 090 franka mal edilmiştir.¹⁸⁹

2.2. Siyasi Meselelere Dair Görüşleri

Ali Suavi'ye göre İslam Hükümeti'nin zayıflamasının sebebi "*Terk-i Müsâvat*"tır. Yani eşitliğin bir kenara bırakılmasıdır. Suavi, hükmünü bir örnekle desteklemiştir. "*Bir ednâ adam padişah'tan dâvâ eylese padişah mahkemeye celb olunur. Padişah mahkemeye geldikte geçse kadının yanında otursa, hasmı aşağıda kalsa, kadı efendi padişahi makamından tenzîl etmek edep değildir. Ancak kendisi yerinden çekilip o hasmı kendi yerine*

¹⁸⁶ Ali Suavi, "*Livingston'un Nil Menba'ına Seyahati*" **Ulûm**, Sayı:14, Paris-Trouville, 1286(1869), s.819-821

¹⁸⁷ Ali Suavi, "*Devr-i Semânîn (Şimdi Dünya Seksen Günde Dolaşılır)*" **Ulûm**, Sayı:16, Paris-Trouville, 1286(1869), s.950-951

¹⁸⁸ Ali Suavi, "*Londra'nın Muhassar Balonu*" **Ulûm**, Sayı: 16, Paris-Trouville, 1286(1869), s. 953-956

¹⁸⁹ Ali Suavi, "*Süveyş Cedvelinde Elektrik Fenerler:Mişhem-i Terakkî der-Ma'ârif*" **Ulûm**, Sayı:13, Paris-Trouville, 1286(1869), s. 769-771

Süveyş Kanalı hakkında ayrıntılı bilgi bkz: Sevda Özkaya, **Süveyş Kanalı -XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Bir Rekabet Unsuru** (Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015

oturtur, tâ ki huzur-ı mahkemede iki hasmın müsâvât üzre muhâkeme olâlâr ve hiç biri tahkîr olunmaya” diyerek ifade etmiştir. Ali Suavi, bu hükmüne, uyulmadığı takdirde devletin gerilediğini daha da gerileceğini söylemektedir. Müsâvâtı meclis açısından ele alır. Fakat, Hristiyanlarla Müslümanların sayıca eşit olmak olmadığını söylemektedir. Ayrıca, Hristiyan bir vatandaşın Anadolu’da istediği mahalde rahatça gezebildiğini, Müslümanların böyle bir imtiyaza sahip olmadığını hatta Hristiyanların bilindiği üzere hukuk açısından da kat be kat üstün olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁰

Ali Suavi, yönetimin bozulmasına bir diğer sebep olarak da meşveret meclisinin bozulmasını örnek göstermektedir. Suavi, Muhbir Gazetesi’nin bazı sayılarında İstanbul’da bir meclis oluşacağını da haberini vermektedir. Söz konusu mecliste, üyelerin devlet tarafından seçileceğini bildirir ve böyle bir meclisin daha önce de var olduğunu söylemektedir.¹⁹¹

Ali Suavi, siyasi rejim konusunda fikirlerini açıkça ortaya koymaktadır. Suavi’nin düşüncesi İslam dininin taban tabana zıt olduğu, Müslüman bir toplumda danışma kavramının her seviyede uygulanması gerektiği savunmaktadır. İstanbul’da yayınlanmış olduğu Muhbir Gazetesi’ndeki yazısında siyasi rejim konusunda çok açık fikirler ileri sürmemiştir. Avrupa’ya gittikten sonra Londra’da çıkardığı Muhbir Gazetesi’nde Osmanlı Devleti’nin adaletli bir idare sağlaması için bütün milleti temsil eden bir parlamento fikrini ileri sürmektedir. Osmanlı Devleti’nde ilk defa demokrasiyi siyasi bir sistem olarak uzunca bir yazısına konu ederek inceleyen isim Suavi’dir. Bütün bunlarla beraber, yine de bir millet meclisinin varlığına taraftardır. Suavi’nin düşündüğü meclis herkes tarafından seçilen ve herkesin girebildiği bir meclis değil, İslami idarenin öngördüğü, insanların seçtiği ve seçildiği bir meclis olacağını ifade etmiştir.¹⁹²

Ali Suavi, “*El Hâkimu Huvallah*” yazısında; insanın yalnız yaşayamadığını yapısı topluluk üzerine kurulu olduğunu ifade etmektedir. Bu insan topluluğunun iki tane olduğunu ileri sürmüştür. Biri “*ehil*”(yakınlar) diğeri ise “*cemaat-i siyasiyye*”(siyasi

¹⁹⁰ Canatak, *a.g.t.*, s.41-42

¹⁹¹ Canatak, *a.g.t.*, s.47

¹⁹² Çelik, **Ali Suavi**, s.75-76

topluluk)dir. Bu toplulukların başında “*ahkemü'l-hâkimin*”(hâkimlerin hakimi) olduğunu belirtmektedir.¹⁹³

Suavi, “*souveraineté*” yani hükümet terimini açıklamaya çalışmıştır. Bunu üç yolla açıklamaya çalışmıştır. İlk olarak “*kavânin*” yasama, ikinci olarak “*kavânin-i icrâya takayyüd*” yani kanunları icraata koyma, son olarak da kavânini yani kanunları bozmak isteyenleri yerlerinden alıp cezalandırmak olarak açıklamıştır. Bu yaptığı açıklamayı, insana yüklemeye çalışmış. Aile de aynı hükümet gibidir. Ailenin geçimini, babanın sağladığı aktarmaktadır. Daha sonra ailenin diğer üyeleri çocuklar büyüyerek, bağımsızlığını alacaklarını ifade etmiştir.¹⁹⁴

Suavi'ye göre, bir hakim bulunmakta ve bunun insan olmadığı ileri sürmektedir. Bu hakim her şeyin üstündedir, alimdir. Fransa'nın siyaset bilginlerinden Guizot'un tarif ettiği gerçek hakim de budur. Materyalistler böyle bir hakimden gayrisinin hükmü altında yaşamının ihtimali olmadığını yine kendi tabiatlarında hissetmektedirler.¹⁹⁵ Hakim Allah'tır. İşte böyle bir hakime insan, tabiatı gereği aklen itaat eder.¹⁹⁶

Suavi, siyasi yazılarına devam ederken bilindiği üzere Sadrazam Ali Paşa üzerinde sıkça durmuştur. Ali Paşa'yı eleştirmekten kendini alıkoymamıştır. “*Bunların itikâdına göre Ali Paşa Allah gibidir. Zirâ zât-ı hazret-i vekâletpenâhdir. Yani pâdişaha vekildir bu delilin beyânı şöyledir ki sadrâ'azam pâdişah vekili padişâh peygamber vekili peygamber Allah vekilidir. Demek ki hıfz-ı vesâit ile 'sadrâ'azamın Allah vekili' işte mütefikçe böyle. Kelâm alemfaka ve âhkâm-ı ve 'ol vekil kâlâsil' değil mi mâdem ki vekil asıl gibidir öyle ise 'sadrâ'azamın Allah gibidir' öyle ise Ali Paşa Allah gibidir Ali Paşa olmasa da başkası olsa her kim olursa olsun sadrâ'azam zevât hazret-i vekâletpenâh olduğu gibi Allah gibidir. Yakınıız ki bizim sadrâ'azam pâdişahın lâlâsı idi. Yakında ba'zı devletlerin usulüne taklidan re'is-i vükelâd oldu bu günlerde ebnâ-ı zamana itikâdnca vekâliyetpenâh oldu. Düşündünüz ki bu itikâdda olan bir memleketde nasıl islâhât müyesser olur. Sadrâ'azamların mesul tutulacağına kimin zihnî var.*”¹⁹⁷ Suavi, sadrazamın padişah vekili olduğunu, peygamberin Allah'ın vekili olduğunu aktarmıştır. Burdan çıkardığı

¹⁹³ Çelik, **Ali Suavi**, s.205

¹⁹⁴ Çelik, **Ali Suavi**, s.206

¹⁹⁵ Çelik, **Ali Suavi**, s.209

¹⁹⁶ Çelik, **Ali Suavi**, s.210

¹⁹⁷ Ali Suavi, “*Zamane Oğlanlarının İtikatları*” **Ulûm Muvakkaten**, Sayı:8-ek, Paris-Toruville, 1287(1871), s.57-58

sonuç ile de sadrazamın Allah'ın vekili olduğunu ifade ederken vekil yeri geldiğinde aslının yerine geçerse Ali Paşa'nın da Allah gibi olduğu benzetmesine yer vermiştir. Devamında ise sadece bu durumun Ali Paşa'dan ibaret olmadığını onun yerinde kim var ise onun bu mertebede olacağını ifade etmiştir.

Ayrıca Suavi, farklı konulara da değinmiştir. Batı kültürüne ait olan “*İrkçılık*” kelimesine karşılık “*cinslik*” kelimesini kullanmaktadır. Bunun karşısına da “*Tevhid*”i çıkarır. Eğer Osmanlı'da cinslik davasına “*Bedel-i Tevhid*” davasına hakimdir diyerek ifade etmektedir.¹⁹⁸

Ali Suavi, demokrasi kavramı üzerinde de sıkça durmuştur. Bu kelime ona göre tamamen bir hayalden ibarettir. Gerçek halk hükümetinin; verilecek kararları, yapılacak kanunları kararlaştırmak için toplanıp görüşülmesi sonuncu mümkün olacağını savunmaktadır. Fakat, Suavi o dönemde halkın bir araya gelmesinin zor olacağını da eklemektedir.¹⁹⁹

Dönemde hiçbir aydın, hiçbir zaman bugünkü anlamıyla laikliği tam anlamıyla savunmamışlardır. Ali Suavi, tamamen aksini düşünerek; hukuk kaynağının ilahi olduğunu ve gerçek hakimiyetin sadece Allah'a ait olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Suavi İslami çerçeveden ayrılmamaya o kadar gayret etmiştir ki, İslam devletinin şart olduğunu savunur ve İslam şeriatı ile idare edilmesi şeklinin gayet yerinde olduğunu ve aksinin olacağı durumunda devletin yıkılacağını belirtmektedir.²⁰⁰

Ali Suavi, devlet adamlarının nasıl olması gerektiği konusuna da değinmiştir. Suavi'ye göre devlet adamı, ilim adamlarını tanımalı, ilimde yeterli mertebeye erişmiş olanları Avrupa'ya gönderip bu kimseleri devlet işlerinde çalıştırmalıdır. Diğer milletlerden diller öğrenip, alimlerin kalbini kırmaması konusu üzerinde durmuştur. Kanunların uygulanması için halkın zorlanmaması gerektiği haklıyı haksızı, doğruyu yanlış ayırmak için ilim sahibi olması gerektiğini vurgulamaktadır.

¹⁹⁸ Uğurlu, *a.g.t.*, s.4

Tevhid: Allah'ın birliğine inanma. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitapevi, İstanbul 2012, s.1286

¹⁹⁹ Uğurlu, *a.g.t.*, s.50 Ali Suavi bu dönemler için Osmanlı Devleti'nin altın çağlarını örnek göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.117-118-119

²⁰⁰ Canatak, *a.g.t.*, s.47

Ayrıca Suavi, devlet işleri için vaktin doğru kullanılması gerektiğini de ifade etmektedir.²⁰¹

Suavi, dönemin padişahları hakkında da kısa bilgiler vermiştir. 1869 yılında Sultan Abdülaziz Han'ın devlete kazandırmış olduğu donanmadan bahsetmiştir. “*Kuvve-i bahriyeye tezyîd için çok atikâ' eyledi. Abdülmecid merhumun aher vaktinde kuvve-i bahriye 16 sefâ'inden ibâret olub ve bunlardan fakat 46 gemi donanma idi. Şimdi sefâ'in mûriye 185 gemiye bâg olduğu bunlardan 63 donânma olub 2370 top çeker.*”²⁰² Diye ifade eden Suavi, Sultan Abdülmecid döneminde 16 gemi var iken bu Sultan Abdülaziz döneminde 185 gemiye tekabül ettiğini devamında Mecid döneminde 46 donanma var iken, bu sayının giderek artarak 63 olduğunu aktarmaktadır.

Osmanlı Devleti'ni XIX. yüzyılın ikinci yarısında en çok uğraştıran devletlerin başında Rusya gelmektedir. Rusya'nın bilindiği üzere amacı, sıcak denizlere inmektir.

“*Muvahharen Londra'da yazılan muhbirin müte'addid nüshalarında Rusya'nın muhârebe tedârikinde olduğunu ve fakat Avrupa'da bir karışıklığa muntazır bulunduğunu tekrâr tekrâr yazmışdık Prusyalı muhârebese geldi çıkdı. Rusya muhârebese işte geliyor. Bundan âkdem yazılan nüshada Fransız mağlûbiyetini ve husûsâ şark meselesinde Rusya'ya sened çeki gelen Fransız dostluğunun mahv olduğunu beyân bilirse Rusya'nın kara deniz dâ'ir tekâlîfâta fırsat bulunduğunu söylemişdik. İşte şu günlerde Avusturya gazeteleri Rusyalunun muhârebe tedârikâtını tahrîr başladılır.*”²⁰³ Burada belirtildiği üzere, Rusya'nın bir muharebe içinde olduğu aktarılmıştır.

Diğer yandan ise, “*Bir taraftan da Rusya'nın İstanbul sefîri Ağnatif Avdasaya gitti. Niçün gitti. Anın hizmetini Prusya sefîri te'hid etdi. Niçün etdi. Bu harekât harbiye bugün Avrupa'nın hal-i hazırı siyasetine taban tabana zıddır. Acaba utanmaz aleyhine bir muhârebe zuhûr ederse hal nice olur. Yazık olmaz mı zira ki düşman içimizdedir. Sadrazam olmak için Rusya sefîriyle ittifâk hayf iden kimdir. Bilür misünüz. Sadâratı kendiye hasr için memleket-i muhârebe ile işgâl ve müşkülata ikâ' tedbirinde bulunan diğeri kimdir. Bilürseniz bu hazırlıkla bu muhârebeler niçün oluyor ve niçün olacak öğrenmeliyiz. Bilmeliyiz. Zirâ*

²⁰¹ Ali Suavi, “Şürût-ı Şâhi, Mektub-ı Charles(Tercümesi)” **Ulûm**, Sayı, Paris-Trouville, 1286(1869), s.809-818

²⁰² Ali Suavi, “Tarih-i Mahmûdi ve Mecîdi ve Azîzi: Sultan Abülaziz” **Ulûm**, Sayı:10, Paris-Trouville, 1286(1869), s.553-555

²⁰³ Ali Suavi, “Düşman İçimizde”, **Ulûm Muvakkaten**, Sayı:3-ek, Paris-Trouville, 1287(1871), s.43

düşman içimizdedir”²⁰⁴. Suavi, bir muharebe olursa durumun kötü olacağını belirtmiştir. Muharebeler için bazı hazırlıkların yapıldığını bunların öğrenildiğinde daha iyi bir sonuç verilebileceğini ifade etmiştir. Suavi’ye göre düşman içimizdedir.

Rus muharebesi için de birlikte olmaya çağırıştır. *“Ve bâ- cümle vukû’unu farz iderek deriz ki “Bâb-ı Ali her memleketde mevcûd olan erbâb-ı servet ve nüfûz vücûda ve cândâna da’avetle İstanbul’da bir meclis toplanmalı bu meclisin ismi ve hidmeti müd’âfa-i vataniyye olmalı devlete ne kadar para lâzım bu meclise bildirmeli ne kadar gönüllü asker veyâ nefer’ân lâzım bu meclise haber verilmeli. Biz ki Rusya’ya müdâfa’a idebilirüz.” Yeni Osmanlıların da böyle durumlarda birlikte olması gerektiğini de ifade etmiştir. “Binâ’aleyh bizim gazetemiz bütün vatanımız gazetesidir dimege cesâret ideriz ve ann-ı karib kime rasta gelinürse ‘Ben Yeni Osmanlıyım’ diyeceğini ve bu hâlde Hüsnü Paşa tefîşlerinin defterleri Yeni Osmanlılar esâmîsini istî’âb idemeyeceğini şimdiden haber veririz.”*²⁰⁵

Ali Suavi, Muhbir Gazetesi’ndeki yazısında Rus entrikaları için gevşek davranılmaması gerektiğini, Rusya’nın boş durmadığını ve emellerine ulaşmadan boş durmayacağını ifade etmektedir. Suavi, ülkedeki azınlıkların kışkırtıldığını belirtmektedir. Osmanlı Devleti’nde sorunlar çıkarmak için, bazı planlar yaptığını, Rus devlet adamları arasında da görüş ayrılıklarının bulunduğunu, kimi devlet adamının uzun vadeli isyanlarla, kimilerinin ise devletin zayıf durumunu kollayarak, hemen ele geçirmek istediklerinin açıkça ortaya koymaktadır.²⁰⁶

Suavi, Rusya ve Avrupalı Devletlerin; Osmanlı üzerindeki meselesinin nedenlerine değinmiştir. Mesele-i şarkıyye, olarak isimlendirdiği yazısında Rusya Devleti’nin muharebe halinde bulunduğu dile getirmektedir. Hatta der ki *“Rusya’nın murâdı ‘Türkiyât-ı yutmaktır’ bir taraftan da Fransız gazetelerinde suâli politik Rusya’nın hârbiye*

²⁰⁴ Ali Suavi, “a.g.m., s.45

Ali Suavi, makalesinde şu bilgileri de vermektedir. *“Hususen Fransız şu yetmiş yılda 36 muhâbere yaptı. İşte bununla otuz yedi. İngiliz ibtidâi asırdan itibâr 49 sâl muhârebede dâ’im oldu. Üç kere Fransız ile, iki kere Rusya ile, beş kere Çin ile, iki muhârebe Danimarka ile ve diğerlerle, Rusya işbu yetmiş senede 21 muhârebe itdi. Avusturya en muhtedil ki 12 muhârebesi var. Rusya en geride fakat yedi muhârebe yaptı.”* Ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Suavi, “On Dokuzuncu Medeniyet Asrı: Kanlı Asır” *Ulûm Gazetesi Muvakkaten*, Sayı:3-ek, Paris-Trouville, 1278(1871), s.48 Ayrıca, “Almanya’nın Fransa mukâbil muharebesi yok gibi isede Fransız birân mağlûb olduğundan asker bahriyesini karaya aldı ve men’ hazâ Prusyalı sergide güryânan büyük topları sevâhile ta’bi itmiş olduğundan biharân dahi korkusu yok.” Ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Suavi, “On Dokuzuncu Medeniyet Asrı: Kanlı Asır” *Ulûm Muvakkaten*, Sayı:4-ek, Paris-Trouville, 1278(1871), s.52-53

²⁰⁵ Ali Suavi, “Muharebe Halinde Yeni Osmanlılar Hareketi” *Ulûm Muvakkaten*, Sayı:7-ek, Paris-Trouville, 1287(1871), s.97-102

²⁰⁶ Canatak, a.g.t, s.29-30

me'mûrlarının ellerinde tedâvül itmekde bulunan bir risâleden bahs ider.” Diye ifade eden Suavi, Fransızların da içinde buldukları durumlardan ötürü yardım etmeyeceklerini de dile getirir. “Geçen Girid vak‘asında “niçün Fransa Devleti Yunan’a yardım ile Giridi Türklerden kurtarmadı” deyü millet meclisinde itirâz iden zât şimdi Fransa’nın hâriciye nâzırıdır. (Jules Favre) mahsûsâ Girid’e gidüb asilere silahıyla yardım iden Fransızlar şimdi Paris’de büyük me’mûriyetlerdeler hâsılı Fransızın şark üzerine bakacak vakti olmadığından başka şark nâf‘ politikası dahi yokdur. Binâ’aleyh Rusya için tamam ve vakt fırsattır.” Bu sebeplerden ötürü Osmanlı Devleti’nin kendine bir an evvel destek bir devlet bulmasını öngörmektedir. “Dimek isterim ki Devlet-i Osmaniye’nin tedârkât-ı harbiyede bulunduğu pek alasırasında fakat mu‘ahede-i hafîyeye rabt idecek dost bulmak lazımdır. Acaba bu dost kimdir. Avusturya Devleti midir. Avusturya’nın Rusya muhârebesinde bî taraf kalacağı hemân şimdiden ma‘lûm gibidir.” Eğer bu devlet Avusturya olur ise, Bosna’ya saldırı yapacağı endişesinden sağlama alınması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu durumda İngilizler ise, “İngiliz’e gelince İngiliz devleti ve milleti şark üzerinde olan menâfını Rusya eline düşürmek için Rusya’ya nasihatden ya’ni bizim ile Rusya nezdinde musalahaya muhârebe vuk‘unda bize alet-i harbîye satmak ve zâbitan bahrîyesi bizden esirgemek ve İngiltere’den istikrâzını tehsil eylemek gibi mua‘venet ve gizlice musâhabetden gerü durmaz. Ancak Kırım da olduğu gibi maddeten bize mu‘avenet itmek üzere mu‘ahedeye girişür mü? Bu meseleye cevâb verebilürüm. Zirâ bu bâbda İngilizlerin inkârının eyü bilürüm ve Lord Astar Ankafuret den bu husûsa dâ’ir mühim dersler öğrendim. İngiliz bu mu‘ahedeye girişmez. Meğer ki Bâb-ı Ali vükelâsı tebdil oluna ol-vakt mesele ve mütala‘ değüşür. Hatta muhârebe vuku’ı bile şübheye düşer.”²⁰⁷ İngilizlerinde dostluğunu Kırım olayı yüzünden doğru olmadığını ifade etmektedir. Ali Suavi, “Ey millet anlayor musunuz işe. Bir aydır düşman içimizde deyü bağırıyorum. İşte Petro’nun ahidnâmesini okuyunuz. Andan sonra bunca Müslüman’ın diğer dört beş milletle berâber netice-i mâl ve cân bezl iderek Kırım muhârebesinde

²⁰⁷ Ali Suavi, “Mes’ele-i Şarkıyye”, **Ulûm Gazetesi Muvakketen**, Sayı:2-ek, Paris-Trouville, 1287(1871), s.23-31

Kırım, Rusya’nın Boğazları zorlayarak Akdeniz’e inmesini gerçekleştirebilecek kara ve deniz kuvvetlerinin üstlendiği önemli bir yerdir. 13 Eylül 1854’te Kırım’a asker çıkarmışlardır. Zamanla savaşacak hali kalmayan Rusya, barış istemiştir. Savaşı sonlandırmak için, 25 Şubat 1856’da Paris Kongresi yapılmıştır. Tamamı 34 madde olan antlaşmada Osmanlı Devleti’ne mali açıdan büyük zarara uğratmıştır. İlk defa yabancı devletlerden borç alınmıştır. Yani, Osmanlı Devleti Kırım Savaşı ile birlikte ilk defa dış borçlanmaya ve aynı zamanda yabancı devletlerinde mali kontrolü dönemine girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Uçarol, **a.g.e.**, s. 202-208

Osmanlı-Rus ilişkileri için, ayrıca bkz: İlyas Topsakal, “Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri” **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, Sonbahar 2016, ss.33-53

Olaylara Rusların gözünden bakmak isteyenler için ayrıca bkz: Galina Aleksandrovna Kelyman, “XVIII. Yüzyıl Sonu- XIX. Yüzyıl Başları Osmanlı-Rus İlişkileri Araştırmalarında Bir Kaynak Olarak Rus Arşiv Materyalleri” Çev. Şahin Doğan, **Tarih İncelemeleri Dergisi**,XXXI/1, 2016, ss.331-338

Ayrıca bkz: Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’e Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987

Rusya'nın elini kara ve denizden kesdiğini mütâla'a idiniz şimdi de bir paşa sadrâ'azam olmak için Rusya'ya arz itdiği hizmeti düşününüz bu paşalar Moskof ağızını kullanarak. Eğer Rusya'ya göğel hoşlaflığa virmezsen zor ile alur deyü çocuk mu kurtarıyorlar. Bizde para yok. Rusya'da akçe yok. Rusya'nın binde dört hesâbıyla yüz seksen bin kadar mu'allimi asker var. Bizim iki yüz bin. Ey gâfil Moskoftular sizi kimi kandırmak isterseniz müslümanlar dört yüz yılda bir kerecik Sultan Mahmud'un galatı olarak Rusya ile ittifâk idecek oldu. Bizim târihi bilürüz. Abâ' ve ecdadımızın tecrübelerine anahız. Biz Petro ahidnâmesini okumuşuz. Ey âhmaklar. Biz düne devleti iz düne devletleri ya'ni bütün Almanya Rusya'ya karşı müz'atca bir meyle müşterikdir. Bizi bir sadâret bedeline Rusya'ya satmak ne tahkîrdir.²⁰⁸ Rusya'ya öfkesine dile getirirken tecrübelerin unutulmaması gerektiğini de vurgulamaktadır.

Suavi, ayrıca İngilizler için; Londra'daki büyük gazetelerden birinin başmuharriri ile bir görüşme yaptığını bu görüşmede; Avrupalıların, Müslümanlara düşmanlık beslemediklerini yalnız, Müslümanların sorunlarını açıkça ifade edemediklerini aktarmaktadır.²⁰⁹

Ali Suavi, Afrika konusu üzerinde de durarak “*Tunus Trablusgarp garb u Mısır üçü birleşüp (eğer akıllarını bâşlarına toplayabilirlerse) dünyâda en a'lâ ve en pâyidâr bir Devlet-i İslamiyye teşkil edeceklerdir. Bu olmadığı hâlde Avrupa'nın kuvve-i kararı Afrika'yı zabt edecekdir.*”²¹⁰ Diye ifade ederek Afrika'da bir devlet kurmanın gereğinden bahsetmiştir. Hatta devamında “*Tunus Tunus'da yaşâyamayacaktır. Afrika'da yaşâyacaktır.*”²¹¹ Demiştir.

Diğer bir iç mesele haline gelmiş olan Mısır, Osmanlı toprağı haline gelmesinin ardından önemli bir kaynak haline gelmiştir. Özellikle Mehmet Ali Paşa'nın, Osmanlı Devleti'ne kafa tutmaya başlamasından itibaren Avrupa'nın büyük devletlerinin dikkatlerini üzerinde toplamıştır.²¹² Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın basın alanında fikirlerini ve Osmanlı Devleti, üzerinde eleştirilerini dile getirmesiyle

²⁰⁸ Ali Suavi, “*İstanbul'dan Mektub: Şark da İşi Gece Olanlara İlan(Tercüme)*”, **Ulûm Muvakkaten**, Sayı:5-ek, Paris-Trouville, 1287(1871), s.79-80

Ayrıca Kırım Savaşı için bkz: Hayrettin Bey, **Kırım Harbi**, Tercüman 1001 Temel Eser

²⁰⁹ Canatak, *a.g.t.*, s.31

²¹⁰ Ali Suavi, “*Demokrasi:Hükümet-i Halk, Müsâvat*”, **Ulûm**, Sayı:18, Paris-Trouville, 1287(1870), s.1106-1107

²¹¹ Ali Suavi, “*Mesâil-i Müteferrika: Tebşir ve İhtâr*” **Ulûm**, Sayı: 18, Paris-Trouville, 1287(1870), s.1108

²¹² Özkaya, *a.g.m.*, s.69

birlikte Mısır, Osmanlı ve Avrupalı Devletlerin başlıca meselelerinden biri haline gelmiştir. Özellikle Ali Suavi'nin yazıları da örnek teşkil etmektedir.²¹³

Doğu Akdeniz'in, Kıbrıs'tan sonraki en büyük adası olan Girit, XVII. yüzyılın ortalarında uzun ve zorlu bir kuşatmanın ardından Osmanlı Devleti, hakimiyetine girmiştir. Osmanlı Devleti, hakimiyeti altında geçen zaman zarfında Girit'teki sessizlik yerini giderek isyanlara bırakmıştır. Yeni kurulmuş olan, Yunanistan Devleti Girit'teki Rumları isyana teşvik ederek ve asilere çeşitli yardım yapmışlardır. 1866 yılında, Girit'te ilk defa geniş ölçüde bir ayaklanma başlamıştır.²¹⁴

1866 yılında adalı Rumlar tarafından çıkarılan Girit isyanının milliyetçi hislerle başlamıştır. Ancak, isyanın başlangıcında olmasa bile sonraki dönemlerde Yunanistan tarafından Girit'i ele geçirme isteği önemli amaçlardan biri haline gelecektir. İsyân, zamanla Osmanlı Devleti'yle sınırlı kalmayarak Avrupalı devletlerin müdahalesine açık hale gelecektir. Osmanlı Devleti idaresi, büyük bir diplomatik maharetle durumu Avrupalı devletlerden uzak tutması gerekmektedir. Bunu da dönemde en iyi götüren kişi de Mehmet Emin Ali Paşa olmuştur. Mehmet Emin Ali Paşa, ilk olarak isyanı milliyetçi çizgiden uzaklaştırmayı kendine amaç edinerek, Avrupa siyasetinde gündem maddesi olmanın önüne geçmeye çalışmıştır. Diğer bir amaç olarak da, bölgenin; mali, idari ve sosyal işlerde iyileştirmeye yoğunlaşmıştır.²¹⁵

²¹³ Özkaya, *a.g.m.*, s.70

²¹⁴ Şenaslan, *a.g.t.*, s.12-13

Ayrıca bkz: Musa Gümüş, "1866-1869 Girit İsyanı ve Yunanistan: Namık Kemal'den Tespitler" **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, Muş 2016, ss.28-41

²¹⁵ Şenaslan, *a.g.t.*, s.14-15

Girit için ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi I-IV**, Türk Tarih Kurumu Yayinevi, Ankara 1983, s.216-222

Girit'te ilk isyan, Mora'daki isyana paralel olarak 1821 yılında başlamıştır. Sultan II. Mahmut isyanı bastırması için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı görevlendirmiştir. İsyân bastırılmıştır. 1830 yılında Londra Protokolü ile Yunanistan Devleti'nin kurulması ile birlikte, Girit Rumları, adanın bu devlete bağlanmadığını görünce yeniden isyan etmişlerdir. Mehmet Ali Paşa, 1831 yılında bu isyanı, bastırmıştır. Ancak kendisine valiliği de verilmiş olan Girit'i büyük çıkar sağlayamayacağını anladığından 15 Temmuz 1840 tarihinde Londra Antlaşması ile boşaltmıştır. Bunun üzerine Girit, yeniden İstanbul'a bağlanmıştır. Bu durumdan yararlanmak isteyen Rumlar, adaya gelen Yunan göçmenlerinde kışkırtması üzerine 1841'den itibaren yeni yeni isyanlar çıkarmışlardır. Fakat bunlar her defasında bastırılmıştır. Zamanla, Girit'teki Rumları isyana teşvik etmek amacıyla her türlü yardım yapılmıştır. Böylece yıllar süren Türk-Yunan çekişmesi başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Uçarol, **a.g.e.**, s.225

Ali Suavi, Muhbir Gazetesi'nde Girit Rumları ile başa çıkılmadığını ve büyük devletlerin müdahalesi engellenemediğinden Osmanlı Devleti'ni ağır bir şekilde eleştirmektedir.

Muhbir Gazetesi'nde Girit'te açlık ve sefalet düşen Girit Türklerine, yardım kampanyası açmıştır. Gazetenin her sayısında Girit meselesinin durumu ve Girit Hristiyanları tarafından ağır baskılara uğrayan Müslümanlara, yardım yapılmasını sağlamıştır. Hatta gazetede, Müslümanlara yardım için özel bir sayı çıkarmıştır. Bu özel sayıda, toplanılan parayı Filip Efendi Girit'e götürerek dağıtmıştır. Suavi'nin topladığı bu paraların Girit'e göndermesi üzerine Ali Paşa'ya ağır bir darbe indirmiştir.²¹⁶

Muhbir Gazetesi'nde Girit'in yapısı hakkında şu yorumlar yapılmıştır. Türklerin sayısı adada Rumlardan fazla olduğundan, yani Türkler yaklaşık olarak 110 bin iken, adada Rumların sayısı 65 bin civarında seyretmektedir. Suavi, Egemenlik Türklerin hakkı değil mi? Neden adada bu orana rağmen Türklerin hakları çiğneniyor? Niçin Avrupalılar Türklerin bu oranını göre davranmıyorlar? Diyerek düşüncelerini açıkça dile getirmiştir.²¹⁷

Girit adasında devam eden isyan hareketleri yüzünden Müslüman nüfus giderek yoksullaşmış, buna karşılık Rumlar daha konforlu ve rahat hayat sürmektedirler. Müslümanlar vergi verirken, Rumlar vergi affı yüzünden vergi vermemektedirler. Ali Suavi, bu durum karşısında; gayrimüslimlerin oturdukları yerlerin saray gibi olduğu Müslümanlarınki virane gibi olduğunu ileri sürmektedir. Hatta, Müslümanlar gün be gün fakirleşirken isyancılar ve onlara destek verenler daha da zenginleşmişlerdir. Diyerek haksızlığı gözler önüne sermiştir.²¹⁸

Ali Suavi, Girit meselesinde Ali Paşa'nın yaptığı ıslahat hareketlerinin yeterli bulmadığını dile getirmektedir. Muhbir Gazetesi, kapatılmadan evvel çıkardığı son sayıda, *"Belgrad'ta da durum öyleydi, ancak sefirlerin sürekli müdahalesiyle nice felaketler*

²¹⁶ Şenaslan, a.g.t, s.24-25

²¹⁷ Şenaslan, a.g.t, s.29

²¹⁸ Şenaslan, a.g.t, s.32

oldu ve birçok çatışmanın çıkmasına sebebiyet verdiler.” Diyerek sorunu Belgrad’a benzetmiştir.²¹⁹

İsyancıların yaptıkları tahrik hareketlerinin sonucunda, Giritli Müslümanlar buna tepki olarak bir çıkış yolu bulma üzerine silahlanma eğilimi içerisine girmişlerdir. Gençler silahlanarak dağlara çekilip, isyancıların köylerini ateşe vermeyi dahi düşünmeye başlamışlardır. Ama bunların karşısında daha sakin davranan Müslüman vatandaşlar, gençleri sakinleştirip Osmanlı Devleti’nin bu durumlara çare bulacağını ve gereken yardımın yapılacağını anlatarak bir süre beklemişlerdir. Muhbir Gazetesi’nde Giritliler şöyle demektedirler: *“Bu derece halkını sevmeyib bir devlet tasavvur edemezdik bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen, Osmanlı Devleti Hükümeti, adalı Müslümanlara hiçbir yardımda bulunmuyor. Çaresizlik içinde kıvranan adalı Müslümanların göçten başka çaresi kalmadı. Öyle ki Osmanlı Hükümetinin ilgisizliğinden, adadaki Müslüman halk Osmanlı Devleti’ne arzuhal etmeyeceklerine dair yemin etti.”* Ali Suavi’de gazetenin aynı sayısında, *“Giritli Müslümanların başına gelenler, diğer Müslümanlar tarafından duyulduğunda hilafetin itibarı zedelenemez mi?”* diyerek kızgınlığını dile getirmiştir.²²⁰

Muhbir’e göre, Osmanlı Devleti çifte standart yapılmaya başlanmıştır. Bütün baskılar karşısında Devlet hiç sesini çıkarmamıştır. Hatta, silahlanıp bağında bahçesinde isyancılara karşı kendilerini savunan Müslümanları silah taşıyorlar ve isyana teşvik ediyorlar gerekçesiyle hapis bile edildiğini ileri sürmüştür. Bu yüzden Müslümanlar, çareyi Anadolu’ya göç etmekte bulmuşlardır. Adada Müslümanların sayıları gittikçe azalmıştır.²²¹

Dönem padişahı olan Sultan Abdülaziz, Girit’ten gelen kötü haberler üzerine huzuruna kimseyi kabul etmemekle birlikte, toplantıları iptal etmiştir.²²²

Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa, Girit’e bizzat kendi giderek uygulayacağı ıslahat programını devletlere bildirmiştir. Ancak bu durum Fransa’yı memnun etmeyerek;

²¹⁹ Şenaslan, a.g.t, s.34

²²⁰ Şenaslan, a.g.t, s.35-36

²²¹ Şenaslan, a.g.t, s.38

²²² Şenaslan, a.g.t, s.41

Fransa, Rusya, Prusya, İtalya Osmanlı Devleti'ne ortak bir nota vermişlerdir. Bu yapılan ıslahat programı, Yunanistan'ın işine gelmemiştir.²²³

Ali Suavi, Mehmet Ali Paşa'nın bütün faaliyetlerine rağmen onu şiddetle eleştirmiştir. *“Ali Paşa Girit'e gitti. Gidişi asileri şımarrtı, saldırganlıkları arttı. Sanki Ali Paşa'nın adaya gitmesi isyancıların işine yaradı, daha da rahat davranmaya başladılar.”* Devamında, *“Ali Paşa ıslah için Girit'e gitti. Sanki bu ıslah programı bir işe yarayacak, adalı gayrimüslimleri şımartmaktan öteye gidemez. Düzenlemelerin başarılı olacağına inanıldığı zannediliyor. Siz onu çocuğunuza anlatın.”*²²⁴ Diyerek durumun düzeltilmediğini aktarmaktadır. Hatta giderek kötüye gittiğini aktarmaktadır.

6 Ekim 1867'de hazırlanılan ıslahat programına göre; vergiler önemli ölçüde azaltılacak, valinin yanında biri Müslüman, diğeri Hristiyan olmak üzere iki danışman bulunacak, bunların üyeleri Müslüman ve Hristiyanlardan seçilecek, ada gerektiği kadar sancaklara ayrılacak ve bunların başına yarısı Müslüman yarısı Hristiyan olacaktır. Adada resmi yazışmalar ve kullanılacak resmi dil Türkçe ve Rumca olmak üzere iki dilde olacaktır. Yürürlüğe konan ıslahat programı gazetede yer alarak sert bir dille eleştirilmiştir.²²⁵

Ali Suavi, gazetesinde önemli bir noktaya daha değinmiştir. Osmanlı Devleti, Girit'e bir paşa göndermesinin amacı; durumun bir iç mesele olmasından ötürüdür. Fakat meseleyi, Avrupalı elçilere sorup, onlara danışması ile Girit, zaten bir Avrupa meselesi haline gelmiştir. Suavi, bu durumu yanlış bir tutum olarak değerlendirmiştir.²²⁶

Girit'te meydana gelen isyanlar çok uzun sürmüştür. Bu isyanların artmasındaki en büyük yardımcı Rusya'dır. Suavi'de bunu gazetesinde dile getirerek, ağır eleştirilerde bulunmuştur. Gazetede, isyanın neticesinde Osmanlı Devleti'nin aldığı başarısızlık sorgulanmıştır.

²²³ Şenaslan, a.g.t, s.45

²²⁴ Şenaslan, a.g.t, s.47

²²⁵ Şenaslan, a.g.t, s.48

²²⁶ Şenaslan, a.g.t, s.54

Ali Suavi, Osmanlı Devleti'nin yaşanan vahdeti önceden duyup, duymadığını da sorgulamıştır.²²⁷

Ali Suavi, gazetesinde Girit'e adil, bilgili, işini bilen ve becerikli yöneticiler gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Bu durum sağlanamadığı takdirde Girit'teki sorunlar hiç bitmeyecektir. Meselenin düzeltilebilmesi için gönderilen ve burada görev alacak bu kişilerde kararlı ve sözünün arkasında duran, aynı zamanda Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapmadan, ihtiyacı olan herkese de gerekli yardımı gerçekleştiren biri olmalıdır. Bu durumun sağlandığı takdirde, Girit'te sessizliğin sağlanacağına dikkat çekmiştir.²²⁸

Girit meselesinde, bir müdahil olarak Rusya'nın yayılmacı politikasından dolayı, kendi çıkarları gereği adadaki olayları örnek göstererek, Rumları masum ve hakları gasp edilmiş kişiler olarak göstermişlerdir. Ali Suavi'de *"Rusların her fırsatta dile getirdikleri ve borcumuza karşılık öne sürdükleri, Girit'i Yunan'a bağlama girişimlerine karşılık Ruslara bizler de sizin Kırım'da, Lehistan'da ve Gürcistan'da neler yaptığımızı, ne zulümler ve baskılar içerisinde bulunduğumuzu biliyoruz."* Diyerek ifade etmiştir. Ali Suavi, buna ek olarak Rusya'nın girişimleri üzerine, *"Rusya, Girit ve Balkanlar yüzünden Avrupa'yı allak bullak etti. Buna rağmen kimse bir şey demedi. Balkanlar ve Girit'te olaylar çıkarmakta Rusya'nın üstüne yok"* diyerek belirtmiştir.²²⁹ Osmanlı Devleti'nde her sorun çıktığında Avrupalı Devletler olaylara el atıp, olayların büyümesine sebep olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin tek başına çözebilecekleri bir sorun iken, böyle olduğundan bir Avrupa meselesi haline getirilmiş ve sorunlar içinden çıkılmaz hal almıştır. Meselenin bu hale gelmesinde en büyük pay, Rusya'ya aittir. Gerek maddi desteği, gerekse isyanları teşvike sürükleme konusunda Rusya'nın büyük bir payı vardır.

Ali Suavi, Avrupa'da çıkan konu ile ilgili gazete yazılarında yer vermiştir. *"Avrupalı gazeteci Tagmish; Girit'te çok Hristiyan kanı akıyor. Müslümaşar gayr-i Müslimlere zulüm ediyor, Hristiyanları eziyor. Yanlış husumet! Adada asıl Müslümanları Hristiyanlar eziyor, birçok masum Müslüman sırf Müslüman Türk oldukları için katlediliyor. Müslümanlar göçe*

²²⁷ Şenaslan, a.g.t, s.62

²²⁸ Şenaslan, a.g.t, s.77

²²⁹ Şenaslan, a.g.t, s.80,95

zorlanıyor. Bu durumu Avrupalılar görmüyor mu acep! Görmek mi istemiyor?” Diyerek gerçekleri gözler önüne sermiştir.²³⁰

2.2.1. Türkçülük İle İlgili Görüşleri

Ali Suavi, döneminde “teokrasi” gibi, “hilafet” gibi, “mutlakiyet” gibi kavramlarının yanında bir de Osmanlılık vardır. Suavi, ise “Lâisizm”i ve “Meşrutiyet”i müdafaa ederek aynı fikirlerle Türklük ile Türkçülük kavramlarını da açıklamıştır.²³¹

Türk tarihine ait ilk eser Müşir Süleyman Paşa'nın “Tarih-i âlem” adlı eseri gösterilmektedir. Bu eserden senelerce önce Türk tarihi hakkında yazı yazar Süleyman Paşa değil, Ali Suavi'dir.²³² Ali Suavi, Muhbir Gazetesi'nde, Türkler'den “Tatarlar” olarak bahsetmektedir.²³³

Suavi, “Türk”ün ne olduğunu Çin hiyeroglifleriyle, Latin yazarlarına dayanarak “Türk” isminin eskiliğini göstermektedir. Yalnız Türk ırkı tarih sahnesinde; İskitler, Hunlar, Tukyular hep Türk topluluklarıdır. “Türkten nice büyük batınlar gelmiştir”. Bir Türkçü olarak Suavi'nin verdiği bilgiler şöyledir: Hazarlar, Uygurlar, Osmanlıların bunların en meşhurlarındandır. Dünyayı kıta kıta fethederek büyük ırk bugün de bir takım kollara ayrılmıştır. Bunların en önemlileri Türkiye, Türkmen, Özbek, Kırgız, Yâkut, ve Çuvaş kollardır. Suavi'ye göre; yalnız askerlikteki maharetleriyle değil, kültür ve medeniyet sahasında da Türklük dünyanın en büyük ırkıdır.²³⁴ Ayrıca, Suavi'nin kaleme almış olduğu “Türk” makalesinde, Türk, Türkmen, Tatar, Özbek, Yakut yani hemen hepsinin bir aileden olduğunu vurgulanmıştır. Yani “Taurique Türk'dür” demektir. Hicretin 350 tarihinde “Dağ Han” ile 2000 kadar ailenin Müslüman olduğundan söz etmektedir. Herodot'un

²³⁰ Şenaslan, a.g.t, s.100

²³¹ İsmail Hami Danişmend, **Ali Suavi'nin Türkçülüğü**, C.H.P Genel Sekreterliği Neşriyatı, İstanbul 142, s.23

²³² Danişmend, a.g.e, s.24

Süleyman Hüsnü Paşa: 9 Ekim 1838 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatından sonra geri kalan ömrü askerlikle geçmiştir. Aynı zamanda Yeni Osmanlıların da üyesidir. Süleyman Paşa, Türklük fikrine hizmet etmiş bir tarihçidir. Türk tarih ve diline ait önemli eserler vermiştir. Bunlardan en önemlisi, “Tarih-i Âlem” adlı eseridir. Bu eserinde, askeri okullar nazırı olduğu sırada yazdığı ders kitapları ile Türkçülüğü öğretime sokmuştur. Eserinde Türk tarihine geniş yer vermiştir. İslamiyetten önce Türklerden Hunlara bu eserle dikkat çekmiştir. Ayrıca Türk tarihçiliğinde, Avrupalı yazarlara dayanarak İslam öncesi Türklere ait bir bölümü ilk kez ele almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın Efe, “Süleyman Hüsnü Paşa'nın Tarih Anlayışı” **Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:9, İstanbul 2004, s.207-215

²³³ Canatak, a.g.t, s.53

²³⁴ Danişmend, a.g.e, s.25-26

yazdığı tarihinde Türklerden nasıl bahsettiğine ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. Ayrıca Türklerin Anadolu'ya defalarca geçtikleri Acemistan, Suriye ve Anadolu'da devlet kuran Selçuklu Türklerinin “Özhan” neslinden geldiklerini savunmaktadır. Sultan Abdülaziz’inde bu aileden geldiğini ifade etmiştir. Bu ailenin çok büyük olduğunu, Hz. İbrahim’den beri süre geldiğini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.²³⁵

Suavi, Türklerin yüksek niteliklere sahip bir ırk olduklarını, dillerinin dünyanın mükemmel dili olduğunu, İslam uygarlığına en büyük katkının Türklerce yapıldığını öne sürmektedir. Uzun cümlelere, gereksiz yabancı sözcüklere, yabancı dilbilgisi kurallarına yer verilmemesini, uluslararası bilimsel terimlerin benimsenerek, Kur’an’ın çevrilip, hutbelerin Türkçe olmasını, Türklerle yakın ilişkileri savunmuştur. Suavi’ye göre, Türkçe’nin okunmasındaki zorluk yazıdan değil, dilden kaynaklı bir sorun oluşturmaktadır. Bu sebeplerden dolayı Suavi’nin Türkçülük yönü kültürel düzeyde bir Türkçülüktür de. Bunun dışında siyasette İslamcılığı savunmaktadır. Bu savunmanın yanında İslam ülkelerinin birleştirilmesine karşı bir isimdir. Siyasi başlık altında da bahsettiğimiz üzere Suavi, Osmanlı Devleti’ne Afrika’daki ülkelerinden vazgeçmeli, Mısır’dan Tunus’a kuvvetli bir İslam devleti kurulmalı, emirlikleri serbest bırakılmalıdır demektedir. Osmanlı ülkesi Rumeli, Anadolu, Suriye, Irak ve Filistin’den oluşarak, buralarda Türkçe herkesin bildiği ortak bir dil haline getirilmesi gerektiğini savunmaktadır.²³⁶

Ali Suavi, “*Türk*” kelimesini zaman zaman Müslüman karşılığında kullanmıştır. Suavi’nin yetiştiği dönemin devlet politikası “*Osmanlılık*” esasına dayanmaktadır. Osmanlı Devleti, bünyesinde barındırdığı bütün din ve ırk mensuplarını “*devlet*” kavramı etrafında bütünleştirmiştir.²³⁷ Muhbir Gazetesi’nde “*Türk*” kelimesine çok nadir rastlanmaktadır. Londra’da çıkan Muhbir Gazetesi’nde ise, “*Türk*” kelimesi bazen Müslüman bazen de gerçek anlamda kullanılmıştır. Devletin ilk adı olarak Londra Muhbir’inde “*Türkistan*” şeklinde geçmektedir. Yeni Osmanlılar kendilerine “*Yeni Osmanlı*” derken Fransızlar Osmanlılara “*Jeune Turque*”, İngilizler ise “*Young*

²³⁵ Çelik, **Ali Suavi**, s.162-163-164

²³⁶ Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cem Yayınevi, Ankara 1988, s.329-330

²³⁷ Çelik, **Ali Suavi**, s. 83-84

Turkey Party” demektedirler. Hürriyet Gazetesi’nde ise Yeni Osmanlıların yerine “*Türkistan’ın Erbâb-ı Şebâbı*” deyimini kullanılmıştır.²³⁸

Muhbir’in 38. sayısında Türk makalesinin yazılmasına Londra’da yayınlanan haftalık “*Saturday Review*” isimli gazetenin bir yazısı sebep olmuştur. Gazete Anadolu’da tahmin edildiği kadar Türk nüfusu bulunmadığı, Ertuğrul Gazi ile Anadolu’ya gelen ailelerin de zamanla asimile olduğu iddiasında bulunmuştur. Ali Suavi’de ortaya atılan iddianın bazı Avrupalı tarihçiler tarafından da ortaya atıldığı belirterek, bunları çürütmek için yazdığı savunulmaktadır.²³⁹

Suavi, “*Türk*” makaleyi kaleme alış nedenini şu şekilde ifade etmektedir: “*Bu ehl-i nazardan bazı meşâhir, Türkleri mesai-i zihniyeden ari, yalnız bir kaba kahraman gibi mütalaa ediyorlar. Bu mütalaanın yanlış olduğunu göstermek isterim.*” Suavi, Türklerin ilmi eserler ortaya koyduklarını belirtmektedir. Farabi’nin, İbn-i Sina’nın bir Türk olduğunu ifade etmektedir. Hatta Maverâünnehir’deki “*ulum-ı akliye ve nakliye uleması*” da Buhara’nın ve Semerkant’ın birer memleketleri olmasının yanında Türk olduğunu vurgulamaktadır. Hatta; Maturidi, Buhari, Gazali, Tusi, Zemahşeri, Taftazani, Cürcan, gibi alimlerin de Türk hükümeti altında yetiştiklerinin doğru olduğunu savunmaktadır. Bu bilgilerin yanında ilk medresenin de Türkler tarafından açıldığını hatırlatmaktadır. Ayrıca Osmanlıların ilme hizmetlerini; astronomi, felsefe, matematik gibi alanlarda ele almıştır. Hatta Avrupalıların saatlerce uğraşıp tabakalarca kağıt kullanmak suretiyle yaptıkları hesapları, Osmanlıların kolayca ve yarım sayfa kağıt üzerinde yapacak derecede hesap da ilerledikleri, felsefe konusunda Avrupa’yı sarmış olan Hegel ve Schelling felsefelerinin Türkler tarafından beş altı asır evvel düşünülmüş olduğunu, edebiyat konusunda İngilizlerin Shakesperare’i çıkarabilmelerine karşılık Türklerin her asırda nice edebiyatçı yetiştirdiği gibi ilginç bilgiler de vermektedir.²⁴⁰ Kaynaklar ışığında anlaşılmaktadır ki Suavi, Türkler üzerinde korumacı bir tutum sergilemiştir.

²³⁸ Çelik, **Ali Suavi**, s. 84-85

²³⁹ Çelik, **Ali Suavi**, s.88

²⁴⁰ Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kaan Çalen, “*Ali Suavi’nin ‘Türk’ İsimli Makalesine Dair Bazı Notlar*” **Devlet**, Yıl:12, Sayı:458, Mart-Nisan 2015, s.93

Ayrıca; “*Türk, Türkmén, Moğol, Tatar, Özbek, Yakut hepsi bir familyadandır*” diyerek Muhbir Gazetesinde Türk boylarının ve hanlarının hem Osmânîca hem de Lâtince şekilleri ile birlikte verilmiştir. Bkz: **The Mukhbir**, Sayı:38, Haziran 1868, s.1-2

Mehmet Fuat Köprülü'ye göre Ali Suavi; Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa gibi Fransız tarihçilerin tesiri altında Türk milliyetçiliğinin esasını kurmaya çalışan bir isimdir. Suavi, Ulûm Gazetesi'nde Türklerin eski bir medeniyete sahip olduklarını ve milli bir bilince yabancı olmadığını göstermiş olduğunu belirtmektedir.²⁴¹ Ali Canip Yöntem ise; Suavi'nin "*Ulûm'un bizde Türkçülüğün ilk organı*" olduğunu söyler.²⁴²

Suavi'nin "*Türk*" kelimesine sıkça yer vermesi ve Orta Asya meselesine önem vermesi sebebiyle ilk Türkçü olarak nitelendirilmesi eksik bir bilgi olarak nitelendirilebilir. Gerçekten o dönemlerde Suavi'nin dikkatini bu bölgeye çevirmesini gerektiren olaylar baş gösteriyordu. Orta Asya hanlarının Rusya'ya karşı yardım talepleri, Osmanlı Devleti de dahil olmak üzere her millet tarafından bilinmekteydi. Ayrıca, Rusya'nın Orta Asya politikası da Avrupa'nın dikkatini çekmektedir. Suavi'nin Hive adlı eserinde Orta Asyalılardan "*Türkler*" olarak söz etmektedir. Kısaca, Ali Suavi bir "*Türkçü*" olarak yazılarında Türklere önem vermesinin yanında onun, İslâm kardeşliği ile daha fazla ilgilendiğini söylemek daha doğru olmaktadır.²⁴³

Son olarak Suavi, Türklerin doğunun büyük bir millet olduğunu ve siyasetin ehli olduklarını ifade etmektedir. Öyle ki Türkler, başkentlerini dünyanın en güzel ve en önemli noktasında kurmuşlardır.²⁴⁴ Şu gerçektir, Ali Suavi Türk milletinin manevi değerlerine sahip çıkmış dönemin adından söz ettiren bir isimdir. Fakat, ırkçılığı benimsememiştir. Türkçülüğü savunmuştur. Türkçülük davası, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da bir ideoloji olarak kendisini hissettirmiştir.²⁴⁵

2.3. İktisat Hakkındaki Görüşleri

Tarih boyunca göçler, savaşlar, seferler, antlaşmalar birçok sebep gösterilerek anlatılsa da her biri iktisadi yönden güçlü olmakla ilgilidir. Çünkü iktisadi

²⁴¹ Uğurlu, *a.g.t.*, s.45

²⁴² Uğurlu, *a.g.t.*, aynı yer

²⁴³ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.410-411-412

²⁴⁴ Uğurlu, *a.g.t.*, s.116

²⁴⁵ Canatak, *a.g.t.*, s.53

Ayrıntılı bilgi için bkz: Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyâset*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016

bağımsızlık ve güç, büyük devletlerin vazgeçilmez şartı olmuştur.²⁴⁶ Ali Suavi’de bu durumu savunarak şu şekilde ifade etmiştir. *“Politika karışıklığının mâliyyeye te’sîr” belki bir eski müdde’âddır. Lakin cedîd cedîd bir hanları yer yer zuhûr itmekdedir. Husûsân bir mâliyenin resûmât-ı şeb’ası. Bunun kadar pek hazi’i bahâne ile iz çıkar. Bir mîzân daha bulamaz. Bir memleketde âsâyîş ve râhat ve efkâr-ı siyâsetde safvet ve râs-ı irâde de bulunânın hüsn-i nezâretî bekâsında emniyet bulunursa elbette ahz ve i’tâ-ı çoğalır ve hâslât-ı sinâ’aya tezâyid ider ve dâhili ve hârici ticâret terakki eyler ve serffiyât-ı umûmiye buluşur. Bu vücûhdan ise mâliye varidâtı tezâyid eyler.”*²⁴⁷ Yani bir memleket ne kadar güvenli olursa ekonomisinin de o kadar iyi olacağı, bu şekilde daha güçlü olup bağımsız olacağını aktarmıştır.

Yeni Osmanlıların içinde bulunduğu dönem ve kendilerinin eleştirdiği konulardan biri de iktisadi alandaki bozukluklardır. Bunu da şu şekilde ifade etmişlerdir. *“Bu kadar insan kendi el emekleri ile geçinirken devletin basiretsizliği yüzünden geçim yolları ticari alanları kapandığından aç ve muhtaç kalıp devlet hazinesinden geçinmemin yollarını tutmuşlardır.”*²⁴⁸

Avrupa lisanlarında bulunan ekonomi, denilen kelime köken olarak Yunanca’dan gelmiştir. Çeşitli anlamlar taşımaktadır. Suavi’ye göre *“bir husûsun temsîyeti zimmında tertîb-i esbâb eylemek”* demektir. Mesela bu kelimeye bizde *“tedbîr-i medîne (yâ medîne)”* derler. İngiltere’de *“politik ekonomi”*, Fransa’da *“ekonomi politik”*, Yunanca’da ise *“politikya”* denir. Bu da *“medîne ve şehre müte’allık”* demektir.²⁴⁹ Suavi, ekonomi alanında madenler üzerinde durarak Osmanlı Devleti’nde bulunan madenlerin nerede bulunduğuna değinmiştir.

Osmanlı Devleti’nde altın ve gümüş madenleri bulunmaktadır. Kezalik memleketin güney taraflarında bulunan *“Filip”* de altın ve gümüş madenleri sevilmektedir. *“Sasus”* adasında ve Saruhan sancağında dahi altın madeni olduğuna işaret edilmektedir. Ayrıca Kıbrıs vilayetinde bakır madeni bulunmaktadır. *“Samamsus”*

²⁴⁶ Sevdâ Özkaya, **Meşrutiyet Dönemi Basımından Örneklerle Türkistan (Siyasi, İktisadi, Sosyal Hayatına Dair)**, Kesit Yayınları, İstanbul 2016, s.42

Ayrıca, Anadolu’nun iktisat yapısından başlayıp, Osmanlı tarihine kadar iktisat yapılarını ve sistemlerini incelemek için bkz: Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul 2012, Ayrıca, Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014

²⁴⁷ Ali Suavi, *“İyi Maliye İyi Politikadan Olur” Ulûm*, Sayı:13, Paris-Trouville, 1286(1869), s.s772-777, s.772

²⁴⁸ Biçer, a.g.t, s.39

²⁴⁹ Ali Suavi; *“Ekonomi”*, **Ulûm**, Sayı:7, Paris-Trouville 1286(1869), s. 420-421

dağında ve bu dağın kuzey taraflarda “*Amatus*” ve “*Giryum*” dağlarında bu madenlerden altın ve gümüş madenlerinin yanında cevahir, zümrüt, Süleymani bakır taşı bulunmaktadır. Limni adasında bakır madenleri meşhurdur.²⁵⁰

Dönemde, İngilizler doğuya gidip maden ticareti yapmaktadırlar. 1277(1861) de madenden 7 milyon bin lira kadar altın almışlardır. Osmanlı Devleti'nin bir senede İngilizlerin Kıbrıs vilayetinden aldıkları altın 1284 Paris sergisinde dikili taş gibi resim olunan üzerinde 146 milyon, 57 bin 444 lira kıymetinde yazılmıştır ki İngilizlerin iki senelik kazançları bundan fazladır.²⁵¹

Osmanlı Devleti'nde ekonomi de önemli bir gelir kaynağı da madendir. Kütahya kazalarında gümüş madenleri vardır. Konya'da bakır madeni meşhurdur. Dünyadaki malum madenlerin en zenginleri bu madenlerdir. Tirebolu madeni işlenirken 7 binden 8 bine kadar bakır vermektedir. Kıbrıs vilayetindeki ormanda altın madeni vardır. Diğer mahallerde kurşun madenleri vardır. Bakır ve kurşun madenlerinin işlemlerinin yapıldığı günlerde yüzde 35 kadardır. Rum elinde, “*Yenişehir*” civarında gümüş ve kurşun madenleri vardır. Ayrıca memleketimizde kömür madenleri de bulunmaktadır. 1277(1871) senesinde Osmanlı Devleti'nden Fransa'ya bir milyon 282 bin 586 Frank kıymetinde bakır ve 609 bin 180 Frank kıymetinde bakır ihraç olunmuştur.²⁵² Suavi bir diğer geçim kaynağı olarak da pamuk ihracatı üzerinde durmuştur.

1279(1863) senesinde Makedonya kıtasından ihraç edilen pamuk hasılatı seksen bin balyadır. Halbuki verilen tarihten atmış sene önce Seres Sancağından yetmiş bin balya pamuk ihraç edilmektedir. Rum fetretinden önce İzmir'den suni 45 bin pamuk ihraç olunmuştur. Ancak 1277 senesinde yedi bin balya ihraç olunmuş.1278 senesinde de yirmi bin balya ihraç olduğunu duyanlar vardır. Osmanlı Devleti'nde pamuk ziraatı yirmi, otuz seneden beri devam etmektedir. 1278 senesinde Mısır'a 143 milyon 88 bin kuruşluk pamuk hasılatı ihraç edilmektedir.²⁵³

²⁵⁰ Ali Suavi; “*Türkiye’de Maden*”, **Ulûm**, Sayı:1, Paris-Trouville 1286(1869), s.32

²⁵¹ Suavi; *a.g.m*, s.33

²⁵² Suavi; *a.g.m*, s.33-34-35, Çıkarılan madenler hakkında bilgi sahibi olmak için bakınız. s.35

²⁵³ Ali Suavi; “*Memâlik-i Osmaniye’de Pamuk Hasılatı*” **Ulûm**, Sayı:12, Paris-Trouville 1286(1869), s.724-725

1281 de bir milyon 484 milyon 270 bin kuruşluk pamuk çıkarmıştır. Yani İskenderiye'den ihraç olunan pamuk üç senede bu kadardır. Mısır kuruşunda ise doksan yedi buçuk kuruş bir İngiliz lirası demektir. Kıbrıs adasında sunî bir milyon 375 bin liberdiya kadar pamuk hasıl olmaktadır. Rodos adasının çok yerinde pamuk ziraatı vardır. *“Anadolu’da ise Aydın, İzmir, Kırkağaç, Bayındır, Manisa, Menemen, Tarsus, İtalya ve diğer memleketlerde pamuk zer‘ olunur.”*²⁵⁴

1278 senesinde beş senelik pamuk ziraatı teşvik yapılmıştır. Eğer hükümet emin bir şekilde teşvik politikası uygularsa ziraat keza sanat ve en önemlisi maarif genişlemekle birlikte yükselecektir.²⁵⁵

Osmanlı Devleti’nde ticaret hakkında yazılan bir kitap ve defter yoktur. Ayrıca bir sermaye düzeni de yoktur. Sermaye verilse dahi sermaye yollarından istifade edecek kişiler de yok denecek kadar az sayıdadır.²⁵⁶

Anadolu’daki Hristiyanlar ticaret ile uğraşmaktadırlar. Ticaret yaparken Müslümanlardan belli başlı farkları vardır. Bu farklar daha sonra ortadan kalkacaktır. Hristiyanlar ellerine geçen parayı ticaret için kullanmaktadırlar. Yahudilere gelince bunlar dünyanın her tarafında olabildiği gibi havadan sermaye ve paraya para kazandırmakta mahirdirler.²⁵⁷

Osmanlı Devleti’nde ticaret yapılabilecek Akdeniz, Karadeniz ve boğazları vardır. Bu iskân yerleri bütün dünyanın ticaretine açıktır. Her taraftan Avrupalı sermayedarlar gelmektedirler. İngiltere ve Fransa’ya ihraç edilen mallar bulunmaktadır.²⁵⁸ Bizden aldıkları malları Çin’de, Hint’te ve batıda müşteri buldukları yere satmaktadırlar.²⁵⁹

Osmanlı Devleti’nde sanayi faaliyetlerine baktığımızda Suavi ilk olarak, İslamiyetten örnekler sunmaktadır. Her büyük zat diye bahsettiği peygamberlerin de bir sanatla uğraştıklarını ifade etmektedir. *“Hazreti Adem çiftçi Nuh neccâr ve İbrahim nessâc*

²⁵⁴ Suavi; *a.g.m*, s.725

²⁵⁵ Suavi; *a.g.m*, s.726

²⁵⁶ Ali Suavi; *“Memâlik-i Osmaniye’de Ticaret” Ulûm*, Sayı:12, Paris-Trouville 1286(1869), s.735

²⁵⁷ Suavi, *a.g.m*, s.736

²⁵⁸ Suavi, *a.g.m*, s.737 İngiltere’ye ihracat edilen mallara bakıldığında; Buğday: 47 5268, Arpa 95 0889, Darı: 15 80997, Diğer Hububat: 39 123, Ham İplik: 119 961, Saç ve Kıl: 378 071, Ayrıntılı bilgi için bakınız: s.737-738, Fransa’ya ihraç edilen mallara bakıldığında; Hububat: 7 504 967, Keçi Kılı: 535 716, Koza: 30 073 346, Pamuk: 2 995 007, Bakır: 1 282 586, Tuzlanmış Et: 914 224, Kara Taş: 24 800, Ak Diken ve Kaya Taşı: 195 065 Ayrıntılı bilgi için bakınız: s.739-741

²⁵⁹ Suavi, *a.g.m*, s.741

Davud zira yapardı Süleyman zenbîl idi Zekeriyâ'dülgerlerin iziddirirdi (Salavât Allah'ül alîm ecma'in)" olarak ifade etmiştir. İslam da her büyük din zatı kapısı üzerine *"Elkâsb cebîb Allah"* yazar. Hepsi bir sanatla yahut bir sanayinin bir dalıyla uğraşmaktadır.²⁶⁰

"Bundan yirmi otuz sene âkdem haleme kapusuna ayak basmak günâhdır diyen Müslümânlar şimdi beşikdeki çocuklarına kâtib olur mâşâlarına pâşâ olur inşâlarına" diye devam etmektedir²⁶¹. Doğuda ve batıda bazı kıtalara değerli eşyalar ihraç etmektedirler.²⁶²

Osmanlı Devleti'nde ticaret *"fenn-i tanzîm-i defter"*den ibarettir. Bu ticaret kanunnamesi gibidir. Çünkü tüccar bununla kârını, zararını anlayıp alıp vereceğini bilmektedir. Bu yüzden bu kanunnamede her madde yer almalıdır. Tanzimin yani düzenleme iki türlü olmaktadır. İlki Fransız usûlü, diğeri ise İtalyan usûlüdür. Büyük ticaret yapanlar için, İtalyan usûlünü uygulamaları gerekmektedir. Ticaret için, yevmiye yani günlük defter gerekmektedir. Alınan veya satılan eşya buraya günlük kayıt edilmektedir. Bu yevmiye defteri için bir de mukabele defteri gerekmektedir. Yani yevmiye defteri mukabele edilmelidir. Bu deftere de *"ânâ defter ve ba'zân defter-i kebîr"* demektedirler. Ticarete önemli olan sermayenin ilk kuralı kıymetidir. Kıymetli olabilmesi için ilk *"nukûd"* sonra *"âmûl"*dür. Bazı memleketlerde ticaret için, kıymetli olmasına gerek yoktur. Bunun için de *"nukûd, sendât, i'timâd ve umul"* gerekmektedir. Suavi, bunu bir örnekle anlatmıştır. *"Farz idelim ki bir ticâret mağazasının sandığına 30,000 gurûş koydu. Ba'de falan gün iki çuvâl nakd sâtun aldı. Her çuvâl 200 kayacaga 400 idi. Behâsı her kıyye 6 gurûşdan zarbân 2400. Ertesi gün her kıyye yedişerden bir çuvâl satdı ve nakdian 1400 aldı. Şöyle de bir defter tutdu. 20,000 (târi) sandığa koyduğum sermâye, 02,400- estirâ' itdiğim kahve. Havâle 2 400 600, 01,400- satdiğim kahve 0, havâle 1 200 700"* deftere bu şekilde kayıt edilmektedir. Deftere ayrıca *"etterâ' bî' bâkı mebi' ya'ni reb' bırakan mevcûd sandık"* kayıt edilmektedir. Suavi, deftere kayıt edilenleri açık bille belirtmiştir. Bizde bunu aynı şekilde vermeyi uygun gördük;

- (1) *"Defter-i kebîrden bir cez' tefrik idilür. Yevmiye defterinde sermâyeye müte'allık hesâb bunda kayd olunur. Bu cüzün başına sermâye kelimesi kalın kalemle yazılır. Sahîfelerine*

²⁶⁰ Ali Suavi; *"Sanâyi' der-Memâlik-i Osmâniyye"* **Ulûm**, Sayı:12, Paris-Trouville, 1286(1869), s.727

²⁶¹ Suavi; *a.g.m*, s.729

²⁶² Suavi; *a.g.m*, s.732

rakkamlar atılır. Her sâğı sahife başınna irâd ve her sül sahife başına masraf yine kalın kalemle tahrîr idelür (yâhûd dahil hariç)

- (2) *Defter-i kebirin bir diğêr cüz' tefrîk olunur. Yevmiye defterinde mukayyid münâzaya giren çıkan eşyâ' bunda yazılır. Bu cüzün başında kalın kalemle mevâd-ı ticâret dinur. Sahifeler bakılır. Her sâyı sahife başına irâd ve her sulu masraf yazılır.*
- (3) *Bir de üçüncü cüz' tefrîk itmeli. Yevmiye defterinde mukayyid sandığı muteallık sahil ve hariç bunda kayd olunmalı. Bu cüzle başına sandık yazılır. Sahifelere diğêrleri gibi rakam atılır ve irâd ve masraf tahrîr kılınur.”* Diye ifade edilmiştir.

Bunun yanında bir de hesap açmak vardır. İstanbul'da da Avrupa'da da hesap açmak aynı şekilde olmaktadır.²⁶³

Ali Suavi, Mısır'ın da iktisadi alanında bilgiler vermiştir. Ulûm gazetesinde verdiği bilgiler neticesinde, devletin geliri borçlarını karşılayamayacak düzeydedir. 1869 yılında, Mısır için mali iflasın yaşandığı bir dönemdedir. Dönemde Süveyş Kanalı'nın kurulması ve açılış törenleri için yapılan masraflar borçlanmayı çok yüksek boyutlara taşımıştır. Mısır'daki bu kötü durum, yabancı devletlerin müdahalesini kolaylaştırmasının yanında, İsmail Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni hiçe sayan davranışları yüzünden 1869 yılında ciddi bir sınırlama getirilmiştir. Sorunun giderek büyümesiyle birlikte, kanalın yapım aşaması yabancı kontrolünde olmuştur. Mısır Hükümeti'nin dış borçlar edinerek açılışını yaptığı Süveyş Kanalı, geçen gemilerden bir gelir elde ederek, bu gelir alacaklı devletlere aktarılmıştır. En yüksek hisse de İngiltere'ye sağlanmıştır.²⁶⁴

Muhbir Gazetesi'ne göre, iktisadi alanda ileri seviyeye gelebilmek için bazı alanlarda verilen açıkların düzeltilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. İlk olarak, kendi zimmetine para geçiren memurlardan kurturulması gerekmektedir. İkinci olarak, halktan alınan vergilerin yeniden düzene koyulması gerekmektedir. Üçüncü olarak, halka verilen borç uygun taksitle alınmalıdır. Halka baskı yapıp hayvanını sattırmamak gerekmektedir. Dörüncü olarak, devlet diğêr devletlerden aldığı vergiyi zamanında toplamalı, bunların tarihleri belli olması gerekmektedir.²⁶⁵ Ali Suavi'nin bu numaralandırdıkları maddeler aslında her dönemin ortak sorunlarıdır. Sorunların

²⁶³ Ali Suavi, “Fenn-i Tanzîm-i Defter” **Ulûm**, Sayı:8, Paris-Trouville, 1286(1869), s.480-486

²⁶⁴ Özkaya, a.g.m, s.73-74

²⁶⁵ Canatak, a.g.t, s.20

önüne geçilemediğinden Osmanlı Devleti dış borçlanmaya sürüklenmiştir. Bu dış borçlanma Yeni Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra ancak, 1954 yılında ödenebilmiştir.²⁶⁶

Muhbir Gazetesi'nde Suavi, özellikle halkın sıkıntılarına dikkat çekmiştir. Yokluk çeken sadece Müslümanların olduğunu belirtmektedir. Gayrimüslimlerden vergiler tahsil edilememektedir. Mültezimler halka ağır zulümler uygulamaktadır. Memurlar halka eziyette bulunduğundan, halkın da şikayet edebileceği derdini anlatabileceği bir makam yoktur. Dönemde isyanlar arttığından dolayı, devlet bu isyanları bastırmak için pek çok masraf yapmıştır.²⁶⁷

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü çıkmaz durum, Avrupa Devletlerinin de güvenini sarsmıştır. Söz konusu ülkeler, bir gelir kaynağı göstermeden borç vermeyeceklerini açıkça beyan etmişlerdir. Suavi'de bu konuda Avrupalılara hak vermektedir. Çünkü, Osmanlı hazinesine itibar kalmadığını Avrupalıların da borç vermeye kolay kolay yanaşmadıklarını söylemektedir. Suavi, İngiltere'den borç alınmasıyla ilgili olarak Levant Herald gazetesinin gerçek miktarları yansıtmadığını; asıl meblağının fazla olduğunu ve söz konusu borca karşılık Selanik ve Edirne aşarı gibi bu tarz gelirlerinin gösterildiğini ifade etmektedir.²⁶⁸

2.4. Sosyal ve kültürel alandaki görüşleri

Suavi'nin çıkarmış olduğu Ulûm Gazetesi, Muhbir Gazetesi'nden ziyade sosyal ve kültürel alanda yazılara ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir.

İlk olarak gazetenin ilk sayılarında destan tarzı eserlere yer vermiştir. “Kısas ikiye taksîm olunur. Birine âsâtır dirler ki efsâne makulesi destânlara itlâk olunur. Diğerine târihi dinür ki bir ma‘âlûm târihli mazbût olan kısasda Avrupa ulemâsı âsâtır dahi iki kısım ibâret edüp birine âsâtır-ı erbâb dirler ki bir ehimme ve İskandinav ve Elnûz İmam halisinin itthâz itmiş oldukları erbâb destandırır. İkincisine âsâtır kahramânı tesmiye iderler ki her kel ve zâl ve rüstem ve kahraman nâmeler gibi efsanelerdir. Kısas târihi milâd-ı alisi (aliyyü'l-islâm) den nihâyet nihâyet yedi sekiz yüz sene mukaddema kadar mazbûtdur. Ya'ni 700 ile

²⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Erhan Afyoncu, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s.553

²⁶⁷ Canatak, *a.g.t.*, s.22-23

²⁶⁸ Canatak, *a.g.t.*, s.24-25

800 arasında dayanur kalur. Şimdi lisânımızda kısas târihi bedlinde târihi ve târihi yerinde takvîm ta'bîri mista'olmuşdur. Kısas ta'rîfnde islâm ile Hristiyani tefrîk ider. Bir mese'le vardır. Şu ki Hristiyan şu mevcûd Tevrat ve İncil hikâyâne kısas-ı mübârek ve bunlardan gayriye kısas nâ mübârek dirler. İslâm şu Tevrat ve İncil ali el itlâk kısas ideler ki içine âsâtur dahi karışmış me'âneni murâd iderler. Târihi de bahs-ı müşkü eski nineve ve Âbâdan ve Bâbil ve Fars hükümetleri idi."²⁶⁹ Efsanlerde, Hristiyanlar'ın Tevrat ve İncil kutsal saydıklarını ifade ederken; Abadan, Babil ve Fars hükümetlerinden bahsetmektedir.

İkinci olarak da; “Devlet-i semâniye Farsı perişân iden İskenderin vefâtında Makedonyalı serkerdeler toplanub İskenderin birâderi Filiğ Aridolu taht-ı saltanata iclâs berle bi'at ve her biri me'mûr olduğunu eyâlet azîmet itmişdi. Birâz sonra bu vilâyetlerden her biri bulunduğu mahalde istiklâlinin ilân itdi. İşte Arab ve Farsın Alman'ül-tevâ'if tesmî edildikleri tabaka ol vakt münfetih oldu. Bunlardan İskenderin vaktinde kesret fütühâtına mebnî en meşhûr olan Selefkus kendüsüne bir Şam pâdişâhı unvânı verüb Dimaşk ve Trablu ve Şam'a hükm itdiği gibi, Asya'nın diğer ba'zı yerlerine ve İran'ı dahi idâre' müstakiline aldı. Merkûm selefkusun berâ saltanatı 312 kabl âz milâd kavli 311 diyenlerin hesâbdan daha doğrudur. İran ahâlisi bu selefkusa ve sonra oğlu sutira atâ'ib yatdılar. Lâkin sutirin oğlu üçüncü şâh antonhus seves vaktinde ersek deyü ma'rûf bir adam Parşova kıt'asına gelüb Parşiyân kumanın adasında mevcûd olan politika meselesine ya'ni hükümet aleyhine ta'altîb yerle bunlara on ayak olarak Antyuhus sev'isin tâ'atini hal' ve Eşkânîyân devletini te'sîs eyledi.”²⁷⁰ İskernder'in vefatından sonra Eşkaniyan Devleti'nin nasıl oluştuğunu anlatmaktadır.

Tarih biliminin ve eğitiminin zirveye ulaşması II. Meşrutiyet dönemi ile birlikte olacaktır. Hatta bu dönem eğitim çağı olarak da adlandırılmıştır. Bu dönemde tarih, coğrafya ve doğa bilimleri faydalı bilimlerin başlıcaları haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin de bu düşünce doğrultusunda önemli gelişme gösteren alanlardan birisi de tarih olmuştur.²⁷¹

Ali Suavi, Ulûm Gazetesi'nde bu tarz yazıların yanında Ziya Paşa'nın gazellerine de değinmiştir. Kısaca bundan da bir örnek vermeyi uygun görüyoruz:

“Diyâr-ı kefer-i gezdîm. Beldeler keşâneler gördüm
Bulundum ben dahi darü'l-şefâi bâb-ı ali de

²⁶⁹ Ali Suavi, “Tedkîk: Alî Eşkânîyan Bey” **Ulûm**, Sayı:1, Paris-Trouville, 1286(1869), s.s. 36-40, s.36

²⁷⁰ Ali Suavi, “Tedkîk: Alî Tarih” **Ulûm**, Sayı:2, Paris-Trouville, 1286(1869), s.99-104

²⁷¹ İbrahim Caner Türk, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimcisi Satı Bey ve Tarih Öğretimi”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:6, Erzincan 2010, s.138

*Huzur-ı gümüşe' meyhaneyi ben görmedim gittim
Cehân nâmında ki bir maktulane yolum düşdüm*

*Ziya dönmez cemâdi keyfine meyhaneye dehrin
Dolaşdım mülk-i islâmı bütün virâneler gördüm*

*Felatun beğenmez anda çok divâneler gördüm
Ne meclisler ne sahbâlar ne aşirethaneler gördüm*

*Hükümet dirler nadan birinci salihhaneler gördüm
Bu aşiretkahından ben çok durmadım imâneler gördüm”²⁷²*

Ali Suavi, İran şiirinin etkisinde kalarak Türk şiirinin zamanla oturduğundan bahsetmektedir. Yine de Mevlana gibi bir şahsiyetin de Fars’a gelmediğine işaret etmektedir. Ayrıca Ali Şir Neavi’nin de emsalsiz bir şair olduğunu da eklemektedir.²⁷³

Suavi, “*Yahya el-Kurtûbi*”ye ait kasideye çok önem vermektedir. Kaside, Avrupa’nın en karışık dönemlerinde, Endülüs’ün bu coğrafyada muhteşem bir medeniyeti olduğunun bilgisini vermektedir. İçerisinde binlerce cilt eserlerle dolu yüzlerce kütüphanesi dönemin çok ilerisinde seyretmektedir. Avrupa’yı bu yüzden çok geride bırakmıştır. Kaside de Endülüs’ün Müslümanların elinden çıkışını anlatmaktadır. Ayrıca burada dünyanın da geçiciliğinin altı çizilmek istenmiştir. Suavi, dua bölümü ile kasideyi bitirirken, “*Ey millet! Hâlâ sakinâmeleri mi okuyalım? Daha nice bir şehrengiz ile tarâb edelim? Geliniz kaside-i Yahya’yı vird edelim*” diyerek sözlerini tamamlamaktadır.²⁷⁴

Ali Suavi, kaleme almış olduğu “*Salaman ve Absal*” adlı makalesinde İbn Sina’nın sembolik hikayesine benzer bir hikaye de kaleme almıştır. Bu hikaye; Yunanlılara ve Mısırlılara kadar dayandığı iddia edilmektedir. Ali Suavi’ye göre, “*Salaman:insan ruhu*”, “*Absal:kazanılmış akıl*” olarak nitelendirilmiştir. Suavi, kelimelerin hangi dilden geldiği üzerine görüş belirterek İbranice’deki “*Absalûn ve Salûmûn*”

²⁷² Ali Suavi, “*Ziya Beyefendi’nin Yeni Gazeli*” **Ulûm Muvakkaten**, Sayı: 2-ek, Paris-Trouville, 1287(1871), s.115

²⁷³ Ali Suavi, “*İş’âr-ı Türk*” **Ulûm**, Sayı:20, Paris-Trouville, 1287(1871), s.1243-1245

²⁷⁴ Uğurlu, a.g.t, s.79-80

sözcüklerinin Arapçalaşmış şekli olduğu ifade etmektedir. Bu iki isim Davud peygamberin oğullarıdır.²⁷⁵

Ali Suavi, farklı bir konu olarak “*Arapça’dan, Portekizce ve İspanyolca’ya Geçen Kelimeler Sözlüğü*” adlı bir yazıya yer vermiştir. Endülüs Devleti’nden bu yana İspanya ve Portekiz’e birçok Arapça kelime geçmiştir. Makale de kelimelerin dillerini ve aslı olan Arapça halini de bir arada vermektedir. Toplam, 774 kelimeyi kapsamaktadır.²⁷⁶

Ali Suavi, kültürel alandaki yazılarında mürekkepten de bahsetmektedir. Buğday özü ile yapılan ve hububatın nişastasının alınması ile iyi bir mürekkep ortaya çıktığından söz etmektedir. Ayrıca bezir yağının kaynatılıp is karıştırılmasının ardından siyah mürekkep oluştuğunu, mürekkebin de kitap ve gazetelerde basıldıklarını aktarmaktadır. Eğer yazı kırmızı yazılmak istenirse aynı yol izlenip kırmızı rengi verecek bir madde kullanılacağı yazılmaktadır. Ama mürekkepler arasındaki fark su koyuluncaya kadar kaynatmayıp az sulu bırakılması gerekmektedir.²⁷⁷ Suavi, kırmızı mürekkebin çok ucuz olduğunu ve herkesin yapabileceğini, ayrıca bazı yağların katılması ile mavi ve damga mürekkebi de yapılabileceğini belirtmiştir.²⁷⁸

Ali Suavi, Avrupa’da kullanılan yazı mürekkeplerinin hokka da mürekkebin azalmasının ardından kalemin çamura batır gibi girdiğini aktarmıştır. Bazılarının ise kağıda dağıldığını, kimisinin ise; akmadığını, hızlı bir şekilde yazmaya engel olduğunu yazmaktadır. Avrupa’da Mösyö Mativu adlı kişi mor mürekkep oluşturduğunu; mürekkebin akışının gayet akışkan olup Fransa’nın bütün resmi dairelerinde kabul olunduğunu ifade etmiştir.²⁷⁹

Suavi, Kamus’ul Ulûm ve’l Ma’ârif adlı eserinden de bahs etmiştir. Gelen paraların yavaş olduğunu bu yüzden de bu kitabın yavaş ilerlediğini aktarmaktadır. Bu kitabını da gazete gibi yapacağını aktarmaktadır. “*Keşke böyle bir kitâbımız olsa da meselâ*

²⁷⁵ İsmail Erdoğan, “*Ali Suavi’nin ‘Salaman ve Absal’ Hikayeleri İle İlgili Yazısı Üzerine Bir Değerlendirme*”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Sayı:6, Cilt:2, Şubat 2013, s.1438-1439

²⁷⁶ Uğurlu, a.g.t, s.146-147

²⁷⁷ Ali Suavi, “*Mürekkebi-i Çini ve Tab’ Mürekkebi*” **Ulûm**, Sayı:9, Paris-Trouville, 1286(1869), s. 547-548

²⁷⁸ Ali Suavi, “*Kırmızı ve Mai Mürekkebi ve Damga Mürekkebi*” **Ulûm**, Sayı:9, Paris-Trouville, 1286(1869), s.546

²⁷⁹ Ali Suavi, “*Yeni Mürekkebi (haber-i Cedid)*” **Ulûm**, Sayı:12, Paris-Trouville, 1286(1869), s.733-734

“hükümet” kelimesine bakduğumuz gibi hükümet ne demek ve “Edirne” lafzına nazır itdiğimizde Edrine memleketinin eski ve yeni tarihine ve coğrafyasına ve ma‘ârif ve sanâ‘iine ve devlete münfe‘it ma‘lûmât alsak ve Ebu‘l Beşrin Türkçe halini bulacağımız gibi bu günkü meşhûr adamların dahi terâcim ahvâlini okusak. Bu güne dek ma‘lûm olabilen diyen her kangı kit‘asında ise ma‘denler hayvânlar otlar ve memleketlü erbâb-ı fazl ve hüner ve hîrden ricâl ve âsân ve ketb ve âsâr ve ulûm ve ma‘ârifü‘l hâsl hep ratb ve râbs o kitâb-ı mübîninde bulunsa ta‘rifde itinâb olunsa bile yine hafî kalacak ba‘zı alet ve edevât ve beldân ve inhâr ve hayvânât ve nebâtâtın resimleri dahi o kitânda menkûş olsa i‘lâ değil mi.” diyerek çıkarılması gerektiğini de ifade etmiştir. Eserini ortaya koyamamasındaki diğer sorun da Paris’de büyük kütüphelerin olmasına karşın, Osmanlı Devleti’nde aynı kitapları bulamadığındandır.²⁸⁰

2.5. gazete hakkındaki görüşleri

Meşrutiyet dönemi adlandırdığımız bu yıllarda Yeni Osmanlılar ve Ali Suavi; halkı yeniliklerden haberdar etmek, yeni fikirleri yaymak için gazete yolunu kullanmışlardır. Çünkü aydınların düşüncelerini ifade etmek için en etkili yöntem basın alanıdır. Suavi’de basın hakkında yazıları bulunmaktadır.

İlk olarak basım faaliyetlerinden bahsetmiştir: “Pek eski bir vakitdenberü menkur ve eski yâzuları ki basmadır. Vâryûn kâğıdlarında olduğu vechle tab‘ ma‘lûm idi. Şimdiki hurûfât bâsması bunlardan keşf olundu. Ma‘lûm oyûn kâğıdları on üçüncü karn-ı milâdide mevcûd idi ve o suretle tab‘-ı ibtidâ-i şarkda keşf olunduğu dahi muhakakdır. Fî sâl-i milâdide Hollanda da ketb-i temâsil tab‘ olunduğu ma‘lûmdur. Ağaç üzerine harfler kâzûb basma sana‘tı Çin’de milâd aysiden 200 sâl âkdem mevcûd idüki âsâr atıkadan anlaşılmışdır. Avrupa’da bu ma‘rufat ve san‘at vücûdunu gösterebilecek eser dünyâ nâm zâtı Latince sarf-ı kitaba der ki tahta kâlib ile matbû‘addır. Taht-ı kâlib dediğimiz. Avrupahların kasilografi altı der ki ağâc üzerinde hurûf-ı mahkûk yerli olub bizdeki yâzma yeni kâlibları gibi.”²⁸¹

Basım faaliyetlerinden bahsettikten sonra dönemdeki güçlü devletlerin gazeteleri hakkında bilgiler vermiştir.

İlk olarak İngiliz Journalleri hakkında bilgiler vermiştir: “İngiltere’de birinci curnâl atâlad İngiliz fî 1588 başlamış. Fî 1782 İngiltere’de mevcûd curnâl 79 idi bugün 500 curnâl

²⁸⁰ Ali Suavi, “Mesâil-i Müteferrika” **Ulûm**, Sayı:23, Paris-Trouville, 1287(1871), s.1273-1277

²⁸¹ Ali Suavi, “Tab‘ ve Matbû‘ât” **Ulûm**, Sayı:15, Paris-Trouville, 1286(1869), s.s. 873-875, s.873

vâr. İrlanda'da 100 ve İskoçya'da kezâ o mikdâr curnâl mevcûd. Malta ve Kalküta ve bu Mayai ve Madras da ve Avusturalya'da ve memleket-i ecnebîye de dahi İngiliz gazeteleri vardır. Şimdi Londra'da meşhûr curnâllerin en mu'teberî şunlardır. Taymis ki asilzâde kânın ve tüccâr ve sanâ'an mutâlini teveccîh ider. Murning (morning) Herald ki asilzâdelik imtiyâzâtına hâmîdir. Murning post asilzâd kân meclisine ma'ârzların arzîyesidir. Murning Adverkaymizr âhâlinin ve hürriyet tarafdârlarının müreccidir. İskânkard aslaz edkân curnâlidir ve şimdi resmidir. Murning Kurunikl "vitg" tarafdâridir. Vitg İngiltere'de politika firkalarından biridir ki turı mukâbeledir. Ya'ni usûl-ı kadime devleti ebgâ-i tarafdârlarına mukâbildir. Bunlar hukûk-ı millete hukûk-ı saltanata terecci' iderler ve cumhuriyet tarafdârı olmayarak harîtâmı isterler. Gılub ve kurir gazeteleri turı tarafdâridir ki son ve dili niyüz imlâhât kâmile mâmisi".²⁸²

İkinci olarak Fransız gazetelerinden bahsetmiştir: "Fransa'da birinci gazete a'târd Fransız 1605 milâdide başladı. Kâh batdı kâh tulû' itdi. Ba'zâ adı değışdi. Akıbet fî 1825 bütün bütün üfûl itdi. İkinci curnâl Fransız gazetesi namile 1231'de ne'is olundu. Üçüncü curnâl da savean (ikmad curnâli) 1225 de başladı. Târih-i kalıba dek (1789) pât pât curnâller peydâ olmakda idi. Sâl-i mezbûrda herî-i tab' sebebiyle 350 yevmî curSuavnâl çıkdı. Ertesi yıl 140 ve 1791 de 85 ve 1792 de 60 ve 93 de 50 kaldı. Sebeb nedir ki Fransa'da târih-ı kalıb da hayret mutâbbi' kemâyenbağî ta'îl olunmasıyle 350 curnâl birden çıkmışiken kimi bir mâh kimi beş mâh yaşâyabilüb olsun. İşte burada bir mese'le söyleceğim. İstanbul gazetecilerine tuhaf gelür âmâ İstanbul'da ayda iki ayda bir gazeteler çıkub çıkub batmasına dâ'ir ezhânda olan meşkul hale murâd olur. Gazetenin te'sîl ve teşkiline hürriyet matlabı' şartdır. Âmmâ ba'dü'l-teşkîl hürriyet dahi mevcûd olduğu halde devâm eb'âtına şart nedir. Para mıdır. Gazeteci paralar tundir andan sonra gazetesi olmaz mı. Rağbet halk ile ya'ni amanın nezdinde mu'teber olmasıyla satılarak mı yaşar. Böyle rağbet amayı kazanacak gazete bir memleket bir jaç olabilir. Ziyâde olamaz. Anlarda yâ muharrinin ve sâhib-i imzânın Kemal-i şöhrete yâhûd lisânın sâdeliği ve uslûbun tatlılığı gibi bir hassa ile kâim olur. Nasıl ki Fransa'da 1789 başlayan ruv luyun duparı nâm gazete şu iki hâssa ile çok vakt kaldı ve iki yüz bin nüshaya kadar sattığı günler oldu. Öyle ise bir gazetenin begâsiçün başka sebep aranmak lâzımdı. O dahi şudur ki bir gazete bir fikri tarafdârı olmaya o halde o fikrin tarafdârları o gazeteye tutarlar. Düşse kaldırırılar. Yukarıda saydığım Londra gazeteleri şerh itdiğim vechle her biri politikası bir fikr tutân bir firkaya tarafdâr olduğuiçün devâm itmekdedir. Meselâ bizim şu ulûm gazetesi "millet meclis" ve şurâyı nüvvâb-ı amt bir fedâridir. Memleketimizde bu efkâda olanlar elbette müşteri olurlar. Gazeteye bir kazâ' gelse tecdîd ve ihyâsını düşünürler. Bir firkanın fikrine tarafdâr olmadıkça ya'ni bir mayın

²⁸² Ali Suavi, "Jurnal ve Gazete" **Ulûm Gazetesi**, Sayı:15, Paris-Trouville, 1286(1869), s.876-877

üzerine fikri olmayan politika gazetesi yaşayamaz. Dimek ki gördüğünüz işitdiğiniz derleyüb toparlayub ve mevcut matbû'âtdan tercüme edüb beyâz kâğıdları karalayan İstanbul gazeteleri ki maksasızdır ve bir fırkaya tarafdârlık nedir bilmez. Hûd sadrâ'azamı bir fırka zannıyla tarafdâr geçünür. Payidâr olamaz. Bu gün Paris'de kadar curnâl vardır. Bunlardan 360 mikdarı bayât ve sanâi' ve ulûme dâ'ir olub bâkisi politîkadan dahi abes eyler. Ecnebidaki başkaca Fransa memleketde 330 curnâl ta'dâd olunur. Memalik-i ecnebîyede ki Fransızca gazetelerine başka."²⁸³

Diğer bir gazete olarak da Alman gazetelerinden söz etmiştir. "Almanya'da curnâl adedi diğer memleketlerdekinden çokdur. Yalnız Avusturya'daki Almanya memkeletle 73 curnâl politik ve 198 curnâl alemiye ve edebiyeye ma'dûd idi ki 148 haddi Alman lisânında (fî sene 1855. Şimdi ne kadardır bilmiyorum)."²⁸⁴

Diğer ülkelerin gazeteleri hakkında ise şu bilgileri vermiştir. "Belçika'da curnâl icâdı ve ıslâhı hemân Fransa târihindedir. Şimdi Belçika'da gazete kâğıdına tegârsimi olmadığından üçüncü derecede hürriyet matlab' olan memleket add olunur. En meşhûr curnâlleri minyatür and pandâbs âmâ nipasyun ubseruatur curnâl danur. İsveç'de bâ-cümle curnâl 80 kadardır. En meşhûru 'aftunikad'dır. Danimarka'da ise; 80 kadar curnâlleri var. Fakat yedisi deânûuâ lisanındadır. Rusya'da ise; öyle vâs' memleketde ancak kırk kadar curnâl var. Alman Fransız lisânlarında da bir kaç curnâl var. Şimdi Petersburg neşr-i matbû'ât için pek açık ve hürriyetlü memleketlerden ma'dûddur. Çünkü Rusya idâresi aleyhine yazılan gazeteler husûsâ Londra'da sârüşub Rusya'nın idâre-i hâzrûsi aleyhine yazan maskûllerin âsârı her ne kadar Petersburg dehûlünde ve neşrden men' olunursa da şeker kuyularının ve kâmiş depolarının içinde dahi girdi. İmparator her siyâh salona çıksa yağında bir neshe i'tirâz gazetesi mâsma üzerinde bulunur idi. Nihâyet ma'nâ bulunamadığı anlaşılınca ehemmiyet verilmenin politikası tutuldu"²⁸⁵.

İsviçre gazeteleri hakkında ise; "İsviçre'de gazete çokdur. Çünkü cumhuriyet olduğundan kânûnları serbâz. Alman ve İtalyan ve Fransız lisânlarında gazeteleri var. Fî 1287 sâl-i hicri ibtidâsında iki Türkçe gazete teşkil olunacak biri mukaddemâ Londra'da çıkan hürriyet diğeri daha tavassûr da denilen inkilâb." İtalya'da çıkan gazeteler hakkında ise; "Orada

²⁸³ Ali Suavi, "Fransa Journalleri" **Ulûm**, Sayı:15, Paris-Trouville, 1286(1869), s. 877-879

²⁸⁴ Ali Suavi, "Almanya Journalleri" **Ulûm**, Sayı:14, Paris-Trouville, 1286(1869), s.879-880 (sayfa sayıları bu şekilde geçmektedir.)

²⁸⁵ Ali Suavi, "Belçika, İsveç, Danimarka, Rusya Journalleri" **Ulûm**, Sayı:15, Paris-Trouville, 1286(1869), s. 880-881

gazeteyi hükümet kendi menfa'atine istihdâm ider. italya'da curnâlli alemiyye ve edebiyye politika curnâllerinden daha mu'tenâdir"²⁸⁶

Afrika'da çıkan gazeteler hakkında şu bilgileri vermiştir. “Gâfl Fas coğrâfiyâ okutmak isteyen hocayı beş sene müddetle içülere nefî itdi. Cezayir gazeteleri Fransa'nın dimek. Kons'da ara'id var. Tablus garb gazetesi Türkiye gazetelerinde dâhil. Mısır'da Arab ve Türk ve Fransız ve İtalyan lisânlarında hayli curnâller var. Fî 1822 Mehmed Ali merhûm bulâk matbaasını te'sîs itdi. Bu matbaada ali sene 1842 yirmi yılda 2430 kitâb tab' ve temsîl olundu. Halbuki İstanbul matba'-ı amiresi kırk beş sâl-i müddet medîde fakat 98 kitâb tab' idebildi.” “Mısır'ın doğurduğu esbâb-ı neşr-i ma'ârifden şâyân kayd ve teşekkür “cem'iyet-i ma'ârif” dir ki ketb mevcûd-i nâfi'yi değinden müellif veyâ mülahhas âsâr makbûleyi tab' ve neşrle iyledi. Nâsda ucuzca tedâvül düşürmek ve bu vechle şarkda ma'ar-ı hidmet itmektir. Ulûm gazetesi sahha 800 bu cem'iyete dâ'ir tafsil öğrendiğimiz hale yazacağımızı ve add iylemiştik. Şimdi cem'iyetin her tarafa neşr olunmuş matbu' ve ilânnâmelerini gördük.” Hülâsa “Yüz bin sahm tertîb olunmuş. Her sahm otuz guruşa şimdiye dek yetmiş binden ziyâdesi taksîm idilmiş. Altı sahm birden almış zât var. Yüz ve iki yüz nuhmalî hayn”²⁸⁷.

Amerika'da çıkan gazeteler hakkında ise; “Amerika-ı memalik müttefekasında curnâl-i ma'ârif ve âdâbek esâsı add olunur. Ne resim ne de kâğıd için pul (Fransa ki) yoktur. Fî 1885 kat'a ittifâkda fakat 35 curnâl var iken 1839'da 800 oldu ve 185'de 250 adedi geçdi. Şimdi Amerika'da sene-i beşyüz milyon kadar curnâl ve gazete tahshilleri tab' olunuyor. Kanada Küba bir zeyl Şili ve diğer kut'alarda dahi gazeteler bulunur”²⁸⁸.

Osmanlı Devleti'nde çıkan gazeteler hakkında ise şu bilgilere yer vermiştir: “Memleket-i Osmâniyyede matbû'ât ahvâlini beylik için ulûm gazetesine izhaha 458 tâh 46 mürâca'at olunması ihtâr ideriz. Curnâl bahsine gelince. Birinci gazete Fransızca idi. Sultan Selim sâlis vaktinde fî 1735 Fransa cumhuriyeti cânîbinden fevkâlade meb'ûs Mösyö Verninak Bey oğlunda Fransa râyinde Fransızca bir gazete çıkar rânidî. Pek az mürurdu. Fî 1811 Rusya sefiri esâsında harekât-ı askerîyye dâ'ir her posta havâdisi basub neşr itmek üzere yine Fransa sarayında Fransızca bir gazete peydâ olmuşdu. Lakin bunlar hâdiseye göre idrâk-ı muvakkate olduklarından memleket-i Osmâniyyede birinci curnâl İzmirdir. Çıkan Fransızca espikatâtur dul avarin denilmelidir. Bunu Mösyö Anki Ander Bulak te'sîl itmişdir. Çok sürmedi. Kutir de İzmirden ismini tanıtdı. Bu gazete idi ki 1865'den ali 38 üç

²⁸⁶ Ali Suavi, “İsviçre, İtalya Journalleri” **Ulûm**, Sayı:15, Paris-Trouville, 1286(1869), s.881

²⁸⁷ Ali Suavi, “Asya ve Afrika'da Journaller” **Ulûm**, Sayı:15, Paris-Trouville, 1286(1869), s.885-886

²⁸⁸ Ali Suavi, “Amerika'da Journalleri” **Ulûm**, Sayı:15, Paris-Trouville, 1286(1869), s.889-890

sene Yunan fetreti aleyhine te'sîrât azimiyye gösterdi. Şöyle ki o târihinde hep Avrupa gazete Yunan'ın istikâlîçün harb-i salîb da'vet itmekte iken Memleket-i Osmâniyye'de yalnız bu gazete idi ki hukûk ve menâfi' Osmâniyyeyi muhâfazaya çalıŖurdu. Mösyo Balatın kalmadan sadâkati tebyîn itdiği için fi hicrî ki 1831 mîladi Sultan Mahmud merhum anı İstanbul itdi ve Fransızca curnâl resmi olmak üzere munitör otman te'sîs itirdi. Ertesi sene fi âhmâdi ilâveli sene 1247 Türkçe takvîm vekâyi' teşkil ve tertîb olundu. Takvîm yalnız vekâyi' resmiyye kayd ile iktisâdi der. Munitör iser menâfi' Osmâniyye'yi muhâfaza bâbında mübâhasâta dahi girüşür idi. Takvîm otâvirinden ali sene 1284 ıslâh olunduğundan mezhur i'tibâr olamadı. Taki târihi mezbûrde sahibin ma'ârif nezâretinde ıslâh eyledi. Ve lisânı Avrupa'nın resmi curnâllerinin lisânına takrîb itdi. Bu gün İstanbul'da Arabiyye ve Türkçe ve Fransızca ve İngilizce ve İtalyanca ve Rumca ve Ermenice ve Bulgarca ve Yahudice ve vilâyetlerde curnâller mevcûd ve sâlnâmelerde isimleriyle ma'düddur. Fakat Türkçe curnâllerden takrîb ile ruznâme hükümet-i tarafdârı oldukları hîn-i isede diğer gazetelerde hemân maksad ma'yın yokdur. Ya'ni bir farkı tervîc üzere halaber gazete çıkmadı."²⁸⁹

2.6. dil hakkındaki görüşleri

Siyasal düşünüşten önce düşünce gelişiminin kaçınılmaz sonucu olarak ortaya anlaŖma sorunu veyahut dil sorunu çıkmaktadır. Devletle toplum, din ile dünya, Doğu geleneğiyle Batı ilerlemesi arasında geçiŖ yollarındaki en önemli araçtır. Dil geçmiş çağlardan günümüze kadar süre gelmektedir.²⁹⁰ Dil ve yazı tartışmalarında radikal bir değişme olmamakla beraber, özellikle dil alanında yenileŖmeye doğru giden bir başka araç ortaya çıkacaktır. Dil çağdaŖlaşması zorunluluğunu yaratan öğretim yanında etkili olan araç "basın" olmuştur.²⁹¹ Ali Suavi'de bunu yazılarında çok iyi kullanarak dil üzerine görüşlerini dile getirmiştir.

Ali Suavi, bu yazısını Türk lisanı hakkında kaleme almıştır. Suavi, Ŗimdiki Osmanlı lisanını diğer malum lisanların kurallarına nazaran pek nazik ve tatlı olmasının yanında sarf etmesini zor olarak nitelendirmiştir. Türk lisanı Arap, Fars ve Çin lisanlarından çok kelime alarak, bazı sözler ile de karışmıştır. Mehmed Kâfur Hân kitabında Ŗöyle bahsetmektedir: "Der ahd-ı Oğuz Hân hatt ağurî behem resîd ki tâhâl meyân Türkistân hemân hatt râyist". Bazı yerlerde hicretinden 110 sene önce Uygur

²⁸⁹ Ali Suavi, "Türkiye:Memleket-i Osmâniyye Jurnalleri" **Ulûm**, Sayı:15, Paris-Trouville, 1286(1869), s.883-885

²⁹⁰ Berkes, **a.g.e.**, s.254

²⁹¹ Berkes, **a.g.e.**, s.260

Hanının Çin'e sefir gönderip ve bir kitap kaleme aldığından bahsetmektedir. Harfleri öğretmek için birini göndermiştir. Uygur hattı böyle değildir.²⁹² Çin yıllıklarında Ma-Tuânlin 1200 senesi sularında yazdığı kitapta Uygur'dan şair ve müverrihlerin medreselerde ders verdiğiinden bahsetmektedir. Ayrıca Suavi bu yazısında “*Divan ü Lügati't Türk*” adlı eserden de söz etmektedir Suavi, Uygur harflerini de ayrıntılı olarak burada göstermiştir²⁹³. Paris kütüphanesinde Uygur hattıyla yazılmış olan üç kitaba rastlamıştır. Dört bölümden oluşan kitapta “*adalet, iyilik kuvvet-i devlet, akıl, kanaat*” konuları üzerinde durulmuştur. Bu kitap yetmiş iki sayfadan oluşmaktadır. Alparslan zamanında telif edilmiştir.²⁹⁴ Diğer Türklerin lisanı Kıpçak, Çağatay ve Uygur'dur.²⁹⁵

Şair Vezir Mir Ali Şir Nevai 900 sularında yazdığı “*Muhâkemtü'l-Lügayetn*” (Fars ve Türk) bu iki lisanı muhakeme etmiştir.²⁹⁶ Suavi, daha çok bu yazılarında Türkçe'ye girmiş olan lisanlardan bahsederken girmesinin doğru olup olmadığını tartışmaktadır. Arapça lisanını Kur'an-ı Kerim'den olarak bildiğimizi savunan Suavi, bu lisanın daha sonra kitaplarımıza girdiğini belirtmektedir. Sonraları bu lisanı Hristiyanlar da öğrenmiştir “*Arapça lisanı; İspanya, Irak, İran, Maverâünnehir olduğundan bu lisan İslam lisanıdır*” demenin daha doğru olduğunu savunmaktadır. Ayrıca aleminde Arap alemi olmadığını, İslam alemi olduğunu savunur. Arapça lisanı ulûm lisanıdır. Osmanlı ulemaları, Arapça lisanı ile birlikte okumaktadırlar. Suavi, dilde sadeleşmeyi daha uygun gören bir aydındır. Bunu da şu örnekle desteklemiştir. Cahil bir köylüye Kur'an-ı Kerim'de yazan bir hadisi din aliminden öğrendiğinden dolayı bunu doğrusu şudur diyemez. Bu yüzden ıslah olamaz diye devam etmektedir.²⁹⁷

Suavi devamında ayet ve hadislerin, surelerin Türkçelerinin bulunduğunu ayrıca Kur'an'ın da Türkçesi'nin bulunduğunu, Ezanın da Türkçesinin okunmasının daha doğru olacağını savunmaktadır. Halkımızın da camilerde, medreselerde Arapça yerine Türkçe'yi tercih etmesini istemektedir. Eğer Türkçe tefsiri olmadığını bu yüzden Arapçasının okunduğunu söylerseniz bu yanlıştır. Türkçe tefsir

²⁹² Ali Suavi; “*Lisan ve Hatt-ı Türkî*” **Ulûm**, Sayı:2, Sayfa:69-78, 1286(1869) Paris-Trouville, s.69-70

²⁹³ Suavi; *a.g.m.*, Ayrıntılı bilgi için bakınız. s.70-74

²⁹⁴ Bu kitabın bir kısmını Suavi makalesine almıştır. Aslının Türkçe olmadığını Paris kütüphanesinde bunun Türkçe halinin bulunduğunu aktarmaktadır. İngiltere'de bile bu kitabın ciltlerinin bulunduğunu söylemektedir. Kitabın bu halinin Osmanlı lisanına en yakın bir halde olduğunu söyler. Çağatay lisanıyla yazılmış kitaplar burada çoktur. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Suavi; *a.g.m.*, s.76-77

²⁹⁵ Suavi; *a.g.m.*, s.78

²⁹⁶ Ali Suavi; “*Lisan ve Hatt-ı Türkî*” **Ulûm**, Sayı:3, 1286(1869) Paris-Trouville, s.116

²⁹⁷ Suavi; *a.g.m.*, s.124-125-127

bulunmaktadır. Ayrıca Türkçe tefsirler Arapça tefsirler kadar güzel değil dersiniz bu cehalettedir. Bu lisan şimdi ki Osmanlı lisanı dediğimiz lisanda Türklerin edep ve inşaları olduğundan söz etmiştir.²⁹⁸

Ali Suavi, çağdaşlarından farklıdır. Üslubu konuşma diline yakındır. Vaaz verir gibi, açık bir tarzda fikirlerini aktarır.²⁹⁹

Ali Suavi, dilin sadeliğini halkı aydınlatmak için verdiği hutbelerde dile getirmektedir. Bahsettiğimiz ezanın Türkçe okunmasının da yanında, namaz surelerinin Türkçeleştirilebileceği ve Türkçe namaz da kılınabileceği fikrini savunmaktadır. Bunu da Suavi'nin Türkçülük akımını ile bağdaştırabiliriz.³⁰⁰

Suavi, “*telkih*” kelimesi yerine telkîhin karşılığı olan “*aşı*” kelimesi yazılmasının daha yararlı olduğunu ileri sürmüştür. Türkçe okumaya iktidarı olan ve herhangi bir işle uğraşan bir kimsenin okuyup faydalanabileceğini ileri sürmektedir. Örneğin; bir bahçıvan dili ağır olan bir kitabı okuyup, anlamak için 15 sene eğitim alıp kitap üzerine mi çalışsın demektedir. Bu kadar güçlüğü ihtiyaç olmadığını, dilimizin yoluna koyulması gerektiğini söylemektedir.³⁰¹

Ali Suavi, yazısının devamında Amerikalı maliye bakanı Mikluh'un Türkçe lisanının anlamlı olduğu, ahenkliği olduğunu ve öğrenmesinin kolay olduğunu belirtmiştir. Bunun dışında Suavi, Türkçe'nin sondan eklemeli dil yapısına dikkat çekerek kelimeye eklenen bir sesin veya hecenin anlamı yoğunlaştırıp genişletebileceğine de değinmiştir. Yani Türkçe'nin diğer dillere göre daha az kelime ile daha çok durum anlatılabileceğine dikkat çekmiştir.³⁰²

Türkçe'nin sadeleşmesi, yazı dilinin konuşma diline sadeliğine yaklaştırma meselesi pek çok aydının kafasını meşgul eden konular arasındadır. Şinaşi, Ziya Paşa ve

²⁹⁸ Suavi; *a.g.m.*, s.128-131

²⁹⁹ Uğurlu, *a.g.t.*, s.69

³⁰⁰ Seçil Akgün, “*Türkçe Ezan*” dergiler.ankara.edu.tr/18/20/51.pdf, s.106

Bu duruma yeni kanıtlar koymak için, Mısır'da bulunan Ferid Vecdi'nin çıkarmış olduğu “*El-Ehzer*” adlı gazetede Kur'an'ın tercümesi hakkındaki problemleri 1920-1925 yılları arasında tartışmıştır. Ülken'e göre, bu problemi 90 yıl evvel ortaya koymanın cesaret olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s.94

³⁰¹ Cahit Kavcar, “*Eğitimin Temel Aracı Olan Dilimizle İlgili Çalışmalar (Tanzimat-II. Meşrutiyet)*”, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/488/5726.pdf, s.93

³⁰² Kayhan İnan, “*Radikal Ama Temkinli Bir Yenilikçi: Ali Suavi'nin Dil Üzerine Görüşleri*”, *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi* Yıl:2, Sayı:2, Ankara 2012, s.42

Namık Kemal gibi kendi dönemlerinin önde gelen aydınları Türkçe'nin sadeleşmesi meselesinde Ali Suavi kadar konuşma diline yakın bir yazı dili kullanmamışlardır.³⁰³

Ali Suavi, alfabe değişikliğine de karşı çıkmaktadır. Suavi, Arap alfabesinin bazı faydalı noktalarına da değinmiştir. Arap alfabesini geçmişten bir köprü olarak görür ve yüzyılların birikimi olduğunu da ifade etmektedir. Ayrıca Suavi, Arap alfabesinin Müslümanlar arasında birlik sağladığını yazılarına eklemektedir. Diğer bir bakımdan ise, Suavi; Doğu milletlerine ait isimlerin tam yazılmasının söz konusunu olmadığını da ve bu sorunlar yüzünden Latin alfabesine geçme teklifinin de kabul edilmesini istemektedir.³⁰⁴

2.7. din hakkındaki görüşleri

Ali Suavi, din hakkındaki olan yazılarına yer verirken öncelikle halifelik kurumu hakkında değindiği bir kıssaya yer vermeyi uygun gördük. *“İslâmda Velîd bin Abdulmelikin vaktinden hulefâya herkes ismiyle hitâb ediyorlardı. Meselâ: “Ya Mu‘âviye, Ya Abdülmelik!” diyorlardı. Mülûk için sâ'irlerden fark ve ta'zîmi meş'ar elkâbı “Velîd bin Abdulmelikin” icâd etti. Bu sebebdendir ki ol vakit halkı, velîde ‘mütecebbir’ ya'ni sâhib-i kebir ve ceberût safnî takdular. Veliyyü'l yevm târihlerde bu vasıfla müştahir kaldı.”*³⁰⁵ Burada bahsedildiği üzere Velid bin Abdülmelik'in vaktinde itibaren, halifelere isimle hitap edildiğini, bundan sonra ki zamanlarda *“mütecebbir”* kelimesinin yani cebr gelen kibirlenen ifadesi kullanıldığını ifade etmektedir.

“Edebiyye Üzere Bina Kılınan Ahkâmı Reddedelim” adlı makalede Suavi, *“bir hadisi kabul itmek için kurâna arz itmekden başka çâre yokdur. Kurân ki muhfûz kitâbdır. Ana muvâffık olan hadîs ederiz. “Fâ'ırzeva Ali kitâb Allah” hadisi bize bu çâreyi göstermişdir.”*³⁰⁶ Diyerek, herhangi bir hadisten bilgi almak Kur'an'a bakılması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu makalede *“ebced hesabı”* da kabul edilmemektedir.

³⁰³ İnan, a.g.m, s.43

³⁰⁴ Uğurlu, a.g.t, s.72

Ayrıca; Ali Suavi, Arap ve Fars dilbilgisinin Türkçe için bir örnek olamayacağını ileri sürmektedir. Dilimizde Osmanlıca denilmesine de Osmanlı'nın bir siyasal deyim olduğunu söyleyerek karşı çıkmaktadır. Latin harflerinin kabulünü, bilimsel terimlerin Latince'den olduğu gibi alınması gerektiğini savunmaktadır. Bkz: Türker Acaroğlu, *Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi*, s.32

³⁰⁵ Ali Suavi, *“Mesele” Sırat-ı Müstakim(Sebilü'r-Reşad)*, Cilt:1, Sayı:24, İstanbul: Eşref Edib, 22 Kanun-1 Sani 1324, s.384

³⁰⁶ Ali Suavi, *“Edebiyye Üzre Binâ' Kılınan Ahkâmı Redd Edelim” Ulûm*, Sayı:17, Paris-Trouville 1287(1870), s. 1047

Suavi, İslam dininde şahitlik konusuna değinmiştir. Şahitlik şartlarını belirttiikten sonra, Hristiyanların Müslümanlar aleyhinde şahitlik yapmalarına izin verilip, verilmemesi konusuna değinmiştir. Bu izin verilmemesine sebep olarak onların düşmanca tutumlarını göstermektedir. Bu durum Müslümanlar, içinde geçerlidir. Örneğin; Osmanlı halkından bir Fransız, Moskof aleyhinde veya Moskof, Fransız aleyhinde şahitlik yapamamaktadır.³⁰⁷

Ayrıca, “*Üsûlu'l-Fıkh*” adlı kitabın tercümesini yaptığını, Ali Suavi'nin hayatı ve eserleri kısmında kısaca bilgi vermiştik.

Suavi'nin bu tercüme eseri ağırlıklı olarak, Tunuslu Hayrettin Paşa'nın eseri Akvemü'l-Mesâlik ve İbn Nüceym'in fıkıhla ilgili yazısı el-Eşbâh ve'n-Nezâir adlı eserler kullanılarak kaleme alınmıştır. Hayrettin Paşa eserinde, tanzimat ve ıslahatın gerekliliğini tartışan ve bunun içinde örnek görülen Avrupa devletlerinin yeniliklerini ele almaya çalışan siyasi bir metindir. İbn Nüceym'in eserinde ise; fikhî meselerin çözümünde başvurulacak genel kuralları ortaya çıkarmıştır. Suavi, İbn Nüceym'in eserinin sınırlı bir kısmından yararlanmışır.³⁰⁸

Ali Suavi, İslam büyüklerinin hakkında bilgiler vermiştir. “*Köprülü zade sadrâ'azam Abdullah Pala şeyh müşârünileyh bir kaside belife ile medh eylemiştir ki El kasîdetü'l-ferâ' nâmıyle ma'rûfdur. Fetvâ emîni Selim Efendi sen 1138 bir kasideyi essene-i salis üzre neşrâ ve nazmâ eyledi. Ve Sadrum Abdülbaki Efendi'nin dahi bir şerhi vardır.*” Diyerek yazdığı kaside hakkında bilgi vermiştir.³⁰⁹

Ayrıca Suavi, Müslümanların bazı özelliklerini de eleştirmiştir. Padişaha halife denilmesini yanlış bulmaktadır. Hiçbir yabancı yani hükümette böyle olmadığını ifade etmektedir. Peygamberden sonra gelen halifelerin unvanlarının bir lakap olup olmadığını tartışmıştır.³¹⁰

Ali Suavi, Avrupa'da İslamiyetten de söz etmiştir. “*Avrupayı Osmani'de (1867 Paris sergisinde hükümet-i Osmaniyye tertibiyle neşr olunan “LaTürki” nâm kitâb resmiye göre*

³⁰⁷ Canatak, a.g.t, s.37

³⁰⁸ Sami Erdem, “*Ali Suavi'nin Usûlü'l-Fıkh Nâm Risalesinin Tercümesi*” **Divan**, s.285, Çevirin tamamı için bkz: aynı eser, s.286-296

³⁰⁹ Ali Suavi, “*Karn-ı Sâbıkda Meşâyih-i İslâm Vüzerâsının Müellifâtı*” **Ulûm**, Sayı:8, Paris-Trouville, 1286(1869), s.428-433

³¹⁰ Ali Suavi, “*Kudret-i İslâmiyye der- Düvel-i İslâmiyye*” **Ulûm**, Sayı:16, Paris-Trouville, 1287(1870), s.981

2,103,000) ”³¹¹ Toplam nüfûs: 235,742,900, arazinin de 46,644,965 olduğunu da ifade etmiştir.³¹²

2.8. faiz meselesi hakkındaki görüşleri

Ali Suavi, din konusunun geniş bir kısmında faiz meselesi hakkında durmuştur. İlk olarak faizin nerede olduğu ve Osmanlı Devleti’nde nasıl olduğuna değinmiştir. “*Ya’ni ticâret vasıtasıyla fâ’iz almak mu’âmesi kadîmidenberü Arab’da varimiş ve evâ’il islamda lesbeb men’ olunmuş fakat muvahharen zevâl-i sebeb tasavvur ne mebnî tecviz eylemiş halbu ki tehâid dahi eylemiş kâmus müterciminin temsîl itdiği meselede üç mâh va’ade ile dört yüz gurus için yüz gurus falz alınıyor. Dimek ki bir senede yüzde tām yüz fâ’izdir. Ma’âza ne Roma’da oldu. Ne Yunan’da. Londra bankası 400 gurus için üç mâhde ancak iki buçuk gurus alır. Devlet-i Osmaniyye’nin yüzde on iki kânûnu fakat on iki gurus ahzi der.*”³¹³ Osmanlı Devleti’nde faiz; “*Devlet-i Osmaniyye’de yüzde on beşden ziyâde fâ’ize resmen müsâ’ade olundu. Sultan Selim Sâni asrında yüzde on beş ketb fetâvâya dahi girdi. Rüşdü Paşa 1268 doğrib doğruya fâ’iz ya’ni ine İnhar Efendi çıkararak müstekimân 12/100 yüz on iki den tehâid fermânını tahsil ve neşr itdi. Bu fermâna hemân sebeb Kütahya’daki Paşa’ya Anadolu ahalisinin fâhiş fâ’iz yüzünden zarar ridde-i olduğuna şikâyet itmişti. Fermâna bâ’is ise medeniyet ihtiyâcatından sezilmiş olmadı idi. 1280 irâde-i seniyyesi hükümet meclisine ve muhekama-i ticârete düşen fâ’iz ve havallarinde eğer hesâbıyla ziyâdeden ise yüzde on ikiye ticâretli 1268 fermânına istinâdân emr itdi.*”³¹⁴

“*Eğer fâ’iz 6/100 ise hârac-ı kısmet fâ’izdir. Yüzde beş ise hârac-ı kısmetden bir tenezzîl idilür. Ve meselâ 12/100 ise hârac-ı kısmet taz’if kalunur. Fakat hârac-ı kısmetin veza’iyeti misâl altı daki resm üzre olmalıdır. Misâl 2250 frankın 18 günlük fâ’izi ne ider.*” Diyerek aktarmıştır.³¹⁵

Faiz hakkında sadece teknik bilgiler vermek yahut dönemin faiz uygulamalarını anlatmakla yetinmemiş, tarihçesine de inmeye çalışmıştır. Bu faizcilik konusu Roma’dan itibaren kullanılmaya başlamıştır.³¹⁶ Avrupa’da faiz ne olduğunu ifade

³¹¹ Ali Suavi, “*Avrupa’da Mevcûd İslâm*” **Ulûm**, Sayı:10, Paris-Trouville, 1286(1869), s.605-606

³¹² Ali Suavi, “*Avrupalı Düveli Tis’anın Avrupa Haricinde Hükm Ettikleri Nüfus ve Arazi*” **Ulûm**, Sayı:10, Paris-Trouville, 1286(1869), s.606

³¹³ Ali Suavi, “*İne (Hile’l-Şeriyeye)*” **Ulûm**, Sayı:6, Paris-Trouville, 1286(1869), s.338

³¹⁴ Ali Suavi, *a.g.m.*, s.340

³¹⁵ Ali Suavi, “*Faiz Hesâbı*” **Ulûm**, Sayı:6, Paris-Trouville, 1286(1869), s.315

³¹⁶ Ali Suavi, “*Tarihçe Bir Mesele: Fâ’iz*” **Ulûm**, Paris-Trouville, 1286(1869), s.327-328

etmiştir. “Avrupa’da fâ’izin cevâzı ilan olunduğu târihinde nebrû eskilerin nakd-ı fâ’izi man’asında kullandıkları kelimesini fâhiş-i fâ’iz man’asına tahsis itdiler.”³¹⁷

2.9.felsefe hakkındaki görüşleri

“Atina’da ilm ve felsefenin bir şey’ idi. Tâki Sokrat felsefeyi ulûmdan tefrik itdi. Eflatun ulûmu üç kısımda tertîb eyledi. (1) el hayât ve akûl (2) riyâziyye (3) tıbbî’yye ba’de Aristotalis mâdrâi’l tıbbîyye ve târih-i tabî’ ve ilâm-i samâr ve ilm-i nefes ve âhlâk ve tedbîr mülk ve ma’atı ve şî’ar tertîb ve tehzîb itdi. Sonradan İskenderiyye hikemâsı ilm-i mucânîk ve ilm-i münâzar ve ilm-i hey’et ve coğrâfyâyı riyâziyye tefrî’ itdiler. Avrupa’da karûn mutavassıt fakat yedi ilm vâr idi ki tiryuyum (sarf ma’ni makâle) ve kâdribuyum dedikleri (hey’et. Hendese. Hesâb. Musiki) Avrupa’dan on altıncı karn-ı milâdi ahîrine dek taksîm ulûm bilinmedi. O târihde ki İngiliz Fransuva bakun taksîm-i ulûm etdi. On sekizinci karnında ansiklopedi mü’ellifleri kabul itmişdiler.”³¹⁸ Başlıca yerlerdeki feslefeler üzerinde durmuştur.

Ali Suavi, felsefe konusunu ele alırken bunu doğu ve batı olarak bölmeyi uygun görmüştür. Suavi’nin yazılarında: “Ruh nedir? İnsanda hüsn ve hakikat nedir? Allah nedir? Ahiret nedir?” gibi sorularla karşı karşıya kalınmıştır. “Tarih-i Efkâr” adlı makalesinde Batı felsefesine ait kavramların karşılığını bulmayı amaçlamıştır. Suavi, Yunan felsefesinin özünü, biri Sicilyalı diğeri iki bilgenin derslerinden ibaret görmüştür. Bu dersler dairesinde sınırlı bırakmıştır. Bunlarla Yunan filozofları arasındaki bağlantıyı düşünmemiştir.³¹⁹ Suavi, ayrıca İtalyan felsefesine de değinmiştir. İtalya felsefesinin öğreticisi ve kurucusu olan Pythagoras’dan bahsetmiştir. Pythagoras’ı İslam felsefesi ile de bağdaştırmıştır.³²⁰

³¹⁷ Ali Suavi, “Hristiyanlıkta Fâ’izin Neyhi” **Ulûm**, Paris-Trouville, 1286(1869), s.333

³¹⁸ Ali Suavi “Taksim-i Ulûm-ı Medeniyye” **Ulûm**, Sayı: 16, Paris-Trouville, 1287(1870), s.1001

³¹⁹ Uğurlu, a.g.t, s.82,85

Ali Suavi, anasır-ı vahid felsefesi olarak Thales’le başlamaktadır. Thales, varlığının özünün su olduğu kanısındadır. Anaksimenes, hayatın havadan ibaret olduğunu ileri sürmüştür. Apillonias Diogenes bu meseleye akıl problemini eklemektedir. Heraklitos’a göre daimi bir döngü vardır. Bu döngü; olma ve bozulma, hayat ve ölümdür. Anaksimandros’a göre, birbirine yapışarak bütünü oluşturan bir yapılanma vardır. Anaksagoras, akılla bir hayatın var olduğunu ileri sürmektedir. Bu akıl Allah’tır. Ama ona göre de Allah yoktur. Suavi’ye göre, Anaksagoras diğerklerine göre fikir olarak büyük ilerleme kaydetmiştir. Empedokles, insanın ulvi alemde ilham ve vahiye dayandığını ifade etmektedir. Ruh ve ahiret gibi meseleler ile tanıştırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Uğurlu, a.g.t, s.83-84-85

³²⁰ Uğurlu, a.g.t, s.85

Pythagoras, hayvan yemeyi reddetmiştir. Pythagoras’da üç problem vardır. Bunların ilki eşyanın aslı, ikincisi ulûhiyyet meselesi, son olarak da nefis ve akıl meseleleridir. Suavi, Yunan felsefesinin tabiat üzere tezinin İtalyan etkisiyle perişan olduğunu ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi bkz: Uğurlu, a.g.t, s.85-86-85

Ayrıca Suavi, Yunanca'dan tercüme eseri bulunmaktadır. “*Yaşamın yolu*” olarak felsefik bir şekilde benimsenmiş kitaptır. Karşılıklı konuşmalar şeklinde devam eden bir eserdir.³²¹

2.10. rüşvet ve yolsuzluk hakkındaki görüşleri

Ali Suavi, devlet adamlarının hak ettiklerinden fazla aldıkları miktarları sıkça eleştirerek, gündeme getirmiştir. Bunun örneğini Girit meselesinde vermiştir. “*Mukaddimen Napolyon tarafından zât-ı pâdişahî kongreye da‘vet olunduğu vakt Ali Paşa dört beş yüz kuruş ihsân kapmadıkça cevap yazmadı. Mustafa Paşa kendine soyuna ve sopuna bol bol ma‘aşlar ve rütbelere almadıkça Girit’e gitmedi. Bu def‘a Ali Paşa Girit’e gitmek için bir çiftlik olsun kopardı.*” Diye belirterek rüşvet aldıklarını söylemiştir.³²²

Ali Suavi, devlete borçlu olan memurların da borçlarını ödemeleri gerektiğinden bahsetmiştir. Hatta devletten borç alanların memurluklarının elinden alınmasını belirtirken, eyaletlerin kötü yönetimlerden ancak böyle kurtulacağını eklemektedir. Suavi'nin memurlara olan kızgınlığını; “*Halkın büyük bir şüphesi var. Diyorlar ki: Biz falanın aslını faslını pek ala biliyoruz. Şimdiye kadar bulunduğu memuriyetleri ve aldığı aylıkları hesap ediyoruz. Halbuki o adamın bu günkü günde mevcut olan servet ve emvâli aldığı ma‘aşa göre değil. Birkaç sene me‘muriyette bulunmakla şimdi dünyanın birinci zenginlerinden olmak neden icâb ediyor. Bu adam Avrupa kişizâdeleri gibi bir asilzâde değil, Avrupa tüccarı gibi bir iş güç sahibi değil. İşte burası dahi devletimiz düşünmeli. Böyle taht-ı iştibâhta bulunân ve halk tarafından iştikâ olunan me‘murların hesâbına bir müstâkim meclis bakmalı. Sadakâtı tebeyyün edenleri i‘lân etmeli, millete sevdirmeli. Hiyâneti zâhir olanları terbiye etmeli ve devlet ve milletin malını onlardan tahsîl etmeli*” ifade etmiştir.³²³

Bir rüşvet ve yolsuzluk olayı, Mösyö Marton'dan, Osmanlı devlet adamlarına 22 milyon franklık rüşvet dağıtmak üzere görevlendirilmesi olayıdır. Suavi, olaya şu

³²¹ İbn Miskevehy, Ali Suavi, Manastırlı Mehmed Rıfât, **Kebetos Pınaks İnsan Yaşamının Tablosu**, Sad. Ali Utku, Nevzat H. Yanık, Çizgi Kitapevi, İstanbul 2011

³²² Canatak, *a.g.t.*, s.15

Osmanlı Devleti'nde diğer toplumlarda olduğu gibi, rüşvet veya hediye yaygın bir yolsuzluk aracıdır. Rüşvet ile hediye ayrımı tam olarak yapılmamış olduğundan zamanla gayri resmi alanda normal hale gelmiştir. XIX. yüzyıl, reformlarında rüşveti önlemek için çeşitli ceza kanunları yürürlüğe konulmuş ise de caydırıcı olmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yüksek Çelik, “*Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları*” **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı:15, İstanbul 2006, s.s. 25-64, Ayrıca bkz: Prof. Dr. Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devleti'nde Rüşvet**, İnkılap Kitapevi, İstanbul 2005

³²³ Canatak, *a.g.t.*, s.18

şekilde bir sonuç getirmektedir: “Bir alışveriş ki onun becerilmesi için yüzbin kese rüşvet verilmiştir. Ya şirket edenler ne kazanmışlardır. Yani zavallı hazine yahut millet-i Osmaniyye kaç milyon kese ziyân etmiştir. Asıl mahâll-i dikkat ve teessüf burasıdır.”³²⁴

2.11. bayındırlık faaliyetleri hakkındaki görüşleri

Ali Suavi, Muhbir Gazetesi’nde yazılarında Osmanlı Devleti’nin en büyük icraatının yollar yapmak, yolları tamir etmek ve bazı konakların yenilenmesi ve süsleme çalışmalarından ibaret olduğuna yer verilmiştir. Ayrıca, Suavi; devlette demiryollarının yapıldığını ama fazla bir yarar yarar sağlamadığını ifade etmektedir. Ali Suavi, demiryollarının Avrupa’ya özenerek yapıldığını fakat; demiryollarının yapım amacının bu olmasının yanlış olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü, Avrupaların bu demiryollarını yapabilmek için birçok fabrika ve buna ek olarak hammaddesi bulunmaktadır. Suavi, trenlerin hububattan başka bir işe yaramadığına bunun da ancak bir ay mümkün olabildiğini, diğer on bir ay bunun mümkün olmadığını belirterek gereksiz olduğunu savunmaktadır. Zaten ağır vergilerle çiftçinin öküzü tarlası elinden alınmış, “*trene yüklenecek ekin de yok*” demektedir. Ayrıca, Suavi demiryolları yapımı için ihaleler verilmesine de karşı çıkmaktadır. Bu tarz durumların kardan daha çok zarara uğratacağını savunmaktadır. Bunu da şu şekilde; “*yok o demek değil. Avrupa’nın en zengini, kapısının önünde taş üstünde yatan fakiri içeriye almaz. Nerde kaldı ki. Yedi kat yabancıнын mülküne hayır ve hizmet için paralarını batıracak. Ancak ticaret için Türkistan’a hizmet ediyorlar. Bir şirket teşkil edip hisselerle taksim ediyorlar. Topladıkları para ile demiryollar vesâire şeyler yapıyorlar.*” Diyerek, Avrupalıların da çıkar içinde olduklarını ileri sürmüştür.³²⁵

2.12. askeri meseleler hakkındaki görüşleri

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti askeri denildiğinde akla ilk gelen “Yeniçeri”lerdir. Yeniçeriler günümüze kadar devam eden olumlu ve olumsuz eleştirilere maruz kalmışlardır. Zamanla Yeniçeri Ocağı yeniliklerin önünde bir set olarak görülmesinde dolayı Sultan II. Mahmut döneminde kaldırılmıştır.

³²⁴ Canatak, a.g.t, s.49

³²⁵ Canatak, a.g.t, s.25-256-27

Demiryolları tarihi için, ayrıca bkz: İsmail Yıldırım “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış” **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:12, Sayı:1, Elazığ 2002, s.311-324, ayrıca; Editör: Vahdettin Engin-Ahmet Uçar- Osman Doğan, **Osmanlı’da Ulaşım (Kara-Deniz-Demiryolu)**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012

Ali Suavi, yeniçerilerin bulunduğu düzene ve dini hükümlere uygun olduğunu savunmaktadır. Çünkü, asıl meselenin yeniçerileri kaldırmak olmadığını, eğer bir idare bütün gücü eline alırsa ve onu kontrol edecek başka bir güç yok ise keyfi hale dönüşeceğini düşünmektedir.³²⁶

2.13. taklit hakkındaki görüşleri

Ali Suavi, devletin zayıflmasının en önemli sebebinin taklit olduğunu ileri sürmüştür. Bu ifadenin, toplumu saran bir hastalık olduğunu kabul etmektedir. Suavi, faydalı olan şeylerin alınmasına karşı değildir. Fakat toplumun değerlerinden ödün verilmemesi gerektiğini de eklemektedir. Bunu da şu ifade ile; *“fakat her milletin dinine ve dünyasına müte‘allik bir takım şeâiri vardır ki o millet diğerlerinden onlara tefrik olunur. Eğer o alâmetleri terk ederse milliyetini terk etmiş hükmündedir veya diğer kavmîn şeâirine benzetip taklît ederse o dahi onlardandır.”* Taklit üzerindeki düşüncelerini belirtmiştir. Ayrıca, *“hani o kitaplarda okuduğumuz ve bazısını çocukluğumuzda gördüğümüz Türkler? Onlar kalmadı. Şimdiki Türk dediğimiz o takım kavim olmayıp bir başka şeylerdir. Bir kere lisânlarına ve kıyâfetlerine ve binâlarına ve adetlerine dikkat olunsun. Bunlar yeni çıkma bir kavimdir. Eski Türkler camiye giderdi. Bu yeni çıkmaların en büyük vüzerâsına bakılsın. Camiye, mescide gittikleri var mıdır? Eski Türkler işreti haram itikâd ederler idi. Bir kere bu yeni çıkmaların en büyüklerine bakılsın, arak meclislerinden hiç baş kaldırdıkları ve sarhoş olmadıkları var mıdır?”*³²⁷ Diyerek aslında Türklerin kendi inanç ve adetlerini kendilerinin bıraktıklarını, kendi içlerinde çürüdüklerini belirtmektedir.

³²⁶ Canatak, a.g.t, s.36

³²⁷ Canatak, a.g.t, s.43-44-45

SONUÇ

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti açısından sıkıntılı bir süreç olmasının yanında bir çok yeniliği de beraberinde getiren bir dönem olmuştur. Meşrutiyet fikrinin ortaya atılıp ilan edilmesi için mücadele verilen bu dönemde basın en etkili yöntem olarak kullanılmıştır.

Dönemde basının tam olarak özgür olduğunu söylemek doğru değildir. Özgür olmayan basında halk, okuduklarına kendisi karar veremediğinden fikirlerin yayılmadığını, gazete yazarlarının da tam olarak açık ifadeler kullanamadıklarını görmekteyiz. Yönetim ve devlet adamları aleyhine yazıların yer aldığı bazı gazeteler tatil edilirken, bazı gazeteler ise kapatılmıştır.

Tanzimat döneminin ikinci kuşağını oluşturan Yeni Osmanlılar hakkında yeterli biyografilere sahip bulunmamaktayız. Çalışmamızın ana temasını oluşturan Ali Suavi'ye ait bilgilere ulaşmaya yönelik eserleriyle Hüseyin Çelik bu anlamda önemli bir yer tutmaktadır. Hüseyin Çelik'in Ali Suavi ile ilgili olan eserleri bu alandaki eksiklikleri tamamlayan bir düzeydedir. Çelik'in kullandığı kaynakların yanında İngilizce, Fransızca kaynakları da incelemiş olması Suavi, üzerine söylenecekleri zenginleştirmiştir. Ayrıca, Muhbir Gazetesi ile ilgili çalışmalarda bir hayli fazladır. Bu yüzden çalışmamızda daha çok Ulûm Gazetesi'ne ağırlık vermeyi uygun gördük.

Çeşitli kaynaklarda Suavi hakkında “*sarıklı ihtilalci*”, “*baş veren inkılapçı*” gibi nitelendirmeler yapılmıştır. Bu nitelendirilmelerin dışında özellikle Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden ayrıldıktan sonra cemiyet arkadaşları tarafından da iyi anılmayarak şarlatan, okuma yazma bilmemesi gibi ifadeler ortaya atılmıştır. Bunların yanında İngiliz, Rus ajanı gibi suçlamalara da maruz kalmıştır.

Ali Suavi, gazetecilik serüvenine 1867 yılında Muhbir Gazetesi ile başlamıştır. Gazetenin ilk sayılarında eğitim ve dil konuları üzerinde durur iken, ilerleyen sayılarda ülkenin genel durumu hakkında yorumlamalarda bulunmuştur. Suavi'nin buradaki yorumları giderek hükümeti eleştirel bir hal almaya başlamıştır. Dönem

olaylarını yakından takip ederek Girit İsyanı'na dikkat çekmiştir. Devamında gazetesi kapatılan Suavi, sürgüne gönderilmiştir.

Avrupa'ya giderek yayın hayatına devam eden Suavi, Muhbir Avrupa sayısında *“doğru söylemenin yasak olmadığı bir yer”* ifadesini kullanmıştır. Gerekli maddi yardımı görmesiyle birlikte Suavi, Ulûm Gazetesi ile yayın hayatına devam etmiştir. Gazetesini eliyle yazan Suavi, matematikten astronomiye tıptan jeolojiye kadar her alandan yazılar yazmıştır. Özellikle gazetede dikkat çeken husus fen bilimleri ile ilgilidir. Bu yazıların derin inceleme olmamakla birlikte yüzeysel bilgiler oldukları görülmektedir. Suavi Avrupa'da bulunduğu süre içerisinde meydana gelen gelişmeleri yakından takip ettiğini ve gelişmeleri Osmanlı toplumuna bildirmeyi kendisine amaç edinmiştir.

Her iki gazetesinde de eğitim konusu üzerinde sıkça duran Ali Suavi, Batı'nın eğitiminden yararlanma konusunda Batı'yı örnek almak için, kendi memleketinin eğitim ve kültürünü iyi bilmenin önemini belirtmiştir. Suavi'ye göre; eğitimin ülkede iyileştirilmesi sonucunda her alanın daha ileri seviyelere geleceğini düşünmüştür.

Gazetelerinden çıkardığımız sonuçlara göre; Ali Suavi sosyal ve siyasi konularda çözümün çıkış noktası olarak eğitim ve dini görmüştür. İkisinin de ileri seviyede olduğu toplumların daha ileri kademe olduğunu savunmuştur. Ayrıca makalelerinde, milli kavramlar üzerinde durarak Türklüğü diğer ırklardan üstün tutmuştur. Avrupa'da yaşadığı süre zarfında, Türklerin büyük bir millet olduklarını isbat etmeyi kendisine hedef olarak belirlemiştir.

Çırağan Baskı'ndan sonra Meşrutiyet dönemi gazetelerinde olayın konusu geçmemiştir. Sultan II. Abdülhamit sıkı bir sansür politikası izlemiştir. Bu sebeple bu olay hakkında ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra gazetelerde bazı mektuplar yayınlanmıştır.

Son olarak Ali Suavi, diğer insanlar gibi arkasında izler bırakarak gitmiştir. Kendi tabiri ile *“800 yıl sonra bile olsa, Gazali'nin arandığı gibi, elbet bir gün Suavi'yi de arayanlar çıkacaktır.”* Kabul etmek gerekir ki Suavi, büyük bir yenilikçi, tarihçi, edebiyatçı ve gazetecidir. Bu yönleriyle ele alınıp incelenilmesi daha doğru olacaktır.

Kaynaklar

Ali Suavi'nin Makaleleri

Ali Suavi, **Defter-i Amâl-i Ali Paşa**. Fransa 1288.

Ali Suavi, *Muhbir*. **Muhbir Gazetesi**. No:31, 2, Zilkade 1283.

Ali Suavi, *The Mukhbır*. Sayı:38. Haziran 1868. Ss.3.

Ali Suavi, *Mübadî' Hayatı, Ziyneyeti, Hukûki Hizmeti*. **Hadisât-ı Hukûkiye**.

Ali Suavi, *Mesele*. **Sırat-ı Müstakim (Sebilü'r-Reşad)**. 1/24. İstnabul:Eşref Edib. 22 Kanun-ı Sani 1324. Ss.

Ali Suavi, *Türkiye'de Maden*. **Ulûm**. Sayı:1, Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.

Ali Suavi, *Tedkik:Alî Eşkâniyân Bey*. **Ulûm**. Sayı:1. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.36-40.

Ali Suavi, *Tedkik:Ali Tarih*. **Ulûm**. Sayı:2. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.99-104.

Ali Suavi, *Kuvve-i Mıknâtisyye*. **Ulûm**. Sayı:2. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.41-68.

Ali Suavi, *Lisân ve Hatt-ı Türkî*. **Ulûm**. Sayı:2. Paris-Trouville.1286(1869). Ss.69-78.

Ali Suavi, *Lisân ve Hatt-ı Türkî*. **Ulûm**. Sayı:3. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.

Ali Suavi, *İstanbul'da Hristiyan Mektepleri*. **Ulûm**. Sayı: 5. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss. 287-292.

Ali Suavi, *İne (Hile'l-Şeriyeye)*. **Ulûm**. Sayı:6. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.

Ali Suavi, *Faiz Hesâbı*. **Ulûm**. Sayı:6. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.

Ali Suavi, *Tarihçe Bir Mesele: Fâ'iz*. **Ulûm Gazetesi**. Sayı:6 Paris-Trouville. 1286(1869). Ss. 327-328

Ali Suavi, *Hristiyanlıkta Fâ'izin Neyhi*. **Ulûm Gazetesi**. Sayı:6 Paris-Trouville. 1286(1869). Ss. 319-322.

- Ali Suavi, *Hâtime (Muallimlere Nâsihat Mine'l-Ahyâ)*. **Ulûm**. Sayı:7. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.386-389.
- Ali Suavi, *Nizâm-ı Cedîd Berâ-yı Ma'ârif-i Umûmiyye*. **Ulûm**. Sayı:7. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss. 404-412.
- Ali Suavi, *İlm-i Teşrih*. **Ulûm**. Sayı:7. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss. 654-661.
- Ali Suavi, *Maârif-i Umûmiye*. **Ulûm**. Sayı:7, Paris-Trouville. 1286(1869). Ss. 390-404.
- Ali Suavi, *Hesâbü't-Tamâm ve't Tefâzül*. **Ulûm**. Sayı:7. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss. 416-419.
- Ali Suavi, *Ekonomi*. **Ulûm**. Sayı:7. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.420-421.
- Ali Suavi, *Fenn-i Tanzîm-i Defter*. **Ulûm**. Sayı:8. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.480-486.
- Ali Suavi, *Karn-ı Sâbıkda Meşâyih-i İslâm Vüzerâsının Müellifâtı*. **Ulûm**. Sayı:8. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.428-433.
- Ali Suavi, *Heyet*. **Ulûm**. Sayı:8. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss. 469-470.
- Ali Suavi, *Sıklet-i Kerre-i Hevâ*. **Ulûm**. Sayı:8. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.466.
- Ali Suavi, *Tahte's-Selc Harâret*. **Ulûm**. Sayı:8. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.467-468.
- Ali Suavi, *Garîbe ez Heyet*. **Ulûm**. Sayı:8. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.470-471.
- Ali Suavi, *Mürekkebi-i Çini ve Tab' Mürekkebi*. **Ulûm**. Sayı:9. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.547-548.
- Ali Suavi, *Kırmızı ve Mai Mürekkebi ve Damga Mürekkebi*. **Ulûm**. Sayı:9. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.
- Ali Suavi, *Tarih-i Mahmûdî ve Mecîdi ve Azîzî: Sultan Abdülaziz*. **Ulûm**. Sayı:10. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.553-555.
- Ali Suavi, *Avrupa'da Mevcûd İslâm*. **Ulûm**. Sayı:10. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.605-606.
- Ali Suavi, *Avrupalı Düveli Tis'anın Avrupa Haricinde Hüküm Ettikleri Nüfus ve Arazi*. **Ulûm**. Sayı:10. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.
- Ali Suavi, *Jeoloji İlm-i Tabakâtü'l-Arz Hilâkât-i İnsan*. **Ulûm**. Sayı:11. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss. 468-468.

- Ali Suvai, *Memâlik-i Osmaniye'de Pamuk Hasılatı*. **Ulûm**. Sayı:12. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.724-725.
- Ali Suavi, *Memâlik-i Osmani'de Ticaret*. **Ulûm**. Sayı:12. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.
- Ali Suavi, *Sanâyi'der-Memâlik-i Osmâniyye*. **Ulûm**. Sayı:12. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.
- Ali Suavi, *Yeni Mürekkeb (Haber-i Cedîd)*. **Ulûm**. Sayı:12. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.733-734.
- Ali Suavi, *Civân Türk Tarihi (Yeni Osmanlılar Tarihi)*. **Ulûm**. Sayı: 13. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss. 786-798.
- Ali Suavi, *Zevâtü'l-Eznâb*. **Ulûm**. Sayı:13. Paris-Toruville. 1286(1869). Ss.
- Ali Suavi, *Seyyâr'at-ı Cedîde*. **Ulûm**. Sayı:13. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.
- Ali Suavi, *Gökden Düşen Taş: Uçar Yıldız*. **Ulûm**. Sayı:13. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.748-751.
- Ali Suavi, *Süveyş Cedvelinde Elektrik Fenerler: Mifhem-i Terakkî der-Ma'ârif*. **Ulûm**. Sayı:13. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.769-771.
- Ali Suavi, *Şems'de Su Buharı ve Gurûbun Rasad Dürbünü*. **Ulûm**. Sayı:13. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.752-753.
- Ali Suavi, *Havada Araba*. **Ulûm**. Sayı:13. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.762-768.
- Ali Suavi, *İyi Maliye İyi Politikadan Olur*. **Ulûm**. Sayı:13. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.772-777.
- Ali Suavi, *Şürût-ı Şâhî Mektûb-ı Charles(Tercümesi)*. **Ulûm**. Sayı:14. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.809-818.
- Ali Suavi, *Almanya Jurnalleri*. **Ulûm**. Sayı:14. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.879-880.
- Ali Suavi, *Livingston'un Nil Menba'ına Seyâhati*. **Ulûm**. Sayı:14. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.819-821.
- Ali Suavi, *Yeni Osmanlılar Tarihi*. **Ulûm**. Sayı: 15. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss. 892-932.
- Ali Suavi, *Belçika, İsveç, Danimarka, Rusya Jurnalleri*. **Ulûm**. Sayı:15. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.880-881.

- Ali Suavi, *İsviçre, İtalya Jurnalleri*. **Ulûm**. Sayı:15. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.881.
- Ali Suavi, *Asya ve Afrika'da Jurnaller*. **Ulûm**. Sayı: 15. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.885-886.
- Ali Suavi, *Amerika'da Jurnaller*. **Ulûm**. Sayı:15. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.889-890.
- Ali Suavi, *Türkiye: Memleket-i Osmâniyye Jurnalleri*. **Ulûm**. Sayı:15. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.883-885.
- Ali Suavi, *Tab' ve Matbû'ât*. **Ulûm**. Sayı:15. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.873-875.
- Ali Suavi, *Jurnal ve Gazete*. **Ulûm**. Sayı:15. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.876-877.
- Ali Suavi, *Fransa Jurnalleri*. **Ulûm**. Sayı:15. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.877-879.
- Ali Suavi, *Devr-i Semânîn (Şimdi Dünya Seksen Günde Dolaşılır)*. **Ulûm**. Sayı:16. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.950-951.
- Ali Suavi, *Londra'nın Muhassar Balonu*. **Ulûm**. Sayı:16. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.953-956.
- Ali Suavi, *Taksim-i Ulûm-ı Medeniyye*. **Ulûm**. Sayı:16. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.
- Ali Suavi, *Kudret-i İslâmiyye der-Düvel-i İslâmiyye*. **Ulûm**. Sayı:16. Paris-Trouville. 1287(1871). Ss.
- Ali Suavi, *Edebiyye Üzre Binâ' Kılınan Ahkâm-ı Redd Edelim*. **Ulûm**. Sayı:17. Paris-Trouville. 1287(1871). Ss.
- Ali Suavi, *Demokrasi:Hükümet-i Halk, Müsâvât*. **Ulûm**. Sayı:18. Paris-Trouville. 1287(1871). Ss.1106-1107.
- Ali Suavi, *Mesâil-i Müteferrika:Tebşîr ve İhtâr*. **Ulûm**. Sayı:18. Paris-Trouville. 1287(1871). Ss.
- Ali Suavi, *İş'âr-ı Türk*. **Ulûm**. Sayı:20. Paris-Trouville. 1287(1871). Ss.1243-1245.
- Ali Suavi, *Siyah Şark der-Karn-ı Sâlis Süleyman Basri*. **Ulûm**. Sayı:21. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.1287-1288.
- Ali Suavi, *Ermenilerde Ulûm ve Ma'ârif*. **Ulûm**. Sayı:22. Paris Trouville. 1286(1869). Ss. 1310-1320.

Ali Suavi, *Fıkıhta Arzın Kureviyyeti*. **Ulûm**. Sayı:23. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.1339-1342.

Ali Suavi, *Mesâil-i Müteferrika*. **Ulûm**. Sayı:23. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss.1273-1277.

Ali Suavi, *Şarkta Ulûm ve Ma'ârife Büyük Hizmet Nedir*. **Ulûm**. Sayı:24. Paris-Trouville. 1286(1869). Ss. 1380-1383.

Ali Suavi, *Mesele-i Şarkıyye*. **Ulûm Muvakkaten**. Sayı:2-ek. Paris-Trouville. 1287(1871). Ss.23-31.

Ali Suavi, *Ziya Beyefendi'nin Yeni Gazeli*. **Ulûm Muvakkaten**. Sayı:2-ek. Paris-Trouville. 1287(1871). Ss.

Ali Suavi, *Düşman İçimizde*. **Ulûm Muvakkaten**. Sayı:3-ek. Paris-Trouville. 1287(1871). Ss.

Ali Suavi, *Ondokuzuncu Medeniyet Asrı: Kanlı Asır*. **Ulûm Muvakkaten**. Sayı:4-ek. Paris-Trouville. 1287(1871). Ss.52-53.

Ali Suavi, *İstanbul'dan Mektup: Şark da İşi Gece Olanlara İlan(Tercüme)*. **Ulûm Muvakkaten**. Sayı:5-ek. 1287(1871). Ss. 79-80

Ali Suavi, *Muharebe Halinde Yeni Osmanlılar Hareketi*. **Ulûm Muvakkaten**. Sayı:7-ek. Paris-Trouville. 1287(1871). Ss.97-102.

Ali Suavi, *Zamâne Oğlanlarının İtikatları*. **Ulûm Muvakkaten**. Sayı:8-ek. Paris-Trouville. 1287(1871). Ss.57-58.

Diğer Ana Kaynaklar

Akşam Gazetesi, No:52, 14 Mart 1932.

Akşam Gazetesi, No:139, 12 Haziran 1932.

Türker Acaroğlu, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi.

İhsan Ozanoğlu, *Hamdi Paşa*. **Yeni Kastamonu**. Sayı: 2070. 5 Eylül 1964.

Tetkik Eserler

(1) Kitap

- Abbaslı, N. (2002). *Ali suavi'nin düşünce yapısı*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Afyoncu, E. (2016). *Sorularla osmanlı imparatorluğu*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ahmad, F. (1984). *İttihat ve terakki*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Akçura, Y. (2016). *Üç tarz-ı siyâset*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akdağ, M. (2010). *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aksun, Z. N. (2009). *Darbe kurbanı abdülaziz han zamanı, hedefleri, şehit edilişi, artçı darbeler ve yıldız muhakemesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akşin, S. (1988). *Türkiye tarihi 3 osmanlı devleti 1600-1908*. Ankara: Cem Yayınevi.
- Ali Suavi, (1277). *Hive hanlığı ve türkistan'da rus yayılması* (Çev: M. Abdülhâlik Çay). Orkun Yayınları (Erbu Matbaası).
- Armaoğlu, F. (2006). *19. Yüzyıl siyasi olayları*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Atay, F. R. (1997). *Başveren inkılapçı*. Yenigün Haber Ajansı.
- Berkes, N. (2014). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Çağlar, B. (2010). *İngiliz sait paşa ve günlüğü (jurnal)*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Çelik, H. (1993). *Ali suavi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çelik, H. (1994). *Ali suavi ve dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, H. (1994). *Osmanlı yanlısı ingiliz dış komiteleri*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Develioğlu, F. (2012). *Osmanlıca-türkçe ansiklopedik lügat*. Ankara. Aydın Kitapevi.
- Danişmend, İ. H. *Ali suavi'nin türkçülüğü*. İstanbul: C.H.P Genel Sekretetliği Neşriyatı.
- Doğan, İ. (1991). *Tanzimatın iki ucu münif paşa ve ali suavi (sosyo-pedagojik bir karşılaştırma)*. İstanbul: İz Yayıncılık.

- Ebüzziya Tevfik, (1973). *Yeni osmanlılar tarihi*. (Çev. Şemsettin Kutlu). İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Ekinci, E. B. (2014). *Osmanlı'nın çöküşü imparatorluk ittihatçıların elinde*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Girgin, A. (2009). *Yerel basın*. İstanbul.
- Günel, N. (2011). *Ali suavi u. meşrutiyet öncesi fikir akımları*. İstanbul: Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları.
- Hayrettin Bey, *Kırım harbi*. Tercüman 1001 Eser.
- Hayta, N. & Ünal, U. (2013). *Osmanlı devleti'nde yenileşme hareketleri (xvii. yüzyıl başlarından yıkılışına kadar)*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- İbn Miskeveyh & Ali Suavi & Manastırlı Mehmet Rıfat. (2011). *Kebetos pınaks insan yaşamının tablosu*. (Sad. Ali Utku, Nevzat H. Yanık). İstanbul: Çizgi Kitapevi.
- İnalçık, H. (2016). *Devlet-i aliyye osmanlı imparatorluğu üzerine araştırmalar-ix (ayanlar, tanzimat, meşrutiyet)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, Y. Z. (1978). *Jön türklerden ittihat ve terakki cemiyetine*. İstanbul: Bayramışık Yayınevi.
- İrtem, S. K. (2003). *Sultan murat ve ali suavi olayı*. (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu). İstanbul: Temel Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2013). *Türk milliyetçiliğinin meseleleri*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- Karabekir, K. (1993). *İttihat ve terakki cemiyeti*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı tarihi viii: cilt (birinci meşrutiyet ve istibdad devirleri 1876-1907)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kocabaş, H. (1949). *Ali suavi vak'ası üzerine verilmiş olan fetva*. Bursa: Ant Basımevi.
- Kuntay, M. C. (2014). *Sarıklı ihtilalci ali suavi*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Kuran, A.B. (2000). *İnkılap tarihimiz ve jön türkler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Lewis, B. (2018). *Modern türkiye'nin doğuşu*. İstanbul: Arkadaş Yayınları.
- Mardin, Ş. (2007). *Jön türklerin siyasi fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Mardin, Ş. (2015). *Yeni osmanlı düşüncesinin doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mumcu, A. (2005). *Osmanlı devleti'nde rüşvet*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Özkaya, S. (2016). *Meşrutiyet dönemi basınından örneklerle türkistan (siyasi, iktisadi, sosyal hayata dair)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Özkaya, S. (2015). *Süveyş kanalı- xix. yüzyılda doğu akdeniz'de bir rekabet unsuru (osmanlı arşiv belgelerine göre)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Sami, Ş. *Kâmus-ı türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Uçarol, R. (1995). *Siyasi tarih 1789-2014*. İstanbul: Fizik Kitapevi.
- Unat, F. R. (2008). *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1944). *Ali suavi ve çırağan vak'ası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı devleti'nin ilmiye teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı devleti ı-iv*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ülken, H. Z. (2014). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2012). *Türkiye iktisat tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tanpınar, A. (1988). *19. asır türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitapevi.
- Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan holdinglelere türk basın tarihi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

(2) Makale

- Akgün, Faruk. (1988). Namık kemal. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32. Ss. 361-378.
- Aksanyar, N. (1999). Türk toplumunda batıcılık akımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. 2. Ss. 229-244.
- Akyıldız, A. (2008). Sâdullah paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35. Ss. 432-433.

- Akyıldız, A. Sâdık rifat paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35. Ss. 400-401.
- Akyüz, Y. Tanzimat döneminde eğitim öğretim anlayış ve uygulamalarında görülen yenilikler. *Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları*.
- Aslan, T. (2009). Osmanlı aydınlarının gözüyle batılılaşma. *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*. 55. Ss.1-32
- Beydilli, K. (1989). Ali paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2, İstanbul. Ss. 425-426.
- Şehsuvaroğlu, B. (1968). Ali suavi ve galatasaray lisesi (okulun 100 cü yıl dönümü dolısıyla). *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. 9.
- Buzpınar, Ş. T. (2006). Mustafa fazıl paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31. Ss. 300-301.
- Ceylan, Ayhan. Tanzimat dönemi osmanlı basım ve yayımda hukukî düzen (1839-1876). *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*. 1. Ss. 139-155.
- Çalen, M. K. (2015). Ali suavi'nin türk isimli makalesine dair bazı notlar. *Devlet*. 12/458. Ss. 93-96.
- Demir, Ş. Tanzimat döneminde bir devlet politikası olarak osmanlıcılık. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 9/31. Ss. 284-294.
- Demirtaş, B. (2007). Jön türkler bağlamında osmanlı'da batılılaşma hareketleri. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 13. Ss. 389-408
- Doğaner, Y. (2011). Hürriyet ve modernleşme enstürmanı olarak osmanlı'da basın. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 29/1. Ss. 109-141.
- Ebüzziya, Z. (1988). Ebüzziya mehmet tevfik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10. Ss. 374-378.
- Efe, A. (2004). Süleyman hüsnü paşa'nın tarih anlayışı. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*. 9. Ss.207-215.
- Erdem, S. Ali suavi'nin usûlü'l fikh nâm risalesinin tercümesi. *Divan*. 2. Ss. 283-296.
- Erdoğan, İ. (2013). Ali suavi salaman ve absal hikayeleri ile ilgili yazısı üzerine değerlendirme. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 2/6. Ss. 1437-1448.
- Genç, E. (2007). Tanzimat'tan cumhuriyet'e kimlik, misyon ve vizyonu bağlamında türk aydını. *Akademik İncelemeler*. 2/1. Ss. 134-174.

- Gezgin, S. (2004). Gazeteciliğin ve türk yazılı basınının kısa tarihsel perspektifi Bölüm II. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. Ss. 9-12.
- Göç, E. (2013). Türk istihbaratının tarihsel gelişimi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 3/2. Ss. 85-111.
- Gümüş, M. (2016). 1866-1869 Girit isyanı ve yunanistan: namık kemal'den tespitler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*. 5/1. Ss. 25-41.
- Hanioğlu, Ş. Türkçülük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41. Ss. 551-554.
- İnan, K. (2012). Radikal ama temkinli bir yenilikçi: ali suavi'nin dili üzerine görüşleri. *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*. 2/2. Ss. 32-49.
- İnan, S. Çetin, M. Nikferli yedi sekiz hasan paşa. *Geçmişten Günümüze Denizli*. Cafer Sadık Abalıoğlu Eğitim ve Kültür Vakfı. Ss. 4-17
- Karadağ, A. B. Türk çeviri tarihimiz "mütercim" selanikli tevfik, *Turkish Studies-International Peridical Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8/10. Ss.355-363
- Karaman, H. Cemaleddin efgani. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10. Ss. 456-466.
- Kardaş, R. (1978). Milli eğitimimizde öğretmen yetitirme davası ve tûbâ ağacı nazariyesi. *Türk Kültürü*. 188. Ss. 461-467.
- Kutluoğlu, M. H. (2002). Kavalalı mehmet ali paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25. 62-65.
- Kelyman, G. A. (2016). XVIII. Yüzyıl sonu-xix. yüzyıl başları osmanlı rus ilişkileri araştırmalarında bir kaynak olarak rus arşiv materyalleri. (Çev. Şahin Doğan). *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXXI/1. Ss.331-338.
- Koloğlu, O. (1995). Ali suavi ile, türk ve islam dostları. *Tarih ve Toplum*. 138. Ss. 325-330.
- Korkmaz, F. (2012). İlk dönem romancılığımızda dikkat çeken bir cemiyet. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*. 1/1. Ss. 518-519.
- Köçer, M. (2003). Osmanlı devleti'nde türkçülük akımının ortaya çıkması. *Doğu Anadolu Bölgesi*. 3. Ss. 10-13.
- Nalcioğlu, B. (2005). Tanzimat dönemi türk gazeteciliği ve türk basının ilkleri. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Ss. 253-267.
- Özcan, N. (2013). İslamcılık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23. Ss. 62-68.

- Özkan, H. (2010). Süyûti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38. Ss. 188-198.
- Özkaya, S. (2017). Ulum gazetesinde yer alan bilgilere göre 1869 senesinde mısır'ın vaziyeti (ali suavi'nin gözünden). *Akademik İncelemeler Dergisi*. 12/2. Ss. 65-89.
- Palalı, İ.(2010). Osmanlı salnameleri ve tarihi araştırmalarındaki kaynak olarak önemi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 23. Ss.1-14
- Saylan, K. (2014). Ali suavi'nin ulum gazetesinde yazdığı fen bilimleri, keşifler ve icatlarla ilgili yazılara dair. *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu*. Ss. 125-140.
- Topsakal, İ. (2016). Tarihi süreçte rusya-türkiye ilişkileri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 3/2. Ss.33-53.
- Türk, C. İ. (2010). İkinci meşrutiyet dönemi eğitimcisi satı bey ve tarih öğretimi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 6. Ss. 133-148.
- Türkmen, Z. (2002). Kuleli vak'ası. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26. Ss. 356-357.
- Ürekli, F. (2010). Osmanlı döneminde istanbul'da meydana gelen afetlere ilişkin literatür. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 8/16. Ss.101-130.
- Yıldırım, İ. (2002). Osmanlı demiryolu politikasına bir bakış. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 12/1. Ss. 311-324.
- Yüce, N. (1988). Agah efendi çapanzade. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. Ss. 447-448.

(3) Tez

- Biçer, Z. (2011). *Yeni osmanlıların eğitim ve öğretim görüşleri*. Yayınlanmış yüksek lisans tezi .Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Canatak, A. M. (1995). *Muhbir gazetesinin sistematik tahlili*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Van
- Demirdağ, M. A. (2010). *Yeni osmanlılarda ıslahat düşüncesi: hürriyet gazetesi örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Özkaya, S. (2007), osmanlı devleti idaresinde mısır (1839-1882). Yayınlanmamış doktora tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ.

Şenaslan, M. V. (2011). Muhbir gazetesine göre 1866 girit isyanı. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Sakarya Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.

Uyanık, E. (2016). Modernleşme döneminde türk aydınının eğitime bakış açısı. Yayınlanmış Doktora Tezi. İzmir.

(4) Elektronik Kaynaklar

Akgün, S. Türkçe ezan. *dergiler.ankara.edu.tr/18/20/51.pdf*.

Kavcar, C. Eğitimin temel aracı olan dilimizle ilgili çalışmalar (tanzimat-11. Meşrutiyet). *dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/488/5726.pdf*.

<http://www.turkcebilgi.com/baden-w%C3%BCrttemberg>.

EKLER

EK 1: ALİ SUAVİ'NİN SARIKLI BİR PORTRESİ.

EK 2: ALİ SUAVİ'NİN GAZETECİLİK YILLARINA AİT BİR PORTRESİ.

EK 3: MUHBİR GAZETESİ'NDEN BAZI NÜSHALAR.

EK 4: ULÛM GAZETESİ'NDEN BAZI NÜSHALAR.

EK 5: EĞİTİM HAKKINDAKİ YAZILARI.

EK 6: SİYASİ ALANDAKİ YAZILARI.

EK 7: İKTİSAT, SOSYAL VE KÜLTÜREL ALANDAKİ YAZILARI.

EK 1: ALİ SUAVİ'NİN SARIKLI BİR POTRESİ.

EK 2: ALİ SUAVİ'NİN GAZETECİLİK YILLARINA AİT BİR PORTRESİ.

EK 3: MUHBİR GAZETESİ'NDEN BAZI NÜSHALAR.

EK 3'ÜN DEVAMI.

محمّد بن محمد

۴

نومرو	شعبان	سنه	بازار
۳	سلخ	۱۲۸۳	۲۵

کاون اولرومی کاون ثانی افزوی

بوغزه معارف و حوادث داخله و خلاصه پولىقعدن بحث ايد جگدر امور واقعه و خيره بخانا باصیلور
 بش سطرلو اعلان اون فروش و زباده اولديغی حالده بکرمی فروش المنه جقدر برماهد قدر هفتده اوج
 دفعه یعنی بازار وصالی و پنجشنبه کونلری چیفا جقدر برسته لکی (۱۵۰) التی آیلغی (۸۰) اوج ایلغی
 (۴۵) فروشه بهر نیکه سی (۴۰) پاره به در طشره رایچون برسته لکه (۱۸) غروش پوسته
 اجرتی ضم اولنورمیز کار اده سی استابوله وزیر خانی دروننده (۶۲) نومرو وده در

معارف

مکتوبی مضطبه خلفاسی متعیر اندن وهی افندی
 ده کنده سیمون تخصیص ایند برمزدن اقدم
 (سنبوب) مکتوب رشده سی شاگردانچون (مخبر)
 ایتمک استرم • واریاب فضیلتک جلب قلوبنه
 غیرنله نشرمه ارف خصوصنه توسط ایده جککزی
 یننه اولسخه ده وعدا یتش اولدیغکدن بوسوالمک
 جوانی بکلم •
 شویله که بندمز بورده اشارت اولتان (اومروس)

EK 4: ULÛM GAZETESİ'NDEN BAZI NÜSHALAR.

حلماهدد ۴ علوم عربیہ کے ۷۶۱
 یوللریم ایچون قره واپوری، بکونہ دلک دنیا ده اعمال
 اولنان واپورلرک الک اعلاسی در واک اوچوزی در
 بنا برین اوچوز تیموریول و شمدفر اقونومیق
 اسمنی طاقنسب سزادر

« بزاز »

(اوزاقدن رسم آلات)

بزاز اسمیه یکی برآلت ایجاد اولندی که
 بشیوز متره بعدده کی خیالک کویا برایکی ذراع
 یرده ایمیش کی رسمنی آلور

بونک موجدی آثار تاریخیه جمعیتی (پارس ده)

اعضاسندن بخار مشهور موسیو زووعال
 بو اختراع ایتدی کی آلت تله ایقونوغراف اسمنی طاقدی

یونانی دن ماخوز اولوب اوزاق رسم آلان دیمک

بوالت علم بصرده اوته دنبرو معروف اولان خزینه
 سواد (شامبر نوار) واوزون دوربین الترنک

EK 4'ÜN DEVAMI.

۶۰۵
 علم غزته سی
 ویت بومله فی یازویب متقدمین و متاخرینون
 پلک چوق ذواق مثال کتیرم شد

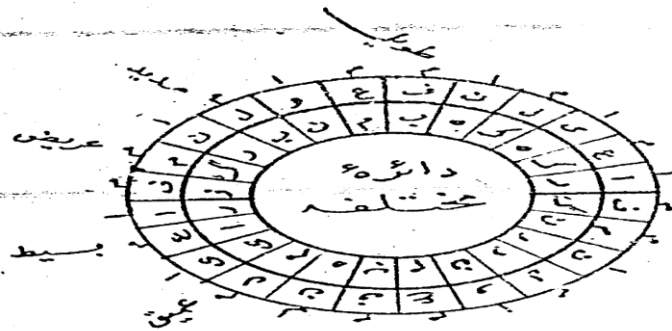
معراج نبی (علیه الصلوٰة والسلام) جسمانی اولم ایروب
 روحانی اولدیفنی حقیقین کرامدن ابن کمال (ح)
 فراند نام کتابنده کوزل و اچیق تحقیق ایلم شد

آورد پاده موجود اسلام

تقریب	لوتان ده (۱۸۶۷ سال میلادی)	روسیده ده (۱۸۶۷)
	۲,۰۹۰,۰۰۰	
	۱,۰۰۰,۰۰۰	
	۵۸۵,۰۰۰	
	۱۸۰,۰۰۰	
	۴,۹۹۰,۰۰۰	
	۸۱۹۵,۰۰۰	

اوروپای عثمانی ده (۱۸۶۷) ۱۸۶۷ پارس سرکی شده حکومت عثمانی ترقیه نشر
 اورتان ۵ لاتیکی نام کتاب رسمی یه کوره ۶,۱۰۰,۰۰۰

۹۰
 دواتر عرض
 اهل عرضدن بعضی ذوات بحر لیک بریندن انفکاکن و یکدیگرله
 اختلفی سهولتد تفهیم ایچون بشن دائرة وضع ایتشور که آنده
 دواتر عرض دیرلر دهر دائرة ننگ آروجه نام وارد برنجی
 دائرة مختلف درگ نخاسی و سیاهی اولرق اختلاف ارکانی
 وجه تسمیه در صورتی اشته شودر

بودائرة بشن بحر کوستر سلطنده اولان م آ حرفای

EK 5: EĞİTİM HAKKINDAKİ YAZILARI

Şarkda Ulûm ve Ma‘ârife Büyük Hizmet, Ulûm Gazetesi, Sayı:24, 1287(1871)

Şarkda ulûm ve ma‘ârife birinci derece de büyük nâfi‘ hizmet nedir. “*kāmûs-ı hurûf hece-i tertîbde bâsub yüz guruşa satmaktadır*”. Kāmûsdan murâdım firûz âbâdının matbû‘ ve ma‘lûm kamusudur. Her tâleb ve kitâb kamusu sâton alıyor. Zîrâ muhtâcdır. Fakat aradığı laftı içinde bulamıyor. Zîrâ kāmûsun tertibini ne kadar iyi bilse sırf ve iştikâk ve ilâl ve iddigâmi ve husûs’a firuz âbâdının bildiğini bilmiyor. Bu bahsî izâh idelim.

Ma‘lûm ki kāmûsun tertibi kelimenin harf-i ahirini “*bâb*” ve harf-i evvelini “*fasl*” itibâr ider. Meselâ “*hüsn*” kelimesi aranmak istenirse “*bâbü’l-nûn*” bulunub bu bâbda ki yigir mi sekiz kadar fasûldan “*fasl-ı elhâ’muameleti*” bulunmalı orada hüsn lafzını görebilir. İşte kāmûsda lügat bulmanın tertîbi bu. Fakat bu tertîb kelimenin suret hâzresine göre olmayub aslına nazarlıdır. Şimdi kamus tertîbinde lügat bulmaca su‘ûbetleri zikt idelim.

- (1) Eğer bir kelimenin aslını bilmezsen nasıl bulabilürsün meselâ “*diyet*” ki kân bahâsı mu‘ânedir kāmûs da bul bakalım nerde bulursun bâbü’l-tâ’ faslü’l dâl da mı yoksa bâbü’l-ya’ faslü’l-dâl da mı. Hiç birinde bulamazsın. Ancak mu‘alâtda bâbü’l-yâ’ faslü’l-vâv da bulursun zîrâ diyet kelimesinin aslı “*vedî*” olduğundan v d y maddesinden mukayyedir demek ki Arabi sarfı pek eyü bilirsün bulacaksın. Diğer misâl “*tasdi*” “*hacı*” gibi kelimeler kāmûs da nasıl bulursun bâbü’l-yâda ararsın hiç bulamazsın zîrâ kelimenin harf-ı âhîri y görünür ama aslı değil maktûbdur. Tasaddî kelimesini bâbü’l- dâl faslü’l-sadda bulursun zîrâ “*saded*” kelimesinden gelür tef‘il bâbına nakl ile tasdik olmuş sonra ikinci dâl yâhrıfına kalıb olunmuş hâcî kelimesi dahi hacdan olub azlî “*hâcic*” cîm sâni yaya kalıb olunmuş bâbü’l-cîm faslü’l-hâde bulacaksın ve kezâ “*tekazzî*” kelimesini bâbü’l-zâd faslü’l-kâf da bulursun. Zîrâ âhzındaki yâ harfî aslında zâd imiş (kaziz. Takziz) demek olmadı mı ki kāmûsdan istifâde etmek sırf Arabi de ziyâdesiyle mâhir olan hevâs-ı alemiye

mahsûsdur. Halbuki şu zamanda ulûm ve ma‘ârifi herkese ta‘mîm eylemek matlûb.

- (2) Sırf muktezasınca müte‘addid iştikâka ihtimâli kelimeleri bulmak için sırf bilenler dahi şaşırılmaz mı meselâ “*affan*” kelimesi bulmak için aslını aradığında acabâ “*affuna*” dan mı yoksa “*aff*” dan mı gelir neden bilirsin (muhtelif fiyye) nihâyet şübheye düşüb nûn aslıdır diyenlerin bâbü’l-nûn faslû’l-aynide taharri eylesen bulamazsın dönüb birde (afte) bâbü’l-gâ faslû’l-aynide ararsan bulursun ve ol-vakt anlarsın ki firûz âbâdı bu kelimeye afele den almış fakat bunu anlayıncaya kadar vakti zâyi‘ itmedik mi.
- (3) Sırf iştikâk ve ilâl iddigâmı pekâlâ bilmek acabâ kāmûsdan lügat bulmaya kifâyet eder mi. Etmez. Zirâ kâmusda bir çok lügat-ı muhtelifden girmiş kelimeler var ki kāmûs sahibi bu makuleler için birer aslı itibâr edib orada zikr eylemiş kerâmet mi var nerde kayd etdiğinizi nasıl bilirsün. Meselâ “*istaflîn*” ki hâvuç demek kāmûsda vardır. Bul bakalım işte bu kelimeyi “*asıl*” maddesi gibi bâbü’l-kâm faslû’l-hemze de bulursun tuhaf değil mi.

Şu zikr itdiğim üç su‘ûbet mevcûd iken kāmûsdan herkes değil adetâ ulemâ bile lügat bulabilür mü. Demek ki kāmûs herkesin istifâdesiçün lügat kitâbı olmayıb mu‘amma gibi bir tertîbdir. Bizim zikr ettiğimiz üç su‘ûbet için mevcûd su‘ûbetlerdir. Ulûm nâsa gelince anlar adetâ ziyâde bâbdan kelimât-ı meşhûreyi dahi bulamazlar. Meselâ istihsân kelimesinin hüsn bâb ve faslında bulunacağını dahi bilmezler. Bu vechle ile berâber firûz âbâdı şu kāmûsu gayet fâideli ve pek san‘atlı tertîb etmiş olduğunda dahi şübhe yok ancak bu fâ’ide ulemadan bir farkı mahsûsa için olup umûm için değil.

*kāmûs için tertîb-i cedîd”

Benim fikrimce kāmûsun yalnız tertîbini bozmak işâret ettiğim matlaba kâfi olmayıb ancak berüce ati yapmalı.

1. Kāmûs tercümesi okyanusu adetâ hurûf tertîbinde basmalı meselâ diyet kelimesini d y t sırasında yazmalı.

2. Okyânus da Asım Efendinin “*hikâye*” ve “*matlab*” diyerek etdiği hep ilavelerden ihrâc ile okyânusu tenkîh itmeli.
3. Arabi lügatları büyücek ve harekeli hurûf ile satır başlarında dizmeli. Tâki aranan lügat pek nazarda görünmeli ve hurûf lügat harekeli olacağından okyânusda ki meselâ “*sâd muhemmalanın fethi ve dâl muhemmalanın zımmıyla...*” diyerek kagıddan bir çok yer zabt itmiş “*teri ve la tekrarı*” denilan şer hali çıkmalı.

Fevâ'id Derîn Tertîb

Eğer kāmûs bu dediğim tertîbde basılırsa büyük fakat bir cild olub “*yüz guruşa kāmûs*” satulur. Okumak yazmak bilen herkes satun alır. Okur yazar her kimse böyle kāmûsda aradığı lügatı bulur. Eğer cem‘iyet-i ma‘ârif kāmûs şu tertîb üzre basmaya heyet ederse neşr-i ma‘ârif kaziyesinden fazla cem‘iyet için bir azîm suret peydâ olmuş olur.

Nizâm-ı Cedîd Berâ-yı Maârif-i Umûmiyye, Ulûm Gazetesi, Sayı:7, 1286(1869)

1130 numaralı takvîm ve kâyıdda matbu‘ ma‘ârif-i mazbatası ki huzur-ı şâhâneye takdîm kılınmış. Şâyân-ı dikkatdir. Bu mazbata memleketin Osmaniye’de ta‘mîm-i ma‘ârifin şu noksanlarına işâret etdi.

- (1) Sıbyân mekteblerinin mukâdderi nüfus mevcûdiye nisbetle kalîl.
- (2) Sıbyan mekteblerinin tahsîl-i yalnız mukaddemât ulûm-ı diniyyeye münhâsır.
- (3) İdareler ehelliyet ve mâhiyetleri meçhul hocalar ellerinde.
- (4) Ulûm ve fûnûn metnû‘aya mahsûs mekâtib aliyyenin yokluğu sebebiyle mekâtib-i rüştiyeden çıkacakları için aklâm ile mekâtib-i askeriyeden başka münheric bulunmadığı.
- (5) Halkı tahsil muarifete cebr idecek bir kâ‘idenin yokluğu.
- (6) Aliy’ül-umûm mekâtibe nezâret altında bulunduracak bir heyet teftîşinin fikdânı ve bu noksanın politikaca dahi mahzûru bulunduğu ba‘de bu noksanları ikmâl için şöyle âhkâm-ı esâsiye beyân itdi.
- (1) Te’sîsât alemiyenin teksîri ve temini.
- (2) Usûl-ı ta‘limin tertîb ve tanzîmi.

- (3) Hey'et-i ta'lîmiyenin tezyid mu'âlumât ve itibârını ve terfiye halini mucib olacak vesâ'ilin tesmiye.
- (4) Mekâtib-i umûmiyenin birbirine münheric olacak suretde aksâm-ı dercât muhtelifiye taksîm.
- (5) Tahsil-i alim ve ma'ârifet için mecrûriyet kâ'idelerinin veza'i.
- (6) Ma'ârifet idâre-i merkeziyesinin tensik ve tefzîmiyle vilâyetde dahi şa'yât mukbetziyenin teşkîl.
- (7) Talebenin şevk ve gayretini müveccib ba'zı kavâ'id imtihâniyenin veza'id merâtib muhtelif-i tahsîllik istihkâtını ta'yîn için re'is itâsı ahvalin ihdâsı.
- (8) Ma'ârif-i umûmiye tahsil-içün ahaliden bir inâye-i mürettibe ahzi.

(Fakat bunlar icrâ-i için para nerde) para bahsine gelince sıbyân mekteblerinin eski mevcûdlarla berâber yapılması lâzım gelenlerin mücemmi' (*dipnot: fi 1283 Memalik-i Osmâniyede müslim ve gayrimüslim mektebinin mecmu'ayı 15,040 on beş bin kırk idi*) Mukadderânı otuz beş ile kırk bin arasında tahmin idüb bunların mesârif-i kemâni's-sâbık-ı ahaliye bırakır. Diğer mekatib ise bir vilâyetde teşkili lâzım gelen mekâtib-i rüştiyeye ve ahd edenin diğerin idâre-i ma'ârif me'mûrlarının birisinin mu'âsât ve mesârif-i kâça balığ olursa rub'inin hazineden ve üç rub'in dahi vilayetce bulunacak karşuluktan rub'inin ahali tarafından tesviyesinin arai eyledi.

Buna göre icrâ anın ilk senesinde ihtiyâr olunacak masrafın yegüni elli ile altmış bin kese bininde tahmîn edildiğinden bunun rub'i olmak üzere hazineye devletden birinci senede verilecek akçe şimdiki ma'ârif tahsîsâtının mukâddera-i râdesindedir dedi. (*dipnot: fi 1283 resmi bodca lâhiyına göre ma'ârif-i umûmiye tahsîsât 15,448 keseye iblâğ olunmuş idi*)

- (1) Bu ıslâhâtın hesâb-ı umumisinden ahaliye aid olacak tevzi'âtı ifâya ba'zı vilâyetlerin tahammülü yok olanlardan dahi ve tekâlif-i sâ'ireye ilâvet-i istîfâsı.
- (2) Henüz mekteb yok. Mekâtib te'sîs.
- (3) Hala kitâb yok. Ulûm ve fûnûn dâ'ire bizde olmayan kitâbların lisân-ı Osmâniye tercümesi.
- (4) Saffet-i matlûbede mu'âllimler tedârîki.

Bir yandan bir derece müşerref-i ıslâh ma‘ârif-i lüzûmu diğer taraftan icrâsında müşkülât-ı hazıra gözlediğinden sonra bu bâbda meslek-i mü‘teaddil (nizâmnâmelerde adet-i atıka vechle) “*âhkâm-ı nizamiyenin fa‘âliyetine hareket tedrîciye teşebbüs kılması*” dedi “*hareket-i tedrîciye*” tefsirinde dir ki ibtidâ-i İstanbul’dan başlansın şöyle ki,

- (1) Meclis-i kebîr ma‘ârifin tanzimi.
- (2) Yalnız İstanbul’da mevcûd-ı mekâtib-i sıbyâniye rüşdiyyenin ıslâhı ve teksiri ve idâdiyeler küşâdi ve darü’l mu‘âllimlerle darü’l-fünûn derslerinin tanzimi ve yeniden bir darü’l-mu‘âllimât te’sîsi.
- (3) Bizde mu‘âllim yetişinceye dek mekâtibde tedaris olunacak ba‘zı fünûn-ı mahsûsa için teba-i der aliyyeden olmayan erbâb ve inşâd-ı kemâllik istinhadâ mı.
- (4) Vilâyetdeki fakat karâ muhâllât-ı mekâtib sıbyâniyenin mesârifî kemakân ahaliye bırakılacağını cihetiyle bunların işbu nizâma tevfiikâ ve ta‘miyân tanzîm-i ahlakıyke berâber mevcûd rüşdiyelerin dahi tevâ‘id-i cedîdeye göre noksan olan usûl-ı tadrîseleri ale’l tadrîc ikmâl idilmesi.
- (5) Rüşdiye teksiri idadiye ve sultaniye kesârı İstanbul’da meydana gelecek semrâtın istihsaline ta‘lîk olunması.
- (6) Her şeyden evvel şâyân-ı itinâ’ ba‘zı fünûn nâfiye-i dâ’ire essene-i ecnebiye olduğundan bu hizmeti idâre için ma‘ârif-i umûmiye nezâreti altında bir dâ’ire-i aleyhine teşkîl olunub müceddedan kitâb-ı te’lîf idenlere ve yarın sipâriş olunacak kitab ve risâle-i tercüme ilyânlara mükâfât itâ-i kılınmak üzere hazineye-i celîleden (sonu iki bin kese) tahsîsi.

(İntihat Hülâsatü’l Mazbata)

Cedîd-i nizâmnâme 1125 numaralı takvîm vekâidde başlanıb 1130 kadr-ı sırasıyla tab‘ olunmuşdur.

Hülâsa

Memalik-i Osmâniyede mekâtib ikiye munkasım. Biri mekâtib-i husûsiye ki yalnız nezâret-i devlete ve te'sîs ve idaresi ifrâd veyâ cemâ'ate aiddir. Bu nev'î mekâtibin ihdâs ve idâmesine şu iki şartdan başka yoktur.

- (1) Malum pende ma'ârif nezâreti ya idaresi canibinden şehâdetnâme bulunmak.
- (2) Ta'lîm olunacak derslere dâ'ir cedvel ve bi'l cümle kitâblar ma'ârif-i nezâreti ya idâresi cânîbinden tasdîk olunacak ruhsat-ı resmiye verilmek.

İkinci Kısım Mekâtib-İ Umûmiye Ki Nezâret-İ Ve İdâresi Devlete Aid

- (1) Zikr ve inâs-ı sıbyân mekâtibi.
- (2) Kezâ rüşdiye. Beş yüz hâneli her kasabada. Mesârif kırk bin kadar. Medet tahsil dört sene.
- (3) İdâdiye bin hâneli her kasabada. Bunda müslim ve gayrimüslim muhtelit tahsil idecek. Mesârif-i senüyesi nihâyet seksen bin müddet tahsil üç sene.
- (4) Sultaniye. Her merkez vilâyetde müslim ve gayrimüslim i'dadiyeden çıkanlar ücretle kabul oluncak rüşdiyeden doğru gelenler için dahi dâ'iresi bulunacak. Mesârif-i inşâyesi mâliyeden mesârif idâresi şâkird andan alınacak ücretle talabesi leyli ve nihâdiye münkasım.
- (5) Mekâtib-i aliyye dârü'l muallimin darü'l muallimât darü'l fûnûn ve fûnûn-ı sanâi' muhtelif mektepleri. İstanbul'da olacak.

İşte şu yazdığımız ma'ârif-i umûmiye tarihçesinden çıkacak netîceyi şimdi beyân idelim.

1. Nizâmnâme-i cedîd ve mazbata da ki mutâla'ât mukaddemâ arif-i hikmet bin meclisinin nizâmnâmesine şerh gibidir.
2. Kitâblar tercüme itdirilmek üzere "*dâ'ire-i aleyhine*" tertîb olunub iki bin kesesini tahsîs idilmiş. Bu dâ'ire-i alime ricâline acizâne ihtâr ederiz ki te'lif edecekleri birinci kitâb "*ıslâhât ulûm*" olsun ve evvel yâdel bu kitâb tab' olunb her mütercim bundan hâric ıslâhât kullanmasın zirâ ulûmu ancak ıslâhât zabt ider. Fakat şu ıslâhât kitâbı islâm müslimin ulûmuna muvâffık

olmalı. Ya'ni Avrupalıların ıslâhâtı olan misüllüsiyet ta'bîrâ bet bir memlekete satmamağa dikkat buyurmalı. Bundan tarîk ise bizde mevcûd ıslâhât ulûmu isti'mâl etmeli. Bulunamayan ta'bîrât için bu müste'mellerden terkîb kabildir.

3. Memleket-i Osmâniyede öteden beri menbi' ulûm ve ahd iken ma'ârif-i umûmiye teşkiliyle menbi usul-i atîka ve usûl-i cedide diye ikiye taksîm itmiş. Biz deriz ki politika ta'bîrleri ekseryâ ma'nâsız olduğunu işte bu ta'bîrlerin ma'nâsızlığa dahi şehâdet eder. Bizde bir eski usûl-ı tutûb cedidi kabul etmiş bir farkı yok. Mesela Avrupa'da Papazılar ötedenberi ulûma ba'zı edegeldiler. Lakin İslâmda târik-i dünya sâ'imü'l- enhâr kâ'im elîl ehli halvet böyle mantık ve felsefe ve riyâziye okutmaktan ve ulûmun tadrîciyle fâriğ olmadılar. Bâ husus zamâniye bâ kalınca ben filibden hesâb ve hendese ve hikmet-i tıbiyye okudum. Her medrseden sohtalar gelür ders alurlar idi. Müderris efendiler hiç birinin bir ulûma dâ'ir bir itirâzını işitmedim. İstanbul'da Cevdet Efendi bir zât (gâlibâ) câm'ide coğrafya.

Hâtime (Muallimlere Nasihat, Nasihât-ı Mine'l-Ahya) Ulûm Gazetesi, Sayı:7, 1286(1869)

Ulûm husûsunda insanın ahvâlî mâl kazanan şöyle ki tâcirin birinci halî istifâdedir ki kesb eder. İkinci halî kesb etdiğini cem' ve idhârdır ki bununla gayrihi ihtiyâçdan kurtulacaktır. Üçüncü halî nefsine sarf ve infâkdır ki imkalleriyle intifâ' edecektir. Dördüncü halî gayrîlere bezl ve ihsândır ki bununla sahî olacak. İşte ilim dahi bu gibidir ki ibtidâ' mâl tezânûr gibi kesb olunur. Sonra hocaya ihtiyâcdan dâriste olacak derecede mülke idhâr olunur. Ba'de istibsâr ki mahsulüne tefekkür ve engele temettü' ediliyor. Nihâyet tebsîr ki gayrîlere ta'lîm ve tadrîse kalkışılıyor. Böyle okuyup cem' ve icrâ' dan sonra ta'lîm ile iştigâl idecek adam bir emr azîm ve hatr-ı cîm boyunduruğuna girecekden artık âdâb ve vezâ'ifini götürünce gözetsün. Birinci vazifesi şâkirdlerine şefâgat ve merhamet ve ânları evlâdı makâmında tutmaktır. Hayri olmayan ilime essalât ve islâm buyurmuşdur ki '*ana analığım mesela evlad evlada*' yani ben size fakat bâbâ gibiyim.

Şâkird hakkında ilimce lâzım gelen nasihat ve irşâda dâir hiçbir şeyî terk etmemeli şöyle ki pek açık şeyleri okunup ikmâl itmezden âkdem-i hafıyyen ve dakîk şeylerle meşgûl olmadıktan ve istihkâkının fevkindeki mertebece tasdiden men' etmelidir ki

işbu vazîfe sanâ'at ta'lîmin dekkâ'ikindedir. Şâkirdlerini su ahlâkdan men' etmeli fakat bu men' için iki şart var. Biri mümkün mertebe ta'rîz tarikiyle olub kat'â tasrîg olmamalı. İkincisi kemâl merhametle olub tevcîh ve tekrîr tarîkiye itdiği ilimin üstesinde bulunan bir ilmi şâkirde takbîh eylememeli. Ancak diğer ulûm ve funûnu dahi tahsîl tarîkini şâkirdâne tevsî' edivermeli ve eğer ulûm-ı müte'addid ta'lîmine mütekeffil hoca ise şâkirdi etmeli. Şâkirdin anlayabileceği mikdâr şey' okudub aklı ermeyeceği şeyî' ilkâ' itmemelidir ki böyle ilkâ'dan şâkirdin tayyi' nefret ider. Yâhud zihnî tıkkânur. Talebenin zihnî lâyık ve açık olan lakırdıyı söyleyib bunun öteyanında dehâ dekkâ'ik vâir gibi lâflar söylemeye. Çünkü bu sûretde şâkird bildiği açık meseleden fütûr getirir. Hemde zihnî karışur bununla berâber hoca sene behîl gibi bir su'izan ider. Kendisinin aklı ermeyeceğini düşünmez herkes aklını beğenib kendisine hep dekkâ'ie ehil ve erbâb zu'm ider. Şu yazılan bizden sen ve tahsîle göre mektepler ve mekteplere göre derece derece dersler inşâsı ve tertîbî ve nu derhayât üzere ehliyetli ver tertîbli hocalar tedârî ne mertebede lâzım ve vâcib olduğunu müstebân olur.

Kâmûsu'l Ulûm Ve'l Ma'ârif, Ulûm Gazetesi, Sayı:21, 1287(1871)

Kâmûsumuzun lisânı Türkçe ya'ni tasrîf ve üslûb ve inşâsı Türkçe. Yoksa bizim lisân (el sene-i sâ'ire mürekkeb olduğu gibi) Türki ve Arabi ve karşıdan diğer lisanlardan dahîl kelimelerden mürekkeb. Şimdi biz Türki ve Arabi ve Farsi'de bulunan ve diğer lisanlardan bu kâmûs târihine kadar dilimize düşmüş olan ıstılâhâtı bizim ıstılâhât tanıyub isti'mâl ideriz.

Sol ıstılâh ki kelimesinin asıl nereden gelürse gelsün şimdi Avrupa'nın el sene-i muhtelifesi anı düşündürmeyüb lisân ulûm ve belki lisân-ı umûm olmuş bezd dahi bu makûleyi tebdîl itmeyiz. Meselâ fotoğrâf ve emsâli kelimeler aslı Yunaniyeden imiş. Fakat şimdi lisân-ı mahsûs sahi İngiliz ve Fransuz ve Alman ve İtalyan ve her bir kûm o kısıcın diyorlar. Ba'zı harf mahremince kendi lisânına göre tebdîl itse bile (meselâ Fransız be o kesicinin İngiliz o kesicinin) zâr kelimeye tercüme itmiş isti'mâl ediyor. Dimek ki bu gibi kelimeler Yunanca yâ Fransızca yâ İngilizce olmaksadan çıkmış ilm lisânı umûm lisânı olmuş. Biz bunu bırakıbdâ asl-ı elhâmız yâ el hamuzata yâhud hevâ-i hayatı diyerek ıstılâh tevlîdi gibi abse iştiğâl itmeyiz. Biz gelşeki hep akvâm ve emâm bir lisân söylese idi. Efkârında iken şimdi ıstılâhât ulûm ve ma'ârifde velev bin kelimecik ile olsun ittihâd-ı müyesser gönderdiği halde niçün tercüme ve tevlîd ile

uğraşalım ve hiç bir lisân sahibinin yapmadığı bid‘atı yapalım. Eğer böyle kelimeler lisânımızda düşüyor isen ihlâfımız bize inkisâr ider.

Süveyş Cedvelinde Elektrik Fenerler “Mifhem-i Terakki der-Ma‘ârif”, Ulûm Gazetesi, Sayı:13, 1286(1869).

Akdenizden Bahr-i Ahmere açılan cedvel mesâ‘isi arasında en mühim muhaddes elektrik ile ziyâ-i pâs olan deniz fenerleridir. Bu fenerler bildilerimiz gibi yâğ lamberleriyle değil. Seyyâlin kehribâriyye ziyâsıyla şea‘ladardır.

Bu amelde fener şimdiye dek yalnız Fransız iki sâhilinde (havr. Giriyne) görüldü. İngiliz hâlâtcerbesiyle uğraşmakta.

İşte süveyş cedvelindedede imâl idildi. Bâb-ı sa‘îd fenerinin şe‘alesi mignâtis kehribâ’iyye (mânyetik elektrik) âletiyle hâsleddir ki altı bârkîr kuvvetinde âlet bahârriye ile işleşmekte.

Bu fenerin yapısı dondurmaya. Şekli müsemmen. İrtifâ‘i elli metreye karîb. Katri 4, 30/100 metre dâhilinde nerdbâg ma‘adeninden olub beş büyük pencereden aydınlık alıyor.

Bu fenerden mâ‘idd ârşîd ve dimyât burunlarında ve diğer muvâkkı‘ ma‘lûmede elektrik ile ziyâ-i dâr dert fener daha var. Böyle fenerlerden her biri kumpânyaya 245, 090 frânka mâl oldu.

Cedvel kampânyası bu fenerleri i‘mâl itmesiyle akûb beşrinin sanâî‘ garîbe üzerine akıtdarna bir hacet-i cedîd daha göstermiş oldu.

Hâni bir vakt deniz feneri olmak üzere koca bir kale yapub depesinden temür kafes içinde odun yakarlar idi. 12 karn-ı mîlâdide baladrlu fenerler İgiltere’de var idi. On yedinci karn-ı dek bu fenerde terki bir koca tâş ma‘aliyeyle işler birer kâs-ı kebîrin tahrîk itdiği bir temürcü gördü ki ilâvesinden i‘bâret kalmışdı. Muvahharen kandilli fenerleri çoğaldı. Velâmebler artık nihâyet terki zann olundu.

Bugün seyyâlin kıyye ile ziyâ' diren fenerlerle o günkü odun aleviyle şe'aleverin fenerler beynindeki fark bir izmâle hıfz olunsun. Buna dünlü terkı' hüner-i ma'arifetdir.

1400 Sene Akdem Çinlilerin Amerika'ya Ma'lûmâtları, Ulûm Gazetesi, Sayı:10, 1286(1869).

Bu günlerde San Fransizko (Amerika'da) gazeteleri Mıstır Hanlı nâm zâtın yazmış olduğu "*Çinlülerin Amerika'ya Keşifleri*" risâlesini nakl ile meşguller.

Hanlı iddi'â' ider ki Çinlüler bundan 1400 sene âkdem Amerika'yı 20,000 mîl çapını ba'ad mesâfe var ve nundan 500 sene âkdem budi birhemlerinden ba'zı kimseler Amerika'ya kârb Budi âyîni üzre i'mâl olunmuş sanmalar ve o din üzre yazılmış kitâblar bulmuşlar oldukları havâdisler Çin'e sûret eylediler. Ya'ni Çin'de bundan 500 âkdem şöyle havâdis münteşir oldu.

Hanlı Meksikalı Azteklerle Çinlüler bînende âyin ve merâsim-i defice ve a'âdâtca müşâbehet vücûdunu tasdîk ider ve Amerika'nın vasatı ve cenûbî kabâ'ili ile Çinlüler bîninde simâ ve kıyâfetce müşâbehet ve avâiller daha garîbi Amerika lisânıyla Çin lisânının müşâbehetini göstermek hülyâsıyla iki lisândan bir hayli kelimeler defteri yazmıştır.

İlm-i Teşrîh, Ulûm Gazetesi, Sayı:11, 1286(1869).

Kudemânın ilm-i teşrihi malûmâtları bukrâtlık kitâblarının hâvi olduğu mesâ'ile kadardır. Bukrât ki Ebu'l-tab kendisiyle ma'rûfdur. Miladiden 400 âkdem gelmiştir. Her tabîb için ilm-i teşrîhin lüzûmuna hisse eyledi. Hatta tesânîfinde bu ilme mütea'allık hayli mesâ'il yazdı ki biz çoğu hala müslümâtdandır. Merkûm dedi ki beden-i insâni eşyâ'-i câmda ve seyyâle var ve ahd ve acze' muhît ve muhâtdan mürekebbdir. Ve her cismi hân ve âb ve hevâ' ve nârdân-ı mürekebbdir. Bukrâtın teşrîhide ilm-i şiryân ile verdi. Ve asîb ile vetri fark idecek dereceye varamadı. Kalb ve şefâat iki kutlu azledir. Dedi. Mesârih kalb menâfindan pek cüz'i şey' anlayabildi. Kalbin izinlerini merûhaya meşâba zu'um eyledi. Nabz damarlarının kâfesi kalbden beter dedi. Karaciğeri organın münbiti o demek münb'i ve safrânın müvellid zann itdi.

Nabzı damarlarında ervâh duran ider. Diyor. Kan cevelânına ve diyâfrağma menfa‘atine asla matla olmadı.

Ruh kalbin bütün esirindedir. Demek ki cesâret ider. Kalb ve ciğer kendilerine meşrûbâtdan birazını celb ederler dedi. Alta sem‘adan fakat tabl-i semâhi zikr eyledi. Kulâk ahvali bilinmedi der. Damağı gудde zu‘um ider. Zamanımız meşhurlarından Malbifyus dahi bu zu‘umdadır. Lakin sevâb olmadığı muhakkaktır. Çünkü guddeler gibi rutubât tevellüd etmiyor. Buradan bize bir mesele zâhir olur ki Malbifyus damağı gудde zu‘um iden meşrhallerin birincisi zann olunduğunu idda‘â idenlerin terk-i sahîh değildir. Bukrât asâbın münâf‘ını ve basr u diğér havâsın keyfyâtını idrâk edemedi. Lakin dimâğ mahal akildir dedi. Guddeler ahvâline ma‘lûmâtı kalîldir. Alık u habliye dâ’ir makâleleri gayr-i mefkûl-i âbâtîldir. Ruhum-ı merhallerine husûsâ rihâye matlu oldu. Ve kezâ ecnebinin keyfiyyet tegaddisine dâ’ir mesâ’ilde isbât eyledi. Anadan cenine tarîkiyle fizân demek keyfiyyetini zikr eyledi.

Bukrât geçdikden sonra bu ilimde iştigâl-i mu‘amele kaldı. Rakkâ Atina’da Sokrat ve Eflatun, Zenfun ve Aristotalis Süyû Ferstus gibi hükemâ’-i geçdi. Lakin bunlar bu ilme tevaggul itdiler. Tâbtâlsa vaktine dek teşrîh bukrâtdan ibâret idi.

Ol-vaktde İskenderiye’de ulûm-ı hikemiyenin terkisi esnâda Aristiretus ve Heruklus(bu şekilde yazılmıştır) müşerrihleri zuhûr itdi. Bunların ilmi yalnız galtât islâfi tashîh-i maksûr kalmayub asâb-ı ahvaline dâ’ir niçe müşkülâtı hall eylediler. Hattı iczâ’i muhtelif asâbından ihtilâf idrâk edüb asbâbı mederikete ve mihrekete deyü ikiye taksîm itdiler. Şu iki meşruhların vaktinden calinus zamanına dek beş yüz yıl kadar geçmiştir. O aralıkda eskilibyus (Arab tebâsının askilinus yazdıkları olacak) ve kezâ. Rûfs ve kalus geçdiler.

Rufs ve kalbus kitâblarından öyle anlaşılır ki bukrâtın zikr itmediği eşyâ’ kesîreye matla oldular. Husûsâ bâ cümle i‘zâyı insâniyeye esmâ’ mahsûsa ile tefrîk ve ali sebîl alahatsar mevzu‘allerini ta‘yîn itdiler.

Calinus dört kisre tabîb oldu. Asrında ifzâl-i etbâ’ idi. Mütékaddimin ma‘lûmâtı husûsâ müşerrihîn sâbıkîn tahkîkâtını cem‘ ve tedrîn ve tertîb-i hüsn ile tebyîn itdiğine şübhe yok. Lakin acabâ anlardan fazla bir şey’ keşf ve idrâk itdi mi.

Calinus urûk müneşşife ve mucizenin keyfiyetini bukrât gibi zikr eyledi. Lakin ikisi dahi bu urûkun keyfiyyet if'âlîni ve kezâ damarın mı ve karaciğer menâfi' hakikatini ve gud ve kalbine ve diyagrama ve ankıthâl ve kelitîn ve mesâne menâfi' idrâk idemediler. Ve cem'i izâd ve urûka ilm olan cevher-i mütehallili bilmediler. Ve serâyîn ve ordanın if'al-i asaba matladını anlamadılar. Calisundan sonra teşrîh Calisunun kitâblarını fakat anlayabilmekten ibâret kaldı. Hele balgial beden teşrîh edüb yıkınabilen anlayan ma'lûm değildir.

Taki beşinci karn-ı hicretde Abdüllatif tabîb galtât ilanı tashîh ve beyân izâmda calinus tahtin itdi. Hasıl mumaiyleh adeta kabileri işbu kemikleri taharri ve tedkîk olduğundan ihlafına sahîh bir teşrîh yol açdı.

Miladiden on altıncı ve hicrinin dokuzuncu karnına dek hep calyus teşrihi kalub andan sonra Fransız ve sâlyus mihri altışerih oldu. Bu ilmde İslamdan sonra calinusu berika bırakub balgal beden insânı teşrihile islafın galatlarına tebyîn eyledi.

Müte'addi hayvânât bedenlerini dahi açub teşrîh itdiği rivâyet olunur. Müşerrih mumaiyleh fî sene 1539 miladi kendinin rasm eylediği tesâvire teşrîyyeye tab' ve neşr eitdiler. Bir nâfi' tarîk açdı. Ve çok şöhret-i kesb eyledi. Hamileri çoğaldı. Hattı husûsları dahi teksir eyledi. Mumaiyle halkın gözden düşürmek savdıyla Roma'da teyhivus Almanya'da diyander Paris'de salupus nâm-ı meşhurlar neler söylemediler. Galîz galîz ta'bîlerler seb ve desnâm eylediler. Hatta saluyus kitâblarında mumaiyleh ismini ve sanub yalnız ki lisân-ı Latin'de mecnun ma'nâsındır. Ve bundan başka cahil ve kafir ta'bîleriyle kitâblarında yazmış ve bu derece edepsizce seb eylemiştir.

Bu müşerrihler ve salyus aleyhine o derece yürümekde ne ile ihticâc eylediler. Evet dirlerdi ki ve salyus islaf-ı kiramdan bukrât ve calyus gibi zevât kerâmı tahti' ediyor. Hasıldır ki kâfirdir şöyledir böyledir.

Lakin ve saliyusun tahkîk itdiği meselelere ne dirlerdi. Evet saliyusun kitâblarından anlaşılır ki calivinus hazâ' itdi. Fakat anın vaktinde olan ahvâl-i beden şimdiki değil idi. Diyerek akvâl ba'de ve ârâyı sahîfe ile saliyus teçhil ve ikfâd iderlerdi.

Bu hücumlarla berâber ve saliusun kadar ve mâni artar ve nâmi âfâka münteşir olur idi. İlm-i teşrihi sahîh ve müstakim esâsı üzre teşyîd eyledi. Ve İspanya'da şârâs kasır kendüsüne celb edüb ikrâm-ı tâm ile re'îs etbâ' nısb itdi. Mumaileyh orada izzet ve sa'âdet üzre vakt geçerken tâlî' bir garîb oyun açdı. Şöyle ki İspanya ümerâsından biri bir marz-ı nâdir ile vefâtında ve salius mîtin akrabasından sebep mevta teşhis için sadr cesdi teşrîhe müsâ'ade aldı.

Meclis-i teşrihinde bulunan husudan ve husumâ' hîn-i teşrîhde hayatın kalbinde hareket görmek deyü akrabayı meyte sa'ayit itdiler. Anlarda dehâ olmuşiken ve salyus teşrîh itdi zannıyla katl deyü davâ' açdılar ve'akıbet inkuziyşiyin denilen jüzviyyet eşkinci sene talîm itdiler. Fakat krâl filkus sâni her nesile tahlis edüb beyt-i mukaddes cânine i'nâm eyledi. Mumaileyh ve nedîl ümerayı askeriyesinden meşhûr ya'kûba mesâhib olarak Kıbrıs cezâresine Keffe ve muvâhhara Kudus'e azîmet itdi.

On bin ve cevadârkanı ve salyus beldelerinde neşr-i ulûm itmek üzre mahsûsâ da'vet itdiler. İ'câbet edüb gelürken zinta adası önünde seline-i tâşa çarpub parlandı. Fazl mumaileyh orada hayli mihnet ve vec'allerle geçdi. Fî 13 muharremü'l-haram sene 966 ömrü elli sene.

Ve salyusdan sonra şâyân zikr-i müşerih İngilizdir. On yedinci karn-ı milâdi bedd-i mücedded teşrîh add olursa sizedir. Hayvânât hakkında kitâb-ı meşhurda 1651 sâl-i milâdi. Londra'da matbu' dur fî Ramazan sene 1067 matûfi.

Mumaileyh her deyüse kadar zann olunurdu ki damarandam ba'zı i'zâda olur. Her vüyûs isbât itdi ki hilkat i'zânın itsâl ve tertîbi sebebiyle iczâyı i'zâdan her cüz'ide duran dam vardır. Kalbin mütevalliyâ inkıbâzı inbastını o demek vürüddin ahvatinden kalbin adeniminisine va andan bütün emine re'y tarikiyle mürûra re'y tarikiyle izan-ı esireye ve andan bütün esire dühûlünü ba'de bâcümle şerâyîne isâline bir derece müberihin ve beyân eyledi ki iki yüz şu kadar sâl geçdi hâle o kadar tevzî ile diğerleri beyâna mukyedir olamadıkları sakat müşerrihîn nezinde müsâmildir.

Herüyusdan sonra eslliyus vacibü'l-zikirdir ki urûk lebnîyi idrâk eyledi. Ve Fransız fukût urûk lebnîyilin mesâlikinin mecrâyı sadra ve edrâdan veriyle terkıyı solunu keşf itdi.

EK 6: SİYASİ ALANDAKİ YAZILARI

Tunus Zâbitası, Ulûm Gazetesi, Sayı:14, 1286(1869).

Tunus yedi sekiz senedenberü Tanzîmât-ı kabul itdi. Kânûn kitâbları yazdı. Kânûn kitabına muhâlefet itdiği hâlde bî'at ve ita'ât münfesi olacağını bâlâ karar-ı Tunus Beyi Ahmed ve peymân eyledi.

İş böyle iken hala Tunus memleketi devleti zabıtasıyla irâde olunuyor. Bu vakt Tunus'da ve Cezayir'de terk-i tâyîlleri var idi. Yeniçerilerin azgınlıkları ve katlerde dahi azmışlardı. Tunus'da Tanzîmâtdan sonra tâyî devleti oldu ki kadar ve menzillesi adetâ zabtî serkerdesi olmağla idi. Lakin iş öyle değil. Yine devleti kabâtâyîdir.

Bir kabâhatliyi yakalanub devletin huzuruna götürdüler. Bu devletin aklına ne kadar gelür ve hiddet yâ halim vaktine her nasıl tesâdüf iderse o kadar sopâ atdurub üç ay beş ay yaz yada hîs yollar. Mecûsun çolugu çocuğu hala hâbt olan sûfi devletlinin hürmene yâ mukârrerbâlardan birine bir şey' takdîm ider. Devletliye falan âdadamın o dürlü kabâhati yokmuş diye ihtâr idiyorlar. Devleti sufi olduğundan “yâ öyle mi sayıveririniz” diye mahbûs-ı halâs olur.

(Vâh İslâm vâh. Ne kadar ağır uykuda).

Hükümet-i Hidiviyye, Ulûm Gazetesi, Sayı:14, 1286(1869).

Mısır Afrika'da kıt'a-ı mahsûsa-i şarkıyyedir ki. 24 ve 32 tula 28 va derece-i beyninde. Kıt'a-i Mısıriyye'nin tulî 225 freng kadardır. En arîz cihetide bâb-ı sei'ydden kullatü'l-arabiyeden bu hattı müstakîm çıkılrsa 80 freng kadar olur.

Bu kıt'a yukarı Mısır ve aşağı Mısır vasıflarıyla ikiye munkâmeddir ki sahil-i bahr-ı sefidde Kahire'ye dek aşağı Mısır ve andan ortasına yukarı Mısır denür. Şimdi bahriyye denilen pârçaya eski Yunanlıların devleti demiş olduklarına vech meselesi olmasdır. Nasıl ki hurûf hocâ-i Yunandan deltâ harfi meselesi eşkalidir. Ötedenberü ulûm ve ma'ârif ve sînâ'ı ve suret-i mahalli bu bahriyye idi.

Mısır âklamı sevâhilde mütea‘addil ve ortalarda hârddır. Ama sâğlâm. Mısır bahriyesi husûsâ Kahire etrâfi ormanlık gibi ağaçlıktır. Lakin Mehmed Ali merhumdan âkdem böyle olmayub mücerred anın ve İbrahim Paşa'nın himmetiyle olmuşdur ki bunlar sinîn kalîle müşemmer ve gayri müşemmer 21 milyon ağaç yetiştirirler.

Afrika'da hayvânâtca bir kent Fas kıt'asındadır. Mısır'da zikre şâyân kesretî yokdur. Husûsâ geçen senelerde ve hayvânâta arz olan kırgınlık safirleri hemân tüketmiş ve âhâliyi biçâre bırakmışdı. Bir kât vîrsün hidviye-i Mısır ki ahaliye i'aneden başka vakt müsâ'idde te'dîye imhâliyle farz virdi.

Mısır on beş müdürlüğe münkasımdır. Her eyâletde bir müdür birde vekîl vardır. Köylerde birer şeyhü'lbâd bulunur ki bunlar bir fenâ ihtiyâr ve mehtâr makâmındadır. Vergi ve asker ve tecessüsten mes'ul tutuluyorlar. Meselâ köyde serkât vuku'balsa muhtâr hırsızlı arayub bulmağa mecbûr imiş. Dimek ki bu gün Avrupa'da mevcût olan polis ve cinâyât nizâmları Mısır'da dahi hale icrâyâ konamamış.

El yevm hidviyye-i Mısır İsmail Paşa İbrahim Paşa merhûmun oğlu olub fi 1279 amcası merhûm Seyyid Paşa makâmına geçmiş. Fransa'da terbiyye görmüş ve Mehmed Ali'nin tutmuş olduğu nizâm ve i'mâr tarîkine sâlık olmuş. Riyâset-i hidivi tahtında meclis-i ali-i mahsûs var. Münâsib-i refiyye eshâbından mürekkeb. Meclis hemân Fransa asılı üzre mürettib. Rütbeler ve unvânlar ve muhâkim-i şer'aye İstanbul usûle üzre.

İskenderiye'de ve Kahire'de ticâret muhâkemeleri var. İzâsının sulsânı İslâmdan ve bir sulsî Hristiyanlardan muhâkım mücteleta olub icânab ile yerlü beyinde felhûr iden münâza'âta nazır iderlermiş. Buna dâ'ir ve hala yeni teşkîl itmekde olduğu muhâkeme müte'allık tafsîlât bilmiyorum.

Mısır mâliyesinin vâridât mesârifi muvâzenesi her sâl kilitlü fazla bırakur. Vâridâtı vergiden (vergü şehrinlere mahsûs) ve çiftlik bâlık tuz kalı kehrçale ve diğere esyâ-i rebûmâtından hâsıl.

Fazıl Paşa Takımı, Ulûm Gazetesi, Sayı:14, 1286(1869).

Mustafa Fazıl Pâşâ Yeni Osmanlılar Cem'iyetinde dâhil olduğu eyyâmında kendüsünün İstanbul'da ve Mısır'da ve Avrupa'da bulunan ma'âşlı ve muvazzafları pâşâlarına hulûs için tarafına havâdis yazar ve hizmet dahi iderlerdi. Şimdi o göz oldu. Ortaklık ayrıldı. Ya'ni Fazıl Paşa Cem'iyetinden ihrâc olundu. Anın ma'âşları dahi pâşâdan menâfi' mâddiyalarını muhâfız uğruna Yeni Osmanlılara hizmetinden istinkâf ideceği derkât zâhir idi itdiler. Binâ'aleyh anlardan ihtirâz olunmak bâbında âhvâni ihtâr ideriz. Şimdi Paris'de bulunan Fazıl Paşa ma'âşlıları şunlardır.

1500 Kani Paşazade Ahmed Rıfat Bey

1500 Eski Postacı Agah Efendi

1000 Kemal Bey

1000 Necib Paşa Torunu Mehmed Bey

750 Reşad Bey

750 Nuri Bey

300 Mısırlı Abdullah Efendi

Bunlar her mâh ma'âşlarını Fazıl Paşa'nın Paris'de kâtibi Mösyö Sakakıyı'dan aluyorlar.

Mehmed Bey İsbât-ı Hamiyyet İtdi

Fakat ismini kayd itdiğimiz Necib Paşa torunu Mehmed Bey Paşa efkâr-ı kadîmesinden dendüğü için 1000 Frank ma'âşını bu kerre terk itdi. Ve Mehmed Bey bundan bir sene âkdem Fazıl Paşa'nın yazmış olduğu bir kıt'a-i mektubu şimdi isbât itdi ki zâtâ bu ma'âşı kabul idişi ve Paşa'nın riyâsetini tasdik alışı paşayı fikr-i ihtilâfda sâbit zannıyla refâkate mebni idi. Mâdâm ki şimdi paşa irâde-i hâzura ile uyuşdu ve refikâsına dahi sükûnet ve uyuşmak teklif eyledi. Artuk ayrılmak lâzım geldi. Mehmed Bey bu kere müşârü'n-ileyh yazmış olduğu mektubunda buraları izâh ider. Bir sureti elimize geçdiği hâlde tab' ideriz.

Fransa Paramentosu sene 1870, Ulûm Gazetesi, Sayı:18, 1287(1871).

(Fî 8 Mayıs Fransızların ekseriyyet arasına arz olundu)

Bu sâl Fransa'da tertîb olunan pârlemento tanzimâtı 46 maddeyi hâddidir. Fakat cümlesini yedi maddede derç itmek kâbildir. Şöyle,

Birinci Madde: Fî 1789 ilân olunan usûl kebîre ki Fransızların âhkâm-ı külliyesinin esâsıdır. Bu tanzîmât usûl-ı mezbûreyi tânur. Tasdîk ider ve tekeffül eyler. (*dipnot: * 20 ve 21 Kânun-ı Evvel 1831 tanzimâtda dahi birinci madde tabkî böyledir. Bu usûl-ı kebîre 34 numaralı Muhbir Gazetesinde tab' ve neşr olunmuş idi.*) Fransa'da Devlet ırsî esâsı 1852 ekseriyyet ârâ'i makbûl-ı sûret hükümetdir ki Fransa anı kâbul itdi. Benaberin Kralzâde Napolyon pederî Napolyon-ı sâlis halef olub Napolyon râb' ma'nündür. Napolyon-ı râb'ının bloğuna dek vâlidesi kraliçe devletdir. Napolyon sûlaesinden bu hatt-ı mütekamîde inkırâz hâlinde verâset birinci Napolyon'un yeğeni ve Krâl Napolyon'un mahdûmu Prens Napolyon kolundan zikirre intikâl idecek.

Üçüncü Madde: Arz-ı kavânîn vasât-ı teşrîh krâl ve senâto ve meclis teşrî' mecmû'ayı tarafından icrâ-ı idelecek.

Dördüncü Madde: Krâl re'is-i devletdir. Hükümet-i milliye emânetini hâmilidir. Krallık re'y küme mürâc'at dâ'imâ hakkıdır. Krâl senâtoyu ictimâ'ı da'vet ider ve müddet-i ictimâ'ı te'hîr ve temdîd idebilir. Meclis teşrîmi cem' ider. Te'hîr idebilir. Dâğdır. Setâtonun ve meclis-i teşrîmin hitâmını krâl ilân ider. Krâl kuvvet-i beriyye ve bahriyyeyi kumândâ ider. Muhârebeyi ilân iyler. Senatonun ve meclis teşrîmin tasdikine muhtâc olmayarak musâmaha ve ticâret mu'âhedeleri akd ider. Cümle-i münâsebe krâl tevciye eyler. İcrâ-yı kavânîn için lâzım gelen ilânât ve nizâmâta o imzâ' ider. Muhâkemede icrâ-yı hakem anın nâmına idebilir. Krâl lütf ve ihsân ve afûâma müsâ'ade idebilir. Kânûnları o tasdîk ider. O işhâr eyler. Krallık mahsusât senûyesi (habîb-i humâyun) ibtidâ-yı cülûsunda ârâ-yı imaya arzla kararlaşur. Eyyâm saltanatının ahzîna dek o karar mu'teber olur.

Beşinci Madde: Vüzerâyı krâl nısb ider. Krâl azl ider. Vüzerâ-ı mes'uldür. Vüzerâ' senatoya yâhûd meclis-i teşrî'ye a'zâ-ı olabilir. Vüzerâ' istediği vakt bu meclislerin ikisinede gidebilir. Ve her ne su'âl ederse istimâ' olunur.

Altıncı Madde: Senâto (Meclis-i Ali) kardinallerden ve maraşellerden ve âmîrlerden ve rütbeleri krallık idâresiyle senâtor rütbesine terfî' idilen âhâlden mürekebdir. Senâto azalığı kayd-ı hayât ileddir. (ya'ni azl yokdur).

Yedinci Madde :Meclis teşri‘de nevvâb-ı âhâli ârâ-i külliye ile intihâb olunur. Bu tanzimâtı fî 19 Mayıs Frengi sene 1870 Salı günü hâmil-i muharrer devlet Mösyo Amil olivya senatoya teblîğ eyledi. Ertesi çehârşenbe günü senâtodâ yüz otuz ehl-i re‘y azâdan hiç birinin muhâlefeti görülmeyerek ittifâk ârâ-i ile kabul olundu ve aza-ı mecis “*yaşa imparator*” alkışlarıyla dağıldılar.

Ba‘de imparatordan âhâliye hitâbâ bir mektûb ilân olunub şu tanzimâtın kabulü Fransızlardan ehl-i reyden ekserriyet arasına hevâl olundu ve cem‘ ara‘i için 8 Mayıs frengi 1870 Pazar günü ta‘yîn idildi. O güne dek her farka gazetelerini açub ve cem‘atler teşkil edüb ve nutuklar verüb ve mektûblar ve telgrâflar ile tarafdalarını tahril edüb hâsıl-ı kemâl hürriyetler daha yerlerini tervîc çalışdılar. Hattı Devlet aleyhinde bulunan cumhuriyet tarafdaranı mârsiliz râpl gazeleriyle kabul itmeyelim. Lâ (nu) diyelim diye bârbâr bağrışdılar. Kaleme geleni yazdılar. Ağızlarına geleni söylediler. 160 def‘a ictimâ‘alar akd edüb ali mela‘ün-nâs imparator aleyhine ve şu tanzimâtın zıddına söyledik bırakmadılar. Hele şu Paris de ol-vakt öyle bi dem kaftanı geçdi ki hâma‘i târih ifâdesinden aczdr. Nihâyet ne netice çıkdı. Pazar günü Paris‘de misâfire icâneb virülüdden ehl-i servet ihtilâlden korkub ve âsâyiş dünyaya hal getirmeğe çalışan cumhuriyet gerü korkûb temür yol arabalarıyla harca kaçmışlar idi. Ve hep dükkanlar kapanmış idi. İşte bu pazarın akşâmı oldu. Rey‘leri mecmu‘ayı ilân olundu. Cumhur tarafı şâbe oturdu. Farnsa İmparatoru ekserriyet ârâ‘i ile Napolyon Devleti‘ni te’sîs ve selâlesinde verâseti ibkâ‘ eyledi.

“*Hülâsa‘ Ârâ‘i*”

1,495,144 7,016,227 Fransa’nın 29 eyâleti

40,181 249,492 dâhilde asker

5,874 23,759 tersâne askeri

13,481 10,791 Cezayir ahalisi

6,029 36,165 Cezayir‘deki asker

1,560,706, 7,336,434

8,897,140 rey‘ viren ba-cümle nüfusun mecmû‘ayı. İşte Fransa’nın 1870 tanzimâtı altı yedi kât ekserriyet ârâ‘i ile kabul olundu. Ateş-i ihtilâl basıldı. Şark uğrundan âsâyiş emniyetlendi.

Bâbîâli İdâresi Kâ'idelerinden Bir Kâçı, Ulûm Gazetesi, Sayı:14, 1286(1869)

İdâre-i hâzire bir müsâvât kâ'idesi üzre mevzû' ki seyürülen bâşı kopârıb cümleyi bir hâlet-i cehle ve meskenet-i dübedüz eylemekdir.

Ebu'l târihi Heredot bu kâ'ide-i zâlimâneyi ne güzel izâh ider ve birde hikâye nakl eyler. Hülâsası şu ki bir şâh diğêr şâha “siz kemâl-i saltanat ve râhatla pâdişâhlık idiyorsunuz benim ne saltanat ve ne emniyyet ve istirâhatim yok. Keyfiyyet idârenizi hâsıl ve rakkaye ta'lîm buyurmânızı recâ ideri.” Böyle mektûb yâzmış. Hâsıl o dakika Şâhın huzuruna vârub mektûbu takdîm eyledikde şâh bir şey' söyleyerek berâta binüb yâlnız misâfir merkûm ile kıra çıkışmış ve bir buğdây tarlasının bir tarafından girüb seyrülmüş başâkları kopararak öte yânından çıkmış ve dönüb târlaya bâkdıkda görmüş olduğu diğêrlerinden yüksek başâkları dahi koparmak üzre tekrâr atıyla târlaya girmiş. Hâsılı şâh tarladaki sâğların irtifâ'ını düzeldinceye dek gire çıka misafire şöyle bir tesvi kâ'idesi göstermiş. Andan sonra sarâyına avdetinde cevâb lüzûmu yokdur diyerek misâfire anın vermiş. Me'mûr-ı merkûm böyle başâk kopârışdan hususuyu alüb matbu'ı olan şâh nezdine avdetinde. Evet kâhde-i idâreyi ta'lîm itdi. Şöyle ki memleketde seyürülen bâşı âzimli herkesi bir hâlet meskenetinde bir ikmâli tâki i'tirâza mecâli olur kimse kâlmâmalı. O hâlinde kemâl-i saltanatla idâre-i müyesser olacak. Deyü mes'eleye hûz itmiş. Her cedîd ba'zı atıka av ide gelmek nizâm-ı cihân olduğundan Sultân Mahmûd vaktindeki ba'zı derebeglerinin bâşlarını kopârmak belki iktizâ itmiş.

Fakat şimdiye dek bu tesviye perdâhatı o derece ilerülede ki değıl eşrâf ve vücûh ve hândân hattı okumuşlukla ve idâreyi kudretle ve me'mûriyetinde istikâmetle ve nüfûz ile veyâ servet-i kesbisiyle hâsılı bir fazîlet olanun seyrülen bâşını ezmek ve i'tirâza mecâli olmayanlarla sıhhâl olacak bir dereceye indirmek kâ'ide-i istikalesine cân u gönülden teşebbüs olundu. Teşrîfâtçı Kâmil Beg Efendilerinden ezilmiş olduğu kâ'ideyi yârisı Fransızca yârisı Türkce olarak ne tuhaf ifâde eylerde “*Letre mi kes*” ya'ni okumuş mu kafâsını kes. Makûlunu ve derdüzbân ider.

Ziyâ Beg bir meclisde emr-i mezbûrun cevâb-ı mukaddını idâre-i mezbûre ağzından izhâr ile “*letresi kes ayvâz mı gelsün*” dedikde vâkı' hâle mutâbık gönderdiğinden ne kadar tahsîn olunmuşdur.

Teb‘ayı ahvâl devlete matlu‘ kıyâmâmak daki mültezim ali olan kâ‘ide-i idâredir. Çünkü iblâ‘ tedkîkî icâb ider.

Heredot (kitâb-ı râb‘ bende 2) Tâtârlar esîrlerinin gözlerini çıkârub amâ iderler. Süt dökdükleri vakt üste gelen zübdesini görübde içenler için deyü nakli der. Öyledir diğer men-i bârkîrininde etrâfî görmesün için gözlerini bağlarlar.

Rûznâme sâcı Mösyö Çörçil bir gün Fu‘ad Pâşâ merhumu gidüb bir serbâz gazete çıkarmağı tânişdikda merhûm kendini hürriyet tarafdârı gösteregeldiklerinden *“niçün şâr yuvarı çıkarmazsın” derkün Ali Pâşâ içerü girer ve gelelim sâbık i‘âde olundukda Fuad Pâşâyâ der ki “siz ne yâparsunuz bu millet cehâletle idâre olunur.”*

Dimek ki Osmânlılar Tâtâr üserasıdır. Yâhûd diğer men bârkîri lâkin bu idâre böyle devâm ider gider mi. Bu evet öylece amâ kalunur mu. Bir Su‘âvi bir kaç sene tarafında kaç su‘âvi olunur. Fu‘ad Pâşâ merhûm der idi ki *“Su‘âvi bir değil ki hakkından gelelim her köşe bâşında bir kaç Su‘âvi peydâ olundu”*. Mümtâz Efendi der idi ki *“bir muhbirin yapıdığı işe bâkın.”*

Ol-vakt bir muhbir idi. şimdi Hürriyet Ulûm Gazetesi Inkılâb Avrupâ’nın memalik-i müt‘addasında Türkçe üç gazete peydâ oldu. Millet ba‘zı harekâta dahi teşebbüs itdi. yakında istihsâl idecekdir.

İ‘tibâr Kurdu, Ulûm Gazetesi, Sayı:17, 1287(1871).

Bu devletin i‘tibârı zimmet i‘tibârı ve dâhili ve hâriciyye sıdk ve sebâtı dimekdir.

Şarki ki bu i‘tibârdan hissedâr değildir ve tedbîr mâliyenin bir fenn olduğu bu güne dek şarkda toplamış gibidir. Çin Buhâri Afgân ve Acemde maliye tedbiri bizde eski iltizâm usûl üzre değil eyâletler vâfilere bir maktû‘ pahâ eylese elzem olunur. Vâli size borçlu olduğu pahâyı maktû‘-ı şâhane takdimin başka ayrûca hedâyâ ve kapûya avâ‘id ve cevâ‘iz takdimine dahi medyûndur. Vâli pâraları nerden bulur alunur hâne bâşına mukannin diğer gün cem‘ eder. Andan başka da pâra iktizâ etdikce hediye ve i‘âne nâmlarıyla döğerek söverek habs iderek alabildiğini alır. Ne dâhilinden ne hâricinden biri hazîneye mâl yâkarız vermeğe cesâret idemez.

İstâbul'a bâkınca. Burânın mâliyyesi bir garîb dersdir. Mâliyye Sultân Süleymân vaktinden ehliyse 1278 pâdişâhlar kâh i'âne kâh darb-ı meskûkât mağsûs ve kölelerinin emvâlini müsâdere ve ihrâc kavâ'in-i tedâbîr sakıyyesine muhtâc olduklarından her der ki ol-vaktindenberü tehdidde idi. Lakin tenezzül idebileceği derkede kalmadı. 1870 evvâhirinde birde düyûn-ı hâriciyyeye tutuldu. Ve hâriciden ve güzad-ı ihlalden etdiği istikrâzât irâd getirir veyâ surût sebep olur. Bir i'mâr-ı mülkiyye sarf olunmâyub yendi gitdi. Düyûnun fâ'iz vakti geldikçe diğere bir istikrâzât ile te'diyye tedbîrine muhtâc olub istikrâzât teâkib ve teslis idegeldi.

Fî 1285 *"yüz yirmi beş milyon frânk istikrâz-ı cedîd üzerine ba'zı muzala"* unvânıyla Avrupa'da çıkan Fransızca ve mâi kâplu bir risâleden anlaşıldığına göre İstanbul mâliyesi menü'l ahir sene 1270 el ahire sene 1281 her sâl vâridât mukannesini yedikden sonra açıkdan 167 milyon frânk yiyerek geçinmiş çünkü onbir sâl zarfında bir milyâr sekiz yüz kırk beş milyon frânk istikrâz itmiş târîh-i mezbûrden sonra yemeğe alıştığı fazla tenezzil itmişlerdir. Çıkan sene 1286 ahaliyye havzasında bir milyon keseye karîb açık görünmüşdü.

İstâbul mâliyesinin dâhilinde i'tibârı yokdur. Çünkü aldığına te'diye itmez. Hattı me'mûrine ve asâkire mu'âşât mukaninlerine aylarca yıllarca dizemez. Ve hazîneye eshâm dâhiliyyeyi vakt-i makdudunda te'diyye idemez. Kaç sıra âhâliyyeden devlet nâmına istikrâz edildi. Sonra te'diyye olunmayub i'âne imiş hükmüne konmak istendi. Bir memleket-i âhâlisi hemşehrîlerinden hisâr-ı dîde olanlara hükümet-i ma'rifetiyle i'âne-i cem' idecek olsalar dersâl asrdır. Mâliye cezb ider. Pâramı kanâdlı dahi olunsa kaçırmaz balığ eyler. Erzurum'da zelzeleden hisâr-ı dîde olanlara âhâleden ehl-i servetin itdiği i'âneleri ve İstanbul harîk-i kebîrinde biçârgân için cem' edilen mübâlağa hep orasıdır. Cezb u hücum itdi. Bu harîk i'ânesi ba'zı vükelâ-i vâsitâsıyla Ali Pâşâ'dan su'âl olundu. Pâşâ devletin ba'zı mühim gâ'ilesine zarf edildi. Deyü cevâb verdi. Ne köy nâmusu vâir imiş ki sukûnet olmadı. İstanbul maliyesinin i'tibârını anlamak için şu mes'eleyi mutâl'a-i kifâyet ider ki. Mevcûd olan Bank-ı Osmâni muna'kıd olmuş mukâvelesine nazarân Londra'da ve Paris bânkalarından râic fâ'iz ile istikrâz idebilür. Dimek ki Londra bânkasından meselâ yüzde üç fâ'iz ile istikrâz edüb mâliyyeye kar vermeğe mukateraddır. Verse kârlı değil mi mâliye Avrupa mağâzalarından bin zahmetlerle yüzde on iki ve on üçe bâlığ olur. Fâ'izlerle istikrâz

itmektedir. Bu karz Bânk-ı Osmâni verüb hârice nasîb olacak kârı miçün kendi itmez. İtmez. Böyle kâra tam‘ a dahi itmez. İşte Bânk-ı Osmâni Bânk-ı Osmâni olduğu hâlde mâliye-i Osmâni‘den emîn değildir.

Binâyı devletin esbâb-ı ahdâmı teksir itmekte olduğundan icyâ kangı temel der ki ol-vechle kırılacak. Kangı cihetden göçecek bunda ba‘zıları ihtilâf iderler. Kul sahîh binâyı devleti mâliye çökdürecek diyenlerin zehabıdır. Bu devleti sefâhat ve isrâf ve adem-i tedbîrin getirdiği züğürtlük yıkacak. Efkâr-ı amme dahi bunu gösterir. Şimdi. Türklerin ve Türkçe söyleyenlerin lisânında harb-i misal olmuş “*fântâziyye çok. Pâra yok*” kaziyesine vaktindenberü darb-i misal oldu. Ve bugünlerde ne kadar şöhret buldu. Onu mutâla‘a olundukda efkârı anlaşılıyor. Fakat naçâre ne yapmalı. Bunu bir kaç kazan suyunca ellerine böylece bir akımı vermeli.

İngiliz levîz fârlı (Bâb-ı Ali‘den bir şehbenderlik olsun yâkâlamak sevdasıyla. Nasıl ki yâkâladı) Memleket-i Osmâniyye‘nin menâbi‘ servetine dâ‘ir bir kitâb yazdı. Mâdem ki bu memleketin böyle menâbi‘ serveti vâ. Maliyesiçün tehlike yokdur. Dedi (ıztırâb yokdur diyemedi) biz dahi levîz fâzlı ile berâber menâbi‘ serveti tasdîk itdik. Fakat bu menâbi‘den mâliyenin fâ‘idesi nedir. Mösyö Kont dö iskâyrâk delâ Türki kitâbında Memleket-i Osmâniyedeki menâbi‘ servetden mâliye-i Osmâniyye fâ‘ide olmadığını isbât ider. Şöyle ki evvelâ mâliye mesârif müste‘celesine kârşu şimdilik bir parçacık paracık ele geçirebilmek uğrunda menâbi‘ serveti istikrazlara rehin ve adetâ istiflâl itmektedir. Bu menâbi‘ Osmânlılı erişebilecek yerlerde kalmayacak.

Sâniyân menâbi‘ servetden istifâde yollara ve esbâb taklibeye tevaffuk ider. Memleketde hâlâ yollar yokdur. Men‘ hazâ yollar dahi pârasız yapılmaz.

Sâlisân zâbitasında olan uygunsuzluk ve tahsîlsârân ve me‘mûrîn sınıflarında adem-i nizâm ve adem-i sadâkat öyle bir kaç yıllarda ıslâhı kabil-i hâlât kabilinden değil. Men‘ hazâ bu devletin öyle bir kaç yıl dahâ bekâya tahammülü kalmamışdır. (intiha kelâmı)

Yâzık çok yâzık ki dâhilden bir kimse mâliyemize çâre bulmak yolunda bir şey‘ yâzmâdı. Fuad Pâşâ 18 Receb sene 1278 huzûr-ı pâdişâhiye yerlâhi takdîm itdi. Lakin icrâsı görülmedi. Fakat hâricden Avrupalı mü‘ellifler bizim mâliyeye bir çâre bulmağa

mesele meşkale hali kabilinden az edüb her biri ilm ve hüneri irâz için çok kitâb yâzdılar. Lakin ne çâre buldular. İşte abes bunda. Ba‘zıları memleketi ticâretle servetinde bir mâli ya‘ni ticârete heyyet virmeli. Dedi. Kont dö iskâryâk bunâ kâ‘il olanları redd itdi ve dedi ki Osmânlılar ecnebîlerle ticaretine rekâbet idebilmek ihtimâli olmâdığımdam işte hemân hemân kâtiten ticâret ecânib ellerindedir. Herît ticâret-ı Osmânlıları servetinde demek şöyle dursun. Bu ticâretdir ki ânların ellerinde en son men‘balarını dahi âlâcak. Veya papuclarını ellerine virecek.

Obisilini ve mumamileyh kont evkafın hazîneye zabitiyle mâliyyeye berü‘ş sâ‘ate bir ilâc acil ta‘r‘if itdiler ki en son çâre olmak üzere Fuad Pâşâ icrasına teşebbüs itmişdi. Âmâ ta‘rîf iden mumaileymâ Avrupalılar icrâ dahi haber virmişlerdi.

Kont mumailey Devlet-i Osmâniyye’nin vâridâtına bir zımmine-i mukavele bulmak için pek çok sarf-ı efkârıyla kalem oynâtdıktan sonra nihâyet Mısır vergisine birâz zam itdikden başka bir şey’ göremedi. Bunu dahi Fuad Pâşâ yaptırdı. Dimek ki o dahi bitdi.

Ben dahi mâliyyeye dâ‘ir yâzdığım kitâbda mühimmâ imkan çâre bulmak etdi mi ve kitâbın mukddemesinde dedim ki.

“On yedinci karn-ı milâdide Fransa mâliyesinin ıztırâbı o derece korkutmuş ki o vakit yâzılmış kitâblara şimdi bâkdıkca “bitdi Fransa” batdı Fransa” ah ve aninlerini görmekteyiz. Karn-ı mezbûr müddeberlerinden biri kitâbında dedi ki.

“On beş milyon nüfûs bir krallık ve o nüfûs ve bir krallık mâliyyeyle temevvül itmiş bir kaç yüz eşhâsın aleyhine feryâd ve fîgân itmektedir.” Bu ıztırâb kimi krâl levyi 14 vaktindenberü mümted olan muhârebeler telfâtında ve kimi krâlin ve müte‘gâtinin etlâfına ve sarâyalar ve kontlar inşâatı israfâtını az eyledi. Hepsi sahîh idi. Fakat her kâtib bir yândan tekâlifin ağırlığını ver bir taraftan da ecânibin emvâl nahb ve ihtikâsını ta‘bîrât-ı mü‘essere ile yâd ider iderde şâ‘irâne zam ve takbîh ile hatm-ı makâl eylerdi.

Öyle görünüyor ki ol kader bir ıztırâb zamânında haklı dahâ izyâde ağladıcı ve hüzünleri artırıcı hutbelerle tesviye-i evrâk eylediler. Fakat o karn-ı mü‘elliflerinden bu‘as kiberet krâl aleyhinde bulunmâsıyla berâber şu kelâmı yâzmağla büyük insâf

gösterdi. Der ki *“bu dahi bir zulm der ki bir memleketin ıztırâbı vaktinde diğêr memleketin hîn-i ıztırâbda çekmiş olduğu müsâ’ib acınâcak suretde nakl oluna.”*

Şübhe mi vâır ki her mü’ellif ıztırâba vücûh beyânında musîb ider. Fakat bu ızdırâbı yedûn giden bir sebep müstemerü’l bet vâır idi. Öyle sebep müstemir ki krâllar vefât ider. Yine durur kibârlar göçer. Yine bâkar muhârebeler kesilür. Yine mecvûd.

İşte karn-ı mezbûrun bir numûnesi bizim şimdik zamanımızdır. Ya’ni İstanbul mâliyesiçün ıztırâb-ı azîm vâır. Bu ıztırâb memlekete fakr u fâka yağdırıyor. Lakin bu ızdırâb azîm-i yedûn giden sebep-i müstemir nedir. Bir anı taharri idelim.

Hülâsa bizim mâliyeye hiç bir çâre yokdur. Amma idâre değışmeli. Peki âmâ yeni idâre yokluğa ne tedbîr ider. Diyor. Kimi diyor. Bizim Mısır’da döplonfasa” ne mi yâpâr. Muhammâ imkan tesrifâtı icrâ’dan sonra hükümetin yâlnız ma’rifetle ve hükümet elini sürmek şartıyla fakat banka eliyle Avrupa’dan halta istikrâz itdirir. Bânka her mahalde şühbelerini açûb ve millete mu’tedil fâ’izlerle karz verüb zirâ’at ve sanâ’ata ve ticârete ikdâr ider. Yirmi yirmi beş milyon nüfûs bir emtin ki âshâb-ı emlâkdir. İ’tibârane Avrupa adetâ meşru’ fâ’izle o bânkayı ikrâz hâhişkardır. Lakin şunlar ki bugün Mısırın Avrupa’ya iknâ’ itmek üzre bulunmadığı ittihâd muhâkim fazîletine bile i’tirâz ile mumâna’at gösterirler. Bahsimizde istimâ’a tenezzül buyurmazlar ki şu işâret itdiğimiz millet istikrâzını tafsîl idelim.

İslâm İçün Bir Kıt’ada Teslimi Yok Mu

Avrupalı mü’ellifler (fakat Fazıl Pâşâ’nın hidiv aleyhine pâra ile yâzdırdığı kitâbların sâcları almitşnâ) Mısır idâresinde teslî’ azîm gösterebilirler. Mü’ellifât adide sâcı Mösyö buzard Mısır’ın coğrâfyâ ve târihine dâ’ir yâzılmış olduğu kitâbında (*dipnot: sahife 71 tab’ salna dersâl sânk sene 1866*) diyor ki *“ekserî üzre zirâ’at ve sanâ’at i’tibârı bir dahâ kâlmak ümidi kâlmâmâcasına düşmüş olan ve zalimât cihât ve adem ve medeniyet içinde gark olmuş olan memâlik-i şarkıyye arasında fakat Mısır der ki istisnâ-i mümin ve mes’ûr peyda itdi.”*

Mösyö Bernard ba’de Mısır’a servet nasıl giderdiği şimdiki servetini ve i’tibârını ve Avrupa’dan bir kaç kere yüzde yedi fâ’iz ile istikrâzâtını ve müstekarzâtın emrû

nâfi'sine sarf kılındığını yâzâr ve der ki “Mısır’ın mesârif seviyesi düyûnun fâ’izleri dahi dâhil olduğu hâlde 50 milyon frânk miktardır. Vârdâtı ise 150 milyon frânka kadar bâliğ olabilir. Her sâl kilütlü fazla vârdât vâr dimek. Bu fazla ise gîtdikce tezâyid idecekdir. Zirâ başluca rüsûmât ârâzi-i mezbûr’ı ve kemer üzerinde ahz oluna” el-ahire. Bazıların i’tir’az idegeldikleri Mısır’daki iltizâm usûlüne nakl-i kelâm edince. Mösyö Bernârd der ki bu iltizâm orâca hem maruz-ı emniyyet hemde mâliyesine nâfi’ oluyor ve der ki dünyâda bir memleket dahâ bulunamâz ki anda iltizâm Mısır’daki gibi ma’ruz-ı emniyyet ve mâliyesine nâfi’ olsun.

Mesâil-i Müteferrika: Tebşîr ve İhtâr, Ulûm Gazetesi, Sayı:18, 1287(1871).

Bâ cümle ehl-i heyet ahvâne tebşîr olunsa ki Tunus Beyi Sadık Pâşâ mevki’ ve hâl ve zamânı bâ’l tefekkür eski politikasını tebdîl bâşladı. Hayriddin ve Hüseyin ve Rüstem Pâşalar gibi erbâb nâmus ve ehl-i sadâkat-i encümeni dâniş servet lâyük ile idâre için aldı.

Tunus’un şimdiki girdiği tarîk-i idâreden beyân mahzû zaytla berâber şunu ihtâr ideriz ki. “Tunus Tunus’da yaşâyamayacaktır. Afrikâ’da yaşâyacaktır.” Bu mezmûmdan gaflet câ’iz değildir.

Tarih-i Mahmûdi ve Mecîdi ve Azîzi: Sultan Abdülaziz, Ulûm Gazetesi, Sayı:10, 1286(1869).

Hala pâdişâhımız (fî Ramazan 1286 ve 18 Kânun-ı evvel 1869) senesi 39 sâl şemsi 11 mâh.

İbtidâi mukattezâ’i hükümet siyâsetden olduğunu vechle vükelâ-i atıkaya karşı erbâb-ı idâre ve tarafdâr yetişdirmeğe teşebbüs itmişdi. Lakin bu meslek hükümetde sebât itdi. İdâre yine eskilerin ellerinde kalub anlar kendi tarafdârlarını yetişdirdiler ilerüledürler ve bu tarikle ikbâlinde kıyâmlarını ibkâ’i eylerler.

Kuvve-i bahriyeye tezyîd için çok atikâ’ eyledi. Abdülmecid merhumun aher vaktinde kuvve-i bahriye 16 sefâ’inden ibâret olub ve bunlardan fakat 46 gemi donanma idi.

Şimdi sefâ'in mîriye 185 gemiye bâğ olduğu bunlardan 63 donânma olub 2370 top çeker. Zerhali.

İbtidâi cülûsunda milliyede tasarruf için ibtidâd kendi mesârifinden kasr u imsak eyledi. Hattı hümâyûn tahsîsât-ı senûye-i kadîmîyesinden yüz bin keseye karîb tenezzül itdi. Hep fâsgaki âsâdet olduğunu vechle idâre yine eski musarrıfların ellerinde kalmış olduğundan ıslâh-ı milliyeye için sâdr olan idârelerin bir semeresi görülmedi. Hattı düyûn dâhiliye ve hariciyenin mecmu'ai yüz milyon liraya yaklaştı ki Abdülmecid hîn vefâtında 32 milyondan ziyâde değil idi.

Cülûsundan beş mâh sonra memleketin ittihâdı bâlga'l icrâ olub imâret romanı denildi. Fî 1283 bu imârete (Prusyalı) ecnebî bir prens bezlâdan cülûs itdi. fî 1286 prens mumâileyhin hatiblerinden ve Avrupa ile olan muhâberâtında makâm-ı imâret taht românı unvânını aldı.

Kala'i harb imârete terk olundu. Kara dâgadır yâ dahi verildi. Ferâmûş olundu. Mukaddemâ sadâret pâyasında iken şimdi adîde ile imtiyâzlandı. Hâsılı bu güne kadar umûr ve mesâ'i fenâ halde ceryân itdi. Cülûsun ikinci senesi tûz ve bâr gibi din'al ve yol diğeri seyyâ'i rûsûmâtıyla ve tezyîd vergi gibi vesâ'itle eski yeg'aif vârdât üzerine üç milyon İngiliz lirası kadar temeyyül olundu. Fî, 1281 evveliyat usulüyle merkezît kâ'idesi bozuldu ve sırf çoğalttı. Ezcümle mu'âsât merhum Abdülmecid zamanında 60 bin kesesinden ibâret olduğunu halde vilâyet usûlüyle birr misüllü tezâyîd edüb şimdi 120 bin kişiyi balıg oldu. Fî 1285 şurâyı devlet teşkîl olunub nezâret ve tatbîk kavânîn nüfûzu müşahit islâmiyeden gasb olundu. Bu nüfûs tabza'i hükümet teshîr idildi. Şeyh alâ selâmet fakat umûr-ı dinîyyeye münhasır kaldı.

Düşman İçimizde, Ulûm Gazetesi Muvakkaten, Sayı:3-ek, 1287(1871).

Bundan üç sâl âkdem İstanbul'da kayd-ı mecrûhlarını i'âne cem' etmek üzere yazmış olduğumuz bir nüshayı muhbir gazetesinde bu günkü Prus ve Fransız muharebesinin vukû' bulacağını ve insanların kurbanlık koyun gibi kesmekle hazırlandıklarını beyân etmişdik.

Muvahharen Londra'da yazılan muhbirin müte'addid nüshalarında Rusya'nın muhârebe tedârikinde olduğunu ve fakat Avrupa'da bir karışıklığa muntazır bulunduğunu tekrâr tekrâr yazmışdık Prusyalı muhârebesi geldi çıktı. Rusya muhârebesi işte geliyor. Bundan âkdem yazılan nüshada Fransız mağlûbiyetini ve husûsâ şark meselesinde Rusya'ya sened çeki gelen Fransız dostluğunun mahv olduğunu beyân birleşe Rusya'nın kara deniz dâ'ir tekâlîfâta fırsat bulunduğunu söylemişdik. İşte şu günlerde Avusturya gazeteleri Rusyalunun muhârebe tedârikâtını tahrîr başladılır.

Viyana'nın en mu'teber gazetesi Nevvel Pres Rusya'da gündüz ve gece ıslaha ve kartop i'mâl olduğunu yazdı. Der ki birçok vaktinde nebru hîv fabrikası yevmîye beş yüz tüfenk i'mâl etmektedir. Muvahharen islâh olunan Mitrayyüz nev'inde (ki fark gelüle yerden atan toplardan) iki yüz top cenûb tarafına gönderildi. Rusya kazakları hududa yığmaktadır. Rusya ordusuna tatbîkâ ordu telefleri tanzîm edildi. Her beş sa'âtde bir âriyet telgrafhâne ve 756 kipri tusbâzları yaptı. Mosko teymur yolu. 28 eylülünden itibaren (3 receb) yevmiye 14 araba katarıyla muvadda girmeye taşıyor. Hatta yolcular ve tüccarlar için arabalarla ta'til olundu. Hep taşınan mevâd-ı harbiyedir. Bu tarîk masaratı olmak üzere hükümet tarafından 000, 700, 1 ruble verildi. Rusya'nın bir para masarratı yoktur. İşte sebep budur ki düşmanın resmi gazetesi senede atının harbiye mabsarından bahs edüb bir açık göndermeyeceğini bile prova söyledikçe Rusya'nın masrafının askerinden haberdar olmayanlar tedârkât-ı harbiyede bulunduğunu zan itmek istiyorlar.

Bir taraftan da Rusya'nın İstanbul sefiri Ağnatif Avdetsaya gitdi. Niçün gitti. Anın hizmetini Prusya sefiri te'hid etdi. Niçün etdi. Bu harekât harbiye buhün Avrupa'nın hal-i hazırı siyasetine taban tabana zıddır. Acaba utanmaz aleyhine bir muhârebe zuhûr ederse hal nice olur. Yazık olmaz mı zira ki düşman içimizdedir

Sadrazam olmak için Rusya sefiriyle ittifâk hayf iden kimdir. Bilür misünüz. Sadâratı kendiye hasr için memleket-i muhârebe ile işgâl ve müşkülata ikâ' tedbirinde bulunan diğeri kimdir. Bilürseniz bu hazırlıkla bu muhârebeler niçün oluyor ve niçün olacak öğrenmeliyiz. Bilmeliyiz. Zirâ düşman içimizdedir.

Fransa'da Cumhuriyet Namıyla Zorbalık, Ulûm Gazetesi Muvakkaten, Sayı:2-ek, 1287(1871).

Fransa'da harbiye nezareti Jeval Faver Prusyalının ordu merkezine gidip Bismark ile görüşmüş döndü Paris'e geldi ve *"Prusyalı Fransa'dan hiç ve sivasun krallarını dahi istiyor. Yani hemân Paris etrafına kadar memalik-i taleb ediyor ve yirmi oluncaya kadar muhârebeye devam edelim"* diye ilân eyledi Fransızlar da kabul ettiler.

Acaib Jul Faver nâm avukatı kimi harbiye nezareti yapmış kendi kendine Jul Faveri Bismark kim gönderdi. Kendi kendine gitti. Bismark ile ettiği mükâlemeye kendine kim ta'lîm etti. Kendi Bismark oyları istendiğini neden bilmeli bunu Fransa'ya kim haber verdi. Jul Faver kendi işte Fransa da bir adam başlı başına politika işlerini karışıyor ve ben falanla mukâmele ettim ben şöyle buldum ben böyle münâsib gördüm deyüb devam muhârebeye sebep oluyor. Bu usulün adı Fransa'da cumhuriyet takıyorlar. Kaldı ki Bismark sefirâne yazdığı ta'lîmatda Jul Faveri takzîb edüb anın ilânı gibi demediğini ve o kal'eları istemediğini haber veriyor. Acaba Jul Faver hîn-i mukâmelede ba'zı türden Bismark kızmış da devam muhârebe mi ilân ediyor.

Şimdi Ali Paşa *"Gur Çağuf şunu bunu ister vermeyelim muhârebe edelim"* dese muhârebe mi etmeli gurçâ konun istediğinden bildim yazılı bir kağıt yahûd bir meclis şehâdeti olmak lazım gelmez mi. İşte Fransa'nın cumhuriyet ki yedi vahidden ibâret.

Fransa Göçebe Oldu, Ulûm Gazetesi Muvakkaten, Sayı:2-ek, 1287(1871).

Fransa da devlet kalması cumhuriyet ise yalnız nâmdan ibâret kalub gerek muhârebe ve gerek ahlâk cumhuru tertîb ve tanzîme müsâ'ade olmadı binâ'aleyh şimdi Fransa ne hükümet ne re'is belâdyuk Prusyalı velev ki Paris alsun kimin ile akd-i musâha idecek ne yapacak işte fi 30 Eylül Frenki Lyon şehrinde ilân olundu ki şimdi Lyon Paris makamındadır. Eğer Prusyalı Lyon'u dahi alursa muhâsara buraya yâhûd Marsilya'ya nakl olunur. Fransız zorbalıklarının idaresi göçebe gibi memleket memleket gezdurur. Garîb tedbîr-i asâir gibi bir aşiret bulunduğu yerden çadırını kaldırdığı gibi diğer mahalellere göç ider. Yazık koca me'mûr Fransa'ya akıbet göçebelik ihtiyâr itdi. Fransız zorbaları böyle başsız kışsız bir hareketi Prusya'ya karşı bir tedbîr zaam ideyorlar. Halbuki Prusya kralı Paris'i zabt itdiğinden sonra düvel-i sâ'irenin

ittifâkıyla Napolyan'a veyahud eski kral familyasından ya'ni avrelilan prenslerinden birini götürüb Paris'e kral nasb idemezdi ve Fransa'nın böyle başsız kışsız nizâmsızlığından ba-cümle devletler istisnâ' idecekleri cihetle Prusya kralının ol vechle hareketi hep takdîr ve tasdîk itmezler mi.

Mesele-i Şarkıyye, Ulûm Gazetesi Muvakkaten, Sayı:2-ek, 1287(1871).

Mesele-i şarkıyye ne ta'bîrât ile ta'rîf olunursa olunsun ve ne kisvelerle eksâ' olunursa olunsun bunun hakîkati İslami Avrupa'da çekmek ya'ni İslamı Rum ile cihetinden çıkarub Asya'ya ya'ni Ükûdar tarafına atmakdır. İslâm'dan murâd ise eshâs olmayub İslâm hükümeti dimekdir.

Petersburg gazetesinin bu günlerde lisânına göre Rusya Devleti silah işinden başka şey' düşünmüyor.

İngiliz gazetesi yazdığına göre Rusya Devleti muhârebe tedârikindedir. Hatta der ki *"Rusya'nın murâdı 'Türkiyât-ı yutmakdır' bir taraftan da Fransız gazetelerinde suali politik Rusya'nın hârbiye me'mûrlarının ellerinde tedâvül itmekte bulunan bir risâleden bahs ider. bu risâlenin hülâsası "artık Rusya Devleti'nin ifâdesinden ibâret itmiş.*

Çabuk anlaşılacak meselelerdendir ki öteden beri Rusya'nın burnunu sokduğu yerde kendini göstererek Rusya'ya sed çeken Napolyon politikası Fransa'da bitdi demek isterim ki Fransa'nın politikaya müdâhale itmek kudreti olsa böyle şark hayreti değildir. Geçen Girid vak'asında *"niçün Fransa Devleti Yunan'a yardım ile Giridi Türklere kurtarmadı"* diye millet meclisinde itirâz iden zât şimdi Fransa'nın hâriciye nâzırıdır. (Jules Favre) mahsûsâ Girid'e gidüb asîlere silahıyla yardım iden Fransızlar şimdi Paris'de büyük me'mûriyetlerdeler hâsılı Fransızın şark üzerine bakacak vakti olmadığından başka politikası dahi yokdur. Binâ'aleyh Rusya için tamam ve vakt fırsattır.

Ketb-i tevârihinden anlaşılın bir meseledir ki dünyâda hiçbir devlet kendine hîn-i iktizâ'de mu'âvenet idecek bit refik-i tedârik itdikçe ne kudretri olursa olsun muhârebe ilân itmişdir. Yalnız şimdi Fransız Devleti şu muhârebede müstesnâdır ki hiç devletle mu'âhede-i hayf yapmaksızın ilân-ı harble bilâdik eylemişdir.

Dimek isterim ki Devlet-i Osmaniye'nin tedârîki harbiyede bulunduğu pekala sırasında fakat mu'ahede-i hafîyeye rabt idecek dost bulmak lazımdır.

Acaba bu dost kimdir. Avusturya Devleti midir. Avusturya'nın Rusya muhârebesinde bî taraf kalacağı hemân şimdiden ma'lûm gibidir. Hatta Fransa'nın yüzüne mu'avin gibi tebessüm edişi dahi bî taraflığı netîce virdi. Men hezâ Bulgarların Macar gibi idâre unvân-ı müstakil ile tefrîk olmalarını ve Girid'de silâh tutânların reylerine müraca'at olunmasını Bâb-ı Ali'ye kararın nasîhat suretinde ifâde iden akla düşmeliği hala Avusturya'nın hâriciye nezâretindedir (Baist) ancak Tevârih-i Osmaniye ve ecnebîye gösterdiği vechle hareketini muhârebede Devlet-i Osmaniye za'îf düşse Avusturya Devleti derhâl Bosna'ya tesellut ide geldiğinden Rusya ile muhârebeye tutuşmandan âkdem Avusturya'yı sağlam kazığa bağlamak gerektir. 1151 vak'ası büyük dersdir ve bu Fransız muhârebesinde İtalyayla Fransız mu'avin gibi heyetde görünürken Fransız mağlûb düşübde Roma'dan askerini çektiği gibi İtalyan askeri Roma'ya girüb kendi gergefini işlemesi ibret alınacak vak'adır.

Hasılı Avusturyalı'nın bizce kendince fâ'idesi bî taraflığı ve Devlet-i Osmaniye aleyhinde bulunmasıdır. İngiliz'e gelince İngiliz devleti ve milleti şark üzerinde olan menâfını Rusya eline düşürmek için Rusya'ya nasîhatden ya'ni bizim ile Prsuya nezdinde musalahaya vasâtatdan ve muhârebe vuk'unda bize alet-i harbîye satmak ve zâbitan bahrîyesi bizden esirgemek ve İngiltere'den istikrâzını tehsîl eylemek gibi mua'venet ve gizlice musâhabetden gerü durmaz. Ancak Kırım da olduğu gibi maddeten bize mu'avenet itmek üzere mu'ahedeye girişür mü.

Bu meseleye cevâb verebilürüm. Zirâ bu bâbda İngilizlerin inkârının eyü bilürüm ve Lord Astar Ankafuret den bu husûsa dâ'ir mühim dersler öğrendim. İngiliz bu mu'ahedeye girişmezse meğer ki Bâb-ı Ali vükelâsı tebdîl oluna ol-vakt mesele ve mütala' değüşür. Hatta muhârebe vuku'ı bile şübheye düşer.

Karadeniz Meselesi, Ulûm Gazetesi Muvakkaten, Sayı:8-ek, 1287(1871).

Âkdemce tercüme ve neşr itdiğimiz Petro ahidnâmesi Rusya müverrihlerinin âsârında dahi mûnderic olub ba'zı Rusya taraftarının güyâ bu ahd-i Petro'nun olmayub başkası

tarafından tanzîm olunmuş gibi beyhûde idd'âsı târihinde abes hükmünde ad olunmuştur.

Akıldaki Katerina ta'limâtı meselesinin şarkıyece Petro ahdnâmesinin zübdesidir. Müverrih meşhûr, bu ta'limâtı yazmıştır.

İşte şudur

“Rusya hudûduna kilitli asker yığub fakat müdâfa'a ve Karadenizden donanmâ ile İstanbul'a hucüm.”

Katerina ve Markof me'mûr edenler ki bir kere kalıbı (ya'ni İstanbul) oturduktan sonra a'zâsını (ya'ni Rumeli vilâyetlerini) zapt etmek âsândır.

1. Rusya İstanbul'u zapt edüb ne yapacak.
2. Petro'nun dediği gibi *“İstanbul'u zapt iden Rusya Kralı bütün dünyânın imparatoru olacak”* ya'ni Avrupa'ya dahi hükm idecek.
3. Avrupa Devletleri ol-vakt ana karşı koyamazlar.
4. Rusya İstanbul'u alsa Avrupalılar muhârebeye ne hâcet iki senecek bu gazlardan idhâlât ve ihrâcâtı kesse Avrupalılar yiyecek bulamazlar açlıktan Rusya'ya teslim olurlar.
5. Dimek ki Rusya cihângirlik sırasından fakat böyle cihângirlik niyeti sebep ne dir ki yalnız Rusya Devleti hakkında mütâla'a olunuyor. Diğer devletlerden birine niçün azl olunmaz bu zann yalnız Rusya'ya hasr olunmağa bâ'as nedir.
6. Cenge cihângirlikle kabul ve müsta'id yalnız Rusya'dır. Düşündünüz ki dünyâda uslubu (sakâlibe) denen bir cins var bu sakâlibe bir cins ve bir dîn ve bir mezhebde olarak alıyor. Avrupa'da kesît ve mezhebde müttelik bir millet var mı. Yok. İşte sakâlibe böyle kesret ve diyânet meselesinde mağrûrâ cihângirlik sevdâsındadır. Bu sevdâsından ibâret olmayub cihângirliği müsta'iddir ve bu istia'dâde mebnîdir ki Petro ahdi ve Katerina bu ta'limâtı virmiş ve bunların ihlâfı hıfz ve icrâsına bezl-i müsâ'i idgelmiştir.
7. Öyle amâ yüz milyon Sakâlibeyi bir emr altına toplamak müyesser olur mu ki sakâlibe re'isi ve diğer ta'bîrle Rusya kralı cihângir olsun.

8. Müyesserdir hatta Rusya Devlet'i bu güne dek yetmiş milyonu başına topladı ve şunu dahi bilmiş oldunuz ki Slavlar ki Urteve dö Vaksus denilen mezhebde dirler bunlar Rusya kralına Çar (ya'ni şehriyâr) Hazret-i Ali'nin vekîli Pâpâ gibi tanurlar hasılı dinci ve anı imâm tanurlar.
9. Bizde olan Slavlar gibi dince imâm tanurlar.
10. Bizde ki Slavların ba'zısı İslâmiyeti kabul itmişdir (bu sanıklar gib) bunlar müslümândır. Ba'zısı da Katolik olmuştur. Hatta Bulgarlardan doksan üç nâhiye Katoliktir ve ba'zısı da imâret idâresinde müstakildir ve bâkisi (ki Bulgardan falandan nihâyet dört milyon nüfûs) İstanbul'daki Rum Patrikanı imâm ve pâpâ gibi tanımakda idilir.

Doğrusu Fatih Sultan Mehmed ne büyük zât idi ki Rumların esli imtiyâzını ibgâen ile Bulgarları Rum patrikliği idâresi altına bıraktı.

Rusya imparatorları bu güne dek çalışarak şu Bulgarları Rum patrikhânesinden ayurub doğrudan doğruya hâmiye' dînîleri altına almak istedilerse de bir dürlü uyduramadılar. Nihâyet yakın vaktlerde evvela Bulgarları Rum patrikhanesinden ayırmak kendi patrikhânesine bağlamak tedbîrini tutdu.

11. Hâ şimdi anladım ki akdince Bulgarlar hocalıkda tahsîl itmiş ba'zı şehîrlerinin tahrîkiyle Rum despotlarını niçün kovdular ve bu levendin Bulgar patrikhânesi niçün çalışıyorlar. Rum despotlarında bunlara tea'dîleri ve bu kadîdden sanât itmesi bilemeyen ba'zı Bulgarların hareketleri azâm iden Bâb-1 Ali me'mûrlarının idâresizlikle veyâhûd polîtika yapıyorum zann idişi şu hoca benlilere yardım itdi. Hatta Bulgar patrikliği on seneden halen mesele oldu.

Bu şudur ki Rusya Memâlik-i Osmaniye'de bulunan Sakâlibeden ve hiddet Sakâlibe maksadını unutsun ve şurası dahi mâlûm olsun ki fakat dört milyon kadar olan Bulgardan doksan üç nâhiye Katolik olub Rusya Çarının Patrikliğine mürâca'at itmeyecekleri meselesinden başka bu dört milyon Bulgar iki buçuk milyon İslam ve yarım milyon Rum Yahudi Ermeni ile muhâtelata sâkin olduklarından ne eski târihlerde mezkûr Bulgarya mevcûddur ne de Avusturya hâriciye nâzırı bu Bulestik

zea‘mı gibi “*idâre-i müsta‘id Bulgaristan*” vardır. Bunestik “*Bulgaristan*” tesmîsine cesâret itdiği Memâlik-i Osmaniye muhâsatâne kat‘a kıyas olunamaz ve İstanbul idâresinden ayılmak mümkün olamaz.

Rusya Devleti şu mezkûr Katerina ta‘lîmatını icrâ için olan tedârikâtı altmış senede ikmâl eyledi (men 1209 1269) ya‘ni Karadeniz’de donânması teşkîl ve Kertch iki kalma Sivastopol gibi mevki‘lerde istikâmâtını te’sîs eyledi ve artık bu mucib ta‘lîmât berren müdâfa‘a ve bahren muhâceme sırası kaldı zannıyla miftâh kalmadan falandan bihâne tutdurmak mançikofu İstanbul’a gönderdi. Şu nükte dikkate şâyândır ki mançikof İstanbul vurûdunda şimdi ağnâtîf Petersburg’dan avdetinde fî 26 Şubat Ali Paşa’ya ve sonra Kıbrıslı Paşaya gidüb “*Rusya Devletiyle muvâfakatsiz hasıl olduğu halde hükümetine vâsi‘ kuvvetiniz müzdâd olur. Şu küçük sardunya bütün İtalyanları ve elyevm Prusya Almanları başına topladığı gibi sizde komitte (Nasyonalita) da‘vasını tutarak bütün Müslümanları başınıza toplarsanız bu bâbda lazım gelen mu‘âveneti ideriz ve evvel havl şu Mısırı ve Tunus’u adetâ idaresine gibi valilik yaparız.*” (dipnot: *bu günlerde Fransızların Liberte nâm gazetesi şu ağza nazaran ikinci Mançikof tesmiye idiyor. O vakt Mançikof bir takım ahidlerle Osmanlı ile İngiliz ve Fransız beynîne nifâk bırakmak itmişdi. Şimdi ağnâtîf bu nifâkı çalıştığından başka dâhili memleket-i İslamiyye beyninde fitne düşürmeksi idiyor. Hafîye bu fitne bâb-ı ali den bir fırkaya te’sîr idiyor. Hatta tîm resmi ‘lâturki’ nâm gazetesine ‘işte sırası geldi bâb-ı ali İtalya’nın ve Prusya’nın yaptığı gibi komite da‘vasını tutub bütün müslümanları başına toplamalı evvel Mısır ve Tunusu.*)

Mançikof dahi vükelâdan ba‘zı ehl-i emelî “*bayram kasdında sekâ kırmızı yani alaylım*” zemîninde çocuk gibi aldatmak isterse ile de ama ol vakt meseleye akli iren Bâb-ı Ali şark üzerinden gelen Avrupa Devletleriyle bil-ittifâk ve Rusya’ya mukâvemet itdiler. Karadeniz ve Rusya istihkâmetini yıkdılar. Nihâyet fî 1856 mîlâdi (1273) Paris’de bir meclis akd olub Osmaniye ve Rusya İngiltere Fransa Avusturya Prusya Sardinya Devletleri bininde bil-ittifâk bir mu‘âhede tanzîm olundu. Bu mu‘âhedenin on birinci bendinde şu ma‘nâda Fransızca ibâre yazılıb imzâlandı.

“*On Birinci Bend: Bahrisiya kuvve-i bahriyeden âzâdedir. Anın suları ve limânları her milletin ticâret gemilerine açık olub Rusya’nın ve Osmanlı’nın ve cümle devletlerin harb gemilerine resmen ve müvebdân mesdûddur. Fakat bu mu‘âhedenin on dört ve on dokuz benlerinde zikr olunan gemiler müstesnâ.*”

Nüsha-ı sâbıkamızda Karadenize mütea‘llik mu‘âhede bendleri tercüme olunmadı mı. Hülâsa Osmanlı ile Rusya’nın Karadeniz’de hizmet-i lâzımeleriçün onar kat‘a sefâ’in hafife ve Tuna ağzı kararnâmesini muhâfaza için musabba Tuna’da mu‘âhededen her birinin ikişer sefâin bulundurabilmeleri câiz görüldü. Bu bendlerle Rusya Devleti Prusya’da bağlı kalub Fransızca’ya çok tenezzül itdi. Fî 1856 Rusya hesab-ı mağlubiyete bu mu‘âhedeği imzâladıysa da birine saldırmadı ve on sene sonra şikâyetden hâli olmadı ve üçüncü def‘a olarak bu kere fî 18 teşrin-i evvel rumi 1287 *“Karadeniz’de hukûk devletini tenzîl iden mu‘âhede bendlerine artık bundan böyle kalmayacağını”* devletlere bildirenlerine hürmet edebileni beyân eyledi.

Bunun üzerine âshâb-ı imzâdan İngiltere Devleti’nin hâriciyesi Rusya’ya cevâbda mu‘âhededen bir bende dokunmak hepsine dokunmak hükmünde olduğunu iş‘âr eyledi. Rusya Devleti buna cevâb verüb *“mu‘âhedenin sâ’ir bendler”* diğer devletler tarafından ri‘âyet olunmayarak feshi olunmuş hükmünde iken yalnız Rusya Devleti’nin menfa‘tine tutunmak bendlerin te‘bîdi muvâffak-i hakâniyyet olmaz” gibi bahs eyledi Rusya’nın şu altıncı nota senden evvel ve sonra İngiltere’de efkâr-ı umûmiyesi münkasım olub bir kısmı istavrât mîl gibi gazetelere mektûb yazarak *“Rusya ile mesele-i şarkıyye için muhârebe adetâ sân gavgâsıdır. İngilizlerin azimetine Osmanlı’yı muhâfaza itmekte ve ne Rusya’yı zayıflatmakda değildir. Mu‘âhede ise müebbed kalmak için yapılmaz”* efkârını neşr itdiler. Diğer fırka Lorf Rovsel gibi yine gazetelere mektûb gönderüb *“Rusya ile mesele-i şarkıyye için muhârebe menfa‘at gavgâsıdır. Mu‘âhedeği muhâfaza için Rusya’yı redd itmeliyiz. Kabul ittiğimiz suretde silâha davranmalıyız”* diye beyân efkâr eyledi. İşte İngiliz Devleti şu iki fırka arasında bî karar. İtalya’nın cevâbı mu‘âhedenin ya‘ni ta‘dile muhtâc olduğunu ikrârıyla Rusya efkârını bir nev‘ hizmet itdi. Avusturya’ya bakalım orada Hâriciye Nâzırı Bunest evvle kimseye der ki bundan üç sene âkdem neşr ittiğimiz mektûbda dahi mu‘âhedeği ta‘dîl tarafdarı olub Rusya’nın ekmeğine yağ sürmüştü.

Fransa muhârebe ile meşgûl. Nihâyet iş Rusya’ya dayandı. İngiltere Devleti Rusya kralına mahsûs elçî gönderüb reyini sual itdi. rusya hâriciyesi âshâb-ı imzadan mürekkebe bir konferans teşkîliyle mu‘âhedenin bir kere gözden geçirilmesi reyinde bulundu. Bu rey sâ’ire devletler tarafından hemân kabul olundu. Anı kırıp konferânsa da‘vet-i şerifini İngilize verdiler. Bu konferans bir rivâyete göre İstanbul’da tecemmu‘ edecek ve diğer rivâyete nazaran Lonra’da.

Bâb-ı Ali ne hareketde bulundu. Tufeyyel Ali Paşa Gorçikof'a yollayacağı cevâbı Viyana'da Halil Bey vasıtasıyla Avusturya'nın hâriciye nâzırı Bueste gösterdi. Buest ba'zı yerlerini tashîs eyledikten sonra mahalline irsâl olundu mu bu cevâb "*Paris mu'âhedesine sa'ir âshâb-ı imzâ devletlerle berâber hürmet*" ideceği beyândan ibâret.

Bize sahîfe 113 yazmışdık ki "*Rusya mı kazanur biz mi kazanuruz. Rusya kazanur – eğer muhâberât ile konfrans ile falan mesele silâhlanarak vakt geçirdirilürse. Biz kazanuruz- eğer zât-ı şâhâne Gorçikof notasını kat'iyân red edüb ey âshâb-ı devletler müşterikâ imzâlandığımız Paris mu'âhedesinin on birinci bendinde. Karadeniz resmen ve müvebden kuvve-i bahriyeye mesdûd olması ahd olundu bize bu müvebbid hürmet ideriz. Gorçikof notasını gerü alsun ve eğer murâdı cebren ahdı bozmak ise şimdiden cevâb versin*" dirse. İş biter. Sâir devletlerin ne ağızla ne kolumla bu yolda bir cevâb Bâb-ı Ali'ye ta'lîm itdik işlerine gelmez. Fakat cânu gönülden böyle bir cevâbı müntezir idier. İşte Bâb-ı Ali'nin vazifesi buöyle cevâb virmek idi.

Muharebe Havadisi, Ulûm Gazetesi Muvakkaten, Sayı:3-ek, 1287(1871).

Prusya süvârisi Paris'i öyle muhâsara itdi ki duhûl ve hurûca ihtimâl yok. Geçen gün üç İngiliz ellerinde İngiliz sefâretinden murûr-ı hasabiyetiyle Paris'den çıkmışken yolda Prusya askeri tarafından çözüleb murûra ruhsat verilmediği İngiliz gazetelerinde görüldü.

Paris mütegalibesi kendilerinin makam-ı hükümete cülûsları muvakkaten kapuya gelmiş olam düşmanı dahi için olun Fransız hükümeti bâ cehle Fransızların intihâbıyla teşkîl olunacak bir meclis-i umûminin ihtiyârinedir. Bu intihâb fî 2 teşrin-i evvel Frengi olacak deyü ilân itmişlerken intihâb vaktini al-i 16 sene bıraktılar.

Fî 9 sene hâvâdis telgrafına göre bu intihâbı bütün bütün te'hîr ediliyor. Meselenin daha garîbi bunlar Napolyon'u "*kuvve-i askeriyyeyi eline aldı*" deyü teyîd itmekte idiler. Şimdi kendileri bütün askeri ellerine aldılar. Harbiye nâzırını istifâyaya mecbûr itdiler. Her memleketde asker ordusunu tedbîrini valilere tefevvîz eylediler. Hattı Londra'da asker genârali "*banâ ser askerden emir gelmedikçe tedbîr-i askeriyyeyi valiye veririm*" demesi üzerime valinin emrûyle tutulub haps idildi. Zerr-i elli millet askeri yakalamış

sokaklarda sürükleyerek hapse götürürlerken bu millet askeri denilen biçâre esnâf işinin aslından ve hükümetinden bi haber.

“Kurşuna dizelim hâ'in cezalı şişleyelim kim biliyor ne hıyânet itdi ki habse gidiyor” deyü bağırduklarını müşâhede idelim. Cezâlî hapshânededen gazetelere mektûb yazub valiyi ve millet-i askerine protesto itdi ve muhâkeme itdi. Lakin kim değiller kim alur kim satar. İşte mütegalibenin tedbîri bu merkezde olduğunu halde zavallı Fransızlar “cumhuriyet olduk” deyü soyunmaktalar.

Yazık oldu Fransa'ya her ne suretde olursa olsun Fransa'da umûmiye ile bir hükümet teşkîl olursa idi. Bütün devletler bu hükümeti tasdik iderlerdi. Muhârebe yâhûd musâhaya bu hükümet bir kara virebiliyordu. Fransa ne baş var ne kıç var haraç ve maraç oldu.

Paris dahilinde ahalinin ve askerinin birbirine düşüb münâzamasının esâsı anlaşıldı. Şu ki bunlar başlıca iki fark olub bir farkı musâha tarafdarı diğerk farkı muhârebeye devâm tarafdarı. Bu muhârebe farkının re'isi gibi meydanda olan kâtib meşhûrdur ki (muhârebe) nâm gazete anındır.

Diğerk iki farkı dahi müteayyin biri intihâb ile teşkîl-i hükümet tarafdarı olub mütegalibiye gazetelerden teşnî' itmekdeler. Diğeri mevcûd ve iş başında olan mütegalibe ve anların tarafdarı Fransız esrâsı Prusya Devleti tarafından te'dâd ile hidmâte ta'yîn olunacaklardı. Şimdi bu te'dâd tekâmül olunmuş bunlar Almanya'dan taraf u istihkâm inşâsında istihdâm olundukdanmış fi 3 teşrin-i evvel frengi târihiyle Berlin'den neşr olunan devletine haberine göre ehli aher Eylül Almanya'da mevcûd Fransız esîrlerinin adedi yüz elli bin nüfûs imiş.

Fî 14 Temmuz Frengi 1870 miladı Fransız Devleti Prusya'ya ilân harb itdi

Fî 2 (okunmuyor) Fransız tüfenk patladı.

Fî 6 sene Prusya askeri Fransa'ya girdi.

Men 14 ehli Ağustosuna Fransa askeri ve ahali tedârikiyle büyüdü.

Fî 2 Eylül sene Fransız Erden kotasında sed'ân muhârebesinde mağlûb oldu. Napolyon sâlis kırk bin Fransız askeriyle Prusyalı'ya teslim oldu.

2 Ağustos frengi Prusya askeri Fransa'ya girüb 12 Eylül sene çiğneyerek Fransızlara hâsılât almakla bıraktığı vilâyetin arazisi Fransız dönemi hektâr hesabıyla kayd olundu.

Hektâr

602 000 uvb eyaleti

817 037 maren

625 042 yukarı maren

620 552 muz

608 922 mures

533 796 menzel

464 781 aşağı din

Cemaan 4 278 134.

Fransa'da bir hektâr mahallik zirâ'at hasalaeti bin Franklıktan aşağı olmadığından dört milyar iki yüz yetmiş sekiz milyon yüz otuz dört frank zarar dimerdir. (takriben otuz beş buçuk milyon kese ider.)

Prusyalı'nın aher Eylül Fransızdan muhârebelere aldığı tüfengi 250 000 adedde tahkikatdan der ki Sedân muhârebsinde Fransızın ziyânı altmış iki buçuk milyon Frank.

Paris mütegalibesinin "*Dahiliye Nâzırı*" tesmiye etdikleri avukat komite Parisden balon ile havalanmış Prusya askerinin arkasına inmiş. Temür yol arbesiyle fi 9 teşrin-i evvel frengi tur şehrine vâsıl oldu. Tur şehrinde mütegalibe olmasından avukat verirdi. Kırım'ın makamı der ki Fransa'nın her tarafından Paris yardım göndermeği me'mûrdur. Gâmbeta geçdiği yerlerde ahaliye dirmiş ki "*zafer yahûd mevt bundan anlaşılın gambeta devam muhârebee tarafdarıdır.*"

Töre vusûlünde valilere irsâl itdiği beyânname' matbu' göre Paris'de 560 000 asker imiş. Şöyle ki

Asker

400 000 gârd nasyunan dedikleri millet askeri

100 000 gard müvvebbil denilen redif

60 000 nizâm muzaf (560 000)

Bu beyân-ı resmiye karşı acâ'ibden değil mi ki 2 teşrin-i evvel târihli Parisin resmi cebr halinde harbiye nâzırının şöyle bir takrîri var

Paris'de asker

280 000 Gard nasiyunan

90 000 Gard mevlib

20 000 Frank tirûr

150 000 nizâm münlef (toplam 540 000)

Her ne ise Gambetya'nın beyânnamesine göre Paris hisârından 38000 top ve her tobun dört yüz atımı var imiş ve her gün kartoç ve kâvel yapmakda imiş.

Paris etrafında daha bir muhârebe olduğu yok. Almayna gazetelerinin yazdıklarına göre Prusya kumandanı büyük muhâsara toplarının muhâsara mevki'ne verdiğini biliniyor. Bu toplar pek cism ve ağır olduklarından kolay nakl olunamıyor. Acaba bu toblar 1867 Paris sergisinde müşâhede itdiğimiz Prusya topları mı olacak. Fakat ba'zı gazetelerin rivâyetine göre o toplar Fransızın kuvve-i bahriyesine karşı Almanya sevâhilini benliyor. Paris muhâsarasına gelevel toplar bunların küçüğü imiş.

Prusya'nın resmi telgrafları Paris yakınına topa tutulacağı ilân idiyorlar. Paris de Hârbiye Nâzırı Bismark bir mektûb yazub sefrây ecnebî nâmına ne vakt Parisin topa tutulacağını sual etmişede Bismark tarafından vakt-i ta'yîn olunmamıştır.

Prusya askeri Paris'i hala seka' on sa'ât geriden muhâsara ediyor. Fakat cihet-i garbiye ve cenûbiyeden yirmi otuz sa'âtlik mahallere küçük küçük farklar gönderür. Erzâk cem' ediyor ve bu cihetlerin Paris tarafına imdâdını kesiyor.

İngiliz gazetelerinin rivâyetine göre Almanya'da yeniden teşkil olunan yüz bin asker Fransızın cenûbiye ve Lyon üzerine yürümekte imiş. Lyon gazeteleri "onbeş güne kadar Prusyalı buradadır" diye ahaliyi hazırlanmaya teşvik itmekdeler. Fakat seyâhate muktedir olanlar hemân şimdiden Marsilya'ya kaçmaktalar.

Garibaldi, Ulûm Gazetesi Muvakkaten, Sayı:3-ek, 1287(1871).

Paris'de cumhuriyet ilânından âkdem ve politikân denilen cumhuriyet taraftarının efkârı şu idi ki. Eğer Fransa cumhuriyet ilân iderse İspanyollar cumhuriyet ilân iderler ve derhâl İtalya'da Garîbâldi cve mâzîni fırkası kralı boğazalyub cumhûr olurlar ve İngilizler ayaklanub kraliçeyi keserler ve Almanyalular Prusya kralının hünkârı amîrini tay iderler ve Avusturya ve Rusyalular hâkkezâ ve İstanbul'da hünkâr aleyhine bıçaklarını bileyüb duranlar becerdiler ve bitürürler nihâyet bütün alem-i cumhûr olur. Muhârebede bu tarikle hitâm bulur. Nasıl ki geçen sene "âsâiyiş-i umûmiye" meclisinde garibaldi "her kıt'ada prensleri mahv etmeli" demişti.

İşte Fransızlar bu efkâr ile cumhuriyet ilân edüb derhâl şâ‘ir meşhûrları Viktor Hugo Almanyalulara hatiyyeler neşr itdi. *“Bir krallık sözün olub kardeşlerimizi keser misiniz”* diyerek Almanlara kıyâmı tahrîk itdi ve İngiltere’de bulunan Fransızlar İngilizleri cumhuriyet cem‘iyetlerine da‘vet itdiler ve her devlet toprağında neşr-i evrâka hasr evkât etdiler. Almanlar ise tutdukları fütûhât yoluna asla şaşurmayub ilerledüler. İtalyan Devleti Roma’da dahi teşkîl olundu. Sâ‘ir yerlerin behîc ömrü olmadı. Lyon şehrinde sünger satub almak için bir mağâzaya girdim. Tâcir kâdı başımda fes görmekle *“Cezayirden mi sen” deyü su‘âl itdi. “Hayır. İstanbuldanım” dedim “Cumhuriyet olduğundan dolayı memleketinizde ne kadar rahatdır” dedi “bizde öyle şey yok” dedim. Kâdı Kemal ta‘cibiyle “Fransa’da Cumhuriyet olduğundan haberleri yok mu” dedi. İşte böyle bir efkârda.*

Fî 7 teşrîn-i evvel frengi öyleden sonra Marsilya’ya girdim. Ne göreyim Nogay ve Senet Ferzevl sokakları vesâil bahr-i millet askeriye ve muzîkalalarla dolmuş. Herkes hep bir ağızdan Marsiliz Terkisi çağırmaqda. Dedim ki esîrlik Prusyalı bitdi. Yâhûd şu bir ayda bin kere vuk‘u bulduğu vechle yine bir yalan fütûhât haberi geldi. Su‘âl etdim. Öğrendim ki mekr Fransa’nın imdâdına Garibaldi gelürmüş. Öyledenberü garibaldiye gönderilen vâpuru beklerlermiş. Gunbâmaldi sokakları meş‘aleler donadı ve herkes elindeki tûfenginin ağzına bir mermi sokdu. Marsiliz’i çağırıyor. Garibaldiyi seyr itmek üzere deniz kenarında bir hudutluk ötesine girdim. Millet-i askeri garibaldiye nizâm üzere selamlamak için saff olmağa çalışıyor idi. Bunlar ki ömründe tefennün tutmuş esnâf takımıdır. Kendilerine intihâb itdikleri zâbitler selâmlık resmi yapmak için kumanda idiyorlar. Şöyle ki zâbt bir elinde yâlin kılıç diğer eliyle herîfleri birer birer desti gibi dizüb saff itdiğinden sonra okları açulub *“arşa”* diyor. Millet-i askeriye saffi yürüyor ama muttalib olan on adım kadar yere gelinceye dek sağından mesela beş nefer ayrılmış. Üçü girütölmüş sebeb. Çigâralarını yakmağa çalışıyorlar. Sekizi gerü kalmış. Marsiliz çağırıyorlar. Zâbt *“dur”* emrini verdiğinden sonra yine bunları deste gibi diziyor. Tekrâr açulub mânurayı i‘âde ediyor. Zabıtlık bunlara serd söylemek haddi değildir. Çünkü azl iderler. Nihâyet generâlleri geldi. Kâğd üzerine çizilmiş. Selâmlık resmi getirdi. Bu resim zâbitlere tefhîm olundu. Bunlar resmi aladini bulmak için ilerü gerü hareket etdiklerini gördükçe muzdarib oldum. Birine dedim ki *“eğer nizâm askeri evlâd idi. Bir ta‘lîm ile resmolurdu” Herîf sâ‘atinin çıkarub dedi ki “şimdi sâ‘at (ya‘ni gece dört) bunlar öyledenberi*

çalışurlar” birde haber geldi ki mekr garibaldi gelmiş ve diğer taraftan çıkarulub vali konağına indirilmiş millet-i asilleri bunu işidince hemân saff ve nizâmı bırakub “virla depuplik. Diyü garibaldi” deyü bağrışarak konağa koşuşdular. Muzîkalar ve nağmeler sabâha dek dürdü.

Garibaldi fi 9 kanun-ı evvel Tur şehrinde ve hükûmet tezyîd vâsıl oldu. Gerek yollarda ve gerek turda istikballer ve şenlikler icrâ olunmuş.

Bu günden beri Fransa’ya giren Garibaldi tâkımı nihâyet bin neferden ibâretidir. Bu küçük farkın kumândanı olan Garibaldi gecdiği yerlere *ahaliye “garibaldi bütün dünyada cumhuriyet teşkil itmek için kılıcını çekmiştir” dedikce ahali “biz garibaldi dilula be puplik”* bağrışıyorlar

deli bâl kabağından olmaz ya

Bütün dünya cumhuriyet olsa demek bütün dünya bir dinde bir itikâda olsa dimekdir. Eğer olsa zararlı çıkmayız. Lakim olur mu.

Rusya Mı Kazanır, Biz Mi Kazanırız?, Ulûm Gazetesi Muvakkaten, Sayı:8-ek, 1287(1871).

“Rusya mı kâzânur- biz mi kâzânûruz”

Rusya kâzânûr eğer tahâyirât ile konfrâns ile falan ile mesele sallanarak vakt geçişdirilebilürse.

Biz kazanuruz eğer zât-ı şâhâne Gorçakof notasını kat’iyyen redd edüb ne olacak bir ayak evvel olsun dirse şöyle ki şimdi hünkâr Rusya’ya vesâ’ir devletlere şöyle bir not gönderüb *“ey ashâb-ı devletler müşterekâ imzâladığımız Paris mu’âhdesinin on birinci bendinde Karadeniz resmen ve müebdeb kuvve-i bahriyeye mesdûd olması ahd olduğundan bu ahd mü’ebbed. Biz ahde hareket ederiz ne feshini ne ta’dilini ne konferans ile gözden geçirilmesini kabul etmeyiz. Gorçakof notasını gerü alsun ve eğer murâdı cebren ahd bozmak ise şimdi cevâb versün”* dirse iş biter kazanuruz. Yok bakalım sâ’ir devletler ne yapacaklar diye beklenürse gâ’ib itdik. Çünkü sâ’ir devletler meseleyi sallayarak vakt geçirmek isterler. Evet İngiltere Devleti vakt geçirmek ister. Zirâ şu aralık Avrupa

karışıklığı İngilizlerin mesele-i şarkıyye üzerine inkârına ihtilâfları İngiliz Devletini hale bir karara müsâ'id olmuyor. Avusturya vakt geçirmek istiyor. Zirâ harb zuhûrundan korkuyor. İtalya vakt geçirmek istiyor hatta Gorçakof'un notasını gelür gelmez Hâriciye Nâzırı seyâhate çıkdıktan Rusya vakt geçirmek istiyor. Zirâ biliyor ki Devlet-i Osmâniye'nin mâliyesi şimdi silâh altına toplandığı askeri besleyüb gidemez.

Eğer Bâb-ı Ali bakalım falana su'âl idelim diyerek üç ay vakt geçirmek olursa şimdi silâh altına cem' olunan 300 000 asker 800 000 kese ile beslenür. Bir milyon kesede nakliye ve mühimmât ve tedârik masrafı cem'â 1 800 000 kese lâzım bu paraya bizde bulmalı ve üç ay sonra muhârebe itmek için para yazda bulmalı.

Şimdi Hünkâr şu Gorçakof sözlerine inanmayub Rusya'ya kat'iyyen redd cevâbı virsün İngilizleri ve bende-i Avusturya kendüsüyle ittifâka mecbûr itmiş olur. O halde ise Lord Rosellik mektûbda dediği gibi İngiliz yüz bin askerle yardım edebiliyor ve İngilizlerin iki yüz milyon lira istikrâza itibâren.

Muhârebe Hâlinde Yeni Osmanlılar Hareketi, Ulûm Gazetesi Muvakkaten, Sayı:7-ek, 1287(1871).

Bu unvân ile bizden mesele-i su'âl olundu. Hülâsa-i me'ali şudur ki şimdi Rusya Devleti Karadenize dâ'ir olan mu'âhede bendini te'adil teklif ittiğinden şâyed muhârebe zuhûr ayursa o halde Yeni Osmanlılar ne hareketde bulunur.

Çünkü Bâb-ı Ali'nin seyya'tını redd ede i'tirâz edenlerden olduğumuzdan hâlbuki hâricden i'dâ zuhûrunda Bâb-ı Ali'nin polîtikası iyi olsun fenâ olsun düşman hârici def'e çalışmak aklâ ve tecrübeten lâzım kalacağından elbette ittihâdi ve ittifâkı bir polîtika tutmak icâb ider.

Cevâb. Biz vatanımıza polîtika yapmağa çalışdık ki icâb-ı hâle göre polîtika turalım. Biz Fransa Devleti yıkacâğınız diye tertîbât devlete mâni' ola ola Prusya askerinin Fransa'yı çiyemesine sebebiyet veren.

Ve pârti polîtik dinen makûleden polîtika fırkası denilmez. Biz adetâ İngiltere'de olan ve pârti refurum denilen kabilden ıslâhât fırkası iz devletimiz ne hâlde olursa olsun

muhârebe de olsun âsâyişde olsun ıslâhâta muhtâc olduğunu kim inkâr idebilür. Ve ıslâhât icrâsı muhârebenin katnî hareketine mâni' olur. Me'mûrlara çalışdırmamak kâdırlara rüşvet aldırmamak için ıslâhâta teşebbüs acabâ Rusya'nın galebesine sebebiyle namı verir. Biz ki ıslâhât fırkası her hâlde ve her zamânda ıslâhât talebinden gerü durmayız.

Dimek der ki muhârebe hâlinde dahi ihtilâf ve ve i'tirâzından lisân itmeyiz. Şu şartla ki ihtilâf ve i'tirâzımızı ıslâhât talebine para olmadığı cihetle istikrâza ihtiyâcı ikrâr ideriz. Fakat fâhiş istikrâz iderlerse. Fâhiş istikrâza (yoksa istikrâza değil) i'tirâzdan durmayız ve meselâ para bulmak için memleket sâtmağa kalkışurlarsa böyle tedbîr hıyânet-i kârâneye sukût idemeyiz.

Ve bâ- cümle vukû'unu farz iderek deriz ki *“Bâb-ı Ali her memleketde mevcûd olan erbâb-ı servet ve nüfûz vücûda ve cândâna da'avetle İstanbul'da bir meclis toplanmalı bu meclisin ismi ve hidmeti müd'âfa-i vataniyye olmalı devlete ne kadar para lâzım bu meclise bildirmeli ne kadar gönüllü asker veyâ nefer'ân lâzım bu meclise haber verilmeli. Biz ki Rusya'ya müdâfa'a idebilürüz. Eğer nukûf dâhiliyemiz yetişmeyecek derecelerde mesârif-i harbiyeye ihtiyâc mesn iderse o hâlde mâliyyeyi ve bânkayı milletce te'mîn iderek Bank-ı Osmâni vâsıtasıyla millet nâmına İngiltere'de istikrâz dahi eyleye bilürüz”*.

İşte muhârebe hâlinde gazetemizi bu meselede devâm ettirmek isteriz. Yine her hâlde re'y vermek isteyenlerin tarafımıza serîyyen iş'âr eylemeleri mütemmanâdır.

Tenbîh

Biz Ali Paşa'nın (velev ki başkası olsun hâsılı vekîl-i mutlak) idâre-i zâlimânesine mu'teriz olduğumuz hâlde şu Rusya meselesi âdasında tevâtür bulan isti'fâsının Paris mu'âhedesine ma'lûmatı olduğunu cihetle kabul olunmamasını arzû ideriz ve İstanbul'da ba'zı paşanın böyle vaktde bir münasib sadâret sevdâsıyla Agnatif'e uyub Bâb-ı Ali'ye müşkülât gösteregeldiğini kemâl-i inkisâr ile takbîh eylemekden sükûnet edemeyiz.

Biz fi'l-vâki' idâre-i hâzirenin seyâhatini yıkmağa çalışdık fakat bir el ile çalışabildik. Zîrâ yakın vakitlere kadar diğer ilmez. Hünkârın aleyhinde bulunan bir firkanın kâh

ağzını kapamak ve kâh suratına tokat atmak ile uğraşmakta idi. Men‘ hazâ biz bir fırka-i ıslâhât olduğumuz hâlde birini inzâr-i ulema pârti politik ya‘ni Fransa’nın cumhuriyet ve falan fırkaları gibi polîtika fırkası göstermeğe çalışan hakîki iddâmız dahi başımızla ayaklarımızla müdâfa‘dan râhat kalmadık.

İşte vatan millet ıslâhâtiçün tehdit etdiğimiz hizmet arasında envâ‘i su‘ûbiyet giriftâr olduğumuz hâlde yine hamd olsun şu derecelere kadar çalışmağa muvaffik olduk ki bizim şu az vaktde istediğimiz hizmete belki dünyâda bir fırka-i ıslâhât muvaffik olmadı. Evet olmadı. İrlandalılar ıslâhât-ı tahsîli maksadıyla üç ayak olan ukul-i muntazım cihetler ve mürettib-i vâridâtlar teşkil ederek çalışmış olduğu hâlde zuhûrunun tâ yedinci senesi idi ki ikiye topu kadarca semer-i müşâhede eyledi. İstanbul Ermenileri beynlerinde bir millet meclisi teşkiline Bâb-ı Ali’den bir zann alabilmek için otuz yıl çalışdılar. Bu otuz yıl zarfında kaç Ermeni nefi olundu ve kaç yüz Ermeni hastahânelerde çürüdü. Avrupa müşteri ise şu nâ’il oldukları ıslâhâtı kanlar döğerek kazandılar.

İşte biz bundan dört sâl-i âkdem İstanbul’da millet meclisi tarafdârı üç fakat üç kimse iki İslâm bir Ermeni bulmuştuk. Bu gün şu üç ya‘ni üç nüfûs üç milyon nüfûs oldu.

Evet bu gün Memâlik-i Osmâniye’de üç milyon nüfusun sedâları besmele bir def‘adadır.

Bizim Gazetelerimizi Göremeyen Âhvân-ı Vatana Gelince

Bunlar kemâl-i hürriyetle Avrupa gazetelerini ve Mısır gazetelerini gazetelerini okuyub her yerde milletler vekîl ve meb‘ûsları vâsıtasıyla hâllerini ifâde idgeldiklerini ve vükelâyı devletin mâl ve cân ve ırza dâ’ir te‘adîlerine “niçün” dediklerini vel’l-hâsıl İstanbul’dan ve Petersburg’dan başka yerde “niçüncü” mevcûd olduğunu öğreniyorlar biliyorlar.

İşte bunların dahi arzuları bizim arzularımızla müttefik dimekdir. Binâ‘aleyh bizim gazetemiz bütün vatanımız gazetesidir demeye cesâret ideriz ve ann-ı karîb kime rast gelünürse “Ben Yeni Osmanlıyım” diyeceğini ve bu hâlde Hüsnü Paşa tefîşlerinin defterleri Yeni Osmanlılar esâmîsini istî‘âb idemeyeceğini şimdiden haber veririz.

Muhârebe Havâdisi, Ulûm Gazetesi Muvakkaten, Sayı:6-ek, 1287(1871).

Prusya Devleti'nin re'is-i vükelâsı Bismark Paris cumhuriyetin Hâriciye Nâzırı Jules Favre ile geçenki mülakâtında istirâsberîğ reç kal'eları Prusya askerinin muhafazasına terk olunmak şartıyla bir mütarekeye müsâşidd olunacağını söylemişdi. Ol-vakt Jules Favre kalenin terkine ihtimâl olduğunu söyledik de Bismark kale'i mezbûre yakınında Almanya askerinin eline geçeceğini ve bu hükm ise iktizâ-i kehânet veyâ diplomâsi olmayub hesâb-ı muktezasından mühensissinin bileceği bir mesele olduğunu haber vermişdi.

Ol-vakt Fransızlar bu hesaba geldiler. Lakin iş Bismark'ın dediği gibi geldi çıkdı. Şöyle ki isterâsberîğ muhâfazâlarına açlık takarrîb idince kale'yi teslim itdiler ve fi 27 Teşrin-i evvel frengi de mahsûr bulunan Fransız askeri Almanyalı'ya terk-i salâh eylediler. Ve hesâb muktezasından yazdıklarına göre meç de muhasaraya dek tedârik olunan bâ-cümle me'kûlât ve meşrîbât yigirmi bin askere üç mâh kifâyet idecek mikdâr idi. Fransız mâreşâli Bazn ise yüz elli bin askerle mahsûr kalub bu zahîre ile dokuz hafta idâre itdi. Bu dokuz hafta içinde Fransa'nın hiçbir tarafından meçe bir yârdım ne bir etmek ne bir selâm gelmedi. Ne yapsun çâresiz teslim oldu. Meç teslim haberi Fransız hükümeti ellerine alanlara erişdikde resmen ve hükmen mâreşâl Bazn hıyânet itdi deyü ilân itdiler. Gâlibâ bu Mösyöler *"niçün mâreşâli teslim-i mecbûr itdiğiniz"* deyü meseliyetden korkduklarından *"mâreşâl hıyânet etdi kale'yi düşmana sâtdı"* diyerek âhâliye iğfâl edüb efkâr-ı umûmiyeye mâreşâl aleyhine tahvil eylediler. Ba'zı akla yazıyorlar ki *"Mâreşâl Bazn yüz elli bin askerle yazub mecâl-i selâmet bulurdu."* Bunlar bilmiyorlar ki mahsûr olanların muhâsırlar üzerine hücumu adetâ muhâsırların çâdırlarda oturmazlar. Ancak tâbyeler inşâ' edüb ve toplarını muvâkkını yerleşdirüb kale'de oturur gibi beklerler. Eğer mâreşâl Bazn bir daha gerü çıkmamak üzre hücum etse idi. At ile tâbya ve istihkâm üzerine yürümüş olurdu. Bu ise fâ'idesizce kırılmaktan ibâret diyelim ki meç askerini ve kale'sini teslimden dolayı mâreşâl Bazn mes'ûl tutulsun fakat meç cumhuriyet i'lânındanberü Prusyaluların habt itdikleri on dokuzuncu mevki'dir. Ve fi 30 Teşrin-i evvel Fransa'nın en güzel memleketi Dihbun ile işte temâm yigirmi oldu.

Şöyle ki mevkin mecmû'ndan mes'ûl olacak kimdir. Düşmanın def'ini te'hid iderek hükümeti ellerine alan Mösyöler bu mecmû'ndan mes'ûl tutulmak lâzım gelmez mi.

Paris'de cumhuriyet ilân olunduğundan berü Almanya askerinin Fransa'dan kale'nin meşhûrlarıyla aldıkları esliha ve esrâ'.

Luûn : Kale'sini habt edüb 23 top 200 redîf aldılar.

Tûl: Kale'sini alub 109 zâbtân 2240 asakire 120 bârkîr 1 sancâk 197 tunç top 3000 tefennün 3000 kılı. 500 zira 143 000 o günlük ta'âm 52 000 gündelik ot ellerine geçdi.

İstirâsbariğ: Kale'si teslîm oldu. 450 zabtân 15 000 asakire 1200 tuncu top 50 temür yol arabası vâpuru 1843 bârkîr 3000 kantâr erzâk Almanya askeri eline düşdü.

Su'âsun: Kale'si teslîm olduğunda 99 zabtân 4633 asakir 128 top 80 gülle 3000 kantâr top barutu ve bir tabura üç mâk yetişecek erzâk ve bir çok elbe-i askeriye ki hepsine Almanya askeri aldı.

Meç: Mâreşâl Bazn açlıktan teslîm oldu. 85,000 askere mezûf ki üç mâreşâl ve altı meşhûr cezâl 65,000 asakir muvazzaf ki üç mâreşâl ve altı meşhûr cezâl 65,000 asâkir redifi ve milye ki cema'ân 150,000 asker 3000 top 40,000,000 frank.

Niçün el-aher teşrin-i evvel frengi Almanya'ya gönderilen Fransız üserâsı cema'ân 320,000 nüfûsa bâlîğ oldu. Muhârebe hitamından Prusya bu üserâyı saluvereceğinden Napolyon şu üseradan birkaç yüz bin askerle Fransa'ya girüb tacını tecdîd edemez mi. Yâhûd oğlunu iclâsı eyleyemez mi.

-Bî taraf devletlerin teklîfi üzerine bin elhârbîn yigirmi beş gün bir mütâreke müzâkeresi var. Müddet mütâkere Fransa arayı amâyla bir tanzîm-i hükümet meclisi teşkîl idecek (vav: fî 7 Teşrin-i sani bu mütâreke Pars-ı cumhuru tarafından redd olundu. Şimdi Fransa'da 20 yaşından kırk yaşına dek evveli bu cihetle çocuksuz. Silâh tutana mukadder bâ-cümle Fransızları arabaya ve da'vet ediyorlar) – fî 31 Teşrin-i evvel frengi Paris dâhilinde ve fî 2 Teşrin-i evvel Marsilya'da Gare Nobel'de ihtilâller oldu. Bu ihtilâllerin halka karşı gösterilen esbâbı meç teslîm ve mütâreke müzâkeresi

gibi şeyler ise de hakikatde ayak takımının eshâb-ı servet ve işarı yeğane eylemek hüsnünden ibâretdir.

Marsilya'da asâkir mütehaffız ile asâkir-i milliye beynine vukû'bulan mücâdele dört telef ve yigirmi otuzuncu vukû'bulmuş ve iki gelen ve elliye yaralamışlar.

Ziya Bey Efendi'nin yeni söylemiş oldukları.

“Gazel”

Görmeden âsâr-ı niyâdan baharü'ldân gider
Nu civân sumak da ben petranı ta'bîb eyleyim
Rızık maksuma kanâ'atdar malı hükümetin
Sârbân vakt isen hazim ile zira vakt olur
Killet o varakdan sanma Ziya'nın gayretin

Mahaller icrâ dam olur ama hizâr elden gider
Hüsnü olur kim seyir ederken elden gider
Kah hırs nu şikâr ile şikâr elden gider
Bir topal merkeb belasıyla katır elden gider
Neylesün kim yer gelür harb ü karar elden gider.

Târihi Mahmudî ve Mecidi ve Azizi, Ulûm Gazetesi, Sayı:9, 1286(1869).

Sultân Mahmud ve Sultân Abdülmecid ve Sultân Abdülaziz eyyâm-ı saltanatlarında dâhili ve hârici zuhûra gelen vekâi' mahammayâ fakat zabt için bu târihini kayd ediyorum.

Târihlerine matla' olamadığım vekâi' kayd olunmadı. Târihleri tahakkîk olundukça ilerüki numalarda ilâve kılınur.

Sultân Mahmud Sâni

Diyânet ve ferâset ve heybet ve hüsn-i hatt ve nutk ve beyân ve inşâ' sâhbı ve her sınıfa ehli hüneri sür birfât idi. Vaktinde emr-i hâriciye hâlâsiyesi çıkılan fenâ hâlâtda ceryân eyledi. Lakin emr-i dâhiliyede büyük hizmetlere muvaffık oldu. Şöyle ki yeniçerilerin memlekete ateş sâçân ocâğını söndürüb nizâm-ı teşkîl itdi ve ma'ârif ve

harbiyye ve tıbbiyye gibi mektebler te'sîs eyledi. Merkezden iftirâk iden eyâlet dere beglerini kaldırub Memâlik-i Osmâniyye'yi merkeze ircâ' itdi ve bâ-cümle Abdülmecid zâmanında ilân olunan tânzîmât-ı esâslarını tehî' eyledi.

Vekâi'

1223 hicretin 1223 ve milâdin 1808 ve bad ve Osmani (*dipnot: ba'de Osmani. Osmân Gazi'nin bad iden herucine tâm târihtir.*) nin 540 ve Saltanat-ı Osmâni'nin 524 senesi yemü's-senîn 14 cemâdi'l ahire ve 28 mûr Mustafa'yı râb' yerine Mustafa Bayrakdar imânesiyle cülûs eyledi. Sultân Selim sâlisen Nizâm-ı Cedîde dâ'ir gösterdiği derslerden nisâ'i almışdı.

Cülûs eder etmez Nizâm-ı Cedîd arzusu göstermiş olduğundan yeniçeriler ayâklandılar. Bunun üzerine Sultân Mahmud kendi cânını ve cânıyla berâber Nizâm-ı Cedîdi zorbâlardan tahlîs uğûruna insâb saltanatından yalnız kendisini bırakmak için diğerleri katl eyledi. Ya'ni Osmâni'den olmayanı makâm-ı saltanata ihtihâbdan acze olan zorbâları bu tarîkiyle kendi bi'atına mecbûr kıldı. 1224 İngiliz ile ticâret-i mu'âhedesi 1227 Rusya ile muhârebe bu muhârebenin sebebi Tilsit mu'âhededir.

Şöyle ki Napolyon ile Rusya Çarı Aleksander Tilsit nâm maksada fî 23 Ramazan sene 1807 milâdi bir mukâvele-i heda yapmışlar idi ki hülâsası Avrupa'yı bînlerinde taksîm etmekden ibâret Avrupa'yı garbî târusiyedki niyamân nehrine kadar Napolyon'un ve bâki'si Aleksandır'ın. İstanbul kadar Memâlik-i Osmâniyye Rusya'ya terk olunmuş oldu. Muvahhâren Rusya Sultân Mahmud'a ağır ağır tekâlîfe başlayınca Napolyon Tilsit mukâvelesiyle Avrupa'da Saltanat-ı Osmâniyye'yi Aleksander'a bıraktırdığını süzüb muhârebe davrândı. Halbuki o aralık Napolyon Çar ile bozuşub muhârebe muhârebeye (fî sene 1812) azm eylemiş olduğundan ve İngiliz ise Napolyon'un mağlûbiyetini arzu edüb Rusya kontunun tefrikini istemediğinden Sultân Mahmud Fransız'dan ümîde ve İngiliz'den hayfa düşdü.

Akıbetü'l emr İngiliz araya girüb Mahmud ile Aleksander bîninde müsâmaya tavassut eyledi. Ol-vakt Napolyon Rusya'nın kuvvetini tefrîk için Mahmudi her dürlü hile hürda ile müsâmahaya râzı itdi. Fî Nisan Sultan Mahmud Rusya ile muhârebeye tutuşdu. Rusya Rum ile şimâlini zabt edüb ilerülmege başladı. İngiliz dahi Rusya

kontunu tefrîka bâ'as olan Mahmud aleyhine donanmâ sevk eyledi. Nihâyet Rusya berrân ve İngiliz bahrâ sağışdırub fi 18 Mayıs Bükreş müsâmahasına Sultan Mahmudi mecbûr kıldılar. Bu müsâmahada Rusya Besarabya'yı Çerkezistan'dan çaldı. Eyâletini kazandı. Fakat zabt itmiş olduğu sarbı i'âde eyledi.

1237 Şubat yevmü'sanîn Abdülmecid dünyâya geldi. (23 Nisan sene 1823) İran üzerine muhârebe oldu. Bu muhârebe iki tarafın serhad neşinlerinden azdı. Sultân Mehmed Rauf Pâşâ'yı Serdâr-ı Ekrem ve etrâfiyla Erzurum vâlîsi nisbet eyledi. Serdâr dahi çobân oğlu Mehmed Pâşâ'yı 51bin piyâde ve süvâri askerle azer-i bicân üzerine doğru gönderdi Selim ve İbrahim Pâşâları me'mûr eyledi. Öte taraftan asâkir-i Fars ve serdârı veli ahde ibâsı mîrzâ idi. Adedi asâkir 24 bin.

Fî Şevvâl toprâk kal'ede iki asker birbiriyle muhârebeye tutuştular. Asâkir-i Osmâniye bozuldu. 32 irâde top farsî ganîmet geçdi. Ol-vakt kâimmakâm Mirzâ Ebu'l Kasım'ın söylediği şu kıt'a veliahdın emriyle toplar üzerine hakk olundu.

Şiir

Çon sâl bir hizâr ve dosd-ı reft vesi ve heft
Kızr-ı beşd zeftih'ali Şâh ruz muhasvâh

Abbaş şah zav malik şemdimüz Rum
Zîn top zabd kürfet bin mimle zân sipâhi
(Sultan Mahmud'a kiser ve saffiyle izhâr-ı ta'assub itmişdir) Ba'de'l inhizâm
müsâmaha oldu.

1238 Yanyalı Ali Pâşâ göçdü. Sultân Mahmud bu zorbâyı ifnâ etmesiyle ferhayâb oldu ise de Yunan hudûdundan üsdde kâlkamâsı Mora fetretine meydân verdi. Velihât da Aleksander İpsilamti'nin kıyâmı dahi bu fitratı ta'kîb itdi.

1241 Adile Sultan dünyaya geldi. (23 Mayıs)

Sultân Mahmud yeniçerileri kırdı. (15 Haziran) bunâ târihi "gazâyı ekber" dediler. Sultân Mahmud yeniçerileri kaldırdığı gibi kafes resmini lağv itdi. Bu resm-i İslam devletlerinden Abbâsiye ve Osmaniyye ve safiyyede mevcûd idi. Abbâsiye'de şehzâdeleri kapaddıkları mahale "Dariüş-bahret" dediler. Sofuya'da şehzâdeleri

kapâdıkları mahale “*demür kâpu*” dirler ve böyle yazarlar idi. Ahd-ı kâçâyra da bu resm lağv olundu. Şu dostlarda bu habsin sebebi hal‘ iktidârne hâ’iz olan zorbâların harekât-ı idi. Ya’ni bu zorbâlardan insâb-ı saltanatın vücûdunu ketm iderlerdi.

1243 İngiliz Fransız Rusya devletleri emürü meselesine müdâhale edüb beynelerinde (fî 7 Mart) bir karârname yaparak Sultan Mahmud’a takdîm itdiler. Hülâsası şu iki meseleden ibâret idi. (1) Mora kıt‘ası bir imâret tertîbine girsün. (2) Saltanat-ı Osmâniyye’nin tab‘iyetinde kaldığına nişâne olmak üzere senevi maktû‘ bir vergü versün.

Sultân Mahmud bu karâr nâmeyi tahkîr ile redd itdi ve nihâyet Mısır’daki Mehmed Ali Pâşâ’ya Girid cezâfesini va‘ad ederek isti‘âne eyledi. Mehmed Ali donânma ve on iki bin askerle İbrahim Pâşâ’yı yardım içün Mora üzerine gönderdi.

Düvel-i selase donanmâları gelüb fî 20 Kanun-ı evvel sene 1827 Navarin vaka’sı zuhûr buldu ki Osmânlı ve Mısır donanmâları yine yaktılar ve Mora’yı krallık yaptılar. (Devlet-i Osmâniyye’nin yanmadan evvel donanmâsı ve bâ-cümle kuvve-i bahriyye 20 kapâk 15 fırkateyn 32 sefâ’in adaya).

1244 Rusya ile muhârebe açıldı.

1245 Sultân Abdülaziz dünyaya geldi. Fî 15 sa‘fain (3 Şubat sene 1830)

Kapudân-ı deryâ Tahir Pâşâ himmetle donanmâyı hümâyun bâ-cümle Rum beğ Türk’den tedârik olundu. Cezayir’i Fransız aldı. Aralık Rusya muhârebesi ateşlenüb Rusya mazfîritle Memâlik-i Osmâniyye’yi zabt itmekde bulunduğundan Sultan Mahmud Cezayir’e bakamadı. Men‘ hezâ Cezayir dayıları Sultan Ahmed sülûsundan berü orada Saltanat-ı Osmâniyye nüfûzunu bırakmamışdılar. Şöyle ki sene 1112 Cezayir dayıları Bâb-ı Ali Paşa’yı dardârub kuvve-i hükûmeti kabza’i teshîrine aldıkda Sultân Ahmed sâlis vel’il ki dahi nâçâr ekâ tevciye itmişdi. İşte bu târihinden i’tibâren Devlet-i Osmâniyye’nin Cezayir’de fakat ismi kalmışdı. “*Sürüden ayrılan koyunu kurd kapar*”. Akıbet sene 1245 Fransız tasallut eyledi.

Sene-i mezbûrede Rusya'nın Avrupa ciheti Sadrâ'azam Losfed Pâşâ'yı bozdu ve Asya ciheti serdârı Paskuyıh Erzurum'u aldı. Nihâyet azd-ı mu'âhedeyle akd müsâmaha olundu. (fî 14 Eylül sene 1830) bu mu'âhedede Devlet-i Osmâniyye'nin doğrudan doğruya zararı şunlardır.

1. Rusya Kars ve Çerkezistan'dan bir kıt'a'yı aldı.
2. Ânâpa ormânını istimâlân eyledi.
3. Mora istikametini Sultân Mahmud'da tasdîk itirdi.
4. Boğdan ve Eflak idârelerinden şekl-i istiklâl kesb edüb bekâyı imâretleri Rusya'nın tekeffülü altına girdi.
5. Sarb-ı imâret servetini kesb eyledi.
6. Rusya'nın mesârifi harbiyesi nâmına on milyon dikkat tazmini ta'ahhid olundu. Rusya bu pâraları alıncaya kadar Boğdan ve Eflak ve Silistre'de asker ikâme eyledi. Fakat nasfî teslîm olundukda askerine çıkıdı ve ba'zı vukû'una binâ' bâkisini bağışladı.

Bu muhârebede görünen za'fiyetin neticesi idi ki iller itâ'atden haric eylediler. Bu hariclerin en belâlısı Mısır'da Mehmed Ali'nin tefridi idi.

Yine muharebenin netâ'ic ve hiyyesinden idi ki târih-i mezbûrede şu beşlik dediğimiz meskûkât-ı mağşuşa kesildi. (dipnot: Küçük Kaynarca mu'âhedeinde Rusy'ya tazmin ta'ahhid olunan 7 milyon 5 yüz bin guruşun 4 milyon 5 yüz bin ruble hesâb olduğuna bâkılınca ol-vakt gurûş 2 frânk 60 santîm imiş ya'ni şimdiki on birini gurûş) ol-vakt bir gurûşun kıymeti 20 santîmine (ve muvâhhâren 13) tenezzül itdi.

Bu meskûkât Mora Rusya'nın alacağı güyâ kolaybacak ödemek idi. Hülâsa'isi çekilmektedir. Kavâ'in-i nakdiyye dahi o târihin tertîbi idi. Fakat Abdülmecid Han zamânında tedâvüle çıkıdı.

1246 mekteb-i harbiyye te'sîs.

1247 Mehmed Ali ile muhârebe açıldı. Mısır serdârı İbrahim Paşa Suriye'yi zabt itdi.

Nişân-ı iftihâr icâd olundu. Fî 19 Ağustos.

1248 İbrahim Paşa vaka'sında galebe itdi. Fî 7 Mart. Konya'yı aldı. Fî 21 Kanun-ı evvel ve ilerüleyüb İstanbul'a 130 mîl kadar yaklaştı. Ya'ni Kütahya'ya geldi. Sultan Mahmud eski düşmanı Rusya ile istihfâz eyledi. Rusya askere generâl lazarf kumândasında donanmâ ile İstanbul'a geldi.

1249 Rusya ile mu'âhede yapıldı. (Hünkar İskelesi Mu'âhedesi) bu mu'âhedenin hülâsası (1) Rusya icâbı kadar askerle Devlet-i Osmâniyye'ye yardım edüb Mehmed Ali'de muhâfaza ideceğiyle (2) Rusya'nın izni olmadıkça Avrupa Devletlerinin sefâ'in-i harbiyyesi boğazdan geçmeyecek. Ya'ni Devlet-i Osmâniyye mürûruna mu'âhede itmeyecek.- Mehmed Ali Konya karârnamesi yapıldı. Fî 4 Mayıs. Bu karâr ile Mahmed ali Mora fetretine i'ânesindenrü almış olduğu gördü. İbkâ eyledi ve bütün Suriye'ye mutasarrıf kaldı. İbrahim Pâşâ dahi Adana'ya bu cümle ile berâber yine devletin tabi'yetinde bulunmak karârnamede münderiç idi.

1250 Reşid Beg (Reşid Paşa) Londra ve Paris sefiri nısb olundu.

Sultan Mahmud Mehmed Ali'ye tekrâr gazab edüb muhârebe davrandu ve bâlzât muhârebeye gitmek üzre hareket eyledise de Boğazdan Asya yakasına geçerken belindeki Süleyman sâni kılıcı kazârâ denize düşmesiyle döndü. Bu kere İngiltere ve Fransa ve Rusya Devletleri'nin Tilsitle harb yatışacak dediysede Sultan Mahmud kimseyi dinlemedi ve akıbet Nizib bozgunluğu zuhûra geldi.

Navarin'de telef olan donanmâyı telefdan başka Devlet-i düvel-i bahriyeden ikinci Rusya'yı isâl idecek sefâ'in-i harbiyye peydâ edilmişdi. Hattı Ahmed Efendi Pâşâ'nın Mısır'a teslîm itdiği donanmâda yalnız 18 kapâk kaldırır gemi var idi.

1255 Sultan Mahmud tashîh-i meskûkât usûlünü irâde itmişdi. Ömrü vefâ' itmedi.

Yevmü'senîn 19 Rebiü'l ahire ahrete intikâl itdi. Müddet-i ömrü 55 sâl. Dâhili ve hârici bunca mahineti 31 sene 10 mâh 10 gün.

Sultan Abdülmecid, Ulûm Gazetesi, Sayı:9, 1286(1869).

Rahîmü'l-kalîb leynü'l-mücânib muhib-i ziynet sâhib-i hüsn hatt u beyân ve ilmi'l cinâb idi. Dâhili ve hârici her ne ıslâhatas teşebbüs etdiyse mâni' ve müzâhama-ı tesâdüf itmedi. Devlet-i Osmâniyye'yi Avrupâ muvâzane-i siyâsiyyesine bil'l-fa'ilü'l eyledi. Lakin bu siyâset-i garîbe nufûzune mağlûbiyet belki işaret derece-i sef'a vardı.

Vakai'

Hicretemin sene 1255 yemü'ssânîn 19 Rebiü'l ahir (umûr 1839 milâdi) Pederi Sultân Mahmûd makâmına cülûs eyledi (dipnot: sinî 17 sene 8 mâh idi) – yevm-i pâzâr 26 Şub'ât Gülhâne'de esâs Tanzimât olan Hatt-ı Hümâyûn karâ'it olundu.

İngiliz Hünkâr İskeleyi mu'âhedesinde nakdiyle Boğâzın Avrupâlîlara açılmasını talep itdi.

1256 fî receb vâris tâc-ı Osmâni Mehmed Murâd Efendi dünyâyâ geldi. İki mâh kadar sonra diğerkādînden olundu. Bunu tanzîm iden meclis azâsı Halil Pâşâ Rauf Pâşâ Fethi Pâşâ Rıza Pâşâ Reşîd Pâşâ (bu kânûn-ı muvâhahren yapılan cezâ-i kânûnnâmesiyle mülğadır)

İngiltere Rusya Prusya ve Avusturya Devletleri Mehmed Ali'yi Londra karârnamesine da'vet itdiler. Bu karârın hülâsası Mısır'ı usûl-ı verâset-i Osmâniyye vechle Mehmed Ali'ye Bahr-i Ahmerden mücîre-i tabiri'ye dek mahal-i ma'lûmu ve Suriye'den bir kıt'a'ya ve Akâ kal'esinin kayd-ı hayât şartıyla tevciyye. Mehmed Ali bu karârı kabul itmedi. Bunun üzerine İngiliz kapûdânı Napir donanmâsı ile gidüb Beyrut ve Aka'yı İbrahim Pâşâ'dan tahlîs itdi.

1257 Sultân Mahmûd zamânında kendi kendini "hidiv-i azim" tesmiye itmiş olan Mehmed Ali zabtına almış olduğu haremini terkle râm oldu.

Mısır meselesi temâmân bitdi. Avrupa Devletleri kendilerine Boğâzın açılmasını tahsil itdiler.

Denizi ve mârûneler beyninde mukâvele vukû' buldu.

Tevâ'im nakdiye tedâvüle çıkdı. Bu kavâ'idin kâfisi 60 milyon guruşlukdan ibâret idi. Senevi yüzde 12 fâ'iz mâhze bir te'diye.

1258 şehzâde Abdülhamid Efendi dünyâya geldi.

Sarb Begi misüllik aziliyle yerine Aleksander intihâb (14 Eylül) – evlâh ve Yahudi'si Aleksander Kifenin azli (20 Teşrin-i evvel)- Mâliye Nâzırı İzzet Pâşâ kavâ'inin bir mikdârını te'diyye edüb bâkisini ikiye taksîm eyledi. Bir kısmı fâ'izle yüzde altı (eshâm ve tahrîlât) diğerk kısmı fâ'izsiz (kâ'ime).

Fî 11 zilhicce (câm-ı cem rivâyetine göre) Bağdad Valisi Necib Pâşâ katli'am eyledi. Dokuz bin kadar nüfûs telef oldu.

Gülhâne-i Hattında esâsi vazı' olunan tanzîm-i asker Rıza Pâşâ idâresi altında icrâya getirildi.

Abdülmeccid kerimesi Cemile Sultân dünyâya geldi.

1260 kur'a ile asker-i tahrîrine bidâ olundu.

Şehzâde Mehmed Reşâd Efendi tevellüd itdi.

"Bânk-ı Kostantiyye" te'sîs olundu. Bu bânk-ı meskûkât-ı mağsûsa'yı her nû'andan senevî 7,500,000 guruşluk kaldırarak ya'ni bedeline meskûkât-ı hülâsa çıkararak mühevvi etmeğe iltizâm ödendi ve Avrupa kâ'idesi üzre ½ 916 ayârda altûn ve 830 ayârında gümüş sikkeyle tedârike başladı. Bânk dokuz sene kadar yaşadı. Bu müddet tarafında 200 milyon guruşluk meskûkât hülâsa yetiştirildi. Lakin Avrupa kalpazanları meskûkât-ı mağsûs taklîdleri yapûp Memâlik-i Osmâniyye idhâl itmekte idiler.

1261 Sultân Mahmûdun kerimesi Adile Sultânın (kapûdân) Mehmed Ali Pâşâ ile tezvicî.

27 Mısır ma'ârif-i umûmiyye meclisinin ilân ve teşkili Kâzasker Abdülkadir Bey re'is Arif hükümet beg fetvâ emîni Arif Efendi Muhib Efendi ve 7 numaralı Ulûm Gazetesinde isimleri mezkûr diğêr zevât- i'zâ'.

1163 Mehmed Ali Pâşâ İstanbul'a gelüb üç gün ikâmet itdi. Sultân Abdülmecid'de 2,248,000 Frânk kıymetinde hediye takdîm eyledi. Sultân dahi ekâ Mısır hazînesinden o mikdâr bedel bahş eyledi.

Bu târihde mâliyenin fâ'izle kavâ'in borcu bâ-cümleş 50 milyon guruşluk ibâret idi. Bu yıl verilen fâ'iz 6 milyon guruş. Dimek ki yüzde 12.

Taşra Vâlîlerine ta'limât-ı umûmiyye.

Zilhicce Şehzâde Ahmed Kemâlû'Iddin Efendi tev'azi.

1264 Suriye Bosna ve Karadağ ihtilâlleri.

-Behiye Sultân tevellüdü. –Mehmed Ali Pâşâ Beyin hastalığına kezkâr oldu (İki sene kadar Haleb hayatda gibi hasta kaldı. Ba'de İskenderiye'de vefât itdi. Merhûm o halde iken yanında bulunanların rivâyetine göre Çin üzerine asker tertîbine dâ'ir sâçma söyledir. Bundan anlaşılın dünyâyı zabt itmek emelinde idi).

İbrahim Pâşâyı vezâret tevcîhiyle Mısır'a mıs.

(1 Eylül) –İbrahim Pâşâ'nın vefâtı fî Zilhicce (10 teşrin-i sani) – Abbas Pâşâ'nın Mısır'a vilâyeti.

1266 – Bükreş ihtilâli Bâb-ı Ali'nin redd sebebiyle berâber Bükreş meselesini yatıştırılmak için tavassutu. Şehzâde Mehmed Burhanüddin Efendi'nin tevellüdü.

1266 Bâb-ı Ali'nin Rusya ile Bükreş meselesine dâ'ir Balta Limânı mukâvelesi ki Boğdan Kife'ye tevciye Rusya ve Avusturya Devletleri Memâlik-i Osmâniyye'ye geçen mültecîlerini Bâb-ı Ali'den taleb itdiler. (17 Eylül) Bâb-ı Ali vermedi.

İzmir'de Çuha fâbrikası-i hümâyun-ı te'sîs 1267 Şehzâde Nureddin Efendi doğdu.

Bosna ihtilâli –fî gare-i mahrum ticâret kânûnnâmesi – Mecnû'a-i Kavânîn tab'ı –bu târihde mâliyenin bâ-cümle eshâm ve tahvîlât için verdiği fâ'iz 4 milyon guruş idi. Bu yıldan başlanub mâliye tâşgın mesârifinden dolayı açığına istikrâz ile kapâtmak usulünü tuttu.

1268 İbtidâsında Senihe Sultân dünyâya geldi. –Encümen-i sâniş teşkîl olundu. – İftihâr nişânlarının müddet zarfında devlete teslimi talep olundu. –Birinci def'a olmak üzere Avrupa sarraflarına pâra için mürâca'at olundu. Şöyle ki bânk nâmına elli milyon Frânk İngiltere ve Fransa'dan istikrâz olunmasına karâr verilmişti. Lakin vükelâ'dan ba'zıları Reşid Pâşâ'ya muhâlefle (16 Teşrin-i Evvel) tevkîzine muvaffık oldular.

Londran sergisine 17 kalem-i eşyâ-i gönderildi.

1269 Bânk-ı Hümâyun 35 milyon açık göstererek görüldü gitdi. İşbû bânk 1265'de (Mart 1848) teşkîl olunmuşdu. Müdürü Çek Pazargan ile Baltacı İmânel. Yüzde üçü kâ'ime kırmak için mahsûs-ı kalem teşkîl itdi. Fakat başluca maksadı Avrupa ile mu'âmelâtda meskûkât-ı ecnebiyye'yi bir karâr sahîhde tutmak idi. Hazîneden aldığı sermâye yigirmi beş milyon guruş. Müddet-i ömrü dört sene.-Bu târihde kavâ'in-i nakdiyeyi kaldırmak için i'âne toplandı. Akdemce ıslâh-ı mâliye meclis nişân iftihârları cem' itmek ve ve mütenâsibâb i'âne toplamak tedbîrleri beyân itmişti. Bunun üzerine iki fermân-ı sâdr olup biri nişânları diğeri i'ânenen kırk milyon Frânk hâsıl oldu. Bu i'âne ancak kâ'imbeleri kaldırmak için olacağı ilân edilmiş. Ol-vakt 350 bin kişilikden ibâret kâ'ime 8,750,000 hususiyeye taksîm olunub (her hissa on guruş) İstanbul ve taşra ahalisine irâd vergileri nisbetinde tevzî' idildi. Yalnız 250 bin hususi me'mûrine isâbet eyledi ki (10,000 kise) ma'âşlarından bir guruş nisbetindedir ve 50,000 hususuna İstanbul ve bâkısını taşralar verdiler. Bu cümle ile berâber kavâ'im yine tedâvülde kaldı.

Rusya ile Bâb-ı muhârebe keşâd olundu. Rusya'nın ilân-ı harb-i târihini fî Haziran rumi sene 1853 bu ilân Çâr Nikolan saltanatından 28 senesi ve kendi imzâsıyladır. Mâl ilân İslâm aleyhine adetâ harab salîb ilân ider.

Şu muharebenin zuhûruna sebep Fransa İmparatoru Napolyon sâlisdir. Şöyle ki Napolyon (sâbık hâriciye nâzırı) Mösyö Levâltı İstanbul'dan me'mûr itmişdi. Bu teklîfi Rum müzhebde olanlar kabul itmedikleriçün Bâb-ı Ali redd eylemekte Lavalt hükümete kullandırmayacak ağız açub verilmezse Fransa sefâ'in harbiyyesinin Boğazdan gireceğini beyân itdi ve akıbet aldı. (fî Kânun-ı sani sene 1852) bunun üzerine Rusya Çârı Nikolas (fî Mârt sene 1853) Mançikof'u İstanbul'a gönderüb Napolyan'a verilen mukâbilinde kendüsüne dahi sedânet beyt-i mukaddes verilmesini vardır. Muvâhharen Napolyon hâdiseden tenbi edüb miftâhi redd eylemesiyle Rusya'nın birincisi olduysa da ikincisi kaldı. Anı da Bâb-ı Ali kat'iyâ redd eyledi.

Bu himâye iddi'ası üzzerine iş büyünce İngiltere ve Fransa ve Prusya ve Avusturya (3 Ağustos) Viyana'da tecemmü' ile yaptıkları karârnameyi Rusya Çârına gönderdiler. Çâr bu karârı kendi matlûbuna muvâffik bulduğundan tasdik olunmak üzre Sultân Abdülmecid'e gönderdi.

Bu karârname "Rusya Çârı Ortodoks müzhebinle hâmisi" ibâresi bulunduğundan Bâb-ı Ali fî 20 Ağustos redd eyledi. Çâr bu cümleye iddi'âsını Kaynarca mu'âhedesinin 7 ve 8 ve 14 bendlerde zu'um-ı mezbûresinde olacak kıt'â bir işâret yok. Mıstır Nulan yazmış olduğu Rusya muharebesinin cild olunda mezkûr Viyana Konferânsını ve Çârın matlûbâ vechle karârlarını ve bu karârın id'aline olunamaz. Kaynarca mu'âhedesine kıt'â münâsebeti olmadığını beyân itmedikten sonra der ki "*Konferâns acaib bu hakikati bildiler mi*" Ben derim ki konferâns bunu bilür idi. Fakat Lord İsterânkofurd'un dediği gibi "*şark meselesini keyfe mekân kapâtmak istediler.*"

1270 Bânk-ı Osmâni te'sîs olundu. Bu bânk cem'iyetinin 29 bendi hâvi nizâmname matbu' bulunduğundan ta'rife hâcet yok. Fakat hülâsası bânkı teşkîle rehasat alan cem'iyet iki yüz milyon guruş sermâye cem' etmek üzre hisseleri açdı.

Müddet-i medeniyeti on beş sene. On sene daha var ama kendi sermâyesini kullanub devletden bir hibe talebine salâhiyeti kullanmayacak on beş sene müddeti içinde devlet 30 milyon guruş tahsîs eyledi ki bunun mukâbelinde devlete şu hizmetleri idecek idi. (1) meskûkât-ı mağsûsa'yı tadrice ve mütevâliyâ meskûkât hâlisa'ya kalb (o târihinde meskûkât-ı mağsûsa beş yüz milyon guruşluğa balı' olmuşidi) (2) bu on beş sene

zarfında tedâ'imi kaldıracak ol-vakt fâ'ize kavâ'in 132 milyon guruşlukdan ibâret olub bunları başlı başına bozacak ve nihâyyet müddetde bâ-cümle te'diye olunmuş kavâ'ini devlete bilâ fâ'iz verecek ve 45 milyon guruşlukdan ibâret fâ'izsiz kâ'imeleri tahsîsâtının salisiden bozacak. Bunlarla berâber Bânk-ı Osmâni Avrupâ üzerine umûr-ı ticâret sarâfiyesinde bir İngiliz lirasını 110 guruş itibâr iderek takvîm-i meskûkât idecek.

Bânk-ı Osmâni'den me'mûl ve belki meşrût olan nâ'ideler gönderildiğinin sebebi aranursa bizce bunun birinci sebebi teb'a-ı ecnebiyye bırakılmış olmasıdır.

Fî'l vâkı' nizâmnâmesinde "*Bânk irâdesi teb'a-i Osmâniyye elinde bulunacak*" deyişiydi. Fakat bundan üç kimse ki David Giluanı (Fransız teb'asından) Hanson (İngiliz) Zarifi (Rus) müstesnâ tutuldu.

İddiamca basîkâya (İstanbul 36 sâ'at) kadar gelmiş olan İngiliz ve Fransız donanmâları 28 Teşrin-i evvel sene 1853 İstanbul'a geldiler. (İngiliz sefâ'in-i harbiyesi 14 Fransız'ın 20)

Yevm-i mezkûrede Ömer Pâşâ asâki-i Osmâniyye ile Tuna'yı geçdi. Altaniçe'de ve Turtkây'da Rusya bozuldu. Fî 4 Kanun-ı sani de. Sinob'da yâtân donanmayı hümâyûn fî 30 kanun-ı sani yevm-i mağmûmda Rusya donanmâsını apânsızın gark eyledi. Fakat bir vâpûr kurtulub İstanbul'a haber getirdi. Bu vak'adan sonra İngiltere ve Fransa ve Sardinya i'âneye girişüb Rusya'ya karşı yürüdüler. (dipnot: fî 27 Mart 1854) Fî Receb İngiliz sefâ'in-i harbiyesi Odessaya ateş itdi ki 8 sâ'at zarfında kırk bin gürle atdı. Bendri ve Gürcistan'ı harâb eyledi ve Rusya'nın ba'zı gemilerini zabt itdi. – Fî Şevval (1854) Mısır'da Abbas Pâşâ'nın vefatıyla yerine Seyydi Pâşâ geçdi.

Güzâfî Şevval Silistire'de asâkir-i Osmâniyye ile asâkir-i Rus muhârebesi bu muhârebede Rus kumândânı Peskuyiç zeddâr oldu. Fî 27 (21 Eylül sene 1854) İngiliz ile Rus beyninde şiddetli muhârebe olub bozuldu. Ba'de Mançikof yüz para top ile bir düvel-i müttefika askerinden tahmin itdi. Fakat üç sâ'at zarfında bozulub 12 top 5000 tefennün terk iderek kaçdı. Bu muhârebede Rusya askeri 50,000 üç curnâl ile 4000 nefer Rus telef oldu.

Cümle Mançikof'un postası tutulmuşdu. İçinde bir mektûb bulundu ki tahsin itdiği Çarı ta'rif edüb yüz bin düşmana üç hafta kadar mukâlebe idebileceğini yazmışdı.

Maliye Avrupa'dan 3 milyon İngiliz lirası istikrâz itdi (yüzde 6 fâ'iz ara'is elmâs) birinci istikrâz hârici –Abdülmecid kerimesi Fatma Sultân Reşid Pâşâzâde Ali Galib Pâşâ'ya tezvîc olundu. (Galib Pâşânın vefatından sonra fî 1276 Nuri Pâşâ'ya tezvîc eyledi)

1271. Fî 24 Muharrem (17 Kanun-ı evvel sene 1854) Osmanlı ve Fransız Sivastopol kal'esi muhâsara itdiler. Bu kal'esini muhâsara itdiler. Bu kal'e 4 bin top ve 40 bin askerle muhafız idi. Mu'âvin İngiliz 20 bin Fransız 30 bin. Çârın ikinci oğlu Konstantin ve üçüncü 40 bin askerle kal'eye me'mûr oldular. Fî 16 (5 Kanun-ı sani) bu imdâda gelen prensle 4 bin İngiliz askeri muhârebeye tutuşdular. İngiliz iki sâ'at kadar dayânâbilüb temâman bozulduğu sırada iki bin Tunus askeri yetişüb muhârebeye başladı ve çok sürmedi 8 bin Fransız yetişdi. Altı sâ'at kadar muharebeden sonra Rusya askeri bozuldu. Prensler kaçdı. İngiliz curnâllerinden meşhûr jurnâl ile orada telef oldu ve diğer beş jurnâl mecrûh ve kemberîc dükası prenslik oldu. Bu muhârebeye İngiliz teleffâtı havâdisi Londra'ya vusulünde ahali feryâda başladılar. Muhârebe mesârifine karşı tahammül etdikleri vergi dahi kendilerini iz'âc itmekde idi. İşte o günden işte o günden itibâren İngiliz efkârı umûmiyesi müsâmaha tarafına meyl itdi. – Sardinya Kırım üzerine 20 bin asker gönderdi. Fî kanun-ı sani sene 1855. – fî 12 Cemadiel- ahire (2 mart sene 1855) Rusya çârı Nikolas kont oldu. Fî 17 cemadiyel ula vefâtı haberi İstanbul'a erişdi. – Sivastopol fethi fî 9 Eylül sene-i müddet muhâsara 11 mâh. Târihi feth, “Mübârek gazâ.”

Mirza Ferhad

Rusya askeri Anadolu'da Karsı şıkışdırub teslîme mecbûr eyledi. (Erzurum'da beyhûde oturan ordudan vakt dahi var iki doğrudan doğruya Karsa imdâd gönderilmesi ihtimâl ki Bâb-ı Ali'nin kasdıyla oldu. Çünkü İstanbul ihtiyârlarının ötedenberü Rusya'dan canları yanmış olub bu muhârebeye Avrupalıların dahi i'ânesiyle Rusya'ya galib gösterilmiş ve artık burnunu uzamanın tam vakti fırsatı gelmiş mülâhazaları zihinleri yerleşmişken o aralık müsâhama sözlerinin

me'mûrlarına düşmesi ayaklandılar ve müsâhama olunmamak üzere cem' araya başladılar. Bunun üzerine Kars'a imdâd gönderilüb Rusya'ya teslîm olunması bir zararsızca za'fiyyet göstererek halkı müsâhama efkârına meyl itdirmek garbına mebnî-i evvel. İsveç Devleti dahi Rusya aleyhine İngiltere ve Fransa ile akd-ı mukâvele itdi. Fî 21 Teşrin-i sani.

Mâli Avrupa'dan def'a sâniye olarak 5 milyon İngiliz lirası istikrâz itdi – Mısır vâlisi müteveffa Seyyid Pâşâ Süveyş Kanalı açılmasına imzâ' verdi ve dört mâh sonra bu meseleyi mahsusân akd olunmuş olan komisyon muhtelit açılmasına karar verdi.

-Bâb-ı Ali kâbl-i ve kand-i hâr karışıklığına müdâhale itdi. – Abdülmecid kerîmesi Fehime Sultân doğdu ve 33 gün kadar sonra Şehime Sultân tevellüd itdi.

1272 (5 Kânun-ı sâni sene 1856) Mısır'da komîsyon muhtelit Süveyş kanâlinin açılmasına karâr verdi.

Düvel-i muhârebenin Rusya'ya teklif itdikleri serveti kabul eylesesini Avusturya Devleti takrîr itdi ve kabul itdirdi. (Fî 16 Kânun-ı sâni) 31 Mart sene 1856 târihinden ya'ni 35 gün kadar mütâreke olmasına karâr verildi.

Paris'de Osmâniyye ve İngiltere ve Fransa ve Rusya ve Avusturya ve Prusya ve Sardinya murahhasları toplanub mu'âhede tanzîm itdiler. Bu mu'âhede fî 30 Mârt imzâlandı. Fî 27 Nisân tasdikâmeler mübâdele olundu ve Rusya muhârebese bitdi. Fî 12 Mârt Islâhât Fermânı denilen hatt-ı hümmâtûn çıkmışdı ki bu fermân fî 12 Mârt sene 1854 Bâb-ı Ali'den İngiltere ve Fransa'ya edilen ifâsı dimekdir. Reşid Pâşâ fermânı ba'zı mâddeleri üzerine mütâla'a beyân ve i'tirâz iderek Sultân Abdülmecid bir lâhiya takdîm itdi. (Bu lâhiya) sene 1286 Londra'da tab'-ı neşr olundu.)

1272 fî Zilhicce Abdülmecid kerîmesi Refiye Sultân Mehmed Ali Pâşâ Edhem Pâşa ile tezvîc olundu.

Mısır'da Seyyid Pâşâ bir meclis-i şûra teşkîl itdi. (Ol-vakt) bu meclis Avrupa'ya ilân olundu.

1274 fî Safer Abdülaziz Efendi (hala Sultân) salbinden Yusuf İzzeddin Efendi dünyâya geldi.

Mısır'ın düyûn-ı gayri 35 milyon Frank balığ oldu. (Abbas Pâşâ Mısır hazînesinin müvâzenesi beş bin kese fazla ile bıraktı gitti. Seyyid Pâşâ vilâyetinin üçüncü senesi düyûn-ı gayri müstekaraya 35 milyon Frânk eblâğ itdi. Dördüncü senesi Avrupa'dan istikraza başladı.)

Cemile Sultânın Fethi Pâşâzâde Mahmud Celal Pâşâ ile izdivâcı.

1275 Cidde vak'ası – Mısır kanâliçün Paris'de kumpânya teşekkül itdi.

Mâlîye Avrupa'dan yine 5 milyon İngiltere'de istikrâz eyledi. (6 fâ'iz 2 re'isü'lmâl)

Seyyid Pâşâ Mısır asâkir-i müzafasını 15 bin nefere tenzil itmeğe karâr verdi. (Ol-vakt 24 bin idi.) Mehmed Ali Pâşâ 80 asker idâre iderdi.)

1276 fî Rebiül ahir (5 kanun-ı sani sene 1859) Süveyş kanalı kampânyâsı toplanub fethe mübâşeret itdi. Fî 25 kanun-ı sani kanâl-ı hafrîçün birinci kâzma örüldü. Seyyid Pâşâ kendi nâmına olarak Avrupa'dan 1 milyon 200 bin İngiliz lirası istikrâz itdi. Behiye Sultân Mustafa Pâşâ zâde Hüsni Pâşâ'ya tezvîc olundu. Dürzi Şeyhi Ebu'l-melek ba'zı Hristiyan köylerini ihrâk itdi. Mâruniler Dürzilerle muhârebeye kıyâm itdiler. Fî Mâyıs sene 1860 Dürziler havran ve etrafına dürzilerinden istimdâd edüb Marunileri bozdular ve katl-ia'âm eylediler. Cebel-i Lübnan'da asker kumândanı Osmân Bey *“ekrem salâh teslîm iderlerse muhâfaza ideceğini ve alt karışmayacağını”* Marunilere haber verdi. Darü'l kamerde ki asker zabtı dahi bu hareketde bulundu.

Fî 18 Haziran Beyrut kâ'immakâmı Hurşid Pâşâ ba'zı zevâtın verdiği nisâ'ihî imzâ' itmeyüb imdâda giden ve darü'l kameri tahrîbe riyâset iden Yusuf keremi men'inden müsâhama eyledi. Bu müsâhamanın sebep olduğu kerem 80 kadar köy yandı ve 4000 Mârta katl olundu ve 20 bin kadar Hristiyan dâğıldı. Firâr etdi dirler. Fî 9 Mârt şâm vak'ası. Dürziler Hristiyanlara galib edüb altı gün kadar katli'âm oldu. Hristiyan'dan adedi maktûli 6 bin tahmîn itdiler. Bu vak'adan Avrupa Devletleri geldi. Sultân

Abdülmecid hâriciye nâzırı Fuad Pâşâ Şâm ve Lübnan vak'alarının tasviyesiçün me'mûr itdi.

1277 fî muharrem (20 Temmuz sene 1860) Fuad Pâşâ Şam'a vâsıl oldu. Fî 2 Eylül Şâm vak'asına müdâhale iden düvel-i cem'i ile Bâb-ı Ali'nin beyinde karâkol. Fî 18 sene işbû karâr Paris'de Devlet-i Osmâniyye sefîri Ahmed Vefik Efendi tarafından imzâlandı. (Bu karâr ve imzâsı târihi mezbûreden te'hîre bâ'is olan sefir müşâvir-i devlete büyük hifmet itmiş oldu.) Karâr-ı mezbûrun Rum düvel-i ecnebiyyenin müdâhalesini münza'at hâliye-i müttesiyeye hasr ile müstakbel müdâhale etdirmekden ibâret idi. Bir ayu sefirin himmeti ve İngilizlerin ma'ârifeti bu karâr-ı askerle takrîr itdi.

6 Ağustos altı bin Fransız askerinin jurnâl bu ford kumândâsında tersânesinden Beyrut'a hareketi 14 sene Fransız curnâli Beyrut'a çıkdı.

Fî 1 Eylül Tuna Boğâzlarından geçen sefâ'in içün nizâmnâme (Bu nizâmnâmeye) 27 Haziran bu-ir komisyon muhlelit kaleme almışdı)

Fuad Pâşâ on beş kadar dürzi ile Beyrut'da teşkîl itdiği fevka'lâde mahkemede muhâkemeye aldırıldı ve dağılan Hristiyanları meskenlerine ivâ' eyledi. Mahkemesinin katline ve me'mûriye devletin mü'ebed kal'e bendliğine hükm itdi. Fuad Pâşâ Şâm Vâlisi Ahmed Pâşâ'yı ve iki yüz kadar kesâni (Osmân Beg ve Abdüselim Beg dahi içlerinde) bilâ istiyâdân karşuna dizdirdi. Garîbdir ki Avrupalılardan mürekkeb-i teşkîl olunan komisyon ekseriyyet arası İslâm aleyhine karâr verilen cezâ'ları mübâlağalı görüb taleb itmişlerken Fuad Pâşâ dökülmeyün me'mûrin devlet hakkında hâric az insâf ve cezâ'ları icrâ itdi. Hâlbuki Dürzi asâtına dâ'ir ahkâmı fakat (fî 1861 Trablus) tebdîl itdi ve Fî 1862 bu mü'ebbeden menfilerin beş sene sonra memleketlerine avdet edebilmeleriçün müsâ'ade olundu. Böyle tebdîl-i müsâ'adenin hükümeti ise mahzâ rü'sâdan Seyyid İngiliz himâyesinden bulunması idi.

Avrupalılardan mürekkeb komisyon-ı mahsûs yalnız Şâm Hrisitiyanlarının ziyânını 30 milyon Frânk tahmîn itdiler. Fuad Pâşâ bunların lâhiyasını muvâhharen İstanbul'a getirdiğinde her nasılsa sefâretlere mürâca'at olunub nısfı on beş milyon tenzil itdirildi. 2 6 Eylül Sarb Beg Milyoş vefatıyla Mişel Beg yerine geçdi.

30 Eylül Prens taklîd-i imâret berâtını almak için İstanbul'a geldi. 23 Kanun-ı evvel Bulgar Pâpaları 93 nâhiyeden imzâ toplanub Bulgar'dan şu kesîrenin Pâpâ'yı tandıklarını beyân ile kıt'a arzuhâl İstanbul'daki millet vekîlleri vâsıyasıyla Ermeni barîkana fî 30 Kânun-ı evvel takdîm itdişer ve Pâpâ'nın kendüleriçün silsile-i merâtib tanzîm itmesi isted'âr eylediler.

18 Kânun-ı sâni sene 1861 Karadağlılar hudûdu tecâvüzler etdiler. Korpaniç nâhiyesini ve niksiç karyelerini harâb eylediler. 29 Nisan Fransa ve Osmâniyye beyninde ticâret karâr-nâmesi yapıldı.

Fî 1 Mayıs Bâb-ı Ali memleketîn ittihazına dâ'ir sefaretlere bir takrîr verdi ki mâl *"düvel-i hamsenin rızasıyla Boğdani birleşdürüb memleket ve ahde tanîk"* kaziyesinden ibâret idi.

26 Mayıs Ömer Pâşâ her sen vaka'ası ya'ni Karadağ isyânı için bu seneye gönderildi ve refâkatine bir komisyon muhtelit ta'yîn edildi.

Bu komisyonun vazifesi o kıt'ada tanzimâtı ve ihtilâlin esbâbına tefîş itmek idi. Ömer Pâşâ bu senede bir tenbihnâme neşr eyledi ki ıslâhât şâmil idi. (bu tenbihnâme her sen ahâline hitâbâ da 11 Mayıs târihleri olduğuna nazaran Bâb-ı Ali'den tertîb olunub İstanbul'dan çıkmazdan akdem eline verilmiş olduğu zâhirdir.)

9 Haziran Şâm meselesiçün tereküb itmiş olan muhtelit meclis-i mübâhasane-i karâr verdi. Bu karârın hülâsası şundan (1) cebel-i Lübnan olub vâlisini rasa Sultân nısb ideceğinin (2) vali Hristiyan olun *"meşîr"* rütbe ve unvânını hâ'ir olacak (3) mürekkeb-i eyâlet (bu mesele bu kararı buluncaya dek Fransıza kârşu İngiliz'den çok müsâvenet görüldü.) Yine bu târihde (sene 1277) şehzâde Süleyman Efendi dünyâya geldi (Sultân Abdülmecid on dördüncü mahdumudur.) Mâliye yine Avrupa'dan 2 milyon 70 bin İngilizlerin (hesâb-ı sahîhe göre böyle. Bazıları 2 milyon 37 220 İngiliz lirası idi didiler. Mısır meselesi) İstikrâz eyledi. (5 fâ'iz 2 re'isü'l mâl) Sultan Abdülmecid vefâtı.

Teşrifât Mülûke Tahiyât, Ulûm Gazetesi, Sayı:16, 1286(1869).

İstanbul'da Bizâns hükümeti vaktinde teşrifât-ı resmi derece-i kemâle varmışdı. Değil yalnız tahiyât şe'lîde tahiyât kavliyye dahi bir mertebe idi ki hazır karâliya çıkânlar hiç i'tikâd itmedikleri evsâf ile ve kezb ve mübalağadan ibâret olduğu beddîhi olan medhallerle du'â-i hevân olurlardı. Bundan seksen sâl kadar âkdem Fransa'da ve İngiltere'de rütbelere göre sa'atinde ve ziyâfet ve bâlo şenliklerinde ve tahrîrâtda ve kapular hey'etlerinde şimdi İstanbul'da güne yakın teşrifât var idi. Dahâ yukarı güyâ bir mühim ilim idi. Birinci Fransuva vaktinde rüsum saraydadır.

1789 kalb ve ihtilâlinde teşrifât rüsûmı Fransızlar mahv itmişler. Birinci Napolyon ihyâ' itdi amma birâz akılluca.

Çin fağfurı kendini azm-ı mülûk i'tikâd ider. hatt-ı Avrupa Devletleri cevabından sefere gönderildikçe Avrupa'daki bendeler borçlu oldukları ta'zîm ve tekrîmi takdîm eylediker deyü haz eyler.

Siyyâmlılar şâhlarına nisbet itseler altun hânına dâl gelinceye izâdetle zikri derler. Meselâ *"şâhın dahân zerrinden gelen zer tenâsür itdi. "şâh çeşm-i zeriyle nazar-ı zerr sâldı."* Dirler. hâlâ Türkde ve Acemde şâha mensûb olan şey'i mübârek ve hümâyûn ve saffiyla zikr iderler. Meselâ *"serr-i hümâyun" va hatt-ı hümâyun" ve çeşm-i hümâyun" ve ba'zısıda herkesin arayubda bulamadığı sa'âtden müzâf kılub "darü's sa'âdet" der sa'âdet" derler.*

Zarefâ' dirler ki *"el-kâb teşrifât ve tahayyâtdan ma'nâ maksûd değıldir."* Lakin hikmet-i ameliyye lisân-ı sadakla haber verirki bu ma'nâsız el kâbın âhlâk ne derece sav' te'sîri vardır. Huzûr-ı sultâniyye yazılan arz-ı hâllerde *"şevketlü kudretlü azimetlü mehâbetlü"* (ve dahâ benim bilmediğim ne) unvânlar vardır. Hala güldüre güldüre bâyıltacak tuhaflıklardan biri de şudur ki sultânın ağzından yâzılân fermânlarda ve nâmelerde sultân kendi kendine kebir u azimetle vâsf ider. Kâh şemse kâh kamere teşbî eyler ve nefsine menb' rahmet ve mûra'it adâletdir. Hala vücûdi *"ilme rahmet"* ve her hatvesi re'âyâyâ menfa'at gibi evsâf fermânlarda mestûr vaka'i resmiyyede mukayyid şehirlindedir. Sâkın bunlar ilmi güldürmek için yapılmış maskaralık olmayâsun. Altı teşrifâtı saçâk uçmak tahayyâtı. Hâni o gün ki pâşâlar kibârlar cibîlerini tâkınırlar.

Kaba altından kurbanlık koyun gibi yâhûd süt dökmüş kedi gibi uslu uslu dizilüb dururlarda. Yâ bir tâkım kirli kokmuş ayakları yalâyân ve o ayakları pis topraklarına yüzünü gözünü bulayanlara ne dersiniz. Nasıl yüzlerini tırmâlâmâz dillerini burmâdınız.

Öyle yâ Türkcesi söylenince ben kabul itdim diye inkâr iderler. Lâkin Arabi ve Farsî kelimelerle *“kadim mübâreklerini bos” hâk pâyı alilerine Româlî*” olmağa geldim. Deyü eğrinmeden her dem söylerler.

Abdülmeceid’e rahmet olsun ki muharrât-ı resmiyyede abd ve bende ve kûl ta‘bîrlerini isti‘mâlden nehi eyledi ve katâ ki İslâmiyyet zuhûr itdi. Teşrîfât ve merâsim ve adâtı lağv itdi. Bâlzât peygamber kıyâm idenler Araba lâyük gördü. Me‘ hazâ İslâma bir büyük şevket istihsâli gibi hidmet-i celîle ile serdâz olanlar ta‘zîmâ ve tahiyatan kıyâma ruhsat buyurduğı vakt dahi oldu ki hadîse ma‘lûmdur.

Keteb-i fıkîhîde büyüklerin huzurunda zemîni boş itmek harâm olub fâ‘il ve râzının isim olacağı mezkûrdur. Sultâne ve diğlerine ilim zâtın ve sultânın alını öpmek câ‘izdir. Diğlerinin değil.

Biz şimdi Avrupa’da bulunuyoruz. Sultân Abdülaziz’i hazretine şu mühim yetiştiririz ki iki yüz milyon nüfûsun re’isi ve matbu‘ı olan İngiltere krâliçesini eyyâm-ı resmiyyede ziyârete giden karınlarına alını öpüyorlar. Eğer kadın asılsız o günden ise krâliçe anın alnından öpeyor. Ve şimdi Fransız İmpâtoru Napolyun ziyâretine gidenlere ele verüb mesâfe ediyor. Selâtin-i Osmâniyye selâmlığa çıkdıkca mekteb seyrine gider gibi tuğla bâltalılarının arasında mestûr idi. Fuad pâşânın o hakkı inkâr olunamâzki hünkârdan bu nikâbi kaldırdı ve sultânlar dahi insân-ı resminde olduğunu ahaliye açık açık götürdü.

EK 7: İKTİSAT, SOSYAL VE KÜLTÜREL ALANDAKİ YAZILARI

Hazret-i Adem'in Kırk Bin Evlâdı Kıssası, Ulûm Gazetesi, Sayı:11, 1286(1869).

Şehzâde Ferhad Mirza

Heredot yazdı ki Farsiler çocuklarını beş yaşından yirmi yaşına dek üç sene' ka'lemiyle terbiye iderler.

İrâde-i beyt. Ruhi sehâm (39 sıdk-ı lisând hükemâ-ı hesâb itdiler ki şemsin ziyâsı esbâ' mesâfede adı mûm şialesine ve kamerin nuri 81 esbâ' bir yerde müsâvidir.

Hafî değıldir ki bu bilenden murâd 6525 mûm 12 esbâ' mesâfe ba'adende yakılssa şemsin ziyâsı kadar şe'ale verir demek olmayub ancak nur-ı kamerî ziyâ-i şemsin nisbet etmek ve ziyânın nurdan ne derece kutlu olduğunu tafhîm eylemektir.

Deli Petro Paris'e geldiği vakit seyir itmek göstermişler. *“En büyük adam sen şimdi sâğ-ı evlâidin (Rusya) memâlikin nısfını Saka Kemal memnuniyetle verirdim diğer nısfını nasıl irâde itmeli öğrenmek ağvende”* selâm da Velid bin Abdülmelik vaktine dek halifeye herkes ismiyle hitâb iderlerdi. Meselâ yâ ma'ariye Yâ Abdülmelik dirlerd. Mulûk için sâ'irlerden fark ve ta'zımı meş'arü'l-kâbı Velid bin Abdülmelik icâd itdi. Bu sebebdendir ki ol-vakt halk velîde *“mütecebbir”* ya'ni sâhib-i kebir ve cebret ve saffetini takdılar. Veliyü'l-el yevm târihinde bu vasıfla müştehir kaldı.

Bir gün Abdülmecid huzurunda murâd menla şeyhi deşâ'ide *“şevketlû kudretlû”* dirken hân merhûm didi ki *“eğer ben şevketlû kudretlû isem du'âya ne hâcet. Şeyh Efendi ben bir abd-ı acizim. Beni aczimle yâd it”* (o kemâkâl)

Muharrer etde abd ve bende ve kûl gibi bi ma'nâ ta'bîrâtı isti'mâldan nehî iden dahi oldu. (Rahmetullah aleyh).

Karn-ı Sâbık Meşâyah-i İslâm Vüzerâsının Müellifâtı, Ulûm Gazetesi, Sayı:8, 1286(1869).

Kudât'dan

Şeyh Efendi Hüseyin Paşazâde Mehmed Bey (mevkûfâtı) Abdüllatif Efendi.

Ve kezâ fî sene 1138 seyir nâm târihi bir cem'iyet tercüme eyledi ki a'zâsı şunlar idi.

Mansuri Zade, Fesîhi Hasan Efendi, Nehifi Mustafa Efendi, Sa'adi Efendi, Mevlevi Şeyhi Musid'de Nâ'if Efendi, Şermi Efendi, Seyyid Çelebi.

Biz yetiştiğimiz asırda böyle cem'iyetler görmeden bu mu der terki karn-ı sâbıkda bir şeyhü'l-islâm ve bir vezir bilmeyiz câhil olsun her biri ulûm ve ma'ârifde vaktinin mümtâzı idi. İzan cehle. *“Şeyhü'l-islâm Feyzullah Efendi”*

Köprülü zade sadrâ'azam Abdullah Pala şeyh müşârünileyh bir kaside ile medh eylemişdir ki El kasîdetü'l-ferâ' nâmıyle ma'rûfdur. Fetvâ emîni Selim Efendi sen 1138 bir kasideyi essene-i salis üzre neşrâ ve nazmâ eyledi. Ve Abdülbaki Efendi'nin dahi bir şerhi vardır.

İlm ve edeb ve zerafa câm'î bir ulema' idi. Hele Türkçe lisânımızda etdiği hizmetin derece' lâyhasını takdîr edemeyeceğim. Mü'ellifâtından meşhûrları şunlardır.

Lehce Türkçe Lügat. Bende-i bâ cümle elfâr müterâdif'-i Arabiyye ve Farsiye'yi dahi ityân ider. (Matbû') behcete. Türkçe Lügat.

Nazîre-i Nesâyah. Bu eseriyle derece-i fazl edebi meydândadır. Zira bu eser Zemherilerin edebiyâtda meşhûr kitâbına nazîredir.

Nazîre-i unvânü'l-şerif. Satırda beş ilmi câm'idir. Ya'ni satır düz okunsa bir ilim ve her satırın birinci kelimeleri umûdda okunsa ilim ve üçüncü kelimeler kezâ umuddâ okunda başka bir ibâre ile fenn ifâde idi ve hakda.

Bu hakîr dahi birüsüde bulunduğum vakt bu yolda bir unvânü'l-şerif nazîresi yapmışdım ki. Satır ve ahidde yirmi bir fenni câm'î olduğuiçün ba'zı ekâberin tensibi vechle “şabanü'l-alûm” tesmiye kılınmışdı. Ba'stnâme. Manzûme. Ad ve İbyât 1500. Fetevâtı behcete. Ve diğêr âsâr-ı hacidir.

Zade Mustafa Efendi'nin ve tercüme-i İbn Hududdan Piri Zade Osman Sahib Efendi'nin. Ve târihi ve kâi' men sene 1134 el sene 1141 Çelebi Zade Asım Efendidir. Hasılı karn-ı sâbık meşâyihî içinde bir câhil yokdur.

“Ragîb Mehmed Pala Şehri”

Bize gelelim karn-ı mezbûrda âsârı kesîre eshâbı olan ulemâyı zikr idelim. Fakat Osmaniyye ulemasının terâcim ahbâlini yazan şakâ'ik-i tamâniye nâm kitâbın zeylerinden en son zeyl ki Şeyhi'nin dir.

El 1143 zabt eylemişdir. Dimek ki karn-ı mezbûrdan nısf olda geçen meşâhir ulemân anda mastûrdur. Ekâ mürâca'tı ihtâr ile berâber biz bu risâlemizde karn-ı mezbûrdan nısf-ı ahîre ulemâsını yâd ideriz. Nısf evvel ulemâsından ba'zıları dahi bil-münâsebetde işâret geçirse bâ'is yokdur.

İne(Hîle-i Şer'iyeye), Ulûm Gazetesi, Sayı:6, 1286(1869).

İne kâmûs mütercimi der ki *“bir malı bir adama va'desiyle bir pahaya satub meclis-i mezbûrda yine andan nukd paha' ile iştirâ' eylemekden ibâretdir. Mesela bir adama beşyüz guruş iktizâ' itmekle bazar kâne arz merâm eyledikde olduğu mesela dört yüz guruş kıymetlü metâ'ını üç mâh va'adde ile mezbûre altıyüz guruş bey' ve teslîm eyledikten sonra der sâ'at nukd akçe ile beş yüz guruş andan iştirâ' eylemek gibi.”* fetvâ-i alemiyyeye de ine tefsîrinde dedi ki *“bir muhtâc bir adama gelüb on dirhem istikrâz edecek ola mukarrız bir fazla almaka tab' içün “para verem fakat sana şu rubatı on iki dirheme satayım çarşuda on ider. Satub on dirheme mülk olursun” dese müstakriz buna kabul itdiği halde on iki bu ricalü olur. Ve matlûba olan anı sebâ satarak derdest ider.”* Fetvâyı mezbûre de ve diğêr suretli dahi beyân olunmuşdur. Bizde hîle-i şer'iyeye ve dur dedikleridir ki ekseriyâ hilâli sâ'at dur iderler. O dahi suret-i aynedir. Buna nazarân ba'zıları dediler ki ayne mekrûh kezalik zirâ'at sonrada zira *“öküz kuyruğuna yapışur iseniz”* den merâm zirâ'atdır. Lakin

muhakakkîn dediler ki bu hadîs-i şerifde olan hükm intifâ‘ atıyla müntefidir. Şöyle ki vakt-i sa‘âdetde zirâ‘at-i mekrûh kılındı. Ne için. Zira hem zirâ‘atle hemde etrafdaki düşmana cehledir. Uğraşmağa kâfi müsâmân yok idi. Muvahharen İslam çoğalınca zirâ‘ate adam bulunduğu gibi askerlikle dahi kâfi adam bulunacağından İslam teksiriyle kerâhat zirâ‘ate hükmü kalmadı.

İşbu tahkîk bâ-cümle ulema-i kabul itdi. Hatta İmam-ı Azam Ebu Hanife (reh) ehl-i zirâ‘ate da‘vete icâbet itmiş olduğu halde andan sonra gelen zirâ‘atin helâl ve hattı ifzâl kesb olduğun fetvâ’ verdiler.

İşte zirâ‘at meselesinde beyân olunan vech gibi ine meselesinde dahi dediler ki. Vakt-i sa‘âdetde kalîl olma nüfûs-i islamiyye beynine ikâ‘ halûs için velâ arz karz virmek emr-i buyrulub ayneden nehi olundu. Muvahharen İslam-ı teksir ve temeddün ile fâ‘idesiz ikrâz tekâlifini kabul etdirmeye mecâl kalmayınca elbette bu hükm dahi müntefi olur. Bu gibi tahkîk ba‘zı ulemâ’ kabul itmeyüb *“ayne mekrûh”* ve kimi *“ine ribâ”* ve ba‘zı aher *“intikvâü’l-inyete fânâ liynet”* dediler. Lakin mu‘teber fakha’ tecvîz eylediler. Hatta müctehidîn kerâmdan İmam Sani Ebu Yusuf (reh) *“ine câ‘iz ve bununla mu‘âmele iden me’hûrdur. Zira idi. Kezâ fi muhtârâtü’l-fetâvi. Hassâf câ‘izdir dedi. Bâlzât İmam Mehmed bin bununla amel edüb ikrâz itdiği kimseden fazla fâ‘ide alur idi. İmam-i hanîfeden şems alamatü’l-halveti (reh) kul hisâf ve amel İbn Selimayla fetvâ viridi. Kezâ fi’l-hît. Hala müte‘hirinden mesâyiş islam ve ehl-i fetvâyı câ‘iz gördüler. Ve kimse bir hidde-i ta‘yîn itdi. ylanız Ebu’l Sukud Efendi (reh) der ki “İnsâfa layık olan 15/100 yüzde on beş (senevi) tecâviz eylemek”* deyü ne kadar ziyâde olsa cevâzna ve fakat bir adam tecâvizde inzâf bulacağını beyân itdi.

Şu tafsîlatdan anlaşıldı ki ine ya‘ni ticâret vasıtasıyla fâ‘iz almak mu‘âmelesi kadîmidenberü Arab’da varmış ve evâ‘il islamda lesbeb men‘ olunmuş fakat muvahharen zevâl-i sebep tasavvur ne mebnî tecviz eylemiş halbu ki tehdîd dahi eylemiş kâmûs müterciminin temsîl itdiği meselede üç mâh va‘ade ile dört yüz guruş için yüz guruş falz alınıyor. Dimek ki bir senede yüzde tâm yüz fâ‘izdir. Ne Roma’da oldu. Ne Yunan’da. Londra bankası 400 guruş için üç mâhde ancak iki buçuk guruş alır. Devlet-i Osmaniyye’nin yüzde on iki kânûnu fakat on iki guruş ahzi der. İne hayli yüz almağa ruhsat veriliyor. Kâmûs mütercimin *“der sâ‘at”* kaydi meseleyi güyâ haram kılmak içündür. Zira ba‘zı mu‘amele der sâ‘at ya‘ni meclis ve ahde olursa

harâm-ı meclisin de ise helâl dediler. Halbuki yukarıda nakl itdiğimiz câ'iz diyenler mutlaka câ'iz gördüler. Meclis falan kayd itdiler. Mehtaba dahi bu aydı. Fetâvâtu ulemâkiye de ki temsîle göre. Bela te'cîl on karza iki ya'ni hemân çalub alma önde iki fazla. Halbuki yüzde 12 fâ'iz hasâbıyla üç mâh dahi te'cîl farz olursa yalnız 11 paracık fazla verilmek lazım gelür. Bâlzât İmam ibn Selamanın ilmüne gelince karz-ı istiyâne ibtidâdan nakd vermeyüb ikrâzına fâ'iz almak içün bir metâ'i "*beşmen gâil*" pahalı satdığı şu ibâresiyle kitâbında mezkûrdur. Öyle ise şu ine meselesi bir köy hocanın tarikat kitâbında dahil itdiği kadar vardır. Çünkü ine fâhiş fâ'iz sapa yolda götürmekden başka bir hile değildir.

Devlet-i Osmaniyye'de yüzde on beşden ziyâde fâ'ize remen müsâ'ade olundu. Sultan Selim Sâni asrında yüzde on beş ketb fetvâya dahi girdi. Rüşdü Paşa 1268 doğru doğruya fâ'iz ya'ni ine İnhar Efendi çıkararak müstekimân 12/100 yüz on iki den tehdîd fermânını tahsil ve neşr itdi. Bu fermâna hemân sebep Kütahya'daki Paşa'ya Anadolu ahalisinin fâhiş fâ'iz yüzünden zarar ridde-i olduğuna şikâyet itmişti.

Fermâna bâ'is ise medeniyet ihtiyâcatından sezilmiş olmadı idi. 1280 irâde-i seniyyesi hükümet meclisine ve muhekama-i ticârete düşen fâ'iz ve havallarinde eğer hesâbıyla ziyâdeden ise yüzde on ikiye ticâretli 1268 fermânına istinâdân emr itdi.

Kudret-i Siyâsiyye der-Düvel-i İslâmiyye, Ulûm Gazetesi, Sayı:16, 1287(1871).

Düvel-i İslâmiyye'de kudret-i siyâsiyye cismâni mi ruhâni mi mutlak mı mukayyed mi ve esâs kânûn-ı âhkâmü'l hisse mi.

Bu mesele ayrıca ve başkaca bir dersdir. Budur İslâmı tutdururak mutâla'a itmelidir. Yoksa Avrupalı mü'elliflerin Avrupa'da mâsi ve mevcûd sur hükümâta kıyâsan muhâkeme idişleri galatât tehdîs itmiştir.

Şâtorbiryând sarây sultâniyye şöyle vâsf ider. "*Mahbuslar ve zindânlar arasından birde sarây vardır ki kal'e-i ibâretidir. O kal'edir bir nâzar-ı mukaddes kemâl-i takayyid ve ihtimâm ile yumurcak ve esâs zulm tahammüllerini hâfizdir. Sârârmış bâlmumuya donmuş âbdlar etrâfi ma'bedinde tavâf ider ve dönüb usanma secde eylerler. O abdları usanma nesîki ve kurbân*

olmakdan azâd idecek yerifdir yokdur. Cümlesi kudret kazâi bi imâne müncezibdir. Peylânk çeşm sahârı kuş sakâr itdiği gibi sultân müstebdik gözleri dahi cümle abîdini câzibdir.....”

Şâtobiryând mâdâm ki böyle kalem çâlâr. Ehl-i siyâset mi add olunur. Yok kâtibddir. Şâ’irdir. Böyle mübâleneler Avrupâ aklâsınca dahi bi mu’anâ kazâ yâşî’ariyyedir.

Ancak biz Montesquya bakalım ki İslâm hükümetine dâ’ir beyânı ve Montesquyu’nun mutlaka politika üzerine Avrupa erkârı hâkimdir. Birine göre İslâm Devletinde fakat kudret-i askeriyede istibdâd ve itlak vardır.

Diğerinin zehabınca kudret-i siyâsiyye-i islâmiyye Avrupa’da ma’lûm kudret ruhbâniyyeden ibâretdir. Sultân halîfe-i Resulallahdır. Peygamber postanda oturub hükümet-i cismâni ve ruhbâniyyeyi hâ’izdir. Kânûn-ı hükümet ahkâmü’l hiyyeden ibâretdir.

Şu iki hâkimlerin ikisinin dahi hâkemlerinde niçe hayâlet tarîhiyye vâdır.

Fi’l vâkı‘ ben müslümân olduğum hâlde müslümânlardan dahi padişaha halîfe dendiğini işiderek büyüdüm. Lakin bu akdîn ecnebiler gibi bir ma’nâ-ı takdîs ve hükümet-i ruhbâniyye anlamadım. Niçün anlamadım. İşte beyân edeyim. Hep ehl-i sünnet bilür ve teslîm ider ki peygamber (aliyyüs salât ve’s selâm) müslümânlara bir re’is ya’ni kendine bir vekîl ta’yîn buyurumayarak vefât itdi ve bir re’is ta’yînini cumhuriyet usulünde olduğu gibi intihâba havâle buyurdu. Öyle ise hâni nerde halîfe-i resulallah. Ebubekir (razaullah an) ihtiyâr ashâb ile ta’yîn kılındı. Vâk’â ol vakt ashâb ana halîfe-i Resulullah dediler. Zann itdim. Çünkü bu lakab hazretin ba’ad’l ta’yîn almış olduğu bir unvân olmayub zamân hayât nebide (avm) dahi hâsıl idi. Ya’ni vakt-i sa’âtde bir kaç hizmetinde peygamber (arm) anı kendi yerine vekîl bıraktığı için ol-vakt halîfe Resulallah demîşdi ki kâ’immakâm ma’âna o hizmetler ise keteb-i hadîsde mufassal olduğu vechle cismâni hizmetlerden idi. Şimdi halîfe-i Resulallah ma’nâsı kat’â risâlet ve vahîde kâ’immakâmlık iş’âd ider mi. Eğer halîfe itlâkı takkdîs için evvela idi yâ hazreti Ömere (razaullah ann) niçün halîfe-i Resulallah dinmez. Evet denmedi. İşte tehdîbü’l semâ’ide ve diğer kitâblarda musarrıh der ki Ömer (razi) makâm imâmata geçdiğinde ana “*halîfete Resulallah*” dediler. Sen o vakt hâzır olaydın

şu halîfe-i halîfe Resulallah lakabdan Ömer Ebubekir'e halef olmuş ya'ni andan sonra gelmiş ma'nâsından başka ne anlayabilir idik.

Ve bu zamanada yetişmidin Sultan Abdülaziz'e halîfe döndükde Abdülmecid halefi ma'nâsından başka anlayacak idik. Ben mes'eleyi esâsından şerh itmek sadedindeyim. Eğer sen şi'ârının ve müdâhallerin pâdişâhlara tâkdıkları elkâbda ma'nâ arayacak olursan "*Şehinşâh alim*" *mâlik rikâbü'l alim*" kabilinden bulursun.

Bahsi birde şöyle turalım bir adama halîfe dendi mi hayırlı halîfe ve şerli halîfe ma'nâlarına muhtemel. Arabi'de velid-i sâhi kaldı ma'nâsında "*baki mana halef*" dendiği gibi velid-i şerî-i kaldı. Makamında dahi bakı mana halef" dinebilir. Peki falan halifedir. Ama bakalım hayra halîfe mi şerîr mi halifeden hayr ma'nâsı bile istifâde olunmaz iken ya ma'sûm ve mukaddes ve mu'azzez gibi bir ma'na neden anlaşulsun.

İmâmet-i islâmiyyenin hükümet ruhbâbiyye olduğuna halîfe lakabı nasıl sened olsun. Lügatca böyle. İstılâhada geçelim. Vâk'â Ebubekir ve Ömer ve Osman ve Ali'ye hulefâ-i dediler. Selâtîn-i Emeviyye ve Abbasiyye'ye dahi hulefâ-i dediler. Fakat her asır mü'ellifleri ve insânları hulefâtı ikiye taksîm edüb hilâfet-i kâmile ve hulefât-ı gayri kâmile ve râşiddin ve ba'zâ kâmilin dediler. Diğer hulefâ'yı öyle telkîb itdiler mi. Dimek ki istılâhda dahi hulefâ-i dendiği hâlde reşid ve kemal gibi bir vasıfla mukayyed olmadıkca hayr u salâh ma'nâsı anlaşılmıyor. Eğer mes'ele böyle benim şerh ittiğim gibi olmamak farz olunursa Emeviyye ve Abbasiyye'ye ve diğer ana hulefâ-i dinmek. Şerh akâ'ide dahi mürâcata itdim. Bu hadîsdeki hilâfet kâmile ile şerh ediyor. Lamartin iki kendi Montesquyru ruhunu görürse haber versün ki bizde pâdişâh takdîs ma'nâyı halîfe ile mukaddes değildir. "*Mülk azuz*" dır. "*Mülk azuz*" meğer ki adâlet ile azûz ve zâlim vasfını izâleye hâlîse. Öyle bir millet ki gelen pâdişâhlarına mülk azûz dimeye ve inanmağa dince mecbûr ve mukalif bulunuyorlar. Öyle "*millet nezdinde pâdişâhları mukaddes*"dir. Dinmek gülünç olmaz mı. Binâ'aleyh pâdişâha hâkim ruhânî papa gibi bakmak ve hükümet islâmiyye'yi ahkâm aleyhine mü'esas bir hükümet ruhâniyye gibi mutâla'a etmek abes kalmaz mı. Bakınız hayrımız olan "*İslâm Devletini mevcûd olan hilâfet mukaddes i'tikâdını bozmayarak Konstantiniyye'ne sokmak ne keyfiyetle olabileceğine*" dâ'ir gece ve gündüz sırf-ı efkâr ediyorlar. Bu emekler

beyhûde ve nâfile olmaz mı. İmân şu frengin mütercimleri ve mahsulleri o yolda sarf-ı efkâr ede ede ve hayr-ı hâhlık kalemiyle yaza yaza sâkîn İslâma hilâfet mukaddes fikri sokmasunlar. Lakin kurtulmaz. Kırk yıllık yazı kâfi olamayan bir millet içinde bin yıllık millet azûz nasıl halîfe-i mukaddes olur. Yalnız adâlet ederse adil olur. İsbâta muhtâc olmayan mesâ'ildendir ki biri pâdişâh olmadığı hâlde makâmın bir unvân sâhibi olmak hususu İslâmda yogidi. Birinci re'isi millet intihâb itdi ve halîfe lakabıyla millet telkîb etdi. İkinci Hazret-i Ömer geldi. Ekâda halîfete Resulallah lakabını millet verdi. Sonradan bu lakab söylenmeğe uzun olduğı için emîrû'l-mü'minin lakabını millet takdı. Tehzîbde imâm nuvi (rah) yazdı ki *“Ömer emîrû'l mü'minin tesmiye kılınan birinci zâtdır. Bu lakab ile adı bin hâtim ve velîd bin rabî'ata ırâkdan vüfûdlarında anı telkîb itdiler. Ba'zı zât dedi ki.. Ba'zı aher dedi ki Ömer bir gün nâsa demişdi. Tahsîn olunub öyle tesmiye olundu. Bu lakabdan evvel Ömer'e halîfete halîfete Resulallah” denür idi. Uzun olduğı için bu ta'bîrden adûl olunub emîrû'l-mü'minin dendi”*.

Buna naklden murâdımız şu hatâyı dahi tashîh etmektir ki. Hazret-i Ömer'in halîfe lakabına birde emîrû'l mü'minin zamm eyledi. Deyü nakl ederler. İşte yanlış olduğıu tebyin itdi.

İslâmda hilâfet mukaddes ve hükümet ruhâniyye olmadığına Avrupalılardan Mösyö fark itdi ve cild olsa isbât dahi itdi. Hilâfet kelimesinin ma'nâsı olsun şer'ide kuvvet isti'mâli ve İslâm esâsında ihtiyâr olunan re'ise bilâhtiyâr itâ'at ve o re'isi bilâhtiyâr telkîb usuli anlaşıldıysa artık kemal cesâretle ve bilâterde hükm ideriz ki. Halîfe İmâm pâdişâh hâsıla her ne nâm ve unvân ile olursa olsun hiç biri peygamberin kâ'immakâmı vekili değildir. *“Pâdişâh peygamber postunda oturuyor”* makûle câhil sözüdür. Bir asıl şer'ie müstenid değildir. Riyâsete geçtiğinde peygambere vekâlet ma'nâsı hulefâ-i reşiddin bile hâtılarına gelmedi. (nerde kaldı ki sonradan gelen semü gelürlere) hattı Ebubekir imâm olduğundan minber nebiye (am) sa'ûd eyledikde zât risâletpenâhinin basmış olduğu kuddemadan bir derece aşâğıda durdu. Hazret-i Ömer bir ayak daha aşağı indi. Hazret-i Osman bir kadem yukarı çıktı. Hâni nerde peygamber hilâfet derecesi.

Evet keteb-i akâ'idde Sultân *“cem'a ve idiyye namazlarına ikame edecek”* mes'elesi bulunduğundan buradan hükümet ruhâniyye fehim olunur deyü bir i'tirâz vârid olabilir.

Buna cevâb ise pek kolay. Acabâ cem‘a namâzları mahzânmaz olduğı için sultânıyye tevkif olundu. (öyle ise diğ er namâzları niç ün azn sultanıyla ikame olunmuyor) yoksa bu namâzlar hükümetin siyâsiyete mütenebbi bulunması lâzım geleceğı bir ictimâ‘i azîme tevkife itdiğı için mü azne tevkif itdi. Elbette sevk-ı sânidir. Hattı bu ictimâ‘i azîm Hristiyan kral ve zâlim idâresinde bulunan memleketlerde dahi azn-ı hükümetle akd olunabileceğ idir. Akl ve bâlığ cem‘ ricâl Müslümânın cem‘a ve aidîn namazları için ictimâ‘i azîminden sultânın haberi olmak. Meselâ bu ictimâ‘i nezdlerden akd olunacak ve bu cem‘iyetlerde kim minbere çıkıp nutuk idecek ve cemâ‘ate neler diyecek ve herkes oraya ne için ve ne saffetle toplanacak hükümet me‘mûri ağâh olmak kazâya senedin hükümet-i ruhâniyye usûle neden çıksun ki bu değı lü bir ictimâ‘i azîm eğer azn zâbıta tevkif olunmadı. Hurûc Ali es‘ sultân ve diğ er ihlâk asâyiş idecek bir fitne vukû‘undan ne tarîk ile emîn olunurdu.

Peki Sultan cem‘a namazına hâzır olsun ve hutbeden okusun ve imâmetde geçsün. Yine hükümet ruhâniyye anlaşılır mı. Hala hâcılar kabeyi tavâf iderlerken önlerine delîl düş er ad‘ıyye kerâ‘it ider. Hacılarda ekâ tab‘iyyet ider. Şimdi bu deliller hacı cem‘âtinin hâkim ruhâniyyesi midir. Papaları mıdır. Hala Avrupa‘da meselâ bir çiftlik sâhibi sufi Hristiyan akşâmüsti meydâna çıkıyor. Ehl-i beyti ve çiftlik amelen deskenesi bâşına toplanıyor. O du‘â ediyor. Herkes amîn diyor ve anâ me‘mûn oluyor. *“İslâmda Sultân Selatin tenfîze mahsûs ba‘zı imtiyâzata hâ‘iz olduğı cihetle mutalık itisaraftır”*.

Vâk‘â islâmda iktizasınca halîfe askere emir verdi ve ruhûm ve tekâlif i tahsîl ider ve idârenin diğ er ba‘zı ş u‘belerinde tasarruf eyler. Lakin şimdi Avrupa‘da mevcûd millet meclisle hükümet muhtelit suretlerinde hâkim ve mahkûmun hukuk o vezâ‘ife tekâbül usulüne mevzû‘ ve nev‘i hükümât muhtelitden her birinde silsile-i mürâtib kemâl-i tedris ve muntazım olmasıyla berâber krâl olan şahsa mahsûs bir tâkım imtiyâzât yok mu ve bu imtiyâzlar ki tenfîze müte‘alıklıdır. Ş u hükümât muhtelitin kânûnlarıyla taht-ı siyânet ve kefâletinde değı l mi (diyor Mösyö o beyini) buna nazaran (faka islâmın bir iki adedi kadar indirmiş kâsmış olduğı) imtiyâzât hulefâ‘da mahsunât yok mu. (yazıyor mumaileyh o beysini)

Birde *“keteb akâ‘idde imâm-ı fisk vücûdla mün‘azil olmâz. Mes‘eles i vâ r. Sultân mücâzâtdan mesûn nasıl mutlak ve müstebid olmâz”* gibi hâtıra bir şey‘ gelme imlâdır. Çünkü azl-i

sultân mes'alesi fitne ve ihlâl asâyîşe mebnî tecviz olunmadığı keteb şer'aide mesrurdur. Yoksa niçün cevâz' hattı hal' olamasun ki kıt'ât muhtelifde Müslümânlardan en alim en suffî zevâtın eyyâdı zâhirleri hulefâ-i ve selâtîn kanlarına bulaşdı. Ebubekir'den Mehmed sâni aşere dek inme. Milyon oldukları mısak bulunan yetmiş iki hulefâdan bir katl olundu. Gözleri oyulanlar zindânlarda çürüyelenler haylice var. Selâtîn-i Osmâniyye nisbetle bihtiyâr add olundular 2 düşâhzan fakat ikisi katl olundu. Lakin hal' olunanlar hurûc edilenler pekde az değil.

Heyhat. Sem'a ve tâ'at hadîsini bize tahdîs iden buhâri (rah). İmâm matî' şer' olmadığı hâlde sem'a ve tâ'at yokdur. Hadîsini dahi tahrîc itdi.

Kurân buyurdu ki ya'ni matî'allardan olan emîre itâ'at ediniz. Kâzı bîzâvi ayet-i kerîmenin tefsîrinde kuzât ve hulefâ-i ve emir-i askeriyeye sırât-ı müstakim üzre buldukları müddetçe sem'a ve itâ'atle emr buyrulduğunu izâh etdi. Kâ'ide-i itâ'ate şeyhî sa'di ne açık ifâde idet. Der ki *"Kâza veziri itâ'at ider. Vezîrde sultâna sultân da şer'i şer'iat vâsıtasıyla da halk sultâna itâ'at ider."* Ve kalkınca itâ'at nerde kalur.

Bizde halîfe ve İmâm ve Sultân her ne nâm ve unvân ile olursa olsun ne sıfatdadır. Şer'ine mütekâridir. Anın diğerlerinden farkı hâdim olmaktadır. Hidmeti taht-ı enzâr amededir. Çünkü nehî anü'l menkur kazîyyesi her bâlığ ve mükellif üzerine farz olduğundan şer'iatı su'istimâl iden halîfe dahi olsa nehî olunmak farzdır.

Binâ'aleyhâ şimdi Avrupa Devletlerinde mevcûd tertîb ki ahâlinin intihâb ettiği vekilleri hükümetin i'mâlini taht-ı nazar ve teftîşde tutub mübâhase itmek usulü ya'ni müntahab meb'usânı delilleriyle nehî an olmünker tarîk İslâm Devletine sâ'irlerden ziyâdedir.

Mısır idâresi usûl-ı meşrûhayı kabul edüb fî Kanun-ı sani sene 1283 meclise küşâd eyledi. İstanbul'da darısı bâşına.

Sahîhdür ki hurûc Ale'l sultân bağıdır. Hatta bağları katl ile men' müyesser olsun dahi vâcibdir.

Lakin bağıın hürmeti halifenin mukaddesiyeti için olmayub nizâm ve âsâyış memleketi ihtilâlden vekâyi içündür.

Birde ba‘zı ne dimek fetvâyı aleykerimeye de yâzdı ki (tercüme) “*ehli bağı anlardır ki imâm hakk aleyhine bağırhak hurûc edenler. Şöyle ki Müslümânlar bir imâna ictimâ‘i edüb inkâr ırz ve mâl ve cân emniyyeti hâsıl iken bir tâkım kimseler ve imâmın aleyhine hurûc itseler. Bakalım ne için hurûc itdiler. Tahakkuk olunmak lâzım gelür. Harûcularine sebep eğer imâmın anlara itmiş olduğı bir zulm ise bu suretde hurûc idenler ehl-i bağı değildir. İmâmın zulmü terk ve i‘tâ‘ hukûk etmesi lâzımdır. Böyle hâricilere karşı imâma i‘âne itmesi câ‘iz olmaz. Zirâ bunda zulma i‘âne vardır.*

Eğer huruçları imâmın bir zulmü sebebine olmayub mücerred hak. Bizim yeddimizde der ki hakk-ı mücerred iddi‘âsı ve mansıb ve vilâyet du‘ası ise bunlar ehl-i bağıdır. Katle muktedir her kemmiyete farzdır ki böyle ehl-i bağı karşı imâm-ı i‘âne ide ehl-i bağı lisân-ı sâhibü’l şer‘a ile mül‘ûndır. Eğer bir tâkım kimseler ictimâ‘i edüb hurûc ale’l mane dâ‘ir tekellüme ve müzâkere itdilerde fakat hurûca azm itdilerse imâmın anlar ta‘rz itmeğe hakkı yokdur.”

Ba‘zı ecnebler derler ki Devlet-i İslâmiyye teşrî‘ında “*örf*” var ki demek olub sultânın irâde-i seniyyesidir. Buradan islama bir hükümete keyfiyyet girmişdir. Bunda da galatât vâir. İslâmda bir şer‘iat var ki anın ahkâmı usûl tahtında. Usûle tatbîk olunduktan sonra mevki‘ icrâ‘ya konması meclis-i mahsûs tarafından arz olunan ahkâm sultânın yalnız amil oluna keşide etmeğe selâhiyyeti vardır ki bu keşide hükm-i mezbûrun muvâffık usûl olunmağa şâ‘irdir. Yoksa irâdesini değildir. Ya‘ni hakîkatde hala Bâb-ı Ali lisânında yeni peyda olan irâdesine ta‘bîri dahi ma‘nâyı hakikisi kâsd olunmayan ta‘bîrât tefhîmiden ibâretidir. Yoksa irâde-i şâhâne olunduğı için seniyye olmayub muvâffık usûl olunduğı için seniyye ve aliyye ve hüsnedir.

Örf ise Fransız dedikleri yâhûd ba‘zılarının dediğı gibi arbetrir demek olmayub ya‘ni ahkâm orf ve adetten ibâretidir.

Şübhe mi vardır ki islâmda devlet monteskıyunun “*kavânîn mü‘essese ve mukarrere mucibince riyâset vâhid*” deyü ta‘rîf itdiğı suretidir. Yoksa despotizmi değildir. Zirâ despotîzi “*şer‘ ve kanunsuz kendi havi ve havi muktezasıyla hükümet vâhid*”den ibâretidir.

Devlet-i İslâmiyye şer‘i ve kânûn sultân ve halifeden i‘lâdır. Hükümet-i şer‘i ve kânûn nâminadır. Halîfe şer‘i ve kânûnı keyfince ve idâre-i seniyyesince isti‘mâl-i muktedir olmayub *“takayyüd me‘mûr olduğu müsâhi imaya gözederek isti‘mâl idecektir.”* ve halifenin örf ve adetiyle ve bâ-cümle ra‘ibiyye müte‘allık tasarrufu ve müsâlahatdır. Ya‘ni amanın ki ra‘iyenin salâhına mütanâseb olmağa muvafakkdır.

Avrupalı mü‘elliflerden Mösyö bu mesele hafî olmadı yazdı ki sultânın müsâlat-ı amiyye nazarda selâhyeti hükmi Kurândan inhirâf idemeyecek derecededir.

Bize en koy i‘tirâz gibi vurdu. Zann olunabilecek şudur ki *“siz hükümet-i İslamiyye’nin mübad’ini te‘rif ediyorsunuz. Mübai öyle muntazım olmakla bütün gün ma‘mûm be ve bâkî olmak neden lâzım gelsün Fransa’da on dördüncü Luya’nın itlâk ve karsının mebda’ intihâbla Devlet-i usûl-i değil mi idi. İslâmda’da intihâb ile ve nehî an el-menkür nezâret lakin sonradan despotizmi olmâmış mı. Esâret değilse yanadır târihlerin bize gösterdikleri itlâk ki sultanlar nice canları katl ve nicesini tesmîm itdiler. Nice handanları müsâd eylediler.”* Bize gösterdiği katl ve tesmîm ve müsâddır. Ve diğer tecâvizleri inkâr veya esbâb-ı mucibe irâdiyla tefsîr ve ta‘vîl sadadeine girmeyerek bu i‘tirâza bir kısacık cevâb veririz. Meselâ Devlet-i Osmaniyye’de katl ve tesmîm ve müsâdere gemilerin başlarına gelmesiydi. Vezîrlerin büyük me‘mûrların mı yoksa re‘yden ifrâd re‘iyyeden her kim olursun muhakemede mevcûd şer‘a ve kânûn mucibince mahkûm olurdu. Fakat pâşâ kapusu me‘mûrları(dipnot: 1241 hazirandan âkdem böyle olurdu. O târihde sultân Mahmud merhûm bir hatt ile müsâdereye lağv itdi) selâtn hükümüyle mahkûm idi. Bu hükmün ser ve sebebi ise ne Monteskuya ne Lobiyeye hakkı kalmadı. Şöyle ki birçok zamanlar sordu ki pâdişâhlar vüzerâsı saray tâkımın iç oğlanlarından imtihân iderlerdi. Bu iç oğlanları pâdişâha kölelikden yetiştirdi. Pâdişâh kölelikden yetiştirdiği bir pâşâyâ zâten ya‘ni köle iken nasıl mutasarrıf ise pâşâ yapıldan sonrada öyle mutasarrıf gönderdi. Hasılı pâdişâhın bu me‘mûrine nisbete efendinin kölesine nisbetinden idi. Lakin ahali şer‘a ve kânûndan başka mahkûm olmazdı.

Taksîm-i Ulûm-ı Medeniyye, Ulûm Gazetesi, Sayı:16, 1286(1869).

Atina'da ilim ve felsefenin bir şey' idi. Tâki Sokrat felsefeyi ulûmdan tefrîk itdi. Eflatun ulûmu üç kısımda tertîb eyledi. (1) el hayât ve akûl (2) riyâziyye (3) tıbbî'yye ba'de Aristotalis tıbbîyye ve târih-i tabî ve ilm-i nefes ve âhlâk ve tedbîr mülk ve tertîb ve tehzîb itdi. Sonradan İskenderiyye hikemâsı ilm-i hey'et ve coğrâfyâyı riyâziyye tefrî' itdiler.

Avrupa'da karın mutavassıt fakat yedi ilm vâr idi ki (sarf ma'ni makâle) ve kâdribuyum dedikleri (hey'et. Hendese. Hesâb. Musiki)

Avrupa'dan on altıncı karn-ı milâdi ahîrine dek taksîm ulûm bilinmedi. O târihde ki İngiliz Fransuva bakun taksîm-i ulûm itdi. On sekizinci karnda ansiklopedi mü'ellifleri kabul itmişdiler.

Vâkâ'i karn-ı milâdide Fransız bir nev' ansiklopedi tarzında ulûmı murât murât taksîm ile yazılmış (murât tıbbîyye. Murât-ı ahlâkiyye. Murât-ı hikemiyye murât târihine) fakat bundan bir tertîb müfîd görünmüşdü. Fî 1823 sâl-i milâdi Mösyö bensam taksîm ulûm itdi. Ulûm (1) mâb'adu'l tabî'i ve hikmet-i ameliyye (2) ulûm-ı târihiyye (3) ulûm riyâziyye (4) ulûm tıbbî'yye (5) hazârfât "edebiyete".

Ulûmun olduğu tevâd ve mübâhas nedir ve ta'lim ve ta'lîm için tertîb ulûm nasıldır. Ve bir kütübhâne ne vechle tertîb ve tanzîm olunmalıdır. Eğer taksîm ulûm burâlara ve aitle edilişine o taksîm pekde nâfi' olâmâz binâberîn ben derim ki ulûmu kıyâsiyye ve mer'iyeye. Nazariyye ve emeliyye. Hakîki ve gayri hakîki gibi taksîm ile iktifâd edenlerin mihnet tatbi'leri beyhûdedir. Vâk'â ilm (hakikat ve ahdeden ibâret olub) cihât muhtelifê sâcı olduğundan müt'akâtı cihetine nazarâm tasûr ve tasdîke ve zarfı cihetine nazarân nıfsiyye ve hissiye ve kıyâsite ve ihtilâf mevzû'atına bakarak. Aksâm-ı kesîreye taksîm ve mü'elliflerine nazaran ulûm-ı müteşirhe ve ulûm-ı felâsife ve ba'zısına ulûm ve kimine sanâ'i diye tenvî' olunabilür ve islâm ulemasından kimi ulûm nazariyye ve ameliyye kimi maksûd gayri maksûd ve kimi hikemiyye ve gayri hikemiyye deyü taksîm itmiş.

Men‘ haza miftâhü’l sa‘âdete zikr itdiği ve işâret itdiğimiz fevâ’idi câmi‘. Şöyle ki eşyânın vücudu dört mertebedir. (1) hatt (2) ibâre (3) izhân (4) i‘yân bu derden her sâbık lâhikana vesiledir. Hattü’l fâza dâlü’l fâz izhâna izhân iyâne. İşte ulûmu bu dört mertebeye taksîm-i müfid olur Zirâ ibtidâ ilm hatt ve keteb sonra sarf ve mahv ve ulûm-ı edebiyeye ba‘de mantık gibi izhâna mute‘allık ulûm andan sonra diğerk ulûm. Miftâh-ı merbebe i‘yânda olan ulûmu nazariyye ve ameliyye taksîm eyler. Bunlardan her birine dahi şer‘iyye ve hikemiyyeye. Bu suretde usûl aksâm yedi olur.

Tâşköprülüzâde bu yedi kısım üzerine 305 ulûm-ı te‘dâd itdi. lakin (kâtib çelebi’nin irâdı gibi) nice ebvâb ve fasûlı karnı‘ ulûm gibi add edüb teksîr add eyledi.

Ticaret, Ulûm Gazetesi, Sayı:11, 1286(1869).

Frank

64,000,000 hâricden idhâlât

37,500,000 hârice ihrâcât

Merâtib-i İrâde

Hâkim: Isfahan gibi ba‘zı merâkiz-i mümtâzade.

Beylerbeyi: Bizim vilât gibi.

Kalenter(Kalender): Beylerbeyi vükelası gibi

Kedhudâ(Kethüda): Her şehir ve kasabada müdür gibi.

Dârûga: Kethudâ-yı bâzâr ki nisbeti serkerdesi gibi.

İyi Maliye İyi Politikadan Olur, Ulûm Gazetesi, Sayı:13, 1286(1869).

12 addlı ulûm gazetesinde bu med‘âyı isbât için bir bende yazmağa va‘d eylemişdik.

“Politika karışıklığının mâliyyeye te’sîr” belki bir eski müdde‘âddır. Lakin cedîd cedîd bir hanları yer yer zuhûr etmektedir. Husûsân bir mâliyenin rûsûmât-ı şeb‘ası. Bunun kadar pek hazi’i bahâne ile iz çıkar. Bir mîzân daha bulamaz.

Bir memleketde âsâyış ve râhat ve efkâr-ı siyâsetde bulunanın hüsn-i nezâretî bekâsında emniyet bulunursa elbette ahz ve i‘tâ-ı çoğalır ve hâslât-ı sînâ‘aya tezâyid ider ve dâhili ve hârici ticâret terakki eyler ve serffiyât-ı umûmiye buluşur. Bu vücûhdan ise mâliye varidâtı tezâyid eyler.

Bu raht ve safvet emniyete kadar geldiği halde dahi emr-i bıraksın denür. Misâfiri bulunduğumuz Fransa'nın şu çıkan yıl siyasetçe ahvâl-i muzdaribesi ve bu ahvâllik mâliyesine husûsâ rusûmât-ı dercât te'sîri bize bu bâbda kıymetli dersler vermiştir.

Şöyle ki fî kânun-ı sâni 1869 sâl-i sâbık mîlâdide Fransa'nın kemerin ve rusûmât vâridâtı eski vâridâtından 5 milyon 300,000 Frank fazlalı idi. Prusya nüfûzunun Fransa üzerine sebedendir ki âsâyiş ve emniyet-i muzdarib olub mezkûr fazla 3 milyon 900 bine tenezzül itdi.

Fî Mart mah yine mezkûr Fransa millet meclisine arz olan karışıklık sebepleriyle kezalik 3 milyon 900 bin Frankda kalub tecâvüz edemedi.

Fî Nisan 1869 esbâb-ı mezkûre birâz yatışmasıyla fazla'i mezbûre yeguni 4 milyon 660 bin Frankı buldu.

Fî Mayıs mah millet meclisi izâsının müddetleri bitmekle yeni intihâb-ı vakti geldi. Herkes kaç senedenberü alış verişe mesarûf olan zihnini intihâb-ı meselesine bu politikaya çevirdi. O fazla bu sebebden 2 milyon 700 bin Franka kadar tenezzül itdi.

Fî mezkûr intihâb-ı meselesine kalb ve ihtilâl nazaryâtı karışub Fransa idâresinde ızdırâb emâreleri gönderiğinden tâ 2 milyon 140 bine indi.

Fî mühür nazaryât-ı mezbûre kalb ve ihtilâli intâc idemeyüb intihâb meselesi zararsızca tesviye yüzü tutmağla âsâyiş-i i'âde olundu. Mezkûr fazla 4 milyon fırladı.

Fî Ağustos 1869 Fransa âsâyişini hemân turfanda tutub duran impâtor Napolyan hastalanmasıyla erbâb-ı bey' ve şerâ'ının râhat ve emniyet-i muzdarib oldu. Fî milyon 900 bine tenezzül itdi.

Fî Eylül impâtorun hastalığı imtidâd itmesiyele berâber işâret olunan kalıb ve ihtilâl efkârından tekrâr bir heycân görüldü ve Prusya nüfuzunun Fransa üzerine bir hâli teceddüd göstermesi dahi buna munzam oldu o 5 milyon şu kadar fazla tâ 666 bin Franka kadar itdi.

Kalb ve ihtilâl olacak deyü vuku‘u bulan neşriyât tüccâr ve esnâfın emniyetini o derece selb itdi ki mezkûr fazladan bir akçe görünmesi şöyle dursun sâl-i sâbık hâsleti nisbetinden üç milyon Frank tenezzül itdi.

Fî 1869 vakt kalıb denilen 26 evvel geçdi. İmparâtor kesb-i sıhhat eyledi ve millet meclisinin keşâdıyla herkes korkduğundan te’mîn olundu.

Bu esbâba mebni der ki rusûmât vârdâtı sâl-i sâbıkı nisbetinde hâsılatı doldurduktan başka fazlası dahi 4 milyon Franka balıg‘ oldu.

İşte şu gösterdiğimiz karışıklıkların fakat rusûmât şe‘abesine te’sîri 32 milyon Franka varır ki her şeb‘ada böyle milyonlar o yanar. Öyle ise *“politika karışıklığına mâliyyeye te’sîr”* sâbit oldu.

Böyle bir mürettib kanunlarıyla muntazım bulunan Fransa mâliyesi sav’ politikadan bu derece müte’ssir olunca bizim İstanbul’un mâliyeleri sav’ı siyâsetden ne kadar olmak lazım geleceği adına mutâla‘ıyla ma‘lûm olur.

Öyle ise 12 numaralı nüshamızda matbû‘ı Marsilya mektubu üzerine nazar-ı meşrûh ile serd idebilürüz ki geçen sene bir akış olduğuna fazla sâl-i sâbıkda mevcûd emin ve âsâyişden nes’it ideceği ve sâl-i hâzırda İstanbul’da entrikalar yüzünden ne derece müte’essir olacağı şâyân tahkîk ve testîr bir meseledir.

Kara Seyahat, Ulûm Gazetesi, Sayı:21, 1287(1871).

Amerika’da geçen muhârebeden sonra Hani Balmiverde *“gân kallab”* denilen ecümen-i tobçuyân teşkil etmişdi yâ. Bu encümünde kara seyahat efkârı gün gün eyler oldu. Evet kara seyahat. Gan kalab re’isi mıstır Barbikan geçen yıl kamberic rasadhânesindedki ehl-i heyet ile bu bâbda hayli müzâkere ve müşâvere etdikden sonra şu seyâhati bir gitgide levâzım seyâhati tedarike başlar. Mezkûr rasadhâne azâsının birinci takrîri muktezâsınca siyâhlar gülle içine girüb top ile kara almalı. Evet öyle hesâb itdiler ki top şimâli yâ cevbi seferiyle 28 derece beyninde bir arzda veza‘ olunub ve kânun evvel akşâmı alafranga sâ‘at 10 dakika 47 saniye 20 kamerin semt re’isine nişân alunub atıldığı halde saniyede 12 kat‘ idecek sür‘at evveliyle dört günde kara

vâsl olur. Vâk'a kânun-ı evvel beşinci güne tâm gece yarısı kamer-i hazîzde ve arza 8641 ferşah ba'ade-i evvel olacağından sür'at-ı mezkûre ile haricinden dört gün sonra kara çatar. Bir kere meselenin esâsı bâ takrîr ehl-i heyet mezkûr üzre kararlaştı topun keyfiyyet terkîb ve teşkîline kalmışdı.

Gan Kalab ya'ni encümen-i tobcuyân re'si Barbikan ve kitâb-ı encümen-i mâstun ve diğer ulemâ-i ve hikemâ-i tekrâr tekrâr meclisler akdiyle topun keyfiyyet i'mâlîne ve güllenin madde ve şekline va bârumek keyfiyyet kemiyetine dâ'ir çok mübasâhate ve mütâreke itmişler. Nihâyet verilen karârın hülâsa vechile tercümesi şudur.

1. Top dökme demirden bir Kolumbiyâd ki dokuz yüz kadem tûlunda olup ve umûd-ı arza batırılıb bir nişângâhı semt-i re'isü'l kamer oldu.
2. İ'mâl olunmuş bir o buz olmalı ki katri 108 asb' ve yanların tehenni 12 asb' ve sıklığı 19250 lira.
3. 400 000 lira püskürme olmalı ki o buz tahtında altı milyar litre gâz neşriyle kevkebe is'âd eylesün. Re'is encümen-i sa'rfiyle 28 derece 7 dakika arz-ı şimâl ile 5 derece 7 dakika tûl-ı garibde bir mahal-i intihâb olunub nâm-ı ma'arifetle top ve bârutla ve hep levâzım i'mâl olundu. Mahal-i mezbûre yerleşdirildi.

Fakat müşâhîr ehl-i heyetden Mösyö "Juluran" rivâyetine küre o bozuk şekli tâm takrîrdeki gibi anlaşılın teşkîl edilmiş nihâyet bâlzât re'is encümen-i tobcuyân Bârbikân ve topçu yüz başısı nikûl ve birde Fransız michel erdân-ı mezkûr ve mevsuf gerirler. Bu Fransız mişel Paris'li olup o aralık Amerika'ya gitmiş ve girüb refâkat itdiği recâ' ile kabul itdirmiş. Kara seyahatleri bir yıl kifâyet idecek ve birkaç aylık su ve birkaç günlük gaz almışlar. O bozda tensim ve estinşasâk hevâ' için bir sen'atli fırıldak var imiş. Encümen-i mezkûr o bozu nazarla ta'kîb için zerve-i aleyhine bir büyük rasad devr-i peni kurulmuş hasılı hep tedâkerât layıkıyla edilmiş. 30 teşrin-i sani sâ'at mukarrerde oldukları halde kara doğru çıkdı. Kendi beylerce seyirci baksa kaldı. 97 sâ'at 13 dakika ve 20 saniyede hedef-i mukaddes vusul-i mukarrer ya'ni kânun-ı evvelin beşinci gecesini nısfında bedr-i kâmil iken sath-ı kars kameriyye işidecekleri zâhirdir. Yoksa ba'zı gazetelerin bila tahkîk i'lânları kesb-i dördüncü gece değil.

Fakat kolombiyad atladıkda dumanı havayı taharrin ile bulandırmış olduğundan rasadlar o bozu göremez oldular. Şöyle ki encümen-i kâtibi kameri kadar mesafeden gösterin dürbîn ile her ne kadar görmüşler. 10 ve 9 ve 8 ve 7 ve 6 ve 5 kânun-ı evvel kameri bile görünmüşler. Hatta zann olundu ki eli 3 kânun-ı sani bir rüv'iyet sahîse olmayacaklar fi'l-vâkı' 11 kânun-ı evve kamer-i reb'ul ahire duhûl ideceğinden sulh ve salahı geçirmeğe muhtâcdır. Lakin 11 kânun-ı evvel gecesı zuhûr iden şiddetli rüzgâr bulutları sarub kamer ya'ni yarım ay zâhir olmağla fi 12 rüv'iyete meydân vermiş.

Hatta rasadhânedede şöyle bir telgrâf keşide olunmuş. Telgrâf şunu dahi ilân ider. Bu seyyâre-i cedîde ma'lûm olamadı. Kara ba'de ancak 2833 mîl kadar. Mezkûr telgrâf şu iki dürlü farz ile hitam haberâ ider.

1. Hesabü'l- sikle câzibe-i kara fenâ bulub o boz ve siyahlar o fenaya kadar müddetde maksad ders itmiş olurlar.
2. Yahud devrân-ı etrâf kamerde el mâşallah kalur gider.

Ne ise şu o bozdaki seyyâhların halleri ne olacak bir müddet işiyle bilsünler diyelim akıbet ne olur bir daha ziyaya gelse bilürler mi. Anlardan havâdis almak mümkün mü. İşte ulemâyı meşgûl kılan şu köşelerdir.

1. 11 kânun-ı evvelden o bozun görünmesi mümkün olamadığı sabit olunca o tarihte o bozun kara ba'adeni bi'l hesâb takdîr itmek nasıl müyesser olmuş mastonun gördüğü yahud gördüğünü zann itdiği şey' kolombiyad'ın bozu değildir.

O bozu kara seyyâre yapmak şöyle gözler görmemiş kulakları işitmemiş ve zihinleri hatır itmemiş kara seyahat garibesı ve o boz ile atladı denilen seyyahin mütecâsirin hareket-i acibesı şayan bahs ve neşr olduğundan Mösyö Run vâsıtasıyla bunlardan alınan havâdis bir vech zir-i kayd imla olunacaktır.

Aleyhimizde Bulunân Mahkûmlar Fıkrası, Sayı:13, 1286(1869).

Bizim aleyhimizde bir tâkim evrâk kârâlâyub İstanbul'dan neşr itdirmiş olduğu üçüncü nüshamızda işâret olunân reşâd kim olduğu muvahhâren tebyin itdi.

İskender Bey Zâde ve Hüseyin Pâşânın damadının damadı Reşâd Bey imiş ki İstanbul'un polis mahkemesinde on beş sene mahkûm olmuş fakat yakayı ele vermeden Frengistan'a kaçmış bu mahkûm bizi hasımlarımıza güyâ zımmıyla mezkûr neşr itmiş isede muntazır olduğu affû te'hîr itdiğinden birincisi hasımlarımızın kulaklarını merdâr idecek râddelerde olmadığına zâhib olduğundan mıdır nedir geçenlerde ve ikinci def'a olmak üzere bir dahâ neşr itmiş bunu gördük. O kadar edepsiz bir ağız ile yazılmış ki hasımlarımızın dahi mûcib istikrâh olmuş. Men' ta'accüb itdim. Zirâ bu adam hakkında mevcûd olan zanna muhâlif çıkmadı. Şöyle ki ben bu Reşâd Beg Avrupa'da görmüşdüm ve elden gelen ba'zı iyilik dahi itmişdi. Öyle ki kötülük kâ'ide-i sitemkârândır. Men' hazâ anı yalancı ve hamîtsiz ve sur'etin zan itmişdi. O dahi benim bu zannıma kârşû hüsn-i tevcihimi celbe sa'î edüb sadâkat edeceği va'ad itmişdi. Hatta bu bâbda tarafıma yazmış olduğu bir kıt'a mektûbu işte 802 sahîfede tab' olundu.

Reşâd Beg'in Su'âvi'ye Mektûbu Sureti

Ma'rûz-ı bendeleridir:

Bundan hemân bir ây evvel olduğum tahrîrâtda Londra'ya avdet itdiğim olunarak yalancı tiyâtro sürtüğü olduğum bilâ taraf beyân olunmuşdu. Tahrîrâtda aldığım zamân cevâb yazmağa vazifeden add itmiş dediyesemde zât-ı devletinne olan hakk gösterilen iltifât ve muhabbet şöyle durur iken muharrer şu üç şey'i nasıl ma'nâ vereceğimde acz ve böyle bir sözü başkası söylediği vakt söz-i muhâfaza tarafında bulunacağınız halde sizden işiddimsede hayrân kaldığımdan ol bâbda vereceğim cevâbı hîn-i mülâkâtda yine sizi hükm-i nisb iderek açılacağı muhakemeye te'hîr eyledim. Şimdi anlardan bahse lüzûm yokdur. Yalnız şu kadicik söyleyim. Bendeniz sonradan zann itdiğiniz değil aslı evvelki reşâdım. Benim hakkımda söylenilen sözlere kulâk vermeyiniz. Zirâ kısım iderim ki sonra aksi zuhûr idecekdir. Yakında en müstakîm ve en doğru sözle olanlardan bulunduğum meydâna çıkacaktır. Hüsn-i tevcihinizi tebdîl buyurmayınız. Birâz sabır buyurunuz bilâhare haksız çıkarım bende sizle berâber kendime davâcı olacağıma söz veririm. Artık bir diyecek kalmaz yâ. Doğrudan doğruya vukû'bulacak emrinize ve her hidmete hâzırım. Bâkı orada efendimindir. Fî 24 Teşrin-i evvel frengi Reşâd.

Birâderim Hüseyin Efendi'ye arz-ı hülûs eylerim.

Şu mektûba mütâla‘adan zâhir olacak ki benim kanım bu âdamın yalancı ve hamitsiz ve sürtük olacağı idi. O dahi bi’l mukâbeke sadâkat arz idecek iken şu neşriyât hâdiselerine alt olarak ayîn nâsı göstereceğim ma‘rifetleri işte gösterdi.

Şöyle ki kendüsi Paris’de tahsîl üzere bulunân rakama başlanub ve henüz kırât dersi alub beş kere beş yigirmi beş sekiz kere sekiz yirmi dört deyü çalışdığı eyyâmda dördüncü numaralı ulûm gazetesinde mükâleme-i hayâliyle suretiyle yâzılan dekâ’ik hesâbına bahsini üzerine almağa vesîle araya geldiği vesîle zu‘umuyla güyâ benimle mükâmele iden hayâl kendisi imiş gibi tutdurdurarak ve ağzına gelen hezeyânı yazûb İstanbul’a takdîm ile neşr itdirirdi. Muvâharen ba‘zı zalimeye adem-i muvâfakatdan dolayı pârasız kaldığımız eyyâmda beni açlıktan oldu. Zannıyla sevinerek Su‘âvi’ye ta‘zîye unvânıyla ikinci edebsizliği irtikâb itdi. Doğrusu bâbâsı fâmiyâsı böyle velidle iftihâr itsün çok sadâkat gösterdi.

Men‘ hazâ bu zuhûrâtın kâfiyesi Su‘âvi nazarında olanlara göre İstanbul’un bozulmuş olan ahlâkının ya‘ni âhlâk-ı idârenin üzerine atf olunarak mütâla‘a olunmaz lâzım geleceğinden bu bâbda şu mütâla‘aya vatan kardeşlerine beyân ederiz. Şudur.

İstanbul’da âhlâk idâre-i hükümet o derece bozulmuş ki. Meselâ me’mûrun biri sandıktan sirkât ider ve bi’l âhire mahkûm olur. Bu mahkûm-ı murâd eylediği hâlde ba‘zı büyükleri keyiflendirecek bir münâsebetsiz hulûs teşebbüs ider. Meselâ bundan âkdem dördüncü ordu re’isiyle muhâsebe hilesi inşâ’ olunan kışlâk ve diğer iddi‘â itdikleri on iki bin kiseden bir rıb‘ını hibe indirdiler deyü ibniyye-i mezkûre mühendisi ve kâlifesi bâb-ı ser askeriyye haber vermeleriyle komisyon mahsûs teşkîl olunub meselenin tedkîki kararlaşır.

Ol-vakt töhmet altına girenler ne yapsun nasıl yakayı kurtarsun Su‘âvi’ye dem ile hısımlarını keyiflendirmek tedabîrini düşünüb tâ Erzincân’dan mektûb diyerek İstanbul nâm gazeteye muhasebecinin kalem halısıyla Su‘âvi yazıldı. Anlamalı ki Erzincân’daki müttehim İstanbul’daki sadrâ‘azamın Londra’daki hususunu ne çabuk buluyor. Şark zekâsı garbın telgrafından daha isrâf. (Anlamalı ahlakı).

İşte bu kabileden der ki bundan iki sene âkdem İstanbul’da kıyâm itdikleri harekâtdan dolayı on beş sene nâfile mahkûm olub fakat yakayı ele vermeden Frengistan’da

re'isleri koltuğuna kâçân mahkûmlar makâm sadâretinden affû iddi'â-i itmişler. Pek'âlâ etmişler. Fakat hüküm-ı kıyân cinâyet mahsûsalarından izhâr nedametiyle affû etmek vesîle-i müstakimesini birakubda bizim aleyhimizde hicivler tab' ve neşr edüb İstanbul'a takdîm etmekle hısımlarımızı keyiflendirmek zu'umunda bulunmak ve bu keyfi vesîle-i affû sanmak ne hâlitdir. Şübhe yok işte o bozuk ahlâk hükümetin eser-i terbiyesidir. Bu makûmlardan Reşâd pek edepsiz itmiş olduğu evrâkı şimdiye dek sem'a aliyi te'vîs idebilmiştir. Zu'umuyla her gün haber affû beklemektedir. Bir diğer bu iftihârî görüb neye affû olunmayayım diyerek ilân nâmıyla bir karar ilâmında o tab' ve neşr itmiştir. Ne tuhaf ki içinde kendüsünün Londra'da çıkan arf imzâlı Hürriyet gazetesinde (ve işâretle) Paris'de çıkan Su'âvi imzâlı Ulûm Gazetesinde iştirâkı olmadığını halka beyân iderim. Deyü bir telâş ile mahlûkâta neşr ider. Fesubanallah bunların kabâhatleri gazetelere mi iştirâk imiş. Yoksa vükelâyı kiminin mi imiş.

Bu kıssayı yazmağa kevkeb-i şarkıye gazetesi bu ba'zı taraftan mektûb sebeb oldu. Çünkü bunlar şu mahkûmların bizim aleyhimizde teşebbüslerini gördükçe Avrupa'da bulunan Yeni Osmanlılar cem'iyeti birbirinden ayrılıyorlar gibi mütâla'a etdiklerinden şu mahkûmların bizden olmayub zâtâ baka şeyle ve hâlâ da başkasından olduklarını ta'rîf itmek lâzım geldi.

22 ve 24 Numaralı Kevkeb-i Şarkî Gazetesine Dair Başlıca Mesâil Şunlardır, Ulûm Gazetesi, Sayı:12, 1286(1869).

Geçen gün biri bana dedi ki: İstanbul'da Aliksan Sarafyan nâm bir Ermeni imzâsıyla basılan kevkeb-i şarkî gazetesinin 22 ve 24 numaralarında sana pek hüçûm var. Sadrâ'azam Ali Paaşa hakkında der ki "*O zât-ı felâtun saffat adâb ve fezâ'il-i İslamiyye ile kemâlât-ı Arabiyye'nin mülgâtı müsâbesinde bir nüsha-i kiberâyı irfândır*" o derece ilim midir.

Dedim ki: Ben kendisiyle görüştüm. Arabi ve Farsi bilmediğini bilürüm. Amma başka lisânda bir şey' bildiği ma'lûm değil.

Dedim ki: mezkûr gazete der ki "*O zât fârûki safâtın dâ'ire devletinde evkât-ı hensede cemâ'atle namaz namaz kılınmakda idi ve'liylül öyledir*".

Dedim ki: sahîhdir kılınır. Yalnız zât-ı alîleri kılmazlar.

Dedi ki: mezkûr gazetede yazıyor ki ve bir takım ulemânı ve meşâyih-i meclisden bayâğı istifâza' nur eylemekle mübâhi idi ve'liyüm öyledir.

Dedi ki: der ki *“O zât terk ve icânebe karşı ramazan-ı şerifde birkaç hatim-i şerif muvaffak.”*

Dedim ki: bende öyle işiddirdim herkes karşı sahife okurmuş bıraksa Allah için değil.

Dedi: lakin *“hatim-i şerife muvaffak olduklarıyla bihakki tefâhür eylemekte”* diyor.

Dedim: evet tefâtür için kendi rivayet idermiş.

Dedi ki: kevkeb-i şarkî diyor ki *“O zât gayri tezâkir vücûdü'l mevcûdelerine.”*

Dedim: İşte bende rivâyet muhtelif Aliksan Sarafyan kuluna göre paşanın vücûdü'l-zem imiş. Kemal Bey ise şa'irinde bilim ne der lüzûmu vücûd habisenin diyerek paşaya hitâb idiyor.

Dedi: herife der ki *“biz nüsha-i kiberâyı irfândır ki güya izd müta'âl hazretleri kendülerini medeniyet-i Muhammediye ile esâs medeniyet garîbenin imkân hüsn-i imtizâcını bu ümmete irâ-ı için halef itmişdir”.*

Dedim: güyası var.

Dedi: Ali Paşa'nın zahid ve takvâda cümleye müsâbakat itmiş olduğunu beyân-ı sadedinde diyor.

Dedim: belki yanlış o kodun ihtimâl ki *“en münekkilere numune-i takavvı”* olacak. Canım birader bu herife Feyzullah Efendi'yi mi ta'rîf ediyor. Yoksa bir hükümet-i me'mûrini mi.

Dedi: *“O zât ile vatandaşları ne derece iftihâr ider.”* diyor.

Dedim: üç dört milyon Ermeni içinde bir tane zuhûr iden işte Aleksiyân Sarafyan gibi.

Dedi: Ali Paşa için böyle diyor. Senin için der ki *“radde hallerinde değilsin.”*

Dedim: burası eski Ermenice olmaların ben bu lisânı bilmiyorum.

Dedi: sonra demiş ki *“cehle mürekkeble câhilsin bununda en küçük isbâtı Paris gibi menb’i ulûm ve fünûn olan beldeden risân-ı aliyye geçenlerde usanmadan(dipnot: böyle gördüm tashîhe de mecbur değil) gönderiri iken mecmu’-ı mudhıkdir.”*

Dedim: benim risâle-i aliyye namıyla bir işim yok. Hususâ usanmam dediği birilerine hiç dokunmadım. Meğerki usan ve esnâmı Ali Paşa evvel.

Dedi: diyorum ki *“ama şu Suavi şu Suavi bende anı çekmiyorum”*

Dedim: işte burası yeni Ermenice. Anı sanın usân ve esnâmının dahi çekmiyor.

Dedi: sana câhil diyor. İnsâfa diyor. Arsız diyor. Kafir diyor. Daha neler söylüyor.

Dedim: bu bize bir Ermeni diyor ha.

Dedi: evet hem bir memleketde idiyor ki o memleketde Müslüman var o memleketde İslam hükümetidir mahkeme var.

Dedim: var deniyor ya

Dedi: senin için daha derki *“Kuran-ı Kerimi eline el lisan bile ya bir ayeti tarîf ya bir lûgat-ı şerîfi te’vîl veya bir mu’cizeli inkâra olacak bir takım addın kazibe tedârik ve tehiyye maksadla mebnî ahz eylediğin.”*

Dedim: halt itdin. Kuran-ı Kerim’de adın kazibe yokdur. Kuran’dan kâzibe tedârik etmek için Kuran ahz olunmak demek ne hezeyân itmekdir. İman sus ya husus bu lakırdıları İstanbul’da merkûm Ermeni mi basub neşr ediyor.

Dedi: evet der ki *“işbu mutâla’a namıyı terkıyye ictisâr.”*

Dedim: sahîh ictisâr. Hem pek büyük cür'et eğer memleketimizin sadrâ'azamı bahtın mecûs ya Ebu cehle mecus dahi olaydı. Elbette ey çelepkîn Ermeni böyle eder günlere ictisâr itdiği için sana cezâ-ı iderdi.

Vâh İstanbul vâh. Ne ağır uykuya yatmışsın üstünden bunca kale'leri bunca beldeleri soydular. Uyanmadık üç senedir kulağına bunca tehdidât ile sadâ-i olundu. Şimdi de seni uyandırmağa çalışan hâlis olandırlarının dinine kadar kasıd idiyorlar. Hala açmayacak mısın.

Vâh millet vâh esgâl-i esbâb-ı inkırâz başına bendi mi. Senin o gayret ve ahlakın işte sâdik ifrâdın aleyhinde böyle sebep ve satmaları işdiecek derecelere indi mi. Yok yok ey İstanbul ne senin bu derece cevâb-ı gafletin ne de ey Ali Paşa senin bir ayvâz imzâsıyla temeddühe kadar tenezzül iderek böyle bir edepsiz lisân ile ihânetin bize kat'â fütûr veremez. Seni ey İstanbul elbette uyandıracamız seni ey Ali Paşa elbette bir mahkeme adliyede muhâkeme intisa alacağız.

Senin senin zulmüne işte görsün görmüş oluruz. Odur zalim odur. Merâmın bu vâsıta ile bizi milletin gafletinden agâh etmek biz milletin belki adım gafletini anlayabilürüz. Sende şimdiye kadar kenidini medh ettirmek için İslamdan hiç Rumdan hiç Yahudi'den hiçbir kimse bulamayub fakat Ermeni'den yalnız işte Aliksayan Sarafyan isminde bir herif bulabildin. Artık millet seni ne kadar beğeniyormuş anladık. Eğer merâmın üç dört milyon Ermeni içinde böyle bir dane tesâdüf etdirebildiğin bir hân-ı Ermeni hezeyâsına milletin sükûnetini göstermek ise yakınabilse millet buna sükûnet etmedi ve etmeyecektir.

Londra'da bastub Memâlik-i Osmaniyye'ye neşr itmekte olduğumuz la'nete Allah Ali elzâlimin nâm gazetemin birinci nüshasında ki bir meselenin

Sureti

Hâkim ancak Allah-ı te'âlidir. İnsandan hiç ferd-i hâkim değildir. İnsandan hiç ferd-i sultân değildir. Ya'ni kimsenin kimse üzerine tesellüt ve kahır ve tegalübe hakkı yoktur. İnsandan hiç ferd-i mâlik rikâbü'l imam değildir. Ya'ni kimse padişahın bendesi değildir. Evet bir padişah vardır. Lakin padişah emîrdir. Nazırdır. Mâlik

rikâbü'l imam değildir. Sultan değildir. Hakim değildir. Mes'uldur. Kudretli değil. Bu reculdur. İnâyetlü değil. Evet vezîr vardır. Müşîr vardır. Lakin vükelata mutlaka yoktur. Vezîr-i mutlak yoktur. Destûr ekrem yoktur.

İşte bizim istediğimiz ve isteyeceğimiz budur. Biz bu ibâre ile ve bu ma'nâda nutuk padişahu isteriz.

Men 12 Mart sene 1864 ayı sene 1865 miladi Londra şehrinde sokaklarında arabalar çiğnenen insan addı. Sene 233 imiş ve her yıl bir bir üzerine bundan aşağı düşünmüş.

İngiltere'de temür yolu kazasıyla telef olan insan addı senü 20 nüfûs balığ imiş.

1864 sâl-i miladi de Londra postahanesine giren mektûb addı 471 milyon olun bundan 70 milyonu yalnız Londra şehri için.

İlân, Ulûm Gazetesi, Sayı:7, 1286(1869).

Filibe, Bağhane medresesinde dersime hazır olan talebeye okutduğum sonra da bu fenn-i dâ'ire husûsâ fazl ve hesâb'üt tâm ve ittifazl-ı turuk müte'adderesine mütedâme' bir kitâb te'lîf iderek tedris itmişdim. Kitâb-ı mezbûreden yedinde bulunanlara recâ iderim. Paris de mahal-i aczîye bir nüsha irsâl eyleyenler burada tab'ıyla irsâl-i himmet iden zâta dahi müte'addid nüshalar virdim.

Fıkıhta Arzın Küreviyyeti (Herodot Coğrafyası), Sayı:23, 1286(1869).

Kademedden en mükemmel târihi ve coğrafya yazan (Herodot) dur ki mîlâdidien 408 sâl âkdem vefât itmiş. Halikarnosdan (Bodrum) bir seyyâh idi. Dokuz kitâb üzre târihi mevcûddur ve Avrupa lisanlarına tercüme olunmuşdur. Tahkîkımıza göre sahibinin Mısır'da iken ve kitâbı Arabiye tercüme itdirmiş ve bu tercüme Mısırlı Şerif Pâşâ'da kalmış. Vefâtında terekesinden aranmış ise de bulunmamış biz Rasim Paşa ile kânuncaya tercüme etmişdik ve ben icâb iden mahallerine şerh eyledim ve coğrafyasına haritalar yaptım.

Her odadan coğrafyaya dâ'ir bildiğinizin hülâsası şudur ki eski elnûz şi'arâsının ze'amı gibi arzın çarhından çekilmiş gibi tâm tekerlek olduğuna inanmadı. Bütün arzı Avrupa ve Asya ve Afrika isimleriyle üçe taksîm eyledi. Fakat vech-i tesmiyede müttehîr kaldı. Asyalı Hind-i şarkıyyeden bildi. Ceyhûn'u bildi. Ama Bahr-ı Hazara münasib olur. Bahr-ı Hazar için kürekli kayık gidişiyile on beş günlük tûl ve sekiz günlük arz-ı takdir eyledi. (temâm şimdigi gibidir) Aral gölünü bilmezdi. Ethem Pâşânın zann gibi belki anın vaktinde Aral ile Bahr-i Hazar birbirne muttasıl olub sonradan ayrılmışdır denilemez. Zirâ Bahr-ı Hazar için ta'yîn itdiği tûl ve arz üzerine öyle cem' Aral hala mevcûd olan altmış sâ'at mesâfe kara ile fasl olunmak kâbil değildir. Azak gölünü bilürdü fakar (bahr-i seyyâhdan pek küçük değil) ta'bîr itdi. Bahr-i seyyâh Azak denilen enhârı bilürdü. Tuna nehri Avrupa'yı tensîf ider. Zu'um itdi. İspanya taraflarını bildi. (Tartisus) tesemmî itdiği İspanya olacaktır (Kasterida) dediği İngiltere olacak. Orada kalay ma'deni olduğunu söyledi ve fi'l vakâ' İrlanda'da kalay ma'deni ma'rûfdur.

Afrika'ya dâ'ir malûmât sahîhse virdi. Sevâhil şimâliyesine ve gerek içerüdeki memâlikin ekserîsine âşina olub yağından başka Afrika'nın cenûbî deniz ile dolaşmak kabil olduğundan hattı ba'zı gemiler ile girüb gelen ve bulduğunu nakl eyledi ve Ümid Burnu'na işâret itdi. Nehr Nil'in menba'nı taharrî itdi. Nile mumillere dâ'ir ma'lûmât ifâde eyledi. Ol vakt Mısır ruhbanının on beş bin seneden berü Mısır'da medeniyet ve cevdîne istişhâd itdikleri ruhbân kabilelerini görünce (insan yaradılalı beş bin yıl ancak olmuş) diyen Yunan hükemâsını techîl itdi kâ'il olan hükemâyı Yunaniye'ye (ve zehâbî Mısırludan çalub kendüleri keşf itmiş gibi gösterdiler) deyü ta'yîb eyledi ki bu hükemâdan murâdı Fahrinisdi ve Pisagors olacaktır. (delta) dedikleri kat'iyen misüllüsü Mısır mukaddemâ deniz olun nehr-i Nil mehrûr ile doldurmuş olduğuna dâ'ir hayli alâmetler gösterdi. Herdot'dan âkdem Mısır seyyâhı Dehâkâtiyus (Mısır Nilin hediyesidir) demişdi. Heredot şimdi Amerika'daki yağ kuyuları gibi Asya'da kuyular olduğunu va halk bundan alub yakdıklarını beyân ve mahellerini isân eyledi ve yağî nâmıyla zikr itdi.

Dârâyı evvel vaktinde Aristagrosun bakır üzerine muhakkak haritası ve bu haritadaki ba'zı mesâfât ve muvâka' şehir eyledi. Demek ki miladiden 450 sâl âkdem harita çizmek var imiş.

Siyah Şark der-Karn-ı Sâlis Süleyman Basri, Ulûm Gazetesi, Sayı:21, 1286(1869).

Süleyman Basri'nin nâmesi iki kısım üzeredir. Kısım-ı evvel bâlzât kendünün 237 sâl hicrisinde yazdığı ve kısım-ı sâni sene 265 Ebuzeyd Hüsnü nâm zâtın lâ cehil Ali Kemal taharrîr eylediğidir. Bu kısım-ı sâni Süleyman'ın beyânında fazla bir mevk'î yok fakat çini ve zencilerin adet ve ahvâl ve ihlâfına dâ'ir tafsîl var. Süleyman ibtidâ Basra'dan hareketle maskat diyârına geçti. Ba'de Acem Körfezinden bahr-i imâna düştü. Bahr imânda gördüğü "*aristü'l bahr*" denilen heykel acaîb ve havt-i garaîb yazan melâhlar çân çalarak sefinesiye hülâsa eylediklerini beyân eyler bunu onun ve yunus kabîlinden cisîm balıkları ta'rîf eyledükden sonra bahr-i vusûlünü ve Maldivya ve Sond adalarını zikr eyler. Saliman orada 1900 cezîre tea'dâd iderledi. İltihakîk meblâğası yoktur. Şimdi Avrupalılar Maldivya adalarını 1200 add iderler. Cezair yedi yüzden az değildir. Hâlîsâ "*Maldivya*" İngiliz zabtında ve 18 milyon ahali olan "*sund*" çok yerleri havalandaluların istilâsındadır. Mumaileyh bu Cezair halinde büyücek ak parçaları bulunduğunu yazar. O zaman hükümdârları bir kadın olduğunu zikri der. Samatra adasının altûn ma'âdeniyle servetini ve bu Cezair seknesinden nikobar ve andaman gibi ba'zı kabâ'ilin elyevm dahi ma'âlûmdur. Süleyman Basri Avrupalıların iftihâr idgeldikleri "*markopolo*" gibi yalancı seyyâh olmayub gördüğü gibi doğrucu yazmışdır. Diğeri bahr-i arkanda bazen öyle şiddetlü talûbalar evvela veriyor ki kimseleri parça parça idiyor ve bu hesâb balıkları karaya atıyor ve kezâ taşları dalgaları kabardıkça âteş balığı gibi rengizmâ olur. Bahr-i mezkûrda acaîbü'l-heykel hayvan müfteris kesretini yazar. Şimdi esnâf bahs iden Avrupa ulemâsı okyanusta köpek balıkları vücuduna matla' oldular. Bizim tâcir nikobar halkına temûr verüb şeker kamışı ve muz ve hur nârcîl ile mübâdele idildikden sonra oradan yalnız açulub malakosa sevâhiline gitdi. Denizden on gün kadar dalgalar aştıktan sonra bir mahalle ve savlını iş'âr ider ki ta'rîgana göre "*senkabur*" olacak. Andan sonra "*kedrc*" deryâsına şemâne tevcî' idildiğini beyân eyler ki selim körfezidir. Tâcirimiz malû ki ile Hind taraflarında "*senef*" deryâsına dahi düşer. Oradan "*varla*" birinde "*sanderfulat*" ceziresine gelür. Ba'de "*sâncı*" denizine girer ki bahr cindir. Oraya da birsâh çalkalandıktan sonra Hind limânı "*hânfû*" ya vâsıl olmuş ki şimdigi "*cekyanug*" şehri oradadır.

Süleyman Basri'nin seyyâhnâmesi âhlâkına pek nâf' bir kezâr olduğunu halîsâ Avrupa seyyâhları taraflarından dahi itirâf olunmuşdur.

Jeoloji İlm-i Tabakâtü'l-Arz Hilkat-i İnsan, Ulûm Gazetesi, Sayı:8, 1286(1869).

İlm-i tabakâtü'l-arz ehlinden ba'zıları vücûd-ı insânı ketb-i dinîyye ve târihîyenin gösterebildiği vaktinden mukaddem ve eski zu'um etdiler. Fakat dünyanın her tarafında bunca taharriyât icrâ' olunmakda bulunduğu halde bu zu'umlarımız tâyid ideceği berâber hala bulunamadı vâka'â Guvad alıp cezâresinde bir insân iskeleti buldular ki İngiltere ceizresinde görülmekte ve bir sepâ kafesi zann olunmaktadır. Bu kafes iki ve nihâyet üç yüz senelikden ziyâde bir insânın olmak ihtimâli görünmediği derece' şubûtdadır. (Con Taymibis 1867)

Cedîd ve garîb alem-i tabakâtü'l-arz a hükm itdige *“göre arz da insân en son mahlûkdur”* eğer bu fennin mukaddemâtı Müslimât-ı alemiyye gibi teslîm olunmak becâ görülüyorsa keteb-i diniyyede olan târih hilkat vechle bu neticeye gösterebildi ki *“kere-i ârz bundan altı bin sene mukaddem insân ile meskûn olmak kabl değildir.”*

Mesele-i Heyet

Yeni rasâdların ekserîsi şemsin bir cism keşif olub mazî' ve hâr madde ile muhât bulunduğu farzîyâtı te'yîd idiyorlar. Şemsde benin ve enle tesmiye etmedikleri siyâh siyâh görünen mahaller pek büyük müşâhede olunuyor. Fî 1837 milâdi Con Herşel görmüş olduğu karalar mecmuğayla kapladığı mesâzilî 3, 780, 000 mîl İngilizî hesâb etdi 1843 de adetâ durur. Binsiz görünen bir karanın katrı 77,000 mîl hesâb olunmuş.

Şemsin katrı 770,000 mîl coğrafi itibâr olunmaktadır ki katrı-ı azbın 112 misli dimekdir.

İlân-ı Mühim, Ulûm Gazetesi, Sayı:9, 1286(1869).

Millette hasebi bir hizmet olmak üzere Avrupalu encümenlerin sâfi' matbu'atının bir kat' defterini Türki ve Arabi ve Farsi lisânlar üzere yapub tab' ideceğim. Bu defter ayruca matbu'a bir risâl gibi olub içinde kitâbların esmâları ve nerelerde tab'

olundukları ve şimdi kangı memleketde kangı kitâbcı da satıldığını vechlesi kayd olunacaktır. (*dipnot: mes'udunun kitâbı her bâdan Fransızcaya tercüme iden alemdir*)

Bu defteri mahz bir hizmet olmak üzere tab' edeceğimden müşterilerimize ve taleb olma zevâtın bâd-ı hevâ vireceğiz. Kitâb mutâla'sına taleb olan zevâtın defterde göreceği kitâbı işâret olunan memleketde ki kitâbcıya yazdığı halde mukayyed olan bahsiyle celb ve iştirâ' idebilir.

Avrupa ben Hind kitabcılarla muhâbere idemeyecek zevâtın eğer istediği kitâbı taraf-ı aczâneme bildirir ise hesabıyla bulur ve iştirâ' ider. Kendisine gönderirim.

Keşf-i Amerika Kabl-i ez-Kolombus

Amerikayı Kolombus keşf itdiği meşhûr ma'rûkdur. Fakat bundan âkdem Amerika'nın Avrupalılara ma'lûm olduğu hattı nurûc (ve izland) ahalinden Amerika sevâhili şimalisine bâron hambold yazmışdı. Bir vakit şu kola i'timâd olunmuş idiyse de râfin nâm müvellif şevâhid kesîre ile te'yîd eylemiştir.

Şimdilerde inanmayan hemân kalmamıştır. Fakat hambold bu keşfi nâm kapndana isnâd ider. Hâlbuki 1001 târih milâdide anı yüzden 868 sene âkdem İzland kapdanı biyum heryulufun "lâberâdôr" (labrador) nâm mahaline gitmiş olduğuna dâ'ir âsârı kesîre bulunmuş meselenin tafsîli mastûrdur.

Ketb-i Matbû'a der-İstanbul 1285, Ulûm Gazetesi, Sayı:9, 1286(1869).

Geçen sene ya'ni 1285 İstanbul matba'alarında basılan kitab ve risâle ve nizâmnâmelerin adedi 23 bunlardan 20 adedi devletin. Anı ticâret için olmayub mekteplere verilecek kitâblar ve nizâmnâmeler. İşbû 20 kitab ve risâle ve nizâmnâmelerden tab' olunan adedi nüsha 31,000 bakı 23 ifrâdın basdığını kitab ve risâle bunlardan tab' olunan adedi nüsha 39,600.

Geçen sene İstanbul'da devletin ve ifrâdın basdığı aded-i nüsha cemaân 70,600 demek. İfrâdın basdığı kitâblar içinde ba'zı yeni müellif risâleler var. Bu yenilerin pek

fâ'idelisi müsâbaka vükelâyı devletden Ahmed Vefik Efendi'nin mektubları için te'lîf itdiği târih-i Osmanidir.

Haber-i Cedîd (İnkâr-ı Nuvel), Ulûm Gazetesi, Sayı:12, 1286(1869).

Şimdiye dek Avrupa'da kullanılan yazı mürekkepleri ne fenâ idi ki hokkaya bıraktığı durdu ki hokkada mürekkebe azalınca kalem çamura batar gibi girerdi. Yarınsızlığı hususâ ba'zısı sulu yazıyı pek fenâ gösterir. Ba'zısı dahi kâğıda yayılır. Kimi dahi akmaz. Sür'atle yazdırmaz.

Mösyö Mativu ya Avrupalılar teşekkür itdirirler ki icâb itdiği mor mürekkebe gâyet güzel renkli yazıyı güzel gösterir. Akışı gâyet münâsebetlidir. Bu mürekkebe şimdi Paris'in ve belki bütün Fransa'nın beylik dâ'irelerinde kabul olundu. İnkâr novel ismiyle katı kâğıdcıdan aransa bulunuyor.

Mösyö Mativ arz itdir ki bir vakt İstanbul'da okurdu ve meskûkât-ı Osmaniye'nin ayârcılısı olan Mösyö Muru ile tenâsüb-i terkîb bir suret cedîdesini İstanbul'da keşf etmişti.

Şimdi Paris'de i'mâl birinci derecededir ki geçen sene (1869) vefât iden kimyâger İngiliz Grahamın fenn-i kimyaya dâ'ir kitâbını Fransızca yine tercüme itmesiyle Fransa'da bütün ehl-i fenni medyun teşekkür eylemiştir.

Bir mekâna ile ya'ni bir neslindir her kitleye elvân hat'ada da yazulır basmak ma'rifeti Avrupa'da çakdığınberü aranmakda idi. Bu günlerde emr-i ikânın ba'zı haritalarında görüldüğüne göre bu ma'rifet bulunmuş ve tecrübe dahi olsun bir hareketle kuvvete ve yedi renk birden kâğıd üzerine tab'olmuş.

İlan

Geçen sene dünyânın her tarafında ulûm ve ma'ârife dâ'ir ne hünerler ne ma'rifetler icâd olunmuşsa bir kat'a defter cem' edüb meseleler izâh itmek şartıyla kalacak nüshamızda.

Tasvîr ve Timsâl, Ulûm Gazetesi, Sayı:9, 1286(1869).

Turfanda bir mektûb vârid oldu. *“İslamda münakkaş ve mücessim suret yapmak vuku’u bulub bulmadığı”* su’alini muntazam bu zevâtın merâmı bu Devlet-i İslamiyeden resmen ve ulemâ ve hanedan.

İnkâr olunmayarak tasvîr vuku’unu istihabâr olmak gerek. Şimdiden buna cevâb kâfi müstahiz değil. Şu kadar derim ki tasviriden nehî iden âsâr-ı şer‘ayi alemi şirkdden tadhîr için esnâm-ı mücessim üzerime vârid olmuşdur. Demek ki kelam-ı kârı nakş ve tasvîr bu âsâr ile mahsûs değildir. İslamdan ata bakan devletlerinde atabeklerin suretleri var idi. Bunların üzerine *“La ilahe illalallah Muhamedü’n Resulullah”* yazmalı olduğu hade insân resimli dahi mazrûb idi. Bu devletler İslamdan ve atabekân ekserisi sahâdan oldukları halde hususâ Cizre ve Musul ve Sencer ve Hama gibi ulemâsı çok muvakkada ve beş yüz sularına böyle suretle darb ederlerdi.

Mücessim suret yapmağa gelince halifesi vaktinde bile vaka’dır. Bu suretler ismi gibi sert olub tapınmak için olmadığı cümlelerin ma’lûmudur. İlm-i Bağdad ve Tacü’l-Medine deinlen ivân mensûr kabesinin üstünde timsâl-i fars var idi. Ebubekir yazdı ki *“mensûr halife cânib-i garbide bağdadı binâ’ etmediği vakit birinci tuğlayı kendi eline koydu ve kedni hânesine ve hocasını ve set Medinede yaptrdı ve orada aynı bina’ etdi ki kabesinin irtifâ’ 80 zirâ’ idi. Bu kabe yeşil olub üstünde bir mızrâklı süvâri timsâli var idi. Bu timsâl 329 târinden bâkı’ kaldı. Ol-vakt bir yağmur ve fırtına günde düşdü”* otuz süvâri timsâl mevcûd olduğunu kazvini zikr der.

Hâtıme-i Hulâsatü’l-Haber, Ulûm Gazetesi, Sayı:8, 1286(1869).

Acabâ sebeb ne idi ki karn-ı sâbıkda husûsâ nısf-ı ahirinde tebyîz ve nış‘ meskulâtı dahi bâkı’ olduğu halde bunca âsâr (2. Bu risâlede kitâblar cem’ 4544) te’lîf olunur idi. Bu karında ve husûsâ şu içinde bulunduğumuz nısf-ı âhîrde eski himmetler ve gayretler görülmekdi. Men‘ hazâ matba‘ tashîlâtı sâbıka nisbetle mevcûd ve neşr-i ulûm ve ma‘ârif” ibâresidir. Ben derim ki bu risâleyi yazmakdan murâd işte fark edüb ebnâyı zamâna heyet ve gayrete teşvik eylemekdir. Men‘ hazâ bu misâl olunan sebeb dahi sevk-ı hikâyemizden münfehim olmuşdur.

Şöyle ki karn-ı sâbıkda başda bulunan zevât-ı ma'ârifmât idi şu karında husûsâ bu nısf-ı âhîre de öyle meşâyic ne de vüzerâ-i görüldüğü yok hattı ma'ârif nâzırında bile il.im ve ma'ârif aranmaz.

Selâm târihi bilenlere hafî değıldir ki İslâmda ulûmun terkisi mulûk ve sudûrun rağbeti meselesine merbût idi.

Havada Araba, Ulûm Gazetesi, Sayı:13, 1286(1869).

Hava Arabası

Havâ'da Araba İle Gezmek

Bu hüner-i garibi dikkatle okmak lâzım. Ameli pek güç değil lakin pek tuhaf.

İngiltere'de de Mösyö Bazral devletin zirâ'at cem'iyetine büyük i'âne itdi ki havâ'da seyir iden yük arabaları yaptı. Bu arabalar 1868 kânûn-ı sâni den berü işlemekle başladı.

İngilizler ve Amerikanlar tâş öğütme için mâkineler icâd itdiler. Bu makinelere tâş taşımak için cîvân kullansalar yâ temûr yol da araba istihdâm etdireseler mesârife korumayacak. Ne yâpsunlar şubâd hevâ' hevânın dizginini ele aldılar. Bu arabalar yere dokunmayarak havâda nasıl yürütülüyor. Birbirine uzâk iki kâzık çakılsa ve bâşlarına birer makara takılsa ve bu makaralardan bir ip geçirsede bu ip dolandırılrsa ip üzerine bağlanmış olan sepet döndükçe döner yâ.

İşte ip kât kât temür palâmâr. Sepet büyük büyük arabalar. Makaralardan pâlâmâr döndükçe nısfı üzerindeki arabalar gelmekde diğeri yarısı üzerindeki arabalar gitmekdedir.

İngiltere'de bardon hil de ki tâş kıran makineye beş kilometre ve yüz metre mesâfe kat' iderek tâş taşıyan arabalar ol-vechle havâda ma'lik olarak gelüb gitmekdedir.

Bardon hilde etrafında olan 12 metre yüksek amudun sat'ı müstevsi üzerine bir koca makara temkîn eylemiş. Bu makaranın boğazının katarı 1, 1/5 metre. Neccâr ile işler bir mihrek altla muhterikdir. Bu muhterik makara son olan hayat harekâtı altı telli dört kât telden bir pâlâmâr. Bu pâlâmârın katrı 16/1000 tavlı 10,200 metre. İki metre arasında dolandığından kat' tdiği mesâfe tavlının nısfı demek olur ki 5,100 metre ider. ikinci makara dahi birincinin aynı pâlâmâr âlet neccâriye ile muhterik ve muharrik dediğimiz makaranın dördüyle dolanmakta.

Ma'lûm ki beş kilometre ya'ni beş mîl islâmi mesâfe gerilen temür telin ortası ağır yere dokunur.

İşte bunu düz tutmak için her elli altmış metrede bir makaraya vasıl itmişler. Bu makaralar telgrâf teli direkleri gibi amûdlar üzerinde değil. Başlarındaki makaraların yüksekliğinde sopalar üstünde.

Temür pâlâmâr selle ve sepet şeklinde arabalar aşmışlar bunların içine tâş dolduruyorlar. Pâlâmâr dönmesiyle bardon hîle kadar gelür.

Bardon hile gelinceye dek her elli altmış metrede bir makara var. Bu arabalar şu makaralardan nasıl geçiyor.

İşte hüner burasında bu pâlâmâr üstünde 180 araba ya'ni her iki makara arasında fakat bir araba var ki bu cihetle pâlâmâr kâmelene askı demek. Bir araba bir sopaya yaklaşınca eğer boşaltur gibi makaraya hoplıyor. Fakat bu öyle bir san'atla tertîb olunmuş ki bir araba sopaya tamam gelmedikçe boşa kalkış yok. Evet 6500 arşını mesâfesinde iki üç kadar sert atlama var. Fakat meriç çitlerinin atlamaları kadar korkunç değil.

Bir araba kalktığı yere bir sâ'at on üç dakikada avdet ediyor ki bu müddetde on kilometre 200 metre mesâfe kat' ediyor demek.

Her boş arabanın ağırlığı 22 kilogram (bizim 330 dirhem takriben bir kilogram) her arabaya 44 kilografa kadar tâş yüklediliyor. Ba'zen pancâr dât ve bunlar gibi eşyâ' yükledilince bir 44 daha getirebiliyor.

180 araba pâlâmâr ile seyir eyledikçe nısfı 90 dolu dimek olacağından 36 dakikada beş kilometre meesâfe kat' ediyor ki 36 dakikada 3960 kilogram yük taşıyor. Bu suretde 10 sâ'atde 66 ton nakl olunacak ki bu nakl 6 bârkir kuvvetinde vapura muhtâc vuku' bulan tahkîke göre her bir kilometre için bir ton mesârfi (bâ-cümle mesafeyle berâber gelür dahi içinde olduğu halde) on beşden i'bâret.

Bu vechle hevâ' arabalarını bir yerde inşâ murâd olunursa her kilometre için bâ-cümle mesârif 7500 frânkı geçmez. İngiltere'nin bardon hîl den başka birkaç mahallerinde daha hevâ' arabaları var işlemekte.

Ol-vechle (ta'rîfimiz gibi) hevâ' arabaları yapılması hükümete kumpânyasına ihtâr itmekle yapılsa ne tuhaf olur. Bunların şerhine göre yüksek konakların ve hanların damları üstünden geçecek bardon hil de hep mesârif-i derkâr içinde olduğu halde bir ton yükü bir kilometre için 8 santîm bastilden kadar ki beş kilometre mesafeden 40 santîmetre beş ton nakl olunmuş olacak. On üç insân dimek. Adam başına 3 santîm düşer. Fakat şu güzel bulvarda tâş sepetleri olmaz ya elbette renkli kullananlar olur. Bu ziynet yüzünden dahi iki santîm binmiş olsa Madrid'den Bastilya kadar beş mîl mesâfe beş santime ya'ni bir suya havada arabalar gidilecek.

Hükmüne kumpânyalarına ihtâr ider. Dediğim zât Madrid'den Bastilya'ya gitme deklemine bir adam için bir su hesâb eylemiştir.

Franklar hevâ' araba yapıyorlar Ali Paşa'nı elinde öğrendidde öküz arabasıyla terki ilân ediyor.

(keşfiyyât-ı cedîde müb'adi 14 numaraya).

Livingston'un Nil Menba'ına Seyahati, Ulûm Gazetesi, Sayı:14, 1286(1869).

Livingston nice yıllardır. Nil boyunu gezüb men' Nili aramaktadır. İpek ve granit ve bakır bu taharri de neler göründüler ne meşakkatler çekdiler ve Haşîlere karşı ne delâverlikler gösterdiler.

Mesmû‘ ulemândır. Fakat Nilin men‘ sahîhini biri bulamadı. Barok nâm zât ceşş seyâhatinde Nil menbu‘unu bulamadığı ilân itmişdi. Muvahharen tebîn itdi ki Nil erzak menbî imiş. Yoksa mülkü’n nehârî değil.

Livingston mukaddema yazmışıdı ki *“Nil’in menb‘i sahîhini te‘yîdinde hatâ’ itmişler. Menb‘ sahîh hatt-ı istivâdan bir kaçıyor.”* Sonradan gelen haberlerine göre *“Nil hatt birkaç gündün çıkıyor.”* Siyâh mumaileyh Afrika içinde bulmuş Nil meb‘ni müntehî olacağını zu‘um idiyor. Bu cedûlün ismi şâmbez iş coğrafyâ kitâblarında meşhûr zâmîz maltikâlarından olması zann olunuyor. Nunfestor nun gelen son haberde dirler ki *“Nilin menbî hakkında halaber hükkema cesâretim yok eğer hatırda isim umurum dahi tashih-i kifâyet itdiğidir.”*

Mumaileyh menbi Nili taharri idiyorsa da diğer kıtalarında ma‘lûm olmayan ba‘zı ihbardan dahi müsâmaha etmiyor. Mektûb-i ahirinde dir ki *“Afrika’da her gün bir iki görülmekte. Bir büyük kabile altında çukurlara sâkin oluyorlar. Otuz mîl içinde ırmaklar akıyor. Bunların hatî elif bâ değil. Hayvânât sûretiyle işâretlerdir. Renkleri esmer.”*

Doktor fi 13 Mayıs sene 1869 ecnebiden imiş oradan haberlere göre refikâsı hep terk edüb dönmüşler. Yanında fakat dört kimisi kalmış.

Doktor Livingston’un üç dört kere oldu ki katl olunduğu ilân etdiler. Aslı çıkmâdı. Bu kere dahi evrâk-ı havâdisde doksân merhale mesâfede Afrikâlular tarafında kesilüb kitâb edildiği rivâyet ediliyorlar.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Dilek Tınık
Doğum Yeri ve Yılı : Kastamonu - 1991
Medeni Hali : Bekar
Yabancı Dili : Başlangıç Seviyesinde(İngilizce)
E – posta : dilek_tinik@hotmail.com

Eğitim Durumu

Lise : Kastamonu Kuzeykent Lisesi (2006-2010)
Lisans : Kastamonu Üniversitesi/ Fen Edebiyat Fakültesi/
Tarih Bölümü (2011-2015)
Yüksek Lisans : Kastamonu Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Genel
Türk Tarihi (2015-2018)